

5

1972

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

II. évfolyam, 5. szám, 1972. szeptember—október

*„Nem az emberek tudata az, amely létünket,
hanem megfordítva, társadalmi létünk az,
amely tudatunkat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatához;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Ágoston Mihály
Josip Buljovčić
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes)
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László (fő- és felelős szerkesztő)
Sáfrány Imre
Sági András
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor
Vass Ádám

SZERKESZTŐI TANÁCS

Dr. Bori Imre
Dévics Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Vajda József

Műszaki szerkesztők:

Matejka Lajos
Szilágyi Gábor

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült a szabadkai Minerva Könyvkiadó Vállalat nyomdájában

TARTALOM

TÓTH LAJOS: A magyar nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása	7
JANKO JERI: A szlovén nemzeti kisebbség Olaszországban	23
GYÖRE KORNÉL: A vajdasági városok népességének alakulása az 1948–1971-es időszakban	33
BORI IMRE: Marxizmus és irodalmi kritika kapcsolatai a jugoszláviai magyar irodalomban	47
JUHÁSZ GÉZA: Magyar irodalom és könyvkiadás Jugoszláviában, 1945–1970	59
KÁNTOR LAJOS: A romániai magyar irodalomról, múltjáról, jelenéről	81
FARKAS NÁNDOR: A zentai művésztelep társadalmi szerepe	89
SZILÁGYI GÁBOR: A művésztelepek az alkotók szemszögéből	95

SYMPOSION

SZEKERES LÁSZLÓ: A VIII. Nemzetközi Régészeti Kongresszus, Belgrád 1971. IX. 9–15.	117
VÁRADY TIBOR: A választottbíráskodás mai dilemmái	123
MAGDALENA VESELINOVIĆ-ANDELIĆ: Symposion a szerb(jugoszláv)—román népköltészetben érvényesülő kölcsönhatásokról	127

JELEN ÉS MÚLT

EDVARD KARDELJ: A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai	129
HAVAS EMIL—SZENTELEKY KORNÉL: Esmecsere	157

SZEMLE

VAJDA JÓZSEF: Dezső László — Tipológiai vizsgálatok	163
BORISLAV J. DIMKOVIĆ: Aleksandar Todorović — Szociológia és gyakorlat	167
PENAVIN OLGA: Katona Imre — Sárkányölő ikertestvérek — Kopácsi népmesék	169
KÁNYÁDI SÁNDOR: A vajdasági román irodalom negyedszázada	173
SZÓRÁD GYÖRGY: Kerekó Béla — Optimumszámítás	177

Tóth Lajos

A MAGYAR NEMZETISÉGI TANULÓK ANYANYELVI OKTATÁSA

Az anyanyelv társadalmi funkciója és a személyiség kialakítására gyakorolt hatása sokszor képezte már tudományos szintű és politikai jellegű viták tárgyát. Soknemzetiségű társadalmunkban, amelyben több mint tíz anyanyelv problémái kerülnek nap nap után megvitatásra, ez igen időszerű és egyben eléggé bonyolult kérdés. Sokoldalú megvilágítást és alapos tanulmányozást igényel. Nyelvtudományi megvilágítása éppen olyan fontos, mint a társadalmi, politikai, lélektani, vagy neveléstudományi stb. oldalról történő elemzése. Ez utóbbiakat véve alapul, tanulmányozni, vizsgálni lehet az ismeretszerzés, tehát az általános műveltség kialakításának szemszögéből, a jellemformálás, vagy képességfejlesztés oldaláról, az anyanyelv-használattal kapcsolatos társadalmi igény és lehetőség szempontjából egyaránt. Ez esetben a vizsgálódás központjában lényegében mindig a „nyelvében élő” ember áll, aki az anyanyelvét nagy kincsnek őrzi és fejleszti.

Mi ez alkalommal ehhez a kérdéshez elsősorban pedagógiai és oktatáspolitikai szempontból kívánunk hozzászólni, állandóan szem előtt tartva a Szerb Szocialista Köztársaság 1963-as alkotmányának 83. szakaszát, amely szerint:

„Azokon a területeken, ahol nagyobb számban élnek valamely nemzetiség tagjai, e nemzetiségek tagjai részére olyan általános iskolákat vagy általános iskolai tagozatokat nyitnak, amelyekben az oktatás az illető nemzetiség nyelvén folyik.

Ezekon a területeken, az adott feltételekkel és lehetőségekkel összhangban, a szakiskolákban és gimnáziumokban, illetőleg ezeknek az iskoláknak a tagozataiban is bevezethető az illető nemzetiség nyelvén folyó tanítás. E nemzetiségek tagjai részére a főiskolákon és legfelsőbb fokú iskolákban is bevezethető némelyik tantárgy vagy tantárgycsoport tanítása az illető nemzetiség nyelvén” . . .

A Horvát és a Szlovén Szocialista Köztársaság alkotmánya ezt a nemzeti jogot hasonló értelemben szabályozza.

Az anyanyelvi oktatás, valamint a nemzeti műveltség ápolása nálunk alkotmányos jog. Igaz, hogy az előbbire vonatkozólag az alkotmány bizonyos megkötéseket is tartalmaz („az adott feltételekkel és lehetőségekkel összhangban” . . .)

Kiindulópontul, az alkotmányos és törvényes jogok mellett, Vajdaság Közoktatásügyi Tanácsának ez évi elemzését¹ vesszük, amelynek adatait más, hivatalos forrásokból is kiegészítjük.

A MAGYAR NEMZETISÉGŰ TANULÓK ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁSA

Közismert tény, hogy Vajdaság területén általános iskolai oktatással az iskola-köteles tanulókat, tehát a magyar tanulókat is, úgyszólván százszázalékosan felölleljük. Az 1969/70-es tanévben Vajdaságban 46 677 magyar nemzetiségű tanuló járt általános iskolába. Ebből: 37 915 (82,2%) tanult az anyanyelvén, és 8762 (18,7%) szerbhorvát tannyelvű tagozatba iratkozott.²

A magyar tanítási nyelvű iskolákban, illetve e tagozatokban folyó oktatás színvonaláról az elmúlt években, hivatalos fórumokon is sok ellentétes vélemény hangzott el. Többen állították, hogy az a szerbhorvát tagozatokban folyó oktatás színvonalához viszonyítva valamivel alacsonyabb. Az ilyen és hasonló vélemények, értékelések rendszerint egyes esetekre, konkrét iskolákra (vagy környékekre) vonatkoztak, tehát nem rendelkeztek megbízható összehasonlítási alappal. Nem is rendelkezhetek, hiszen ilyen jellegű, tudományos alapokon nyugvó felméréseket és elemzéseket senki nem végzett. Tudvalevő, hogy az oktatás színvonala több féle személyi és tárgyi feltétel függvénye. Ezeknek a feltételeknek a kisebb vagy nagyobb méretű hiánya kétségtelenül alacsonyabb színvonalat feltételez. Erre a „feltételekről” szóló fejezetben majd részletesebben rámutatunk.

Szembetűnő a szerbhorvát tannyelvű tagozatokba iratkozó magyar nemzeti-ségű tanulók nagy százalékaránya. Ez a százalékarány Vajdaság különböző vidékein (régioiban) igen eltérő. A legmagasabb, 50% körüli, sőt ezt is meghaladja Közép- és Dél-Bánátban, valamint Újvidéken; nem beszélve Szerémségről, ahol kb. 6000 magyar él, és mindössze Maradékon van magyar nyelvű oktatás.

Szabadka község területén évekkal ezelőtt ez 22%-ot tett ki, ma is 20% körül mozog. A legkisebb ez a százalék a Tisza menti községekben.

Sem a Vajdasági Közoktatásügyi Tanács, sem más szerv vagy intézmény nem bocsátkozott bele ennek a jelenségnek a mélyrehatóbb elemzésébe, holott mindinkább érezzük, hogy ezzel kapcsolatban tárgyilagos helyzetkép-be-mutatásra és határozottabb álláspontok kialakítására van szükség. *Mi készíteti, illetve motiválja a szülőket, hogy gyermekeiket szerbhorvát tagozatokba írassák, és ezáltal nagymértékben elzárják előlük az anyanyelv és a nemzeti műveltség fejlesztésének legtermészetesebb forrásait és lehetőségeit? Miben szereznek előnyt, és miben szenvednek hátrányt ezek a tanulók? Hogyan hat egész fejlődésükre a „nemanyanyelven” folyó oktató-nevelő munka? Mennyiben felel ez meg egyéni érdekeiknek és a közösségi érdekeknek? Milyen információkat, felvilágosításokat kellene nyújtanunk a szülőknek és a tanulóknak alkotmányos és törvényes jogaik érvényesítésére vonatkozóan, valamint az anyanyelven folyó oktatás pedagógiai, pszichológiai és társadalmi kérdéseivel kapcsolatban stb.* Megannyi kérdés, amely határozott válaszra vár.

Mindenekelőtt az anyanyelvi oktatás lehetőségeit kell tisztázni. A Jugoszláviában élő magyar nemzetiség zöme Észak-Bácskában, illetve a Tisza

mentén él. Ezenkívül kisebb nagyobb települési gócai vannak Bánátban, Baranyában, Murántúlon, Közép és Dél-Bácskában is. Míg kisebb hányada elszórtan él Vajdaságban, Horvátországban és Szlovéniában. Az anyanyelvi oktatás biztosítása szempontjából ezek a kis szigetek képezik a legnagyobb nehézséget.

Már a kisebbségi iskolákról szóló 1960-as Köztársasági törvény³ meghatározta, hogy kisebbségi tagozat megnyitásához elegendő (minimálisan) 15 tanuló. Egyes vajdasági községek ezt a minimumot valamivel csökkentették (pl. Zrenjanin 14-re az első 4 osztályban), vagy felemelték (pl. Bács-topolya 18-ra). Ez az alacsonyabb határ lehetővé teszi nemzetiségi tagozatok (kombinált tagozatok és osztatlan iskolák) nyitását azokban a helységekben azokon a vidékeken is, ahol a magyarság csak szórványosan él. Mindez azonban az adott lehetőségektől és a közoktatásügy községi irányítóitól függ nagymértékben. Kétségtelen, hogy egyes vidékeken, ahol a nemzetiségek elszórtan élnek, célszerű megoldás volna gyűjtőiskolák alapítása és a tanulók kollégiumi elhelyezésének vagy utaztatásának a megszervezése.

A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács által megvitatott regionális elemzések világosan kimutatták, hogy Bánátban és Szerémségben, de még egyes bácskai településeken sem nyitottak magyar tanítási nyelvű tagozatokat az ott élő kisebb létszámú nemzetiségi tanuló számára s a fenti megoldásokhoz sem folyamodtak. Ezt részben a „rossz feltételekkel”, részben pedig azzal magyarázzák, hogy a szülők nem nyilvánítottak ilyen igényt. Vajon informáltuk-e a szülőket arról, hogy ehhez joguk van, illetve hogy az illetékes szervek készek mindent megtenni, amennyiben a szülők ezt igénylik? Bizonyára még sok tennivaló akad az anyanyelvi oktatás egyenlő feltételeinek biztosításáig, beleértve az érdekelték széleskörű tájékoztatását is.

Milyen szempontok vezérlik azokat a szülőket, akinek megvan a lehetőségük, hogy gyermeküket magyar tanítási nyelvű iskolába írassák, mégis a szerbhorvát nyelven folyó oktatást tekintik jobb megoldásnak? Bizonyosan, különböző indítékek. A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács anyagában az utilitarizmust, a hasznossági szempontot említik, és egyben rámutatnak az ilyen „választás” káros következményeire, és ugyanakkor az anyanyelvi oktatás előnyeire. A szülők körében kellene, megfelelő módszerekkel kutatást végezni, hogy erre az egyesek szemében még mindig „kényes” kérdésre tárgyilagos választ kapjunk. Egy évtizeddel ezelőtt a magyar tagozatokban a szerbhorvát nyelv oktatásának alacsony színvonalát tekintették fő oknak, tekintettel arra, hogy sok szülő, amikor gyermekét az általános iskolába írhatja, már a továbbtanulás lehetőségeire, az egyetemre gondol. Azóta a szerbhorvát nyelv oktatása eredményesebbé vált, a „nem-anyanyelvi” oktatásban részesülők száma pedig helyenként (különösen a szórvány településeken) még nőtt (legjobb esetben stagnál). Az indítékokat tehát másutt is keresni kell, pl. az általános társadalmi légkörben, a nyelvi egyenjogúság megvalósításának fokában, a társadalmi élet különböző területein, a magyar nyelv társadalmi helyzetében (státuszában): pl. milyen szerepe van a tudományos, az irodalmi (általában a művelődési) életben, a közéletben, az öngazgatásban, a káderpolitika kialakításában. Ebből a szempontból, vitathatatlanul komoly haladásnak vagyunk a tanúi és részesei. Éppen ezért a leglesújtóbb az volna, ha egy tudományos igényű felmérés egyeseknél az „elferdült kisebbségi tudatban” fedezne fel ilyen gyökereket, mert az — egyebek között — azt bizonyítaná, hogy nálunk a nemzetiségek soraiban egyesek még mindig nem érzik

magukat egyenrangúaknak a többséget képviselő délszláv nemzetekkel, és gyermekeik számára ilyen módon kívánnak bizonyos előnyöket biztosítani, megalapozni érvényesülésük útját.

Mindezek többé-kevésbé feltételezések; egy azonban vitán felül áll: a nemzetek, a délszlávok soraiban nincs egyetlen olyan szocialista szellemben gondolkodó ember sem, aki a nemzetiségekhez tartozó polgárokat aszerint értékelné többre, tartaná jobb jugoszláv állampolgárnak, és annak alapján juttatná bármilyen előnyhöz, hogy az iskolai tanulmányait szerbhorvát nyelven végezte. A szocializmus építésének egyértelműen fontos érdeke, hogy mindenki minél tökéletesebb emberré váljék. Tehát minden ember értékének legfőbb mércéje az, hogy mivé vált, milyen értékeket — tudást képességeket, jellembeli és akarati tulajdonságokat stb. — hordoz magában.

Mikor és hogyan lehet a potenciális erők minél nagyobb arányú kifejlesztését elérni? Milyen előnyei vannak az anyanyelvi oktatásnak a „nem-anyanyelven” folyó oktatással szemben? Ez a kérdés külön tanulmányt igényel. Mi csak néhány fontos mozzanatra kívánunk rámutatni. Elsősorban arra, hogy mindkét nyelvet tökéletesen kevés ember (és még kevesebb gyermek) beszéli. A szerbhorvát tagozatokba járó magyar nemzetiségű tanulók többsége sem az anyanyelvét nem sajátítja el tökéletesen, sem a szerbhorvát nyelvet. Ez komoly akadályként jelentkezik a tudásszerzés folyamatában, különösen a fogalomalkotásban és a bonyolultabb törvényszerűségek megértésében és elsajátításában, mivel így egyik nyelv sem válhat tökéletesen a gondolkodás nyelvvé. A nem anyanyelven folyó tanulás nagyobb erőfeszítéseket követel, és kisebb a hatékonysága. Ez a fiatalabb, szellemileg fejletlenebb gyermeknél nagyobb mértékben jut kifejezésre. A gyermek így ritkábban érzi a „munka örömét”, és sűrűbben hatalmasodik el nála a kényszerzés. Mindez azt eredményezi, hogy általános műveltségének alapjai hiányosabbak lesznek, anyanyelvi műveltsége rendszerint egészen satnya; a tananyag elsajátítására fordított nagyobb energia és több idő némileg gátolja, visszaszorítja képességeinek fejlődését, világnézetének és erkölcsi arculatának természetes kialakulását. Külön elgondolkoztató, hogyan fejezik ki magukat anyanyelvükön az ilyen körülmények között fejlődő szakemberek (akik többször főiskolai, sőt egyetemi diplomával rendelkeznek), és milyen alacsony igényt támasztanak önmagukkal szemben anyanyelvi műveltségük fejlesztésének szempontjából. A kivételes tehetségű, különös nyelvérzékkal rendelkező tanulók esete is csak alátámasztja ezeket a tapasztalaton alapuló megállapításokat.

Kétségtelen, hogy azok a tanulók, akik az általános iskolát szerbhorvát nyelven eredményesen befejezik, bizonyos előnyben vannak, ha középiskolai és egyetemi tanulmányaikat ezen a nyelven folytatják. Ez az érvényesülés szempontjából, manapság még helyenként, némi előnyt jelenthet, de itt a fő kérdés az, hogy mikor válhat a gyermekből értékesebb felnőtt. Ha a kérdést így tesszük fel, a válasz nem kétséges. Vajon nem volna-e elsősorban az iskola, a pedagógusok kötelessége mindenről a szülőket tárgyilagosan tájékoztatni? Amennyiben ezt nem tesszük meg, az ő szabad akaratukból eredő döntésük (a döntésnek ezt a szabadságát a törvény szavatolja) sem lehet teljesen szabad és megfontolt.

Az anyanyelvi oktatás hiányát csak kis részben képes pótolni a Vajdaság-szerte terjedőben levő *anyanyelvápolás*. Az elmúlt tanévben 126 általános iskolában összesen 1280 szerbhorvát tagozatra járó magyar nemzetiségű tanuló részesült ilyen pótktatásban, ami létszámuk 44%-át teszi ki. Ezen

a téren a helyzet városonként, falvakként igen eltérő: az anyanyelvi pótktatást igénylő tanulók százaléka nulla és 80 között mozog, ami elsősorban az iskolaigazgatók és tantestületek hozzáállását tükrözi. Sok nehézséget okoz, hogy az anyanyelvápolás nem vált még egyenrangú tantárggyá, és csak részben biztosították számára a szükséges tárgyi (tankönyv, taneszköz stb.) és személyi feltételeket. A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács határozata értelmében mindenütt, ahol megvannak a minimális feltételek, biztosítani kell a teljes anyanyelvi oktatást, ami feltételezi az iskolahálózat ilyen értelmű átszervezését. Ahol belátható időn belül ilyen feltételeket nem lehet biztosítani, ott az anyanyelvápolást kell komolyabb, rendezettebb alapokra helyezni.

A Horvát Szocialista Köztársaság területén az utóbbi években a köztársasági és községi közoktatásügyi szervek, a pedagógiai szolgálat és a Horvátországi Magyarok Szövetsége fáradozásainak és együttműködésének eredményeként az 1971/72-es tanévben a magyar tannyelvű tagozatok száma (az 1967/68-as tanév 53 tagozatával szemben) 67-re emelkedett; az anyanyelvápolással fölélt csoportok száma pedig 4-ről 81-re nőtt. Ott mindent megtesznek, hogy az egyenlőség szellemében, ehhez megfelelő feltételeket biztosítsanak. Így pl. a magyar nyelven oktató pedagógusok száma is 62-ről 104-re emelkedett.

Az anyanyelven folyó általános iskolai oktatás és az anyanyelvápolás mellett Vajdaságban, Horvátországban és Szlovéniában (Murántúlon) *kialakultak a kétnyelvű pedagógiai tevékenység különböző formái*. A párhuzamosan mindkét nyelven (tehát magyarul és szerbhorvát nyelven) folyó pedagógiai tevékenység feltételezi a tanulók kétnyelvűségét, és termékeny nevelési lehetőségeket hord magában: a közös nevelés különleges pozitívumait.

A teljes kétnyelvű oktatás alapjait tizenkét évvel ezelőtt egy sikerültnek tartott pedagógiai kísérlet igyekezett megvetni. Ennek keretei között mindkét nyelvet (az anyanyelvet és a „nem-anyanyelvet”) különböző változatokban s egyenlő arányban használták. Mivel ehhez nagyon nehéz volt megfelelő feltételeket (különösen a tanulók szolid bilingvális alapját, továbbá „kétnyelvű” tankönyveket stb.) biztosítani, Vajdaságban ez az oktatási forma (elsősorban a délszláv nemzetiségű szülők körében) nem talált termékeny talajra, míg Horvátország és Szlovénia egyes helységeiben (habár ott sem tudtak minden feltételt tökéletesen biztosítani egyelőre) bejáródott szervezési formává vált.

A „teljes” kétnyelvű oktatás „elhalása” után, Vajdaságban komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a magyar tanítási nyelvű tagozatokban meghonosítsák a szerbhorvát nyelv elemeinek az oktatásba való tervszerű beillesztését: minden tantárgyban szerbhorvát kifejezések alkalmazását, aminek elsősorban oktatási jellege volt, mert a szerbhorvát nyelv gyorsabb, tökéletesebb elsajátítását célozta. A különleges feltételek egyes vidékeken (Bánátban stb.) más megoldásokat, változatokat is létrehoztak. A probléma így mind bonyolultabbá vált, és mindjobban érezhető a tudományos kiértékelés hiánya.

Egyrészt a szerbhorvát nyelv tanítását — tanulását kellene a legújabb tudományos vívmányok felhasználásával korszerűbb alapokra helyezni, még hatékonyabbá tenni, másrészt állandó termékeny talajt kellene biztosítani a közös nevelés elveinek átfogóbb érvényesítése céljából. Mivel mindez sokszor igen eltérő feltételek között kell megvalósítani, széleskörű kutatómunkára volna szükség, amelynek eredményei lehetővé tennék, hogy az egyes szervezési formákat, oktatási módszereket és eszközöket jobban tudjuk az adott

konkrét feltételekhez idomítani. Így végre tisztázódna az a kérdés is, hogy mikor, milyen fejlettségi fokon célszerű a második nyelv rendszeres tanítását elkezdni, milyen intenzitással haladni, hogy az ne gátolja az anyanyelvi műveltség fejlesztését.

TOVÁBBTANULÁSI LEHETŐSÉGEK A KÖZÉPISKOLÁKBAN, FŐISKOLÁKON ÉS EGYETEMEKEN

A Tartományi Statisztikai Intézet adatai alapján közöljük a következő táblázatot az általános iskola VIII. osztályát végzett és a különböző középiskolákba iratkozott magyar nemzetiségű tanulók létszámáról:

	A VIII. osztályt befejezte		Az I. osztályba beiratkozott		Összesen továbbtanul
	szerbhorvát nyelven	magyar nyelven	szerbhorvát tagozatba	magyar tagozatba	
az 1966/67 tanévben	1049	3537	2195	1639 (42%)	83%
az 1967/68 tanévben	903	3359	1979	1709 (46%)	86%
az 1968/69 tanévben	993	3456	1721	1998 (53%)	83%
az 1969/70 tanévben	973	3298	1688	1981 (54%)	85%

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a magyar nemzetiségű általános iskolát végzett tanulók 83–86%-a iratkozott be (ebben a négy tanévben) valamilyen középiskolába. Ezzel Vajdaságban (az előbbi sorrendet véve alapul) a végzett tanulók: 77,5%-a, 91,8%-a 98,5%-a és (az 1969/70-es tanévben) a tanulók (akik túlnyomórészt délszlávok) 98,5 százaléka iratkozott be (valamilyen) középiskolába. Tehát, a magyar nemzetiségű tanulók aránylag évről-évre kevesebben iratkoznak középiskolába, mint a délszláv nemzetiségű tanulók.

Ugyanakkor egy pozitív tendencia is megfigyelhető: évről-évre növekszik azoknak a tanulóknak a száma, akik középiskolai tanulmányukat anyanyelvükön folytatják, habár a magyar tanulók kb. 45%-a még most sem anyanyelvén tanul. Ez bizonyosan szorosan összefügg a feltételekkel és lehetőségekkel.

Az alábbi táblázat azt illusztrálja, milyen oktatási nyelvű középiskolák működnek Vajdaságban:

Iskolák	Oktatási nyelv							Összesen
	szerbhorvát	magyar	román	ruszin	szlovák	két nyelvű	két nyelvű oktatású	
Szakmunkásképző iskolák száma	51	1	—	—	—	11	1	64
Tagozatok száma	893	91	—	—	—	—	5	989
Pedagógusképző iskolák száma	4	—	—	—	—	3	—	7
Tagozatok száma	75	17	4	—	—	—	—	96
Szakközépiskolák iskolák száma	49	3	—	—	—	7	—	59
Tagozatok száma	743	56	—	—	—	—	—	799
Gimnáziumok iskolák száma	22	—	—	1	—	11	—	34
Tagozatok száma	507	60	4	1	9	—	—	581
Iskolák száma	126	4	—	1	—	32	1	164
Tagozatok száma	2218	224	8	1	9	—	5	2465

Ebből világosan kitűnik, hogy egy szakmunkásképző iskolában (ipari tanulók iskolája) és három szakközépiskolában (technikumok) csak magyar nyelvű oktatás folyik, míg 11 szakmunkásképző iskolában, 3 pedagógusképző iskolában, 7 szakközépiskolában és 11 gimnáziumban a szerbhorvát nyelvű tagozatok mellett magyar tannyelvű tagozatok is működtek. A magyar tanítási nyelvű tagozatok száma 224 volt (ez azóta sem emelkedett lényegesen), *ami a tagozatok összlétszámának mindössze 9 százalékát tette ki.* Ez elég világosan rámutat közoktatásügyi politikánk, jobban mondva egyes községek közoktatásügyi politikájának a hiányosságaira, valamint a nehezen áthidalható objektív akadályokra. A helyzet az utóbbi két évben annyiban javult, hogy Pancsován is megnyitották a gimnázium magyar tannyelvű tagozatait, és Újvidéken is némileg bővült az ilyen lehetőség az egyes szakiskolákban.

Érdekes megfigyelni, milyen szerbhorvát tanítási nyelvű középiskolákba iratkoztak a magyar nemzetiségű tanulók az 1969/70-es tanévben:

Szakmunkásképző iskolába	1087
Technikumokba és más szakiskolákba	385
Tanító- ill. óvónőképzőbe	16
Művészeti középiskolákba	28
Gimnáziumokba	172
Összesen:	<u>1688</u>

Ezeknek a tanulóknak 63%-a szakmunkásképző iskolába jár (tehát intellektuális és nyelvi szempontból a legkönnyebbnek vélt középfokú iskolát választotta), míg a magyar tannyelvű tagozatokba iratkozott tanulóknak csak 51%-a választotta ezt az iskolát, a délszláv nemzetekhez tartozó tanulók százalékaránya (49%) pedig még valamivel alacsonyabb.

Az elmúlt évtizedben középiskolai fokon is kialakultak a kétnyelvű pedagógiai tevékenység bizonyos formái. A legerjedtebb „*szabadkai gyakorlat*” címen került be a köztudatba, mivel úttörői a szabadkai középiskolák (szakiskolák) voltak. Lényege, hogy a szakiskola első két osztályában a tantárgyak oktatása (teljes mértékben, vagy nagyobb részben) a tanulók anyanyelvén folyt, majd a harmadik osztálytól kezdve áttértek a tantárgyak (a magyar nyelv és esetleg 1–2 szaktantárgy kivételével) szerbhorvát nyelvű oktatására. Ez annak idején (16 évvel ezelőtt) hozzájárult ahhoz, hogy ezekbe a szakiskolákba szinte ugrásszerűen nagyobb létszámú magyar nemzetiségű tanuló iratkozott, és ilyen szempontból hasznos kezdeményezés volt.

Pedagógiai szempontból viszont sok elfogadhatatlan megoldást és eljárást tartalmazott. Itt is hiányzott a tudományos megalapozás és kiértékelés, de azért ennek a gyakorlatnak a hullámai egyes gimnáziumokba, sőt a Tanítóképzőbe is átcsaptak. A fő érv az volt, hogy ez hatékonyan hozzájárul a szerbhorvát nyelv elsajátításához; viszont, hogy mennyiben gátolta az anyanyelvi műveltség, az általános műveltség és szakképzettség fejlesztését, azzal abban az időben úgyszólván senki sem törődött. Szerencsére az évek múltával a fejlődés ezen a téren is megfelelőbb mederbe terelődött, habár ennek a gyakorlatnak bizonyos maradványai egyes középiskolákban (Zrenjaninban, Becsén, Pancsován, Szabadkán stb. szubjektív fogyatékoságok, vagy objektív akadályok miatt) még ma is megellelőnek. A további fejlődés egyetlen elfogadható irányzata csak az anyanyelvi oktatás lehet.

A felsorolt adatokat, tényeket *összegezve megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvi oktatása középiskolai szinten az utóbbi években mutatkozó jelentős fejlődés ellenére sem teljesen kielégítő: messze az általános iskolai szint alatt marad.* Általában középiskolai oktatással Vajdaságban aránylag kevesebb tanulót ölelünk fel a magyar nemzetiség köréből, mint a délszlávok soraiból. A Tartományi Közoktatásügyi Titkárság múlt évi elemzése ugyanis kimutatta, hogy az 1970/71-es tanévben a középiskolások 15%-a volt magyar nemzetiségű (a lakosságnak viszont kb. 22%-a magyar). Horvátországban és Szlovéniában, feltehetőleg, ez az arányszám még valamivel rosszabb. A regionális elemzések jórészt rámutattak, hogy Szerémségben és Bánátban aránylag még kevesebb általános iskolát végzett magyar nemzetiségű tanuló folytatja tanulmányait középiskolákban, különösen kevesen tanulnak tovább anyanyelvükön.

Ez mindenekelőtt a középiskolai hálózatra, az anyanyelvi oktatás nem teljesen kielégítő lehetőségeire vezethető vissza. Erre nagy hatással vannak, a már említett okok mellett, a lakosság anyagi feltételei. A fent említett elemzés kimutatta, hogy a Vajdaságban ösztöndíjazott középiskolai tanulók 18%-át teszi ki az ösztöndíjban részesülő magyar nemzetiségű tanulók, holott nekik nagyobb szükségük volna anyagi támogatásra, mert sokan közülük csak távolabb eső városokban folytathatják tanulmányaikat. Itt is bizonyos „lemaradás” tapasztalható. Mindez természetesen kihatással van a magyar ifjak továbbtanulására a főiskolákon és az egyetemeken.

Hány magyar nemzetiségű ifjú folytatja tanulmányait főiskolákon és egyetemeken Jugoszlávia, illetve Vajdaság területén?

A Szövetségi — illetve Tartományi Statisztikai Intézet adatai szerint az 1969/70-es tanévben a magyar nemzetiségű főiskolai és egyetemi hallgatók száma 3025 volt, ami a magyar lakosság 1,31%-át tette ki, viszont az 1961-es népszámlálás adatai szerint a magyarság Jugoszlávia lakosságának 2,7%-át alkotta.

Az 1970/71-es iskolaévben a magyar hallgatók száma 29 811, vagyis 16% volt (ez némi csökkenést jelent az előző évhez viszonyítva), ebből szűkebb Szerbia területén 478, Vajdaságban pedig 2051 (a tartomány lakosságának 10%-a) járt főiskolákra és egyetemekre.

Az 1964/65 és 1969/70 közötti időszakban Vajdaságban az egyetemi hallgatók 11,8%-a, és a főiskolai hallgatók 13,2%-a volt magyar nemzetiségű. Az 1970/71-es tanév ehhez viszonyítva bizonyos visszaesést jelentett.

Az 1971/72-es tanévben az Újvidéki Egyetemre összesen 364 rendes és 97 levelező magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, ami az összlétszám 11%-át teszi ki, tehát némi növekedést mutat. Ez előadói karban a magyarság hasonló számarányban van képviselve.

Ezek a számok önmagukért beszélnek és — mivel nem tükrözik Vajdaság lakosságának nemzeti összetételét — egy teljes mértékben ki nem elégtítő képet illusztrálnak. Az előzőleg már felsorolt okok mellett itt nagy szerepet játszanak az anyanyelven folyó tanulás szűk lehetőségei, valamint a kellő arányú anyagi támogatás, a megfelelő ösztöndíjazási politika hiánya.

Milyen lehetőségek állnak az érettségizett magyar nemzetiségű ifjak előtt az anyanyelvükön való továbbtanulásra a vajdasági egyetemeken és főiskolákon? Az Újvidéki Bölcsészkaron, a magyar nyelvszakos tanárok rendszeres szakmai képzése mellett, az 1971/72-es tanévtől pedagógiából és lélektanból a magyar nemzetiségű hallgatók számára (akik erre önként jelentkeznek)

magyar nyelvű előadásokat is tartanak; ezeket az előadásokat a Természettudományi Kar néhány hallgatója is látogatja. A hallgatók magyar nyelven vizsgázhatnak. Magyar nyelvű előadások bevezetését szociológiából még nem tudták megoldani, noha erre vonatkozólag is hivatalos határozatot hoztak.

Szabadkán, a tanárképző főiskolán három szakon (matematika, fizika-vegytan és szerbhorvát, illetve magyar nyelv, mint „nem-anyanyelv“) rendszeres tanárképzés folyik az általános iskolák számára. Ezen kívül a Szabadkai Közgazdasági Karon magyar nyelvű előadásokat is tartanak szociológiából és néhány szaktantárgyból, az Újvidéki Jogtudományi Karon magyar nyelvű lektorátus működik, és másutt is folynak ilyen irányú előkészületek. Mindez együttvéve némi haladást jelent ugyan, de egészében nem tekinthető kielégítőnek.

Itt feltétlenül szem előtt kell tartani azt a Közoktatásügyi Tanács által is elfogadott álláspontot, hogy *az anyanyelvi oktatás folytonosságát biztosítani kell az általános iskolától, sőt az iskolás előtti kortól egészen az egyetemig.* Tudatában vagyunk annak, hogy ezt legnehezebb az egyetemi, illetve főiskolai szinten biztosítani. De figyelembe véve ennek fontosságát a nemzeti egyenlőség, külön az egyenlő nyelvhasználat és az anyanyelvi oktatás előnyeinek szempontjából, a tudományos munkára való felkészítés és a társadalmi életben való aktívabb bekapcsolódás szemszögéből, társadalmunk hivatott tanügyi szervei, politikai tényezői határozott álláspontjaikkal (amire már a közelmúltban is pl. a KSz-nek egyes tartományi szervei szép példát mutattak), nagymértékben elősegíthetik a még helyenként érezhető szubjektív akadályok és objektív nehézségek kiküszöbölését, hatékonyan hozzájárulhatnak az ezzel kapcsolatos kérdések nyílt megvitatásához és megoldásához. Ha ezt sikerül megvalósítanunk, a jövőben bizonyosan sokkal több magyar nemzetiségű tanuló folytatja tanulmányait a középiskolákban és az egyetemen. Ugyanakkor valószínű csökkenni fog azoknak a száma (jelenleg meghaladja a százat és növekvő tendenciát mutat), akik magyarországi egyetemekre iratkoznak. A külföldön folytatott egyetemi tanulmányokat is (ami egyes szakmánál a jövőben is célszerű és ésszerű megoldás lehet) tervszerű alapokra kellene helyezni, illetve jobban összhangba hozni a hazai lehetőségekkel és szükségletekkel.

Ezen a téren helytelen volna maximális követeléseket vagy óhajokat támasztani. Még teljesebb elvszerűsége és fokozatosságra kellene törekedni: a kibontakozásban levő hasznos folyamatot meg kellene gyorsítani és arra törekedni, hogy ez az Újvidéki Egyetem minden karára és minden vajdasági főiskolára kiterjedjen, hiszen sok helyen érezhető a magyar nemzetiségű, vagy még inkább a magyar nyelvet helyesen beszélő (beleértve a szakmai nyelvezetet is) mérnökök, agronómusok, jogászok stb. hiánya.

Elsődleges és halaszthatatlan feladatnak tartjuk az átfogó, minden szaktárgyra kiterjedő anyanyelvi pedagógusképzés megvalósítását, hogy végre magyar tanítási nyelvű általános iskoláinkba is középiskoláinkba anyanyelvüket (és szűkebb szakmájuk nyelvét) jól ismerő pedagógusok kerüljenek.

Hogy mindez minél előbb és minél tökéletesebben megvalósuljon, az Újvidéki Egyetemnek a szó teljes értelmében *vajdasági jellegű egyetemmé* kell válnia, amely állandóan magában hordozza a vajdasági talajból kinövő társadalmi problémákat, elsősorban, a káderproblémákat, a tudomány fejlesztésének kérdéseit, és azok ilyen értelmű hatékony megoldására törekszik.

Ez legyen a mi egyetemi reformunk egyik alappillére. Ehhez a feltételeket mindenekelőtt magukban kell megteremtenünk. Az, ami a főiskolákon ezen a téren (és más téren is) megvalósul, vagy nem valósul meg, szükségszerűen visszahat az oktatás egész rendszerére és minőségére: jelentősen elősegítheti annak fejlődését, de gátolhatja is.

A következő fejezetben általános iskoláink és középiskoláink egy sajátos szervezési formájával: *a két és több tanítási nyelvű iskolák* kérdésével foglalkozunk. Az első ún. területi iskolákat Vajdaságban 1956-ban alakították, azzal a céllal, hogy hatékonyabban elősegítsék a „nem-anyanyelv” eredményesebb elsajátítását, a különböző nemzetiségű tanulók egymáshoz való közeledését, hogy biztosítsák a közös nevelés megfelelő légkörét, és ugyanakkor megteremtsék az anyanyelvi oktatáshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi azt is jelentette, hogy az anyanyelvi oktatás a két, vagy ritkább esetben több tanítási nyelvű iskolákban nem szenvedhet csorbát, nem szorulhat háttérbe a többi szintén nagyon fontos oktató-nevelő cél mögé.

Jelenleg Vajdaságban a 409 általános iskola közül 243-ban csak szerbhorvát nyelven folyik az oktatás, 25-ben, magyar nyelven, 15-ben más nemzetiségek nyelvén, 126 iskolában viszont két, illetve három nyelven, ebből 103-ban magyarul is.

A 164 középiskola közül, 126-ban kizárólag csak szerbhorvát nyelvű oktatás folyik, 4-ben csak magyar nyelvű, kettőben más nemzetiségek nyelvén és 32-ben folyik két tanítási nyelven az oktatás, ebből 30-ban magyarul is. Íme egy összehasonlító táblázat:

	Az oktatás nyelve				
	szerbhorvát	magyar	más nemzeti-ségi nyelv	két vagy három nyelv	Összesen
Általános iskolában	243	25	15	126	409
Középiskolában	126	4	2	32	164

A két és több (három) tanítási nyelvű iskolák életében és munkájában sok sajátos mozzanat fedezhető fel. Mi ezt a kérdést most csak az anyanyelvi oktatás szempontjából kívánjuk taglalni. Milyenek itt az anyanyelvi oktatás személyi feltételei?

A Közoktatásügyi Tanács elemzése kimutatta, hogy az ilyen általános iskolákban a pedagógusoknak mindössze 43,75%-a beszéli a másik nyelvet, és azoknak is csak a 70%-a beszéli a nyelvet tökéletesen, elsősorban azok akik azon a nyelven is tanítanak.

A középiskolákban ez 46,17%-ot, illetve 78,57%-ot tesz ki, tehát a helyzet ebből a szempontból ott is csak valamivel jobb. A nemzetiségi pedagógusok, akik szerbhorvát nyelven is tanítanak, az általános iskolákban 85,12%-ban, a középiskolákban 96,61%-ban beszélik a szerbhorvát nyelvet tökéletesen, vagy megközelítőleg tökéletesen, a délszláv nemzetiségű pedagógusoknak az általános iskolában mindössze 25,19%-a, a középiskolákban pedig 40,48%-a beszéli többé-kevésbé tökéletesen annak a nemzetiségnek a nyelvét, amelyen tanít.

Ezekben az iskolákban gyakran nagy előnyt jelentenek a pedagógusok kétnyelvűségéből adódó ésszerűsítési lehetőségek. Ez megkönnyíti a tantárgyfelosztást, és ugyanakkor lehetővé teszi a szakosított oktatás nagyobb

arányú biztosítását. Viszont azzal a hátránnyal, illetve veszéllyel jár hogy bizonyos fokig akadályozhatja az anyanyelvi műveltség fejlesztését, hozzájárulva egy sajátságos pongyolanyelv terjedéséhez. Az előbbi kimutatásból kiténik, hogy ennek káros következményeit a nemzetiségi tanulók aránylag nagyobb mértékben érzik.

Az így kialakult helyzetben kényszerítő szükséglet a pedagógusaink nyelvtudásával, illetve azon túlmenően a vajdasági pedagógusképzéssel kapcsolatos időszerű kérdések sokoldalú megvilágítása, és a mi viszonyainknak megfelelő profilú pedagógusképzés alapjainak, koncepciójának kimunkálása. Nekünk kétségtelenül szükségünk van kétnyelvű pedagógusokra, akik az oktató-nevelő munkában mindkét nyelven megállják a helyüket. Ehhez a személyi adottságokon kívül a célnak megfelelő képzésre van szükség, amit viszont tudományosan kell megalapozni, az eddigi tapasztalatok felhasználásával.

Ennek megvalósulásáig hosszú út vezet. Ezért már a meglévő feltételek között is hatékony intézkedésekre és szervezett akciókra van szükség. Mindenekelőtt a „nem-anyanyelv” tudásszintjére bizonyos standardokat kellene megállapítani, amely biztosabb kritérium kialakításához vezetne annak megállapítására, milyen esetben vállalhatja egy pedagógus az oktatást a másik nyelven. Ez bizonyos szelekció alapjául szolgálhatna. Ezzel párhuzamosan a pedagógusokat serkenteni kellene az egyéni továbbképzésre, beleértve nyelvtudásuk szintjének emelését, a szaknyelv tökéletesebb elsajátítását is, és megszervezni a kollektív továbbképzés különböző formáit. Az egyes iskolákon belül is sokat lehetne tenni ezen a téren. Első lépés e helyzet tárgyilagos felmérése volna. Ez az iskolavezetés feladata, úgyszintén a vezetés egyes szerveinek, elsősorban a tantestületnek és az igazgatónak hatáskörébe tartozik, hogy megfelelő megoldásokat találjanak (egyéni segítségnyújtást, előadások, értekezletek szervezését stb.) a helyzet orvoslására, illetve az anyanyelvi oktatás színvonalának emelésére.

A két és három tanítási nyelvű iskolák életében és munkájában, az önigazgatás feltételei között, a nem-anyanyelvnek a pedagógusok részéről történő elsajátításának, zökkenőmentes használatának (vagy legalább megértésének) van egy másik jelentősége is: az oktatás mindkét (vagy mindhárom) nyelve egyben a kommunikáció nyelve is. Mindenki szabadon és egyenjogúan használhatja saját anyanyelvét az igazgatási és szakvezetési ülésein, az iskola különböző manifesztációin, értekezletein, és az egyéni érintkezésekben egyaránt. Akadályt csak az képezhet, ha egyesek azt a nyelvet nem értik. Egymás nyelvének nem ismerése elég gyakran akadályozza az egyenlő nyelvhasználat érvényesülését az egyes iskolákban.

A különböző nemzetiségekhez tartozó pedagógusok és iskolaigazgatók, ha nem is beszélnek tökéletesen, de értik a szerbhorvát nyelvet. Ezzel szemben a délszláv nemzetekhez tartozó pedagógusok jó része (ezt a fenti adatok is alátámasztják) még csak nem is ért a nemzetiség nyelvén. A 24 anketozott középiskolai igazgató közül 12 (50%) tökéletesen beszél, 5 érti, 7 pedig egyáltalán nem beszél és nem is érti az oktatás másik nyelvét — a nemzetiségi nyelvet. 106 általános iskolai igazgató közül 66 (52,8%) tökéletesen beszél, 18 érti, 22 egyáltalán nem beszél a nemzetiség nyelvét (ez túlnyomórészt a magyar nyelvre vonatkozik). Az igazgatóhelyetteseknél ebből a szempontból valamivel jobb a helyzet, és általában úgy van, hogy abban az iskolában, ahol az igazgató szerb, vagy horvát nemzetiségű, az igazgatóhelyettes

a nemzetiségek soraiból kerül ki. Ennek ellenére, figyelembe véve az iskolaigazgató fontos szerepét az iskola vezetésben (ő képezi az információ-áramlások gócpontját) a helyzet ezen a téren *semmiképpen sem kielégítő*: nemcsak hogy akadályt képez az egyes szervek munkájában, hanem (különösen a vezetők hiányos nyelvtudása) bizonyos fokig gátló hatással van a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás fejlődésére is. Ezért elengedhetetlen, hogy az igazgatók és helyetteseik megválasztásánál és újraválasztásánál az oktatási nyelvek tökéletes tudása feltétellé váljék. Ugyanakkor olyan légkör kialakítására van szükség, amelyben minden pedagógus természetes szükségét érzi a másik nyelv elsajátításának, legalább a megértés fokáig.

Ha ezt elérjük, csak akkor biztosítjuk a két és több tanítási nyelvű iskolák fejlődésének, fennmaradásának legfontosabb személyi feltételeit.

AZ ANYANYELVI OKTATÁS ALAPVETŐ FELTÉTELEI

A személyi feltételeket már elég részletesen taglaltuk: az oktatási nyelvet tisztán beszélő, korszerűen képzett pedagógusokra és világos, minden hátsó gondolattól mentes nézetek és álláspontok kialakítására van szükség.

A *tárgyi feltételek* közül a következőket tartjuk alapvetőnek:

a) *Színvonalas és a nyelvvezetők szempontjából is minőségi tankönyvek, munkafüzetek, és kézikönyvek biztosítását kellő számban és időben.* A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács elemzése számadatokkal bizonyítja az e téren mutatkozó, valóban elgondolkoztató hiányt. E szerint:

- az általános iskolákban 49 magyar nyelvű tankönyv hiányzik,
- a gimnáziumokban 20,
- a szakiskolákban 355 (ezt némileg enyhítik a Magyarországról behozott és nálunk részben alkalmazható tankönyvek).

A helyzet ezen a téren elég aggasztó, különösen, ha szem előtt tartjuk a vajdasági nemzetiségi tankönyvkiadás mind súlyosabbá váló helyzetét. A tornyosuló problémákat nem lehet csak a tankönyvkiadás ésszerűsítésével megoldani, habár arra is bizonyosan szükség van: jelentősen nagyobb anyagi eszközökre van szükség, ha az egyenlőség elvét ezen a fontos területen maradéktalanul alkalmazni kívánjuk. A hiányzó tankönyvek mellett égető szükség van magyar nyelvű, s a mi követelményeinknek megfelelő kézikönyvek kiadására, szakkönyvek fordítására s a tantervek magyar nyelvre történő lefordítására. Ezenkívül már egy évtizede érezzük a hiányát egy magyar nyelvű, s a mi vajdasági talajunkból kinövő, a mi problémáink megoldását elősegítő, tehát a pedagógusok továbbképzésében is jelentős szerepet játszó, *pedagógiai folyóiratnak*.

b) *Az általános iskolák és középiskolák hálózatának átszervezését, az anyanyelvi oktatás szükségleteihez való tökéletesebb időmitását:* új nemzetiségi tagozatok nyitását (ahol ehhez feltételeket lehet biztosítani), a tanulók utaztatásának megoldását, központi gyűjtőiskolák szervezését (utaztatással, vagy diákotthonokban biztosított bentlakással) mindenütt ahol a nemzetiségi tanulók kisebb létszámban élnek, ill. ahol nem gazdaságos külön tagozatot nyitni. Mindezt, természetesen, a szülők beleegyezésével kellene megvalósítani.

c) Az eddiginél sokkal rendezettebb, célszerűbb, az anyanyelvi oktatás előnyeit és Vajdaság kádarszükségleteit figyelembe vevő *ösztöndíjazási rendszer* megalapozását és továbbfejlesztését.

d) A nemzetiségi iskolák és általában az anyanyelvi oktatás *pénzselésének* olyan alapokra való helyezését, amely lehetővé teszi a szükséges anyagi eszközök és póteszközök zökkenőmentes biztosítását és folyósítását. Kétségtelen hogy többnemzetiségű tartományunkban a helyes nemzetiségi politika alkalmazása az oktatásban aránylag nagyobb eszközöket igényel, azonban vitán felüli, hogy ezeket fejlettségünk mai fokán, fokozatosan, mind nagyobb mértékben biztosítani lehet.

e) A már többször említett *tudományos kutatómunka* megszervezése és pénzselése is megoldásra váró probléma. Elsősorban pedagógiai, lingvisztikai és pszichológiai kutatásokra volna szükség az eddigi, jórészt csak a tapasztalatra támaszkodó gyakorlat kiértékelése céljából. A kérdés bonyolultsága sokoldalú kutatást tételez fel, amelyet azonban, feltétlenül össze kellene hangolni, minél gazdaságosabbá tenni. A kutatómunka irányítását és összehangolását előbb egy kutatócsoportra, később egy vajdasági kutatóintézetre lehetne bízni, amely ezen a téren együttműködhetne más belföldi és külföldi kutatóintézetekkel, más tudományos és szakintézetekkel.

Így pedagógus közvéleményünk, közoktatásügyünk öngazgatási szervei, a politikai szervek és a szülők hozzájuthatnának a szükséges információkhoz, ami nagymértékben megkönnyítené a döntéshozatalt, és megbízható segítséget nyújtaná a fejlődési irányvonal meghatározásában, a különböző távlattervek kimunkálásában.

Szocialista társadalmunkat a tényekkel, a valósággal és a feladatokkal való nyílt szembenézés és a feladatok következetes vállalása jellemzi. Ezeket a feladatokat valóságunk róttá ránk. Teljesítésük mindannyiunk, minden itt élő nemzet és nemzetiség kötelessége, mert csak így juthatunk el a nemzeti és nyelvi egyenjogúság még magasabb fokára, ami egyben a szocialista építés terén elért haladásunk, eredményeink fokmérője is.

JEGYZETEK

- ¹ Socijalistička autonomna pokrajina Vojvodina, Prosvetni savet: Stanje i aktuelni problemi školovanja učenika pripadnika narodnosti u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Vojvodini; Novi Sad, 1972., strana 66 i 47 tabela priloga. (Autori: dr Lajoš Tot, Zlatko Melvinger, Laslo Berkeš, i Jakob Pelić. Nosioci izrade pojedinih poglavlja: dr Imre Bori, Laslo Berkeš, dr Andraš David, Geza Gulka, Milisav Lazić, Zlatko Melvinger, Miodrag Milanović, Jakob Pelić, Ferenc Šejpeš i dr Lajoš Tot. Saradnici na izradi pojedinih poglavlja: Elemer Brunet, Eržebet Ernješ, Irena Gajda, Milan Pešut, Stjepan Poljaković, Karolj Šaroši i Pal Satai. Recenzenti elaborata: Vlada Popin i dr Laslo Rehak.)
- ² A nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatásának helyzete és időszerű kérdései Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban.
- ³ Zakon o organizaciji škola u kojima se nastava izvodi na jezicima nacionalnih manjina u NR Srbiji.

REZIME

ŠKOLOVANJE UČENIKA PRIPADNIKA MAĐARSKÉ NACIONALNOSTI NA SVOM MATERNJEM JEZIKU

Osvetljava se ove aktuelne problematike autor prilazi sa pedagoškog i prosvetno-političkog aspekta, služeći se podacima iz ovogodišnje analize Prosvetnog saveta Vojvodine, Pokrajinskog zavoda za statistiku i Sekretarijata za prosvetu i kulturu SAPV.

Na osnovu prikazanog stanja i problema na sva tri stupnja školovanja (obuhvatajući time, pored Vojvodine, i one delove SR Hrvatske i Slovenije na kojima postoji mađarski živalj), ukazuje na one objektivne i subjektivne faktore i okolnosti — uključivši u to i stepen informisanosti roditelja o prednostima školovanja svoje dece na maternjem, odnosno nematrnem jeziku — koje takvo stanje uslovljavaju. Naime, 18,3 %-a učenika mađarske nacionalnosti u osnovnim školama ne pohađa školu na svom maternjem jeziku, a u srednjim školama taj procenat iznosi 45. Kao posledica toga i malih mogućnosti za studiranje na svom maternjem jeziku, — u odnosu na pripadnike jugoslovenskih narodnosti — daleko manji broj svršenih učenika Mađara nastavlja svoje školovanje na višim školama i fakultetima.

U tom sklopu problema jedno od fundamentalnih pitanja je: kako se mogu obezbediti najbolji uslovi za razvoj ličnosti učenika, imajući u vidu društveni interes koji kod nas nalaže da od učenika svih naroda i narodnosti formiramo što kulturnije i kompletnije ljude, omogućivši maksimalno ispoljavanje potencijalnih mogućnosti svakog pojedinca. Za to nastava na maternjem jeziku pruža daleko povoljnije uslove.

U tendencijama razvoja na tom polju ima dosta pozitivnog, ali su još uvek prisutne i ozbiljne prepreke i nedostaci. U cilju njihovog otklanjanja i raščišćavanja postojećih dilema, stručno-pedagoškog karaktera, autor insistira na potpunijem obezbeđivanju svih subjektivnih i objektivnih preduslova:

- na formiranju takvih profila nastavnika koji odgovaraju našim uslovima i potrebama,
- na prilagodavanju mreže škola potrebama nastave na maternjem jeziku,
- na ravnopravnosti u izdavanju udžbenika, priručnika, kao i na izdavanju jednog pedagoškog časopisa na mađarskom jeziku,
- na obezbeđivanju dopunskih sredstava i razvijanju jednog adekvatnog sistema stipendiranja i
- organizovanju naučnih istraživanja na tom polju, čiji bi nosilac u bliskoj budućnosti mogla biti jedna studijska grupa, a kroz nekoliko godina bi trebalo formirati vojvođanski institut za istraživanja takve vrste.

RÉSUMÉ

LA SCOLARITÉ DES ÉLÈVES RESSORTISSANTS (ELEMENTS) DE LA NATIONALITÉ HONGROISE EN LANGUE MATERNELLE

L'auteur vise à mettre en lumière ce problème actuel d'un aspect pédagogique et culturel-politique, en se servant des data d'analyse du Conseil culturel de l'Institut statistique de la province autonome de Voïvodina et de celui du Secretariat régional d'éducation et de culture.

Tenant compte de la situation actuelle et des problèmes donnés sur tous les trois degrés de renseignements (y compris Voïvodina et les régions de la République Fédéral de Croatie et celui de Slovenie avec des éléments hongrois) l'auteur démontre ces circonstances et facteurs objectifs et subjectifs — incluant le degré de renseignement des parents sur l'avantage (privilèges) d'enseignement de leur enfants en langue maternelle, c'est-à-dire non-maternelle — conditionnés par un état pareil. A savoir, 18,3% des élèves de nationalité hongroise dans les écoles élémentaires ne fréquent pas l'école en langue maternelle, tandis que chez les élèves de l'enseignement secondaire ce pourcentage fait 45. A cause de cela et pour d'autres raisons comme la possibilité limitée pour étudier en langue maternelle par rapport aux éléments de la nationalité yougoslave — le nombre des élèves qui passent aux écoles supérieures et aux facultés est considérablement moins parmi les élèves hongrois.

Prenant en considération une telle structure du problème, une question fondamentale se pose: comment réaliser les meilleures conditions afin de développer la personnalité d'élève, ayant en vue l'intérêt social qui nous impose de former un homme le plus intégral et le plus complet, en rendant la possibilité de manifester les inclinations potentielles de chaque individu. Afin d'atteindre ce but l'enseignement en langue maternelle paraît d'être le moyen le plus propice.

En voie du développement sur ce plan il y a des résultats positifs considérables, quoique certaines obstacles graves ne manquent pas. Afin d'écarter des dilemmes existants d'un caractère professionnel-pédagogique, l'auteur insiste sur la réalisation de toutes les conditions préalables subjectives et objectives:

- former des profils des instructeurs convenants à nos besoins qui puissent agir dans nos conditions,
- adapter le réseau scolaire au besoin de l'enseignement en langue maternelle,
- atteindre l'égalité sur le plan de la publication des livres de classe, manuels, aussi bien que sur publication d'une revue pédagogique en hongrois,
- assurer les moyens additionnels pour le développement d'un système adéquate de la bourse, et
- sur l'organisation des investigations scientifiques sur ce plan qui serait représenté par un groupe d'étude dans l'avenir proche et dans quelques années il faudrait former un institut pour les investigations pareilles en Voivodina.

A SZLOVÉN NEMZETI KISEBBSÉG OLASZORSZÁGBAN

1972. szeptember 15-én múlt huszonöt éve annak, hogy a II. világháború után életbe lépett az Olaszországgal kötött békeszerződés. Negyed évszázad, különösképpen a mai dinamikus időkben elég hosszú időszak, amely lehetővé teszi az általánosabb áttekintést és legalább egynémely alapvető tényező és folyamat vizsgálatát, vajon az eltelt időszak mit jelentett nemzeti szempontból az olaszországi szlovénok számára, azok számára, akik a szlovén nemzet törzsének legnyugatibb ágát képezik.

A két adriai szomszéd között huszonöt évvel ezelőtt meghúzott országválasztó vonal (amelyet természetesen semmiképpen sem fogadhatunk el nemzetiségi választóvonalnak; csak kompromisszum volt, amelyet a nagyhatalmak kényszerítettek ránk valamilyen nemzetiségi egyensúly alapján), összehasonlítva az 1920. november 12-iki rapallói döntéssel (amely az I. világháborút követő európai nemzeti amputációk közül a legnagyobbak közé tartozott, hiszen az 1910-es osztrák népszámlálási adatok szerint 323 313 szlovén és 149 510 horvát került az anyaország határain túlra) ezúttal majdnem háromszor kevesebb honfitársunkat zárta ki az ország határain kívülre. Pontosabban: Gorica környékén (:Kanalnska dolina:) 1682 és a szabad trieszti terület „A” övezetében, amely 1947 és 1954 között angol és amerikai katonai fennhatóság alatt állt (1910-es adatok szerint) 70 032 szlovént és végül (1911-es olasz adatok alapján) Udine vidékén (:Beneška Slovenija:) 36 171 szlovént. Szándékosan vettem igénybe a nemzetiségi viszonyok megítélésékor az 1910-ben végzett népszámlálás adatait, hiszen a legutóbbi háború után az Olaszországgal kötött békeszerződés előkészítése alkalmával is a legmegbízhatóbbnak fogadtak el.

Még egy periférikus történeti kitérés (amit azért tartok szükségesnek, mert a mi szélesebb (jugoszláv) nyilvánosságunk már majdnem elfelejtette ezeket a keserű eseményeket, és azért mert egyes mai nehézségek is itt gyökereznek): a formális megállapítások ellenére, az első világháborút követő nemzetbontó (:raznarodovalni:) nyomás, amely Julijska krajínában az autohtón szlovén és horvát lakosság ellen irányult, már az úgynevezett olasz demokráta, polgári rezsimek (Giolitti korszak) alatt elkezdődött, amely a fasizmus idejében addig a népirtó álláspontig fokozódott, hogy szerinte az olaszon kívül semmilyen más nemzetiség nem létezik. A. Vernier, ezeknek az állapo-

toknak olasz ismerője, elemezve ennek a helyzetnek lokális szempontjait arra figyelmeztet: „hogy a trieszti, még inkább az isztriai polgárság önmagától váltott át a fasiszmusra és kevés kivétellel jóváhagyta és szította a megkülönböztetés politikáját”. Külön (központi) szerepe volt ebben a törvényhozásnak, amely egyáltalán nem ismerte el a szlovén és más kisebbségek létezését Olaszországban, s ehhez következetesen és brutálisan tartották magukat minden területen. A törvények, például, kimondottan nem tiltották a szlovén vagy a horvát nyelv használatát a közhivatalokban, ellenben büntetés terhe alatt, szigorúan tilos volt mindennemű „nem olasz” nyelv használata.

Azt, amit generációk teremtettek oly sok munkával és áldozattal, a fasiszmus egy évtized alatt megsemmisítette: a fejlett szlovén és horvát iskolahálózatot, gazdasági (pénzügyintézetek, szövetkezetek) és művelődési intézmények (kulturóthtonok és egyesületek) százait, az anyanyelvi írásbeliséget. És mindezen felül a különleges fasiszta bíróságok áldozatainak szomorú számbeli elsőbbségét is a szlovénok és horvátok tartották. Ezeket az állapotokat F. Cusin olasz történész úgy jellemzi, hogy: „nyomorúságos és brutális szándékok voltak ezek, amelyek idővel mind az eszköz, mind a célok tekintetében lejjebb süllyedtek és amelyekről jó, hogy az olaszoknak alapos tapasztalataik vannak”. A nem olyan régen történt embertelenségeket azért is hangsúlyoztam, mert egy humánus, őszinte demokratikus kisebbségi politika *ma is* (aláhúzta J. J.) megköveteli e vétek következményeinek gyökeres megjavítását, éspedig nemcsak a korabeli megkülönböztető törvények hatályon kívül helyezésével, ami teljes mértékben mindmáig nem történt meg, hanem az üldöztetések többi komplex következményeinek megjavításával is — mind anyagi, mind szellemi téren. Az üldözés és megkülönböztetés tevékenysége, ugyanis, nem csak valamilyen konkrét helyzetben hat, hanem azon túl is kifejti hatását, mert a kisebbséget megfosztja azoktól az anyagi és erkölcsi eszközöktől, amelyek újbóli felemelkedéséhez szükségesek.

Julijnska krajina szlovén lakossága, osztályhelyzeti különbség nélkül (:plebiscitarna:) tömeges részvételével a forradalmi, felszabadító harcban előbb a fasiszmus, később pedig a náciizmus ellen, elsősorban nemzeti jogaiért is harcolt. A háború befejezését (1945) követően, ezek a várakozások csak szerény mértékben teljesedtek be. Az angol-amerikai katonai hatóságok (1945. október 8-án kiadott 8-as számú rendelet (:okrožnica:) és az 1945. 4-es számú rendelet alapján) felújították ugyan a szlovén elemi és középiskolákat a trieszti és goricai körzetben, azonban minden más lényegében a régiben maradt. Az 1945. augusztus 18-iki 6-os számú hirdetemény (ha néhány idézetre (:nekaj punktacij:) szorítkozom), amellyel feloszlatták a fasiszta szervezeteket, előrejelezték, hogy olyan rendeleteket fognak kiadni „amelyek megváltoztatják, illetve hatályon kívül helyezik azokat a törvényeket, amelyek faji vagy vallási okoknál fogva bárkit is hátrányos helyzetbe juttattak”. No, de ennél az általános ígéretnél nem jutottak tovább. A gyakorlatban, ritka kivétellel, továbbra is érvényben maradtak a szlovénellenes „királyi-fasiszta” rendeletek. Kommentár helyett hadd idézzem D. De Castrit, a trieszti kérdés ismert olasz szakértőjét, aki 1948 végén a következőket írta: „A szövetségesek (az angol-amerikai katonai hatóságok, J. J. megj.) a nekilendülő politikai életben (?) (:po omahujoči politiki:) az első percben megmentették az olasztságot (:naše italijanstvo:) és megengedték neki, hogy szabadon fejthesse ki magát”.

Kivételes volt a helyzet Udine vidékén (:Beneška Slovenija:). 1945-ben kormányunk többször követelte, hogy Udine vidékét és a Csatorna-völgyet (:Kanalska dolina:) mint „vita tárgyát képező területeket” csatolják az angol-amerikai megszállási övezethez, de siker nélkül és így a háború alatt megszüntetett olasz közigazgatást formálisan is megújították. Egyébként a szlovén nemzeti területnek ez a legnyugatibb része (hegyes, gazdaságilag és társadalmilag még ma is nagyon elmaradott vidék) már 1866 óta Olaszországhoz tartozik, szóval azóta, amikor mi szlovénok az 1867-es választások idején politikai érvényesülésünk legelején álltunk és amikor a táborok időszaka (:doba taborjev:) (1868) elősegítette általános nemzeti ébredésünket, ha csak erre az összehasonlító esetre korlátozom magam. Amikor az Udine vidéki szlovénok (:Beneški Slovenci:) (1866) az akkor, az osztrák császársághoz viszonyítva, társadalmilag haladóbb risorgimentós Olaszországhoz csatlakoztak, legalább annyi öngazgatási és más szabadságot vártak, amennyiben a Velencei köztársaság alatt volt részük. A helyzet azonban visszajára fordult: az öngazgatási jogok megszüntetését és, a nagylelkűbb nemzetiségi politika helyett, erősödő olaszosítást kaptak. Még csak annyit tegyünk hozzá, hogy pár évvel a legutóbbi háború vége után a „trikoloros” brutalitások különösen ezen a területen voltak erősek, hiszen Špeterben még 1950. március 25-én feldúlták az Olaszországi Szlovénok Demokratikus Frontjának helyiségeit és az utcán elégették a bútorokat, az irattárat és sok szlovén könyvét.

Még néhány jelentősebb morzsát a történelmi eseményekből: amikor a békeszerződés értelmében (1947. szeptember 15-én lépett életbe) Goricában és a gorikai kerület egy részében visszaállították az olasz közigazgatást, az a szlovén kisebbséggel szemben nagyjából tolerálta a meglevő helyzetet, azt amit az angol-amerikai katonai közigazgatástól örökölt (a szlovén nyelvű iskolákat).

Az 1954. október 5-én megkötött trieszti szerződés (nemzetiségi szempontból is) határkövet jelentett, mert a megegyezésről szóló Memorandumnak integrális részét képezi az a külön szabályzat, amely a kölcsönösség alapján hivatott biztosítani a szlovénok kisebbségi jogait a trieszti térségben — egyrészt, és a Koper és Buje környéki olasz kisebbség jogait a másíkról. Az érvényben levő (alkotmányos és más) törvényes normák mellett országunk számára a jugoszláv—olasz megbeszélés „kölcsönössége” tulajdonképpen a jog és a gyakorlat terén már megvalósított demokratikus elvek pontos meghatározását jelentette a más nemzetiségekkel való viszonyokban. A külön szabályzat ugyan nem jelent rendkívüli optimumot a kölcsönösen elfogadott nemzetiség-védelemben (különösen ha tekintetbe vesszük ennek a kérdésnek pozitív fejlődését Európában), viszonylag mégis szilárd alapot biztosít, igazi nemzetiségi egyenjogúságot; persze, amennyiben a gyakorlatban minden részletet valóra váltanak.

Tizennyolc évvel a megállapodás aláírása után azonban meg kell állapítani, hogy csak részben valósult meg, mert nem „törvényesítették”, illetőleg mert az illetékes olasz szervek nem hoztak szükséges végrehajtó előírásokat, ami különösen áll a 2. és 5. paragrafusra (az utóbbi a szabad nyelvhasználatról szól, többek között a polgári és törvényhatóságok előtt). Eleddig csak egy közigazgatási határozatot (?) (:normatívni ukrep:) hoztak a szlovén nemzeti kisebbség védelmére mint egésze, éspedig egy törvényt (az 1961-es

1012. sz.), amely a Trieszt és Gorica környéki szlovén nyelvű iskolákkal foglalkozik (ezt sem hajtották teljes egészében végre), miközben az Udine környéki (:Beneška Slovenija:) autochton lakosság nem élhet még a részleges anyanyelvi oktatás jogával sem (legalább az általános iskolai kezdő-oktatásban).

A Vegyes Bizottság tevékenysége (a külön szabályzat 8. paragrafusában) többek között kimondja, hogy azokban a kérdésekben fog segítséget és tanácsokat nyújtani, amelyek a nemzetiségi csoportok védelmét érintik) elsősorban az iskolakérdésre és az azzal kapcsolatban álló kérdésekre korlátozódott. Nem beszélve az elmúlt évek eredményeiről (többek között állandó nyári szemináriumok a két terület oktatói (:šolniki:) számára), az eddig megtartott tizennyolc ülés eredményei tartalmilag végeredményben viszonylag szerények mind az egyéb területeken elért jugoszláv—olasz együttműködés általános pozitív fejlődése tekintetében, mind magában Olaszországban a kisebbségi kérdés megoldása terén elfogadott újabb álláspontok tekintetében is (Déli-tirol esete). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy kétségbe vonjuk a Vegyes Bizottság szükségességét és jelentőségét, hiszen ez a szerv könnyen játszhatna jelentős szerepet azokban a konkrét erőfeszítésekben, amelyek a nemzeti kisebbségeknek mindkét oldalon való „teljes védelmére irányulnak” (M. Tepavac és A. Moro külügyminiszterek velencei találkozója 1971. február 10-én).

A modern (európai) kisebbségi doktrínában már állampolgárságot nyert az az elvi felismerés, hogy a kisebbségi közösség fejlődése elsősorban az úgynevezett államnemzet (:večinski narod:) politikai és erkölcsi akaratától függ. Arról a haladóbb elméleti koncepcióról van szó, amellyel már az ENSZ Az ember jogairól a többnemzetiségű társadalmakban címmel Ljubljánban megtartott szimpóziumán (1965) már nagyjából egyetértettünk, „a kisebbség kérdése tulajdonképpen elsősorban a többségtől és annak a kisebbséggel, való viszonyától függ, illetve az egymás közötti demokratikus viszonyoktól, amelyek a többség és kisebbség jogain és kötelezettségein nyugszanak”.

A nemzetiségi (kisebbségi) kérdés modern teoretikusai ugyanis meggyőző érvekkel állítják, hogy két nemzetiség (többség és kisebbség) kapcsolatai csak akkor fejlődnek barátságosan, ha mindkét oldal tényleg „egyforma státust” élvez, míg ellenkező esetben a superioritás, valamint más negatív kisérvjelenségek fokozásával növekszik közöttük a szakadék.

A többség és kisebbség között teljes, igazi egyenjogúságot elsősorban csak a többségben levő nemzet által hozott törvényes és más védelmi eljárások foganatosításával lehet megteremteni. Szükségesek tehát a többség részéről a *kiegészítő kötelezettségek* (aláhúzta J. J.); a gyakorlatilag hathatós általános és más biztosítékok, amelyek a kisebbségnek mint egésznek, amire külön felhívom a figyelmet, valamint ennek egyedei számára a nemzetiség szempontjából biztosítják a korlátok nélküli, egyenletes fejlődést. Ha A. Messineo olasz teoretikus véleményére támaszkodok, e nézetek szerint az állam, nem csak tisztelni és védeni köteles a kisebbség jogait, hanem kötelessége *közvetlenül beavatkozni* is (aláhúzta J. J.) és megfelelő segítséget nyújtani, hogy biztosítsa azok számára a tényleges, vagy ahogy Messineo mondja, a „tökéletes egyenjogúságot”. Végezetül hadd említsek meg még egy alapvető elvet a kisebbségi jogok közül, nevezetesen azt, hogy minden kisebbségnek vitathatatlan és megtámadhatatlan joga van megtartani és megőrizni saját külön jellegét.

A szlovén kisebbség társadalmi fizionómiája az elmúlt huszonöt év alatt sok mindenben megváltozott: megerősödött a munkásosztály a paraszti réteg kárára, megnövekedett a szlovén értelmiség száma (1945 óta a szlovén középiskolákban 1543 diák érettségizett), ezen felül gyarapodott a kereskedők, vendéglősök és kisvállalkozók rétege, egyszóval az úgynevezett középréteg.

Egyébként szociális struktúrája szerint a trieszti szlovének többsége munkás, őket követik a kiskereskedők és más kisiparosok, utánuk következnek a hivatalnokok és az úgynevezett szabadfoglalkozásúak. A város (Trieszt) környékén és a falvakban (a környező szlovén falvakban, Dolina, Devin-Nabrežina, Zgonik és Repentabor) jelentős a kisparaszti rétege, akik közé be kell sorolni a „kettős foglalkozásúakat” is, akik állandó városi állásuk mellett családtagjaik segítségével még most is megművelik háztáji földjüket.

Gorica környékén is a kisiparosok, kereskedők, vendéglősök és fuvarozók között találjuk a szlovénokat. Ott is, mint Triesztben (Gorica közvetlen környékén és a szlovén falvakban, Sovodnje, Števerjan, Doberdo) a földművelés az az ágazat, amely majdnem teljesen szlovének kezében van.

Udine környéke (:Beneška Slovenija:) gazdasági-társadalmi szempontból lényegesen elmarad a trieszti és goricai kerülettől. Ezen a hegyes vidéken az egyszemélyre eső évi jövedelem mindössze 68 000 lírát tesz ki, illetve háromszor kevesebbet mint másfelé az udinei körzetben. Erre a területre egyébként általánosan jellemző a munkaerő tömeges elvándorlása (csak egy évtized alatt, 1951-től 1961-ig, a lakosság száma 13%-kal csökkent). Így például V. Černo (szlovén nemzetiségű, Brdo községben képviselő) jelenti, hogy a háborút követő jó húsz év alatt Udine környékén kilenc községben 9861 személy nevét törölték, ami a ma ott élő lakosság 61%-ának felel meg.

Iskolai végzettség tekintetében a szlovének a főiskolai és középiskolai végzettség terén viszonylag elmaradnak az olaszok mögött, ellenben általános iskolai képzettségben azok előtt állnak, hiszen a trieszti szlovének között, például, úgyszólván nincs írástudatlan. A kultúra terén fel kell hívni a figyelmet arra a gazdag tradícióra, amely még az I. világháború előtti időkből származik, és a mostani elég fejlett kulturális életre és alkotómunkára is jellemző, ami azt bizonyítja, hogy az olaszországi szlovén kisebbségnek minden feltétele megvan arra, hogy kulturálisan fejlett nemzeti csoportnak nyilvánítsák.

Az előző évszázad első felében fellépő úgynevezett „spontán asszimiláció” között, amikor elődeink még csak elkezdték erősíteni saját nemzeti gerincüket és megindultak a nemzettéválás útján, és a mai nemzeti eltérítés (alienáció) között, amikor a szlovén népnek saját köztársasága van, lényeges különbség van. A mai feltételek között tehát semmiképpen sem lehet valamiféle „természetes asszimilációról” beszélni, hiszen ezt a modern kisebbségi elmélet sem fogadja el; csak a többség részéről a kisebbségre nehezedő többé-kevésbé közvetett és közvetlen nyomások fokozatai léteznek, amit az olasz részről végzett szociológiai kutatások is elismernek. Tulajdonképpen okozatilag két egymás között összefüggő jelenségről van szó: az objektív körülmények, „a mindennapi helyzet tényezőjéről” és a nemzetiségi eltérítés (alienáció) komplikált területéről, az úgynevezett szubjektív tényezőről. A „helyzet tényezői” mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági függőség legkülönbözőbb számai, amelyeket a mai társadalmi és gazdasági struktúrában gyakorta végtelenül úgyesen álcáznak. Ehhez adjuk hozzá még a lelki, mentális frusztrációkat

is, amelyek sűrűn — mint a két háború közötti nemzetirtó erőszak tudat alatti tükröződése — jelentkeznek, azután a modern hírközlő eszközök (mass media) hajszalereken benyomuló hatása — ezek (általában véve) mind azok az elemek, amelyek elősegítik a nemzetiségi beolvadást.

Az olaszországi szlovénok hivatott képviselőinek válasza (a „Sodobnost” ankétja, 1969.) némely más tényezővel együtt egyedülik abban az általános megítélésben, hogy a háborút követő évek nemzetbontó folyamata meglehetősen fájdalmas volt. Ezekben a megállapításokon lényegesen nem változtat az az egyébként jelentős tény sem, hogy a legutóbbi, háború óta a közvetlen szlovén háttérből megszűnt a természetes népi feltöltődés. Ezzel szemben 1945 után, 1947-ben és később is nagyon erős volt az olasz elem beáramlása erre a területre, hiszen az olasz adatok szerint csak Triesztben 50 589 menekült telepedett le, ami az összlakossághoz mérve Nyugat-Berlin mellett a legmagasabb arányszámot adja; Goricában ez a szám 8393 és Udine környékén 6960 személy.

Ennek az írásnak keretében nem lehet részletesebben foglalkozni a háború utáni asszimilációs mozgások minden lényegesebb formájával, csak az úgynevezett „territoriális” vagy fizikai (?) asszimilációval (:tehnična asimilacija:), ahogy G. Gatterer osztrák kutató azt meghatározta. Így Trieszt környékén a háborút követően az egész parti övezetben Devintől Miljeig lényegesen megváltozott a nemzetiségi összetétel. Különösen jellemző példa az úgynevezett „szlovén korridor” esete (Devin—Nabrežina községek vonala), ahol 1951-ben hivatalos olasz becslések szerint még 3476 szlovén élt, vagyis az összlakosság 67,50%-a (az Esteri 1954 8. száma), míg tíz év után, az 1961. októberi hivatalos olasz összeírásokból ítélve, a szlovénok már kisebbségbe szorultak mivel 3152 olaszsal szemben 2992 szlovén volt, amit az olasz elem forszírozott betelepítésének tudhatunk be, amiről fentebb volt szó.

Hasonló veszélyre figyelmeztetnek Dolina szlovén képviselői (az 1961-es népszámlálás szerint ott 4137 szlovén és 1032 olasz élt) a „Grandi motori” gyár boljubcei építésével kapcsolatban. És a legújabb példa: a Fernetiçiben létesítendő teherautó-állomás számára több mint ötszáz ezer négyzetméter földet akarnak kisajátítani, hábár a szlovén beavatottak azt állítják, hogy ennek a létesítménynek elhelyezésére elég lenne százötvenezer négyzetméter is. Ez a háború után beállt gyors és érezhető szlovén földtulajdon-veszteség nem csak azért káros, mert jóvátehetetlen, hanem mert a „saját tűzhely a saját földcskén” a legszorosabban függ össze a mi kisebbségünk *létevel* és területi determináltságával, amire még a legújabb olasz szociológiai kutatások is figyelmeztetnek.

Az olasz kereszténydemokrata párt volt politikai titkára már 1968-ban (a Trieste című folyóirat 80. számában) többek között azt írta, hogy Olaszország nem szándékozik beolvasztani és asszimilálni. „Nem hisszük”, állította, „hogy az történelmi-kulturális szempontból helyénvaló cél lenne. A kisebbség hú marad önmagához, akár akarjuk mi azt, akár nem”. E. Colombo, az olasz kormány elnöke pedig a szlovénok egységes küldöttségével való találkozása alkalmával (1971. december 2.) állást foglalt „az asszimiláció minden nemű fajtája ellen . . . és a különböző nyelvi csoportok harmonikus együttélése mellett”. Mivel annak ellenére, hogy az olasz köztársaság hú alattvalói, a szlovénok sem akarnak asszimilálódni, ennek az „asszimiláció ellenes beállítottságnak” alapján az összhangnak nem kellene nehézségekbe ütköznie.

Elsődleges feladat tehát minél radikálisabban elmetszeni a gyökereit mindazoknak a körülményeknek és egyebeknek, amelyek a nemzetbontás folyamatát táplálják. Ezt nem lehet, ahogy azt B. Race (az SKGZ elnöke) meghatározta, „pusztán annak tagadásával elérni, hogy nincs erőszak tétel a kisebbségeken. El kell tüntetni a rejtett erőszak minden tűzfészket is”. Ez az egyetlen demokratikus irányzat mindenekelőtt az „ősi jogok” párhuzamos visszaállítását igényli. A szlovén nemzetiségnek, mindazok után, amit a két háború között elszenvedett, ezúttal tényleg igazságos, egyenrangú „start-alapot” kell biztosítani, vagyis olyan kulturális, gazdasági és társadalmi feltételeket, amelyek általában egyenrangú fejlődési lehetőségeket biztosítanak neki, ugyanúgy mint a „többségben levő nemzetnek”.

Szóképpel élve: az „olvasztótégely” (melting pot) még nem húlt ki teljesen, habár az utóbbi néhány évben Triesztben és Goricán egypár viszonylag pozitív jelenséget lehetett megfigyelni. A szlovén nyelvű iskolákba való beiratkozások nincsenek többé visszaesőben (az 1964–65-ös iskolaévben, például, a szlovén nyelvű általános iskolákban 2089 tanuló volt, az elmúlt tanévben pedig 2355; a középiskolákban az 1964–65-ös évben 636, az 1971–72-esben pedig 815 diák). Ezenkívül más olyan megnyilvánulásai is vannak a nemzeti-öségi öntudatnak, amelyek alapján részben arra lehetne következtetni, hogy nemzetiségi szempontból túljutottunk a holtpontra és hogy vére mégis közeledünk azokhoz az állapotokhoz, amikor az elmúlt évek negatív nemzetiségi görbáját megállítják. Természetesen, ezt a megállapítást más bizonyítékok hiányában (részünkről ugyanis ez a terület szociológiailag még nincs felkutatva, csak az első komolyabb próbálkozásoknál tartunk) tartózkodó fenntartással kell fogadni.

Hogyan kell védekezni az említett asszimilációs nyomástól? Leginkább két eszköz hatásos: népünk gazdasági, társadalmi gerincének szünet nélküli erősítése, hogy ellent tudjon állni az alienáció modern csapdájának, és természetesen a külön (jogi) nemzetiség-védelem, ami elsősorban a többségi nemzet vezető köreinek megértésétől és politikai akarától függ. Amennyiben teljesen az utóbbi rövid fejlődésére határolok magam, feltétlenül le kell szögezni, hogy a trieszti megegyezés (1954) kisebbségi síkon is pozitív előrehaladás kezdeteit jelenti, amely ugyan fokozatos volt és, különösen kezdeti fázisában, sok lelki gátlással volt terhelt. Viszonylag gyorsabb kibontakozásra csak a második fázisban került sor (elsősorban 1965 után), amikor némely képviselőtestületek ajtajai a szlovénok számára is szélesebbre nyíltak (például a trieszti és gorikai községi tanács és némely közhivatalé). Mellékesen említen meg (ankét alapján) azt a nemrég olasz szakmegállapítást, hogy éppen az olasz többség húzott falakat maga és a szlovén kisebbség közé, és hogy a többség sztereotip beállítottsága általában kevésbé volt pozitív (tehát inkább negatív), mint a kisebbségé volt a többség felé.

Ha részletesebben nem boncolgatom a baloldali beállítottságú munkáspártok, elsősorban a szocialisták és kommunisták álláspontjait (az utóbbiak idej országos választási programukban a történelem folyamán először álltak ki kimondottan a szlovén nemzeti kisebbség védelme mellett), amelyek elvileg haladóbb állásponton állnak a nemzetiségi, kisebbségi kérdésekben, különösen jelentős, hogy a legerősebb polgári párt, a Kereszténydemokraták is (nyilvános nyilatkozataikban) elhagyták a valamikori szabványos nézeteket, amelyek szerint „a kisebbségek idegen részek az egységes nemzeti

testben”, és ezzel összhangban tehát, a szlovén kisebbség mint nemzeti, nyelvi, erkölcsi és kulturális közösség sem jelent az olasz állam egységére többé valamiféle veszélyt.

A „déli-tiroli csomag” megszavazásakor (egy sor határozat az ottani német kisebbség védelmére) olasz hivatalos körök többek között rámutattak arra, hogy ez a viszony nem véletlen kivétel, hanem elvi álláspont a „nyelvi kisebbségekkel” szemben és hogy az a mostani olasz köztársaság alkotmánya harmadik és hatodik paragrafusának jogi érvényesítését jelenti (a köztársaság külön előírásokkal védi a nyelvi kisebbségeket). Az olasz kormány akkori elnöke, E. Colombo még külön hangsúlyozta, hogy ezek a rendeletek nincsenek ellentétben az egyenjogúsággal, inkább a tényleges egyenjogúság elvének megvalósulását jelentik. Mindezek után tehát nem engedhető meg a kisebbségek semmiféle „klasszifikációja” és már erkölcsi, de jogi okoknál fogva sem lehetségesek minőségi (tartalmi) különbségek az egyes nemzeti-társadalmak között, függetlenül azok számától, elhelyezkedésétől, és egyébtől, amikor a teljes kisebbségi (nemzetiségi) jogok gyakorlásáról van szó, mint például, többek között, az autonóm anyanyelvi iskolaszervezet, az anyanyelv használati jogának sokoldalú biztosítása a nyilvános helyeken, igazságos, illetőleg — összehasonlítva a többségben levő nemzettel — azonos értékű, a meg nem különböztetett gazdasági-társadalmi fejlődés, és tényleges biztosítékok a településterület kulturális és más tényezőinek megőrzésére.

Amennyiben nem a fentiek szerint igazodnánk, akkor el kellene fogadnunk azt a felfogást, amely szerint a szükséges védelmet éppen azoktól vonják meg, akiknek a legnagyobb szükségük van rá, a számbelileg kisebb, gazdaságilag gyengébb nemzeti csoportoktól. Külön figyelmet érdemel, hogy Olaszországnak már 1945-ben, tehát jóval a mostani köztársasági alkotmány életbeléptetése előtt, voltak törvényei, amelyek a német és francia kisebbség védelmét szolgálták Dél-tiroiban illetve az Aosta-i völgyben. Így egy helytartói határozat kimondja (1945. szeptember 7./554), hogy a francia nyelv szabadon használható a politikai, közigazgatási és törvényhatósági szervek előtt. Ugyanúgy intézkedik az 1945. december 22-iki 825-ös helytartótanácsi határozat a németajkú kisebbségről a bozeni tartományban (Déli-tiroi).

A szlovénok és az olasz kormány közös emlékirata, az Olasz Kommunista Párt törvénytervezete (1970), az olaszországi szlovén nemzeti kisebbség kiterjedtebb védelméről, továbbá az Olasz Szocialista Párt törvénytervezete, az SKGZ határozatsorozata, a Szlovén Közösség petíciója (mind 1971-ben) és a Munkásegység Szocialista Pártja — PSIUP által nemrég (1972. II. 11.) megfogalmazott törvénytervezet, amely tartalmilag nagy részben a KP és SzP tervezeteinek szintézise — indítékaik szerint (függetlenül a különböző hozzáállástól, az egyes anyagok rendezésétől) közös tartalmi alappal rendelkeznek: olyan fokú külön nemzeti védelmet biztosítani az egész olaszországi szlovén társadalomnak, tehát Trieszt, Gorica és Udine környékén (:Beneška Slovenija:), amely belső tartalom, minőség tekintetében nem fog elmaradni a Dél-tiroiban és Aostában elért kisebbségi védelem szintjétől.

Az olaszországi szlovén nemzetiségi csoport (:naša narodna skupnost:) kiterjedtebb külön jogi védelmének kérdése ugyanis valóban olyan fokú érettséget mutat, mind a csoport tagjainak öntudatában, mind a haladó olasz politikai erők felfogásában, hogy azt lehetetlen lesz továbbra is a végtelenségig halogatni. A minél előbbi és minél tökéletesebb szintézishez, szintűgy a fentebb említett javaslatok megvalósításához viszont a „többség” őszinte

állásfoglalásán kívül szükség van az érdekelt fél — a kisebbség — közös álláspontjára is, többirányú politikai beállítottságától függetlenül. Az új törvényhozó időszakban (az ez év május 7-iki általános választások után) ennek a program- és akció-összhangnak (az utóbbi idők pozitív lépéseit követően) a mindenki számára érvényes, elsődleges nemzetiségi kérdés tekintetében új minőségé, cselekvő hozzáállássá kellene változnia, hogy meggyorsítsa a szlovén kisebbség (:slovenski živelj:) nemzeti újjászületését közös nyugati határaink mentén.

POVZETEK

SLOVENSKA NARODNA MANJŠINA V ITALIJI

15. septembra 1972 je poteklo 25 let, ko je po koncu II. svetovne vojne začela veljati mirovna pogodba z Italijo. Četrto stoletja je dovolj dolgo razdobje, ko je mogoče celoviteje razčleniti nekatere temeljne procese v položaju avtohtone slovenske narodne skupnosti v Italiji. Pisec v prvem delu povzema poglobitne prvine zgodovinske geneze narodnostnega stanja do sklenitve tržaškega sporazuma (1954), pri čemer opozarja, da diskriminacijska dejavnost v preteklosti ne učinkuje samo na kako konkretno situacijo, marveč dejansko sega njen učinek tudi preko nje.

Recipročno zasnovani Posebni statut, ki je integralni del tržaškega sporazuma, sicer ne predstavlja kakega posebnega optimuma bilateralno dogovorjene posebne narodnostne zaščite, vendar pa zagotavlja, kolikor bi bil seveda v praksi integralno uresničen, relativno solidno jamstvo stvarne narodnostne enakopravnosti.

Pisec opozarja, da je v moderni manjšinski doktrini že dobilo domovinsko pravico načelno spoznanje, da je predvsem od politične in moralne volje tako imenovanega večinskega naroda odvisen tudi narodnostni razvoj manjšinske skupnosti. Ob tem pa izrecno dodaja, podrobneje razčlenjujoč sedanji narodnostni položaj Slovencev v Italiji, da je dejansko enakopravnost med večino in manjšino mogoče doseči predvsem s posebnimi zakonodajnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi večinskega naroda, ki predvsem manjšini kot celoti, kakor tudi njenim posameznim pripadnikom garantirajo v narodnostnem pogledu neoviran, skladen razvoj.

SUMMARY

THE SLOVENE NATIONAL MINORITY IN ITALY

On September 15th, 1972 it was 25 years after World War II that the Peace Treaty with Italy came into effect. A quarter of a century is long enough a period to be able to separate some basic processes regarding the autochthon position of the Slovene national community in Italy.

In the first part of his article the author gives in summary the most essential elements of the historic genesis of the position of the Slovene minority until the signing of the Trieste Convention (1954) whereby he warns that the discriminatory treatment in the past does not influence only a certain concrete situation but that the influence of such a treatment actually passes over that situation.

The Separate Statute made up reciprocally and integral part of the Trieste Treaty actually does not represent a separate optimum of the mutually agreed special minority defence, however ensures — of course if it were in practice fully realized — a relatively solid guarantee of a real national equality.

The author warns that in the modern minority doctrine, the fundamental pre-condition that the national development of the minority community depends, first of all, on the political and moral will of the so called major people, has already been accepted. Stating this he explicitly adds — deviding the present national position of Slovenes in Italy — that a real equality between the majority and minority can be achieved mainly by special legal and other protective measures on the part of the majority people which guarantee — to the minority as a whole and its individual in view of his nationality — an undisturbed and harmonious development.

Györe Kornél

A VAJDASÁGI VÁROSOK NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA AZ 1948–1971-ES IDŐSZAKBAN

Az ország termelőerőinek rohamos fejlődésével párhuzamosan, a kialakuló új területi munkamegosztásban betöltött szerepüktől függően, a városok, mint a társadalmi-gazdasági élet gyújtópontjai, szintén gyökeresen átfurmálód-
tak. Legviharosabban a köztársasági fővárosok, a tartományi székhelyek, a hegyvidék ipar- és bányavárosai és a forgalmas adriai kikötővárosok fejlődtek. A Pannón térségben Vajdaság és Szlavónia városainak átalakulása kissé megkésve bontakozott ki, és az előbbiekhöz viszonyítva szerényebb méretű volt.

Az urbanizálódás komplex folyamatának egyik legmarkánsabb kifejezője a városlakó népesség szaporodása. Vizsgáljuk meg ennek a mennyiségi mutatónak a tükrében, hogyan alakult városaink lakosságának a száma, szem előtt tartva azt a tényt, hogy a városok népességnövekedésének fő mozgatói a minőségi társadalmi-gazdasági változások.

Népesség- és településföldrajzi szempontból a város fogalmát igen sok-féleképpen határozhatjuk meg¹. A jelen esetben a számos lehetséges kritérium közül a demográfiaiit véve alapul, városnak tekintünk minden olyan települést melynek népessége eléri vagy meghaladja a 10 000 főt. Minden ilyen határ önkényes és vidékenként egészen különböző lehet. Tekintettel Vajdaság sajátos településviszonyaira a tízezres népességszám elfogadhatónak tűnik.

VÁLTOZÁSOK VÁROSAINK NAGYSÁGRENDJÉBEN

Az urbanizálódás üteme a fenti időszakban Vajdaságban lassúbb volt, mint az elmaradott, gazdaságilag fejletlen országrészekben, ahol az erőteljes iparosítás számos falusi települést várossá transzformált a régebbi városok funkcionális képét pedig gyökeresen megváltoztatta. Vajdaság 23 városi településében 1948-ban kereken 503 000 lakos élt, ami a tartomány akkori összlakosságának 30,6 százalékát teszi. 1971-ben a 33 városban 870 509 ember, vagyis az összlakosság 45,1%-a lakott². A városlakó népesség magas százalékaránya alapján Vajdaság már a két világháború között is az ország egyik legurbanizáltabb területének számított. Ilyen mérce alapján ma is az élenjárók között van. A városiasodásnak ezen magas foka azonban inkább örökségnek mint egy

intenzív fejlődés eredményének tekinthető. Ez abból is látható, hogy Vajdaságban a városi népesség az 1948-tól 1971-ig eltelt 23 év alatt, mindössze 42,2 százalékkal emelkedett. Ez is főleg néhány városunk hatásának számlájára írható. Ezzel szemben országunk jónéhány vidékén az urbanizált lakosság száma megkétszereződött vagy éppen háromszorosára ugrott.

A mérsékelt, de folyamatosnak mondható városba költözés eredményeként városaink nagyságrendjében megfelelő eltolódások következtek be, melyeket az alábbi táblázat szemléltet.

Nagyságrend a lakosság száma alapján		A települések száma	
		1948.	1971.
I.	100 000-ren felül	—	1
II.	50 000—100 000	2	3
III.	30 000—50 000	2	4
IV.	20 000—30 000	5	5
V.	10 000—20 000	14	20
		23	33

A nagyságrendi csoportosítás nem mutatja meg a települések szerepét a társadalmi munkamegosztásban, a települések közötti munkamegosztás méreteire és jellegére sem utal, viszont azok egyedi mérlegetésére, összehasonlítására, a kategóriák közötti belső mozgások kimutatására, a településszerkezet minőségi vonásainak érzékeltetésére igen alkalmas. A táblázat adatai azt mutatják, hogy városhálózatunk arányos felépítésű és funkcionális szempontból nézve egy egészséges városhierarchia vázát képezi.

A nagyságkategóriák közötti belső mozgás közepes méretű és egyenletes volt. Az alsóbb kategóriából az V-be 5 szerémségi, 3 bánati és egy bácskai település lépett. A tízezer fős települések száma ott szaporodott meg legjobban, ahol a településszerkezetben a kis- és középfalvak dominálnak. Szerémségben és Bánátban. Ezek a települések a következők: Indija, St. Pazova, N. Pazova, Šid, Petrovaradin, Fehértemplom, Kovin, Muzslya, és Futak. Az ötödik nagyságcsoportból a negyedikbe Ruma, Verbász és Bácspalánka került, Mitrovica pedig a harmadikba ugrott. A negyedikből a harmadikba Versec és Kikinda, Pancsova pedig a második csoportba jutott, Zrenjanin a harmadikból a másodikba, Újvidék pedig a második csoportból az elsőbe lépett elő. Szükséges megjegyezni, hogy a magasabb nagyságcsoportba való lépés egyben nem jelenti mindig a nagyobb népességnövekedést is. Pl. Kúla népessége 6556 fővel gyarapodott, de maradt az V. kategóriában, viszont Kovin kategóriát váltott ugyan, népessége azonban csak 4108-al szaporodott. Általában azt mondhatjuk, hogy a nagyságcsoportokon belüli mozgások a településszerkezet területi vetületének aránytalanságait jelentős mértékben csökkentették.

A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS MÉRETEI

1945-től napjainkig Vajdaságban két, időben egymást követő eltérő jellegű népességmozgalom különíthető el³. Az első a háború befejezése utáni években bonyolódott le szervezett telepítés formájában (kolonizáció). Ez a mozgalom csak részben irányult a városok felé és az érintett települések népességét mechanikusan, egyszerre duzzasztotta fel. Lényegében az 1948. évi népszámlálás időpontjáig teljesen lezárult. Ez után következett az a máig tartó gazdasági migráció, melynek fő mozgató rugói a társadalmi-gazdasági szerkezetben bekövetkezett mélyreható átalakulások voltak, és amely városaink népességszámának alakulását döntően befolyásolta. A foglalkozási átrétegződés folytán az agrártermelésből kivált munkaerő zöme a városok felé igyekezett. A városba költözés térben és időben váltakozó erejű és irányú hullámai szoros kapcsolatban állanak Vajdaság gazdaságának alakulásával, közelebről megjelölve, az újonnan létesített munkahelyek mennyisége, minősége és azok területi megoszlása vonzotta, irányította a városba költözők áramlásait. A jelentéktelennek mondható természetes szaporodás mellett a városok népességnövekedésének fő forrása a beköltözés és a kiköltözés számbeli különbségéből adódó pozitív *vándorlási különbözet*. Ennek nagysága pedig elsősorban az iparban, bányászatban, kereskedelemben, közlekedésben, a közigazgatásban és a társadalmi szolgáltatásokban létesült új munkahelyek számától függ. A városi népesség növekedésének méreteiről és annak területi vetületeiről nem alaptalan tehát a gazdasági beruházások volumenére, területi eloszlására, az egyes gazdasági tevékenységek és ágak fejlesztési politikájára, valamint a társadalmi szolgáltatások hálózatának bővítési méreteire következtetni.

A városi populáció növekedésének másik, ebben az esetben szinte teljesen mellőzhető forrása, a *természetes szaporodás*, amely szintén lehet pozitív és negatív. Ismeretes, hogy a természetes szaporulat, a háború után rövid ideig emelkedett, később pedig tartósan csökkenő tendenciát mutat, és tegyük hozzá: Vajdaságban legalacsonyabb az országban. A legtöbb városunk esetében a természetes szaporodás a lakosság előregedése folytán legfeljebb csak a törzslakosságot reprodukálja. A fiatal munkavállalók betelepítése miatt a legnagyobb népességgyarapodást felmutató városaink lakosságának kor szerinti összetétele viszont aránylag magas természetes szaporodást biztosít.

A városi populáció abszolút növekedését mutató szám a *tényleges szaporodás*, amely a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás összegéből adódik. A *tényleges szaporodás* méreteit, hosszabb vagy rövidebb időközre számítva, a lélekszám növekedését százalékban kifejező *szaporodási hányad* szemléltetően mutatja. A népességnövekedés méreteinek érzékeltetésére a jelen esetben ezt a mutatót alkalmazzuk, mert különböző nagyságrendű településekről lévén szó, a népességgyarapodás reálisan csak a százalékos növekedéssel hasonlítható össze. Mielőtt azonban ilyen alapon rangsorolnánk városainkat ajánlatos rövid pillantást vetni a következő táblázatra (54. old.), amely a népszaporulatot abszolút számokban tünteti fel.

Az eltelt 23 év alatt Ada, Fehértemplom, Zenta, Törökbecse, Szenttamás, Kanizsa népessége kétezernél kevesebb lakossal szaporodott, Bajmok lakossága majdnem ezer emberrel, Szivácé pedig több mint ötszázal csökkent. Amint látjuk Újvidék volt a betelepülők számára a legvonzóbb. Mögötte

Újvidék	72281	Zrenjanin	25489	Zombor	10358
Pancsova	27846	Mitrovica	18738	Indija	10038
Szabadka	25708	Versec	11193		
Ruma	9940	Verbász	7620	N. Pazova	6051
Kikinda	8822	Múzslya	7342	Futak	5164
B. Palánka	8279	Kúla	6556	Šid	5086
Pétervárad	4758	Apatin	4328	Temerin	2149
St. Pazova	4580	Becse	3526	Bácstopolya	2055
Kovin	4108	Cservenka	3148		

messze elmarad a főváros közelségéből fakadó előnyöket élvező Pancsova, valamint a két régióközpont — Szabadka és Újvidék. Ezek után következnek kissé távolabb a rohamosan fejlődő Mitrovica. Igen atraktívak voltak még a kommuna-székhelyek és a fő közlekedési tengelyeket megülő városok.

Most pedig térjünk vissza a relatív mutatók alkalmazásához, és nézzük meg, hogyan alakul városaink rangsora. A szaporodási hányad alapján D. Rodić⁴ országos szinten elemezve az urbánus népesség növekedését, öt csoportba sorolta városainkat.

Az első helyen a *nagyon magas* szaporulatú települések vannak, mint pl. Zenica, Nikšić, Loznica, Titograd.

A második csoportba a *magas* szaporulatú városok tartoznak. Többek között ilyenek Bihać, Zadar, Mostar, Skopje és Tuzla.

A *jelentős* növekedést felmutató városok a harmadik csoportba kerültek (Belgrád, Bor, Zágráb, Kopar stb.).

A *mérsékelt* szaporulatú városok csoportja a legnépesebb. Itt kapott helyet pl. Varaždin, Dubrovnik, Jajce, Jesenice, Kranj és sok más város.

Az utolsó csoportba a *jelentéktelen* szaporulatú, stagnáló vagy éppen csökkenő lélekszámú városok kerültek mint pl. Virovitica, Cetinje, Trbovlje, Derventa és mások.

A fenti kategorizálás a jelen esetben is alkalmazható, annál is inkább, mert lehetővé teszi városaink népességnövekedésének országos szinten történő lemérését és összehasonlítását.

A táblázatban (55. old.) városainkat szaporodási hányaduk alapján helyeztük el az egyes kategóriákba. A római számok a nagyságcsoporthoz jelzik.

Amint a táblázatból látjuk, Vajdaságban nagyon magas népszaporulatú város nincs. A magas szaporulatú városok közül első helyen egy erős ipari góc közelében elhelyezkedő kisváros, Múzslya áll. Népessége több mint két és félszeresére emelkedett, és funkcionális jellege is megváltozott — agrárfaluból Zrenjanin lakóvárosa lett. Az erősen iparosodó, kiváló forgalmi helyzetű és társadalmi funkciókkal gazdagodott Mitrovica népességének növekedése majdnem hasonló méretű. Indija és Nova Pazova a két közeli nagyváros — Belgrád és Újvidék — vonzásterületének interferenciális övében kézműipari és ipari funkciókkal gyarapodott, részben lakóvárosi jelleget kaptak és így népességük több mint kétszeresére növekedett.

Nagyon magas szaporulat,
index 300-on felül

Magas szaporulat, index 228–300	Múzslya 263,2— V. Mitrovica 242,1— III.	N. Pazova 231,4— V. Indija 228,1— V.
------------------------------------	--	---

Jelentős szaporulat, index 175–227	Pancsova 205,4— II. Újvidék 204,1— I. Futak 196,2— V.	Pétervárad 183,2— V. Šid 175,8— V. Zrenjanin 174,8— II.
---------------------------------------	---	---

Mérsékelt szaporulat, index 126–174	Ruma 171,0— IV.	Versec 148,6— III.
	Bácska- palánka 164,5— IV.	Cservenka 145,7— V.
	Kúla 161,2— V.	Szabadka 140,9— II.
	Verbász 151,4— IV.	Apatin 132,8— V.
	St. Pazova 149,8— V.	Zombor 130,8— III.
	Kovin 149,4— V.	Kikinda 130,3— III.

Jelentéktelen szaporulat, index 125 alatt	Temerin 118,7— V.	Szent- tamás 102,9— V.
	Fehér- templom 118 — V.	Török- becse 102,7— V.
	Becse 115,5— V.	Kanizsa 101,9— V.
	Bács- topolya 114,9— V.	Szivác 94,9— V.
	Ada 113,7— V.	Bajmok 92,1— V.
	Zenta 106,2— IV.	

Jelentős méretű népességnövekedést mutathat fel két régióközpont — Újvidék és Zrenjanin, a belgrádi település-agglomerációhoz tartozó Pancsova, valamint a tartományi székhely két lakóvárosa, Pétervárad és Futak népessége szintén jól megduzzadt. Az említett két kategória településeinek tekintélyes népességyarapodása elsősorban a központok gyors iparosodása és a megszorodott társadalmi funkciók által létesült új munkahelyek szívéhatásának tudható be.

További 12 városunk népessége mérsékelt ütemben, 26–74%-al emelkedett. Meglepő a régióközpont szerepét betöltő Szabadka népszaporulatának alacsony relatív értéke. Különben ebben a kategóriában zömmel az életképes, közepesen iparosult, kedvező helyzeti energiákkal rendelkező kommuna-székhelyek foglalnak helyet.

Igen lesújtó, hogy a demográfiai kritérium alapján városnak minősíthető 33 település közül 11-nek a lakossága (33,3%) alig növekedett. Mélyen elgondolkasztató Vajdaság legjobb közlekedési adottságokkal rendelkező tengelyének, a Tisza mente városainak stagnálása (Kanizsa, Zenta, Ada, Becse, Törökbecse). De ide sorolható az említett kommunikációs vonaltól kissé távolabb eső Bács-topolya is. Szenttamás és Szivác a csatorna tengelyre sűrűn

felfűzött kis- és középvárosok vetélkedéséből úgy látszik vesztesként kerül ki. A tanyás városból modern településsé transzformálódó Szabadka saját bajaival küzdve még nem képes Bajmokat a stagnálásból kimozdítani.

Összegezve amit eddig városaink népességnövekedésének méreteiről mondtunk, a következőket állapíthatjuk meg.

A legmagasabb népszaporulatot a centrumközeli helyzetű városok vagy agrárfalvak mutatják fel. Az utóbbiak előnyös fekvésüknél fogva ipari településsé vagy lakóvárossá fejlődtek, minek következtében népességük foglalkozás szerinti összetétele főleg a nem őstermelő elem beköltözése folytán gyökeresen megváltozott.

A nagyvárosok vonzáskörzete által nem fedett területen egy város, Mitrovica népessége szökkent magasra.

Nem kiugróan, de erősen szembeszökően emelkedett a kommunaszék-helyek népessége, ami a gazdasági erők és egyes társadalmi funkciók tömörülésének a következménye.

Régióközponti rangjuknak megfelelően emelkedett Újvidék és Zrenjanin lakossága, Szabadka viszont messze elmaradt különösen az első mögött.

Városaink egyharmadának stagnálása nem magyarázható kizárólag csak biológiai okokkal. Gazdaságpolitikánk gyöngeségei, és a komplex területfejlesztési tervek hiánya, más tényezők mellett, minden bizonnyal elősegíték az ilyen helyzet kialakulását.

A NÉPESSÉGTÖMÖRÜLÉS TERÜLETI VONATKOZÁSAI

Az előző fejezetben a területi aspektust már részben érintettük. Most vizsgáljuk meg részletesebben, mely területek képezik a városba költöző lakosság fő irányait, és azokon belül, mely városok a népességkoncentráció gócai.

Az alábbi kartodiagram a népességtömörülést összevonva, a régió- és al-régióközpontok vonzásterületeinek településhálózati egységei szerint mutatja.

Szembetűnő az újvidéki település-agglomeráció domináló helyzete, valamint a másik négy gravitációs terület városainak jóval kisebb méretű és megközelítően hasonló szintű feltöltődése. Még világosabbá válik a helyzet, ha a népességnövekedést számszerű adatokkal is alátámasztjuk. Az alábbi táblázat a városi lakosság százalékos növekedését mutatja. A százalékok a városi lakosság összaporulatából való részesedést fejezik ki.

Település- agglomeráció	Város %	Vonzásterület %	Összesen %
Újvidék	26	15,7	41,7
Szabadka	9,2	7,1	16,3
Pancsova	10	5	15
Zrenjanin	9	6	15
Mitrovica	7	5	12
	61,2	38,8	100

Amint látjuk, a városi népesség össz-szorulatának több mint egynegyede Újvidékre jut. Vonzásterületén a Belgrád—Újvidék forgalmi tengely három városa (Indija, Stara és Nova Pazova), valamint a Bácskai Nagy Csatorna öt kis- és középvárosa (Becse, Szenttamás, Verbász, Kúla, Cservenka) növekedett meg tekintélyesen. A metropolis északi ellenpólusa Szabadka és vonzásterülete, már jóval gyengébb szaporulattal dicsekedhet. A másik három gravitációs központ és vonzáskörzeteik városainak népessége együttvéve szaporodott csak annyival mint Újvidéké és körzetéé. A városi népesség területi koncentrációjában mutatkozó nagyfokú aránytalanság a fenti adatokból nyilvánvaló. Érdekes, de megokolható jelenség az is, hogy a fejlettebb, jobb ellátottságú központok lakosságának száma sokkal erőteljesebben növekedett, mint azok hatósugarában éledgelő kisvárosok népessége.

A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS IDŐBENI RITMUSA

A városi népesség növekedése és Vajdaság gazdaságának alakulása között minden bizonnyal szoros kapcsolat van. A népességgyarapodás időbeni ritmusa szempontjából településeink életében a népszámlálások éveivel határolt három, nem egyenlő tartamú időszakot különíthetünk el. Ezek az időszakok csak részben egyeznek meg az ország és Vajdaság gazdasági fejlődésének szakaszaival. Mivel ezek a statisztikai időközök nem fedik teljesen a társadalmi-gazdasági átalakulások egymást követő fázisait, a gazdasági fejlődés és a városi népesség növekedése közötti párhuzamosítás nem vihető keresztül. Erre azonban nincs is szükség a jelen esetben.

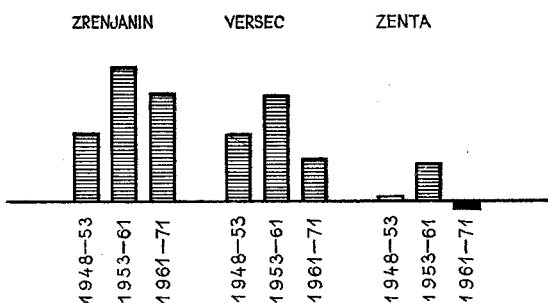
Attól függően, hogy a népességnövekedés melyik időközben érte el maximumát városainkat három típuscsoportba sorolhatjuk.

Az 1948—1953-as öt évig tartó időszakban a központi irányítás a termelést döntően befolyásolta, és ezzel a városba költözés ütemét, irányait és méreteit is megszabta. A fenti időszakban mindössze egy településnek volt maximális népességnövekedése — ez Törökbecse négy százalékos tényleges szaporodással. A város népessége a következő két időszakban csökkenő irányzatot mutatott.

A második típuscsoport városainak maximális népességnövekedése az 1953—1961-es periódusra esik. A nyolc évig tartó időszakban végrehajtott gazdasági, területi-szervezési, decentralizálási intézkedések a foglalkozási átrétegződés folyamatát meggyorsították és tömegesítették, miáltal hatalmas méretű helyi és regionális migrációt indítottak meg. Huszonkét várossal

ez a legnépesebb csoport. A népesség százalékos növekedésének méretei alapján három alcsoport különíthető el. A *magas* szaporulatú városok közé azok sorolhatók, melyeknek népessége a jelzett időszakban 30–81 százalékkal növekedett. Így alakult pl. N. Pazova (80,7%), Indija (57,8%), Futak (36,4%), Pancsova (34,6%) és Pétervárad lakossága. *Közepes*, 15–26 százalékos népességnövekedést 9 város mutatott fel. Íme néhány közülük: Zrenjanin (26,3%), Verbász (24,8%), Apatin (25,7%), Kikinda (15,2%) *Alacsony*, 3–9 százalékos maximális szaporulata nyolc városnak volt (Temerin, Zenta, Bácsstopolya, Becse stb.).

A három népszámlálási időközben felmutatott százalékos népességnövekedést összehasonlítva városonként, a lélekszám alakulásának időbeni változásait figyelhetjük meg. Az előforduló változatokat az alábbi oszlopdiagramok szemléltetik.

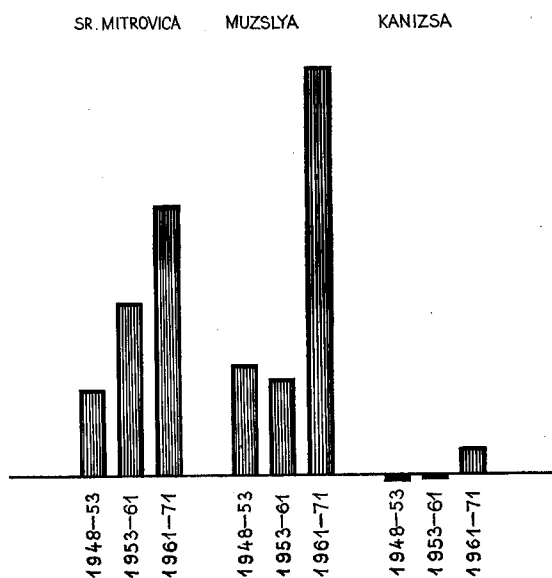
Amint látjuk, az első változatnál az 1961–1971-es időszak népességnövekedése nagyobb mint az 1948–53-as szaporulat. A növekedésmaximum utáni időközben a népesség beáramlása kissé lanyhult ugyan, de továbbra is jelentős méretű maradt. Ilyen módon alakult a régióközpont Pancsova, Zrenjanin, az alrégióközpont Verbász, Ruma, Kikinda, a helyi központ Indija és Stara Pazova, valamint a centrumközeli Futak és Pétervárad népessége.

A második változatnál a rövid 1948–53-as időszakban a népességnövekedés százalékos aránya magasabb volt, mint az utolsó tíz éves időközben. Az alrégióközpont Versec, a helyi központ Apatin, Kovin, Fehértemplom és a centrumközeli Cservenka lélekszámának alakulása volt ilyen irányzatú.

Meglepően alakult Nova Pazova, Zenta és Szivác lakossága. Mindháromnál a maximális növekedés után hirtelen népességcsökkenés következett be. 1971-ben Zenta népessége 1,4, Pazováé 3, Szivácé 8,6 százalékkal volt kevesebb mint 1961-ben. Bajmok és Szenttamás népességének alakulására az egyszeri fellendüléstől eltekintve a tartósan csökkenő irányzat jellemző.

A harmadik, 1961–1971 közötti tíz éves időszakban tíz vajdasági város népességszaporulata érte el a maximumot, természetesen ebben az esetben is különböző szinten. Legintenzívebben, 80 százalékos emelkedéssel Múzslya népessége gyarapodott, utána következnek Mitrovica 53,5 és Újvidék 38,3 százalékos növekedéssel. Közepes, 16–30 százalékos növekedést mutathat fel Šid, Bácskapalánka, Kúla, Szabadka, Zombor népessége. Ada és Kaniža populációs csúcsa igen alacsony – 7, illetve 5 százalék.

E típuscsoportban a népesség alakulásának időbeni ritmusa három változatban jelentkezik, amint azt az alábbi oszlopdiagramok mutatják.

Tartósan emelkedő irányzattal, egyre nagyobb szaporodási hányaddal, természetesen különböző magassági szinteken, nyolc városunk népessége alakult. Ezek a következők: Sr. Mitrovica (1948—53 — 17,2%, 1953—61 — 34,5%, 1961—71 — 53,5%), Újvidék, Šid, Bácskapalánka, Kúla, Szabadka (4,7% — 13,5% — 18,3%), Zombor, Ada (1,1% — 5,0% — 7,1%).

A másik két változatot egy-egy település képviseli. Muzslya lakossága gyenge megtorpanás után ugrásszerűen emelkedett, Kanizsáé pedig a tartós csökkenés után szaporodni kezdett.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy városaink népességgyarapodása nem volt egyforma intenzitású. Településeink növekedésével kapcsolatban — amely mint látjuk időben és térben változó jelenségként fogható fel — összegezőként néhány jellemző vonás emelhető ki.

Az 1948—53-as időszakban városaink népességnövekedése egyenletes volt, feltűnő kiugrások nélkül. Harminc város átlagos szaporulata 9 százalékos volt, ami alacsonynak mondható, háromnak pedig a népessége visszafejlődött. Ebben az időszakban városaink népességgyarapodása elsősorban belső forrásból, a háború utáni viszonylag magas természetes szaporodásból táplálkozott.

Az urbanizálódás ilyen szélcsendje után a következő nyolc év alatt (1953—1961) városaink népessége erősen felduzzadt. Egyetlen város lakossága csökkent (Kanizsa), a többi 32 településé pedig átlagban 21 százalékkal emelkedett. A népességgyarapodás fő forrása ebben az időszakban a pozitív vándorlási különbözet volt, amely elsősorban a regionális migrációkból eredt.

Az 1961—71-es periódusban városfejlődésünkben gyökeres változások történtek. Az új gazdasági viszonyok között, a kommunaszékhelyek némi

fellendülésétől eltekintve, erőteljesen csak néhány város — Múzslya, Újvidék, Mitrovica, Pancsova, Indija és Šid népessége gyarapodott, máshol viszont lanyhult a városba költözés üteme. Az említett városok szaporulatát figyelmen kívül hagyva, a városi népesség átlagos gyarapodása ebben az időszakban mindössze 13,4 százalék volt, ami nem sokkal haladja meg az első időszak (1948—53) átlagos szaporulatát.

VÁROSAINK TÉRBELI NÖVEKEDÉSE

A majdnem negyed évszázados periódus alatt a népességnövekedés városaink térbeli kiterjedésére is nagy hatással volt. A háború befejezését követő években városaink növekedése inkább horizontálisan, a központtól kifelé tartó terjeszkedéssel, „külsőterjes” módon történt. A szűkké vált kereteket átlépve városaink ránőttek a termőhatár szőlő- és gyümölcsöskertjeire, rétjeire, legelőire, szántóira. Sajnos a legtöbb esetben ez a terjeszkedés nem a városrendezési beavatkozások hatására, hanem spontánul, szervezetlenül történt. Ezek a vadon nőtt lakótelepek lényegében városaink egy újabb funkcionális övének a csíráit képezték. Városaink második lakóhely-öve legtöbbször minden tervszerű beavatkozás nélkül kezdett kibontakozni. Később egyre jobban a többszintes építkezés, vagyis a vertikális irányú mozgás jutott kifejezésre, és ezzel a terjengős, földszintes beépítésű alföldi városok morfológiai képében modern építészeti elemek jelentek meg.

Az utolsó, 1961—71-es időszakban közép- és nagyvárosi centrumaink peremén egy új jelenség figyelhető meg. Nevezetesen a városrendezési tervek sokféle korlátozó rendelkezései, a városperemtől a központ felé rohamosan növekedő telekárak, a kiépülő úthálózat, és az egyre növekvő járatsűrűség és még jónéhány más társadalmi tényező a beköltözők áramlásait a városperemmel szomszédos települések felé terelték. Az ilyen kedvező fekvésű települések, korábbi agrárfalvak, az eltelt évtizedben gyökeresen átalakultak — népességük a nem őstermelő elemmel erősen megszaporodott, funkcionális szerepük megváltozott, településképük pedig korszerű vonásokkal gazdagodott. A nagyvárosi centrumtól térbelileg csak egy laza beépítésű övezettel különülnek el. Igen gyakori eset az is, hogy az ilyen alvóvárosok vagy munkahely-jellegű települések a gyors horizontális terjeszkedés folytán teljesen összenőttek a várostesttel és a nagyváros szerves részeivé váltak. A peremhelyzetű települések gyors feltöltődése, és beolvadásával párhuzamosan a közvetlen vonzásterület településeinek erőteljes népességnövekedése is kimutatható.

A fenti jelenség néhány nagy- és középvárosunknál, legkifejezettebben Újvidéknél nyilvánul meg. Újvidéknél két ilyen településgyűrű különíthető el. A belső övezet települései vagy lakótelepei (Veternik, Kamenica, Pétervárad, Bukovac, Tankosićevo) hézagosan vagy teljesen összeolvadtak a várostesttel. A 20 km-es izotel vonalon belül elhelyezkedő külső övezet településeinek (Futak, Piros, Kač, Sr. Karlovci, Beočin, Ledinci) szaporodási hányada környezetük átlagánál jóval magasabb. A Szabadka—Palics—Hajdukovo—Bácsszőlős 15 km hosszú vonalon több mint százezer ember koncentráldott. Múzslya Zrenjanin része lett, de a városközei Ćeska, Lukácsfalva, Klek, Stajićevo szaporodási hányada is magas. Vojlovica Pancsovához kapcsolódott és Starčevo népessége is gyorsan növekedik. Mitrovicával szemben

Mačvanska Mitrovica lakossága szaporodott gyorsan, de a közeli Lačarak, Bosut, V. Radinci, Mandelos népessége is jelentősen megnövekedett.

VÁROSAINK NAGYSÁGRENDJÉNEK TÁVLATI ALAKULÁSÁRÓL

A településállomány, és annak keretein belül a városhálózat fejlesztése csakis az adott terület egészére kiterjedő földrajzi munkamegosztás tervezése során, annak szerves részeként oldható meg. Az anyagi termelőerők térbeli megoszlásának, valamint az infrastruktúra és a településhálózat távlati alakulásának feltételeivel és lehetőségeivel a területfejlesztési tervek foglalkoznak. Vajdaságnak az 1971–1985-ig tartó időszakra vonatkozó ilyen terve a múlt évben látott napvilágot.⁵ Ez, a múlt hibáit őszintén feltáró, tartományunk gazdasági lehetőségeit újszerűen, de reálisan megvilágító tanulmány az urbanizációs folyamat távlati alakulását tárgyalva, városaink népességnövekedésének méreteit is érinti.

Sajnos azt kell megállapítanunk, hogy a városi populáció távlati mozgásának kivetítése az egyes városok konkrét fejlesztési irányának, gazdasági jellegének meghatározása és funkcionális rangjuk figyelembe vétele nélkül, mondhatnánk mechanikusan történt. Márpedig, a nagyságrendi tervezésnél a települések fejlődésének tartalma és üteme, funkcionális fejlettsége és a hálózatban betöltött szerepük nem mellőzhető, mert a kettő között, amint azt még látni fogjuk, szoros kapcsolat van. A népesség mennyiségi koncentrálódása egyik vagy másik városban rendszerint társadalmi-gazdasági minőségi változásokkal jár együtt. Ha ezt nem vesszük tekintetbe, abba a gyanúba esünk, hogy a népességszám méreteinek meghatározásával a funkciók területi, mennyiségi és minőségi megoszlását kívánjuk előre befolyásolni.

A fejlesztési terv először is meghatározza a távlati időszak egészére a népesség megoszlását a városok és a falvak között. E szerint 1985-ben Vajdaság összlakosságának mintegy 63 százaléka fog majd városokban élni. A városok népességszámával kapcsolatban a tervezet abból indul ki, hogy Újvidék a szuperkoncentráció minden veszélye nélkül 1985-ig felszívhatja Vajdaság összlakosságának 12–14 százalékát, ami azt jelenti, hogy népessége a jelzett évben 245–285 ezer között mozog. Vajdaság összes többi városának populációs méretei, egy empirikus modell alkalmazásával, Újvidék népességszámához igazodnának. E modell alapján bármely más vajdasági város 1985-re előrelátott népességszámát úgy kapjuk meg ha a legnagyobb város népességének számát elosztjuk az illető város mai nagyságrendi helyezésének sor-számával. Pl. Szabadka a mai nagyságrendben a második helyen áll, népessége tehát megközelítően 125–140 ezer, a harmadik helyen álló Zrenjaniné pedig 80–95 ezer körül mozog. De nézzük tovább. A tizedik helyen álló Zenta mai népessége 24714, a huszadik helyezett Stara Pazová pedig 13773. A modell alapján Zenta népessége 1985-ben 24500–28500, Pazová pedig 12250–14250 körül alakulna. Ehhez gondolom aligha kell kommentár, de a következő adatokat még megsejmelhetjük. Most Szabadka lakossága úgy aránylik a tartományi székhely népességszámához mint 1,6 : 2-höz, Zrenjaniné mint 1 : 2,5-hez, Zentáé pedig mint 1 : 6-hoz. A modell alapján tervezett népességszám megvalósulása esetén az arány az első esetben 1 : 2, a másodikban 1 : 3, a harmadikban 1 : 10 lenne.

És ezen a ponton ismét vissza kell térnünk az előbb említett lényeges

kérdésre, ez pedig — a településnagyság és a településfunkció közötti folytonossági kapcsolat.⁶ A folytonosság a nagyságrend és a funkció viszonylatában azt jelenti, hogy a nagyságrend növekedésével a funkciók száma is növekszik. Esetünkben ez a településföldrajzi törvényszerűség azt eredményezi, hogy az aránytalanul túlméretezett nagyságú városok feleslegesen és egészségtelenül nagyszámú funkciót kaparintanak magukhoz. Az ilyen funkcióhalmozódás egyrészt a lakosság kiszolgálásában okoz zavarokat, másrészt, és ez nagyon lényeges, a városhálózat többi tagjának stagnálásához vagy éppen elsorvadásához vezet. Városaink nagyságrendi tervezése a következő okok miatt sem tekinthető mellékes kérdésnek.

Ismeretes, hogy a tőkés termelési rendben kialakult városhierarchia országszerte, és így tartományunkban is átalakulóban van. Ezt a megbomlott egyensúlyi állapotot tükrözi városaink vetélkedése, versengése a nagyobb hatósugarú, rangosabb funkciókért, ezért a harc a városhierarchia ranglétráján elfoglalható magasabb helyezésért. Ez a küzdelem társadalmi életünk gyakorlatában, a különböző létesítmények telephelyeinek kijelölése kapcsán, számos esetben kínos feszültséget teremt, kulisszák mögötti egyezkedésekhez vagy éppen nyílt harchoz vezet. A tervezésben tehát városaink távlati nagyságrendjének kialakítása csakis az egyes városok funkcionális jellegének meghatározásával párhuzamosan történhet. A kettő szorosan összefügg, vagyis a nagyságrend megállapítása sem lehet önkényes és a jövőbeni városhierarchia sem lehet a városok között dúló létharc eredménye.

A városhálózat nem statikus képződmény, hanem olyan jelenség amely gazdasági és társadalmi erők hatására, térben és időben változik, tudatos beavatkozással pedig a településhálózat olyan rendszere hozható létre, amely az adott gazdasági szinten fejlődésünknek leginkább megfelel.⁷ A komplex területfejlesztési terveinkben tehát a településhálózati változásoknak is helyet kell kapniuk. Az egyes városok népességszámának tervszerű alakítását azonban csak azon társadalmi összérdek vezérelheti, mely szerint a városhierarchia különböző fokain álló városok, nagyságrendjüknél fogva, a számukra kijelölt ellátó funkciójukat környezetükben racionálisan és maradéktalanul el tudják végezni.

JEGYZETEK

¹ Lásd Mendöl Tibor: Általános településföldrajz, Budapest 1963., 20–32. old.

² A városok népesedési viszonyaira vonatkozó adatokat a következő kiadványból meríttem: Pokrajinski zavod za statistiku — Popis stanovništva i stanova 1971, prvi rezultati popisa 31. marta 1971. Novi Sad, maja 1971.

³ Vojvodina, znamenitosti i lepote, Beograd 1968, 101–103. old.

⁴ Vö. Dr Dragan Rodić: Geografija Jugoslavije, Beograd 1967, 326–342. old.

⁵ Konceptija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine, Ekonomski Institut Beograd 1971. — A „Koncept urbanizacije” c. fejezet a 205–214. oldalon.

⁶ Dr. Boros Ferenc: Szempontok a települések földrajzi tanulmányozásához, Budapest 1970., 89–103. old.

⁷ Erre vonatkozólag lásd bővebben Dr. Kőszegi László: A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései, Budapest 1964., a „Településhálózat fejlesztésével kapcsolatos kérdések” c. fejezetet.

РЕЗИМЕ

KRETANJE BROJA STANOVNIŠTVA U VOJVOĐANSKIM GRADOVIMA U VREMENSKOM RAZDOBLJU OD 1948—1971. GODINE

U posleratnom periodu opšti razvitak privrede povećao je stepen koncentracije materijalnih proizvodnih snaga i stanovništva u gradovima. Nagla izmena socijalne strukture stanovništva prouzrokovala je veliki priliv radne snage iz seoskih naselja u gradove. U toku 23 godine kvantitativna struktura se pozitivno izmenila, a broj stanovništva koji živi u gradskim naseljima sa više od deset hiljada stanovnika porastao je na 45,1% od ukupnog stanovništva Vojvodine.

S obzirom na dinamiku porasta stanovništva prof. D. Rodić поделиo je naše gradove u pet grupa. Radi mogućnosti upoređenja na zemaljskom nivou, porast populacije vojvođanskih gradova takođe je prikazan u okviru tih grupa. Gradova sa vrlo visokim porastom stanovništva (index preko 300) u Vojvodini nema. Gradovi sa visokim porastom populacije (index 228—300) su: Mužlja, Sr. Mitrovica, Nova Pazova i Indija, a sa snažnijim porastom (index 175—227) su Pančevo, Novi Sad, Futog, Petrovaradin, Sid i Zrenjanin. Ostali gradovi, njih 23 po broju, imaju umereni (index 126—174) ili neznatni porast (index ispod 125) stanovništva. Najjači priliv u gradove bio je u vremenskom razdoblju 1953—1961. godine. U poslednjem periodu (1961—1971.) karakterističan je nagli porast stanovništva manjeg broja gradova, dok se kod ostalih tempo useljavanja smanjivao.

Najveća prostorna koncentracija stanovništva bila je na gravitacionom području Novog Sada, i to 41,7%-a od ukupnog stanovništva koje se doselilo u gradove. Na gradove subotičkog područja otpada 16,3%-a useljenika, na pančevačko i zrenjaninsko po 15, a na mitrovačko područje 12 procenata.

РЕЗЮМЕ

ПЕРЕДВИЖЕНИЕ ВОЕВОДИАНСКОГО ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ПЕРИОД ОТ 1948 ДО 1971 ГОДА

В послевоенный период общее развитие хозяйства увеличило степень концентрации материальных производственных сил в городах. Быстрое изменение социальной структуры населения вызвало большой наплыв рабочей силы в города из деревень. Мигрантские жители были главным источником увеличения роста населения в городах Воиводины. В течении 23 лет величина структуры позитивно изменилась, и число жителей по городским населенным местам с населением выше от десяти тысяч жителей возросло на 45,1 процентов всего населения Воевоины.

Вследствие динамического увеличения населения проф. Д. Родич поделил наших города на пять группы. Для возможного сравнения уровня населения в городах Воевоины, рост населения обухвачен этими группами. Городове очень большим увеличением населения (индекс свыше 300) в Воевоине нет города с большим увеличением населения (индекс 228—300) это Мужља, Сремская Митровица, Новая Пазова и Инђија, а с значительным увеличением (индекс 175—227) это Панчево, и Зрењанин. Остальные города, их 23 по счету имеют умеренное (индекс 126—174) или незначительное увеличение (индекс ниже 125) населения.

Самая просторная концентрация населения была на гравитационном рай оне Новога Сада и то 41,7 процентов всего населения, которое поселилось в города. На города суботичкои области приходится 16,3 процентов населенцев, на панчевскую и зренјанинскую по 15, а на митровачкую область 12 процентов.

MARXIZMUS ÉS IRODALMI KRITIKA KAPCSOLATAI A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOMBAN

1.

1918 után a jugoszláviai magyar irodalom konstituálódásának folyamata a „marxizmus és az irodalmi kritika” kapcsolatának jelentős befolyása alatt ment végbe, és bár lényegében parciálisan, de tükrözte nemcsak azokat a vitákat, amelyek a forradalmi magyar irodalmat 1919 előtt és után jellemezték, hanem már a húszas évek legelején megjelentek benne azok a tendenciák is, amelyek a szerb és a horvát irodalmat ezekben az évtizedekben befolyásolták, s mi több: nem pusztán csak hatásokat kapott ezektől az irodalmaktól, hanem a kitermelt gondolatokkal hatott is rájuk. A harmincas években a magyar irodalomban ott van a munkásmozgalmi irodalom frontján a Kassák Lajossal folytatott vitában, Žarko Plamenac révén pedig megszólal a jugoszláv irodalmi közgondolkodásban is, hogy a negyvenes-ötvenes években Sinkó Ervin műveivel bele is épüljön ebbe a közgondolkodásba.

Vázlatunk ennek a fölöttébb érdekes, ám homályban maradt problémának nem adja kimerítő ismertetését és taglalását; értelmezésében sem megy túl a jelzeteken, s nem is lehet, mert még mindig olyan előmunkálatok hiányát érezzük, amelyek nélkül elméleti általánosításokra nem vállalkozhatunk. De hiányzik még néhány jelentős, elsősorban komparatista téma megvilágítása is. Adva vannak ugyanis bizonyos közös források, mint például a magyarországi szociáldemokrácia „marxizmusa” és irodalmi gyakorlata, amelynek hatása érezhető mind a jugoszláviai magyar irodalomban, mind pedig a jugoszláv irodalmi szemléletben, pl. abban a kapcsolatban, amely egy Miroslav Krležát Jászi Oszkárékhöz fűzte, ugyanakkor, amikor a vajdasági szerb marxizmus is táplálkozott ezekből a forrásokból. Nyilvánvaló tehát, hogy az áttételeknek és kapcsolatoknak bonyolultabb szövödményével van dolgunk. A tisztázásra váró kérdések témánk e területein jelentősek, és éppen úgy további kutatómunkát igényelnek, mint ahogy a már általánosított megfigyelések is finomításra szorulnak. A vázlat igényével tehát eleve számolnunk kell.

2.

A húszas évek jugoszláviai magyar irodalmi gyakorlatában a marxizmus esztétikai és irodalompolitikai kérdései adottak voltak, s gyökereikkel a háború előtti és háború alatti időkbe kapaszkodtak, nemcsak azért, mert a munkás-

mozgalomban azok a szemléleti normák érvényesültek, amelyeket a magyarországi szociáldemokrácia képviselt, hanem azért is, mert ennek a szemléletnek erősek voltak a helyi hagyományai. Utaljunk csak arra, hogy 1920-ban Becskereken Közakarát címen magyar nyelvű kommunista lap indul; hogy ugyancsak Becskereken élt és dolgozott Somfai János, a kilencszázas évek magyar munkásmozgalmi irodalmának kimagasló alakja; hogy az 1918 folyamán Versecen megjelenő Szombat című hetilap egyik állandó munkatársa Mácza János, aki előbb a magyar avantgarde, később Lukács György mellett a moszkvai magyar emigráció legkiemelkedőbb esztétikusa; hogy Szabadkáról indult György Mátyás és Sinkó Ervin Budapestre, — s nemcsak a forradalmi akciókba, hanem azokba a vitákba is, amelyek a magyar irodalomban fellángoltak éppen a „marxizmus és az irodalmi kritika” relációiban. Már írja „esztétikai skicceit” Láng Árpád Pécssett, aki majd hazatérve a jugoszláviai magyar irodalom egyik teoretikusává válik, és Žarko Plamenac néven a harmincas években a szerb és horvát irodalomban is jelen lesz.

A marxizmus és az irodalmi kritika problémája azonban időszerűvé — sőt akuttá — a pécsi emigráció Jugoszláviába érkezésével vált, hiszen a pécsi forradalmi mozgalmakban résztvevő írók, újságírók tudatában még elevenen éltek azok az ideológiai csatározások, amelyek a Magyar Tanácsköztársaság hónapjaiban tetőztek, anélkül azonban, hogy mód és alkalom lett volna a felmerült kérdéseket tisztázni. Pedig Kassák Lajosnak, a magyar avantgarde vezérének vitája Kun Bélával 1919 júniusának derekán az „új kultúráról” mintegy előrevetítette mindazt, ami a marxizmus és irodalompolitika kérdéskörében a húszas-harmincas, sőt a negyvenes-ötvenes években is aktuális lesz.¹ Lukács György, az akkori helyettes népbiztos, ugyan arra a vádra, hogy az avantgardistákat támogatja, azt felelte, hogy „a közoktatásügyi népbiztos semmiféle iránynak vagy pártnak irodalmát hivatalosan támogatni nem fogja”, mondván, hogy csak jó vagy rossz irodalom létezik, és „a politika csak eszköz, a kultúra a cél”, hiszen „a Közoktatásügyi Népbiztosság nem akar hivatalos művészetet, de nem akarja a pártművészet diktatúráját sem”. Hangsúlyozta, hogy „a politikai szempont még sokáig kiválasztó szempont marad, de nem diktálhatja az irodalmi termelés irányát . . .”. Kun Béla azonban nemsokára megcáfolja népbiztosát: „Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból, és én bízom a proletariátus termelő erejében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt, és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a MA irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke . . .”². A MA főszerkesztője, a magyar avantgarde „pápája”, Kassák Lajos válaszában az irodalmi, művészeti forradalmat a társadalmi forradalommal kiegyenlítő szemléletből indul ki: „Minden pártpolitikán, nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat az emberért, akiben a világ képe él . . . Testvéreink vannak a világ mind a négy tájából. Új művészek, illetve új hitű emberek, mert nálunk a művészet nem l'art pour l'art játék, nálunk a szép az, ami jó, nálunk az élet célja nem az osztályharc, mert az osztályharc csak eszköz az abszolút emberhez, akinek egyetlen életformája a forradalmi akció . . .”.

A differenciálódás, amely a Kun Béla — Kassák Lajos polémiaiban tetőzött, már előbb elkezdődött, s folytatódott az emigrációban, amikor is egymás után hagyták el Kassák táborát az író-politikusok és a politikus írók. Ezeket

a felfogásbeli ellentéteket természetesen tükrözte a pécsi emigráció is, s mivel a jugoszláviai magyar irodalom, amely születése görceiben élt,³ az ilyen elméleti vitáknak nem válhatott talajává, a két álláspont nem annyira elméleti-esztétikai formákat öltött, mint inkább gyakorlati, szerkesztőségi állásponttá vált; irodalmi praxissá elsősorban, hiszen a Pécsről érkezettek játszották ebben az irodalomban az erjesztő kovász szerepét, ők szerkesztették nemcsak az újonnan megindult újságokat és folyóiratokat, de még a tradíciókkal bíró szabadkai Naplót is.

A Kassák felfogásához egészen közelálló Út című folyóirat Csuka Zoltán szerkesztésében a forradalmi, elsősorban expresszionisztikus alapokon nyugvó avantgarde-nak vált a szócsövénév, de teret kaptak hasábjain az aktivisták és az agitatív irodalomeszményt képviselők is. Az Út alaptendenciáiban valójában a főszerkesztőnek, Csuka Zoltánnak, expresszionista „szituációja” nyilatkozott meg,⁴ éppen ezért a folyóirat eredményei is elsősorban költőiek voltak, és igen csekély mértékben elméletiek, bár a társadalmi forradalom helyett a költői és érzés-forradalomnak a képviselője elméleti alapokat is revelál, s mi több: egészen egyértelműen Kassák Lajos nézeteire mutat. Csuka szerint ugyanis az Út munkatársai „életük és értékük lemérhető formáját” látják művészetükben; orientációjukat pedig jellemezheti az az adat, hogy Kassák bécsi MÁ-ja mellett rokonszenveznek a Zenittel és a Putevi-vel, munkatársuk pedig Žarko Vasiljević, Stanislav Vinaver, Milan Dedinac, Sava Šumanović és Mihail Petrov is. A marxizmus és irodalmi kritika kapcsolata az Út-ban tehát jellegzetesen avantgardista értelmezést kapott azokkal a „forradalmi” akcentusokkal egyetemben, amelyek az 1919-es forradalmi időket őrizték még.

Témánk szempontjából sokkal jelentősebb azonban, hogy az Útban jelentek meg Láng Árpád expresszionisztikus-dadaista esztétikai programnyilatkozatai,⁵ amelyek jelentős állomásai Láng Árpád esztétikai-ideológiai változásának, hiszen éppen a húszas években permanensen formálódó esztétikai nézet tengelyében a marxizmus és irodalmi kritika problematikája állt. A jugoszláviai magyar irodalom két háború közötti történetének egyik jellemző sajátossága ugyanis az, hogy baloldali szárnya a változó irányzatok, sőt politikai tendenciák ellenére is meg tudta őrizni expresszionista alapjait, mint ahogy a jugoszláviai magyar irodalom képezte a talaját Csuka Zoltán konstans és konzekvens expresszionizmusának is, egészen a harmincas évek elejéig. Láng Árpád esztétikai gondolkodásának jutott tudniuk az a szerep, hogy a Kassák felfogását tükröző expresszionista aktivizmus és a harmincas évek ún. szociális irodalma között hidat teremtsen, s megtartsa a baloldali irodalmat egyfajta középponton, Kun Béla és Kassák Lajos nézeteinek kizárólagossága ellenében, de minthogy ezek a nézetek egyúttal a nemzetközi esztétikai és politikai nézetek magyar változata, alaptendenciáikban általánosabb érvényű jelenségek tükrői is voltak. Láng Árpád expresszionizmust megőrző esztétikája, ennek következtében, sajátos jelenség is, hiszen olyan korszakban keletkezett, amikor a kommunista mozgalom ideológiai szférájában a realizmusért folytatott harc ürügyén az avantgardmozgalmak „világ-interpretációja” ellen folyt már a küzdelem, s a szocialista realizmus egyeduralmának előkészítése játszódott le. Ám míg a szerb irodalomban a szürrealizmus fonódott össze a marxizmussal, a jugoszláviai magyar irodalomban az expresszionizmusnak egy jellegzetes változata kapta ezt a szerepet, nem kis mértékben éppen Láng Árpád tevékenységének következtében: az aktivizmusból egy

dadaista közjátékon át, proletkultos színezetet öltve jutott el a „szociális irodalom” eszményének igenléséig.

Láng Árpád 1918-ban még azt vallja, hogy a művészet „a valóság és a kitűzött cél egyesülése”, éppen ezért a vágnak a motívumait felerősíti és a társadalmi forradalommal egyenlíti ki. Verseiről szólva állíthatta tehát, hogy azokat nem ő írta, hanem az, „aki szeretnék lenni”. Ebből az expreszszionisztikus lelki mechanizmust reveláló alapból kiindulva építi esztétikai nézeteit, melyek mélyén az önhipnózis fűtötte „forradalmasult ember” lelkisége van. Gyökereiben tehát individualista művészrecept az önhipnózis, de az a „magaadás” és „azonosulás”, mely vezérszólama, célratörőbbnek mutatta nézeteit, mint amilyenek azok a valóságban voltak. „Az akart, tudatos élet” eszménye, melyben e nézetek összegeződtek, egyik oldalon a kor aktivista programjaihoz kapcsolódott, a másikon viszont a proletkultos nézetekkel rímelt, és emlékeztetett azokra a megfogalmazásokra, amelyeket a kommunista mozgalom művészet-ideológusai hirdettek, elvárva, hogy az író a társadalmi forradalom, a politikai akciók ügyét szolgálja. Láng Árpád esztétikája ugyanis azt hirdette, hogy az aktivizmus „világnézetes művészet”, „az univerzum minden hatóerejének egy pontban tömörült szintézise”, feladata „az új ideológiájú ember megteremtése”, „a tett és a teremtés szuggerálása”. Esztétikai nézeteinek fejlesztése mellett, ami egyúttal a „szociális irodalom” felé való közeledésének folyamata is volt, az Út-ban dadaista színezetű fázisa bír még érdekességgel. 1922 körül úgy látja, hogy a tér „szuggerabilitása” veszőben, az emberiség látszatvilágába szorult, éppen ezért az Idő kategóriájában lehet a reménye, mert szerinte az Időt a cselekvés fejezi ki, és ezért szinte matematikai levezetéssel mutatja ki a teremtés—idő—cselekvés hármasságának „logikáját”. Szerinte a „tisza Idő” a jövődő ígérete, s e felé kell az írónak törekednie. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a húszas évek második felében éppen ő vált, Haraszi Sándor mellett, a Szervezett Munkás irodalompolitikájának képviselőjévé, s talált érintkezési pontokat a budapesti 100% című folyóirat körével,⁶ amely ekkor már a „tendenc művészet” hirdetője, az avantgarde-ellenesség szócsöve. E folyóirat már a Magyar Kommunista Párt legális kiadványa volt; bécsi szerkesztője Lukács György, moszkvai pedig Kun Béla. A proletáirodalom elvét hirdette, követelve az írótól, hogy „állandó belső kapcsolatban éljen a munkástömegekkel, s ezeknek váljék szószólójává, agitátorává a művészet erejével”. Ez a folyóirat veszi át Láng Árpád írását Kassákról, melyben az az egykori mestert támadta. Ekkor már egészen egyértelműen vallotta: „Újból eljött a szavak, a hitek, a tettek és építések ideje: újból eljött az ideje a forradalmi akciónak”.

Ennek a „forradalmi akciónak” a lapja a Szervezett Munkás volt. 1923-ban indult meg Belgrádban, mint az Organizovani radnik magyar nyelvű testvér-lapja, majd 1925 és 1929 között Szabadkán jelent meg, egészen a január hatodikai diktatúra bevezetéséig. Szakszervezeti lap lévén, az irodalom, a művészetek sokáig nem tudtak lapjaira betörni. A szerkesztőség a politikai szervezőmunkában nem látta helyét az irodalomnak, és csupán az ideológiai harc élesedése idején, a húszas évek második felében, különösen pedig 1928-ban vált irodalmi „orgánummá” is.⁷ Szépirodalmában csupán kis mértékben tükrözte a modern verskultúra akkori törekvéseit, és különösen kezdetben, a már a világháború idején meghaladott „mozgalmi költészetet”, a szociáldemokrata párt irodalmi irányzatának kifejezőjét támogatta és pártfogolta. S nem véletlenül. A JKP irányítása alatt álló lap szempontjai elsősorban

agitatívák voltak, és az irodalmi szövegek megválogatásában a didaktikai célt tartották csupán szem előtt, noha a szerkesztők és ideológusok még pár esztendővel azelőtt maguk is avantgardisták voltak. A Szervezett Munkás tehát olyan irodalmat képviselt, amely kielégítette a szocialisztikus irodalomnak a magyar irodalomban honos normáját, következésképpen olyan szövegeket publikált szívesen, amelyek „észreveszik a társadalmi berendezkedés visszasságát s benne különösen a proletariátus helyzetét, együtt éreznek a kizsákmányoltakkal, és sorsuk erősen foglalkoztatja . . .”⁸ Kezdetben azonban még ezt az irodalmat is fenntartással fogadta a lap, — az irodalomnál fontosabbnak tartva a munkásság szervezését: „Előbb az ábécét kell az osztálytudatlan munkásnak megtanulni, csak azután a magasabb teóriát. Ahol nincs szervezet, ott nincs munkásirodalom . . .”

Később egyértelmű lesz az állásfoglalása a proletárkultúra kérdésében; időszerűnek azonban nem annyira az új kultúra megteremtését látják, mint inkább a polgári kultúrával való leszámolás szükségességét hirdetik; s minthogy figyelmük előterében erősen „tartalmi” vonatkozások álltak, nem is csatlakoztak a budapesti 100% harcához az avantgarde ellen olyan mértékben, mint feltételezhető lenne. Itt kell keresnünk annak a magyarázatát is, hogy a jugoszláviai magyar baloldali irodalom megőrizhette expresszionisztikus vonásait, és az „érthetőség” nevében sem kellett pálcat törnie felette. A Szervezett Munkás álláspontja tehát a következő: „A munkásosztálynak, ha előre akar jutni, a gazdasági harc mellett le kell számolnia . . . a kispolgári kultúrával is, le kell számolnia a burzsoá propaganda eszközeivel: a mozival, a irodalommal, a polgári tudomány méregkeverőivel és kuruzslóival . . .”

A polgári kultúra — proletár kultúra aránylag egyszerű dilemmája kíséri tehát a Szervezett Munkás irodalompolitikáját a lap fénykorában: „A proletárság művészei az élet szerelmesei, de tudják, hogy a segítség a bővérű, alapos szellemi forradalom, amely szabaddá teszi az utat, és ledönti az összes korlátot. A munkásosztály szellemi élete: harc, akció, támadás — rombolj, hogy építhessünk. A proletáriró nem jajgat, de lázít, nem az öngyilkos az ideálja, hanem a küzdelmet vállaló tömeg-ember, akit a történelmi erők vezetnek mindig előre. Az egyik művészet dekadens — egy hanyatló, kiélt osztályé —, a másik feltörekvő, egészséges, az új élet és az új embertípus előharcosa . . .” A fentiekből szinte egyértelműen következik, hogy a lap „irodalmi kritikája” sem lesz irodalmi kritika, alapjai nem esztétikaiak, hanem politikában gyökerezők, hiszen a „művészi” mozzanatát a recenzensek fel sem vetik. Költészeti eszményüket a korszak legtermékenyebb jugoszláviai magyar proletárköltőjének, Somogyi Pálnak, versei alapján mintázzák a következőképpen: „A könyv szerzője fizikai munkás, nem az iskolapadok neveltje, nem a kapitalisták féltett és jól gyámoltott melegágyának a virágzása. Az élet, a mai uralkodó rendszer kegyetlen ökölcspápai agyalták olyanra, amilyen. A mélységből vetődött a felszínre. Közülünk, a tömeg mélyéből emelkedett fel, született, természetes tehetsége révén. Könyveivel lelkéből, szívéből ad úgy véresen, könnyesen, dacosan, mint amilyen az ő lángoló proletár költői lelke. Az életet festi: a jajjal, szennyel teli gyalázatos mai életet, úgy, ahogyan azt Somogyi éli és látja. Háborgón viharos lelkéből fakadt, őszinte próféciákat rejtő szintiszta költészetet nyújt ez a fiatal proletárköltő. Új költészetet, amelyben nem a forma fontos, hanem a mondanivaló . . .” Egy másik kritika ugyancsak ezt a szemléletet tükrözi: „Somogyi Pál forradalmi író, aki a megalkuvás nélküli kérlelhetetlen osztályharcot

hirdeti a mai társadalom ellen. Harcos egyéniség, aki nem állt be azok közé, akik júdáspénzért selyemmel cicomázzák fel a kapitalizmus fekélyes testét . . .”

A hangsúly tehát a proletárművészet képviselőtéről fokozatosan a polgárinak minősülő irodalom elleni ideológiai harcra tevődik át a Szervezett Munkásban is. Kétfrontosság jellemzi tehát az irodalmi kritikát: egyfelől azt tapasztaljuk, hogy mind konzekvensebben hirdetik a „kristálytisztá proletárművészetet, proletároknak” elvét, másfelől mind leegyszerűsítettebb formákat kap a „burzsoá nyugatiaskodó hazug művészetéről” alkotott felfogás, még ha a „kritistálytisztá proletárművészet” jelzője konkrétan Csuka Zoltán expresszionista költészetét minősíti is. A Szervezett Munkás irodalmat, kultúrát érintő ideológiai írásaiban tehát nemcsak a magyarországi és a jugoszláviai munkásmozgalmi kultúrpolitika tükröződik, hanem a szélesebb, világméretűnek nevezhető polémia is, amelyet a harmincas évek elején a Szovjetunióban a szocialista realizmus uralomra jutása zár le egyidőre a munkásmozgalom és az avantgarde relációiban, hogy új front nyíljen a realizmus értelmezése körül. A Szervezett Munkásban tükröződő ellentmondás következképpen nem véletlen, hiszen a proletkultos elméleti állásfoglalások mögött egy, gyakorlatilag az expresszionisztikus irodalmat pártfogoló álláspont fedezhető fel. A proletárművészet definíciója azonban kétséget nem hagy eredete és jellege felől: „A proletárművészet — írja a lap a szavalókórusokkal kapcsolatban —, propagandaművészet. Ez egész természetes. Az osztályharcot küzdő ember minden észrevételében a társadalmi harcát éli. Semmi sem egyéni kérdés számára, minden osztálykérdés, melynek megoldása csakis a tömegek részvételével lehetséges. Ami nem így oldódik meg, az ránézve hazug, értelmetlen . . .”

A jugoszláviai magyar irodalom kérdéseire is ebből a fentebb oly egyértelműen megfogalmazott álláspontból szól — a polgári művészet ellen harcolva. Jól szemlélhető ez a Csuka Zoltán Kéve című antológiájáról írott bírálatban és a Becsén rendezett jugoszláviai magyar írói találkozóval foglalkozó cikkben. „Mi munkások tudjuk azt, hogy az irodalom nem játék, szórakozás, hanem az osztályok harci fegyvere, s magától értetődő, hogy minden irodalmi terméket az osztályharc szemüvegén keresztül, annak mindenkori állása és követelményei szerint vizsgáljuk, értékelünk és bírálunk . . .” Nem esztétikai szempontok ezek, hanem politikaiak, és ezekből a szempontokból törnek pálcát a „művészet a művészetért”, az „osztályok feletti irodalom”, a „vacak egyéni problémák” felett; „kispolgári irodalmat” emlegetnek, és ha egy mondat erejéig is, de megpróbálják társadalmi alapjait is meghatározni az efféle irodalomnak. A jugoszláviai magyar írókról szólva írták: „Tipikus képviselői az együgyű kispolgári irodalomnak, amely a kezdetleges iparral és gyenge munkásmozgalommal bíró agrárországokban mint az öntudatos, raffinált burzsoá irodalom mellékhajtásaként mindenütt jelentkezik . . .” A húszas évek második felében a Szervezett Munkás tehát a polgári irodalom fogalmában nem látja még az avantgarde törekvéseket, a „polgári” jelző ekkor még őrzi „osztálytartalmát”, a legtöbbször név nélküli cikkek nem esztétikai, hanem társadalmi struktúrákat látnak és láttatnak, az irodalom kérdéseire pedig mindvégig a politikai harc eszközeinek elve alapján közelednek.

A Szervezett Munkás irodalommal foglalkozó írásainak a jugoszláviai magyar irodalom akkori konkrét helyzetében és tendenciáiban gyökerező szemlélete horizontján ott van a nemzetközi „proletárirodalom” egész problematikája is, azoknak a vitáknak a visszfénye, amelyek különösen 1927-ben

lángoltak fel hevesen.⁹ A szovjet RAPP-platform, a német munkásmozgalmi publicisztikában jelentkező tendenciák, a magyarországi 100% „rappista” álláspontja is belejátszott tehát a Szervezett Munkásban képviselt elméleti nézetekbe. Éppen ezért ezeket az elveket a nemzetközi munkásmozgalom esztétikai álláspontja részeként is értelmezni kell, mert kontextusuk nélkül a „marxizmus és irodalmi kritika” problematikája esetünkben teljességét és arányait nem mutatja meg.

3.

Amikor a Szervezett Munkás megszűnt, még a proletárművészet problematikája volt az időszerű, de amikor a Híd az 1930-as évek második felében a JKP magyar nyelvű legális folyóirata lett, már a szocialista irodalom kérdése állt a figyelem előterében. A Szervezett Munkás körül tömörült, zömmel egykori pécsi emigránsok a diktatúra elől továbbmentek Moszkváig és New Yorkig; az új, immár hazai születésű ifjú nemzedék jelentkezésével¹⁰ pedig a bekövetkezett változásokat jelentős személyi cserék is példázták. Igaz, ez az új írói és politikusi nemzedék is első lépéseit a Szervezett Munkásban tette, s annak ideológiáján nőtt fel, gyakorlati munkájában viszont alapjában véve nem ott folytatta, ahol a Szervezett Munkás 1929 januárjában kényszerűen abbahagyta.

Már a kezdet kezdetén a folyóirat címe is jelzi a Híd-csoport kötődését a húszas évek ideológiájához, és mutatja azokat az új kvalitásokat, amelyek elsősorban a harmincas évek sajátjai. Az első számok expresszionista stílusban megírt programnyilatkozatai ugyanis már nemcsak általános humanista Jelszavakat tartalmaznak, hanem a „hídverés” gondolatának újdonságát is¹¹: ez expresszionizmus „embertestvérisége” is talajt keres, konkretizálódni akar, bizonyítva, hogy az új és fiatal jugoszláviai magyar baloldali irodalom jugoszlávia valóságos térbeli és időbeli koordinátái között akar mindenképp eligazodni. A jelszavak egy része tehát a pécsi emigráció aktivista szótárából való: „Hidat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett, hogy elérjük a boldogabb jövőt. Hidat verünk a régi és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé, mert meggyőződésünk szerint az ifjúságnak nem az a feladata, hogy romboló csákánnyal rohanjon mindannak, amit a régiek építettek, hanem az, hogy a munkát ésszel és erővel a saját és az eljövendő nemzedék igényei szerint folytassa . . .”, hogy azután teljesen az új tendenciák jegyében záródjék le a nyilatkozatuk: „Hidat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbakká váljanak. Hidat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek, — hidat ember és ember közé.”

Ami a Híd kezdeti szakaszát, az expresszionisztikus fordulatokon túl a húszas évekhez köti, az a „hídverés” gondolata, amelyet a csehszlovákiai haladó magyar értelmiségi fiatalság vallott és képviselt az ún. Sarlós-mozgalomban.¹² Minthogy ezek a csehszlovákiai törekvések összefonódtak a Csehszlovák Kommunista Párt tevékenységével (1931-es kongresszusukon a pártot Julius Fučík képviselte!), a Hídban tükröződtek azok az ideológiai reflexek is, amelyek a húszas évek második felében voltak aktuálisak, elannyira, hogy a Sarló révén valójában a Szervezett Munkás képviselte törekvések átmentésére is gondolhatunk itt. Ezzel kell ugyanis magyaráznunk, hogy a Híd sem

tartotta elsőrendű feladatának a szépirodalom pártolását, sem pedig az esztétikai nézetek körüli vitákat; következőképpen a Hídban is a „helyzettudatosító” írások vannak előtérben, mint voltak a Szervezett Munkásban. Csakhogy mostmár a dokumentáris irodalom igénye egészen felerősödik, az eszmény olyan „életkifejezés, amit felemelnek a világnézeti tudatosítás vonalára”. Az erre az elvre alapult írások viszont jellegzetes eredményei a harmincas éveknek, hiszen olyan mozgalom nőtt ki belőlük mint a falukutatás (és nemcsak a Hídban, hanem Magyarországon, Romániában és Csehszlovákiában is!) és a szociográfia, amely a nemzetközi irányzattá vált „valóságirodalom” sajátos magyar változata, a jugoszláviai magyar irodalom révén jelen volt Jugoszláviában is. A „valóságirodalom”¹³ problematikája pedig egyszerre mutat a csehszlovák és a német baloldali irodalomra, de azokra az esztétikai vitákra is, amelyek a realizmus kategóriája körül a húszas évek második felében fellángoltak, elsősorban a német expresszionisztikus alapozású irodalomban. A Hídban a szociográfia, ez a szociológiai tendenciájú szépirodalom elsősorban politikai tartalmaival volt jelen, és a „valóság megismerése” volt a cél: „Mindenki, aki tisztában van azzal, hogy környezetünk rossz, és megváltoztatásra szorul, nem fogja egykedvűen fogadni a megváltoztató környezet komoly feltárására indított akciókat . . .” — írta a Híd egyik programcikkében. A szociográfia kérdésében a Híd tehát egészen konkrét: „Tizenkét esztendő fázispolitika után tisztán akarjuk látni a kisebbség magyarság valóságos helyzetét, belső erővonalait, hogy kianalizálhassuk a helyzetképből a fiatal magyar értelmiség új teendőit . . .”

A szociográfia, a „valóságirodalom” jelentkezése a Hídban már a harmincas évek megváltozott ideológiai kontextusába illeszkedik, és egyik eleme is lesz annak a „szociális irodalomnak”, amely a folyóiratban fokozatosan eluralkodik, és most már mind szorosabb kapcsolatban az általános jugoszláv tendenciákkal. A húszas években még Kosta Abrašević „kérlelhetetlen osztályöntudatát és a társadalmi fejlődés harci törvényéről valló, illúziómentes meggyőződését” emlegette a Szervezett Munkás, itt már Jovan Popović „szociális irodalma” is feltűnik, aki maga fordította írásaival gyakran szerepelt a magyar nyelvű baloldali sajtóban is. A Híd szocialista realizmusa egyértelműen a szociális irodalom képletében jelenik meg. Ezt éppen a Híddal kapcsolatban Oskar Davičo a következőképpen foglalta össze: „Ez a szociális irodalom, a kominterni monocentrizmus légkörében keletkezett, már zsenge korában a műkedvelő minden szerepére kényszerülve, amikor az írónak máról holnapra kellett dolgoznia, s alig remélhette, hogy folytatása is megjelenik a következő számban; nem csoda hát, hogy költőinek és prózaíróinak, a szocialista realizmus hazai képviselőinek, se módjuk, se erejük nem volt arra, hogy a sztálini tisztogatások előestéjén megfogalmazott szocialista esztétikai dogmák merev, publicisztikai tételeit ne vegyék át közvetlenül, szó szerint, tekintet nélkül a maguk sajátos tér- és időviszonyaira . . . Ezért van az is, hogy a szocialista realizmus sajátos és döntő súlyú fogyatékoságai nálunk láthatóbban kiütözköztek, mint a Szovjetunióban vagy másutt . . .”¹⁴

A Híd esztétikai-ideológiai vonatkozású írásaiból kitetszik tehát, hogy ismerték a Szovjetunió irodalompolitikájában beállott fejleményeket, a RAPP-platform bukása után beállt új helyzetet,¹⁵ amely a „szociális irodalom” eszményére irányította a figyelmet, tükrözötte az eluralkodott irodalmi népfőnt-politikát, s már az idézett Híd-programban is feltűnt annak a lényegében rappidista kizárólagosságnak a hiánya, amely mindannak rombolását hirdette,

ami régi, következőképpen polgári kultúra. A Szervezett Munkás „rombolj, hogy építhessünk” jelszava ellenében a Híd „hídverése” régi és új kultúra között tehát nem véletlen: a szálak a nemzetközi baloldali irodalom központjaiig vezetnek itt is. A Híd felé a közvetítő azonban nemcsak a jugoszláviai mozgalom, hanem a Kolozsváron megjelenő Korunk című folyóirat is, amely ebben az évtizedben a legkonzekvensebb magyar nyelvű ideológiai orgánus, s hatása érezhető pl. Magyarországon is. A Híd megindulásának évében fejtegette a Korunk főszerkesztője, Gaál Gábor a szocialista realizmus friss teóriáját a következőképpen: „A szocialista realizmus figyelme központjába feltétlenül a jelen történeti folyamat vonatkozás-rendszerét állítja, vagyis — a mi összefüggéseink közt — végtelen sokféle emberét és szituációját hanyatló életrendszerünk ellentmondásai közt ragadja meg, és az előremozgás irányába világítja át. Ez azonban még csak a művészet anyagát illető különbség. Van módszerbeli is: s ezt a módszert az igazi szocialista realizmust hordozó világnézet, a dialektikus materializmus határozza meg. E világnézet szemléletében elvész az egyének és helyzetek széttöredezettisége. Minden széles áradással folyik . . .”¹⁶

A Híd anyaga természetesen nem tartalmazhatta ezeknek a marxizmust és irodalmi kritikát érintő nézeteknek teljes körét: a folyóirat helyzete, munkatársainak műveltsége és érdeklődésük iránya, valamint a lap közvetlen feladata miatt, amely a társadalmi harc konkrét vajdasági vonatkozásait tartalmazta. Így az ideológiai kérdéseket is konkrétan, csak néhány jelentősebb irodalmi, képzőművészeti esemény kapcsán vethette fel. Itt sem esztétikusok, hanem gyakorlati forradalmárok és politikusok mondtak véleményt az irodalom egy-egy adott kérdéséről. Sőt, nem is az „irodalom” problémáit látták elsősorban, hanem a jugoszláviai magyar irodalmat, azon belül pedig a munkásmozgalmi, haladó, baloldali törekvéseket. Következőképpen a Híd állást foglalt mindazokban az alapvető kérdésekben, amelyek a jugoszláviai magyar irodalomban a harmincas években adtak voltak.

1934-ben „tisztá osztályértelmezésben” készült írásokról van szó abban a tanulmányban, amely a „különböző társadalmi rétegek a lokális irodalmunkban” témáját dolgozza fel,¹⁷ sorra véve a középosztály különböző rétegeinek irodalmát, a kispolgári művészetet, a parasztsorsot bemutató írókat, végül pedig a proletár-irodalmat is: „A proletárság irodalmi képviselői mutatkoznak meg a legnehezebben. Osztályöntudatuk akadályozza írásaik megjelentetését s a magyar proletárok egész országra széthullott szórványai nehezen gyűjthetők különálló közönséggé . . .” Az évtized végén viszont a lap már nemcsak a szociális irodalmat képviseli, hanem a népfreontos szemléletet is, hiszen az ún. polgári kultúra felé is tájékozódva a magyar irodalmi örökségnek is helyet biztosít. A fokozatosan oldódó, rugalmasabbá váló szemlélet jellemző példája a Hídnak József Attilához való viszonya, amely ellentétben a magyarországi munkásmozgalméval, már a harmincas évek második felében egyértelműbben pozitív: a legnagyobb szocialista költők egyikét tisztelik benne, akárcsak Miroslav Krležában, akinek több írását fordították magyar nyelvre.

A „szociális irodalom” elvét a Híd a maga költői köre révén képviseli elsősorban, s azokban az írásokban fogalmazza meg ennek az „esztétikáját”, amelyek a Híd költőinek köteteit ismertetik. Elsősorban Laták István költészete kapcsán kap hangot a szociális irodalom elmélete. Kültelek című verseskötönyve bírálatában éppen ezért nemcsak azt olvashatjuk, hogy „dolgozó

ember versei ezek, dolgozó emberekhez”, hanem megfigyelhetők olyan tendenciák is, hogy Latak költészete a szocialista realizmus felfogása szellemében rajzolódjék ki: „A kültelek című most megjelent kis füzetén is megmérhető a teljes költő, mert a csupán én-költőkkel szemben a lírikus Latak az állásfoglalás költője, alanyiségének teljes áramkörét objektív síkokra viszi át, minden leírt verssora mögöttjén érezhető a nem részekre bontott líraiság, hanem egy kiforrott életszemlélet belső lecsapódásának kifelé való publikálása. Minden versét átítatja ezzel a saját szubjektivitásával fűtött objektivitással, és minden versében az egyénentúli életfelületekre mutat. Ezért minden versében az objektív sorok visszahatnak, dialektikusan a költőre, az egyénre. Minden versében lemérhető az objektív költő, aki a Jaszi-bara nevű szubotikai magyarnyelvű városrészről énekel . . .” Ugyancsak Latak István művével kapcsolatban igyekeznek a Híd tisztázni a régi szociális novellák és az új szocialista beállítottságú írások közötti különbségeket. Az öncélú nyomor-irodalom ellenében itt a kritikus az írások dokumentum-értékére hivatkozik, a „környezet külső-belső térképrajzát” hangsúlyozza: „Világos, mindennek személyes dokumentum-jellege a környezet szektorába kifeszülő „én” lírája; és bár látszólag csak zsánerképek, kis esetek sorakoznak és a történelem mértékével mérve aprócska tragédiák történnek, mindig érezzük, hogy a legnagyobb jelentőségű dolgokról esik szó . . .”

Jelentősebb elvi, esztétikai szférákat érintő írásokat azonban hiába keresünk a Híd első évtizedében, pedig ott van a szerkesztőségében az egykori Láng Árpád, aki éppen a harmincas években kiterjedt tanulmányírói munkásságot folytatott Žarko Plamenac név alatt, és munkatársa a lapnak György Mátyás, aki 1919-ben a Kun Béla képviselte irodalompolitikai vonalhoz csatlakozott, szakítva a magyar avantgarde folyóirataival. A nagy horderejű, oly sokszor idézett elvi jelentőségű írás Pap Pál tollából sem közvetlenül irodalmi jellegű: a Hídnak és a haladó magyar értelmiségnek a viszonyát igyekeznek meghatározni a JKP szemszögéből 1938-ban. „Ár ellen” — hirdeti a vezércikk címe, hogy a „való életben gyökerező népi igazság” elvére hivatkozva fejtsse ki a Híd álláspontját a jugoszláviai magyarság „kisebbségi” politikája, a világháború fenyegető veszélye, a fasizálódás kapcsán, és így összegez: „A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emlése, de mindenkor és mindenütt a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk. Ebben a kérdésben is határozottan és nyíltan az ár ellen úszunk. Ugyanúgy megvetjük a nemzeti gyűlöletet, mint a nemzetüket tagadókat . . .” Ugyanebben a szellemben ad szélesebb áttekintést Steinfeld Sándor Hozzászólás című tanulmánya is. Az irodalom és az esztétikum kérdése azonban egyikben sem jelenik meg közvetlenül, bár kétségtelen, hogy ezek a tanulmányok a marxizmus és irodalmi kritika alapvető kérdéskörét is érintik. Egyebek között azt is jelzik, hogy a Híd munkatársai a harmincas években a konkrét társadalmi, sajátosan vajdasági problémákra marxista feleleteket tudtak adni, s ezekből az irodalomról alkotott nézetükre is következtethetünk, mely — nem kétséges —, azonos vagy hasonló volt a korszak marxista irodalomfelfogásával.

E korszak eszmei öröksége egyértelműbben a felszabadulást követő esztendőkből, a jugoszláviai magyar irodalom szocialista realista periódusában válik hatóerővé, és kap esztétikai formát is. Ez a korszak azonban a jugoszláviai magyar irodalom esztétikai gondolkodásának már egy új és teljesebb szakaszát képezi.

JEGYZETEK

- ¹ A Kassák Lajos—Kun Béla vitáról Bori Imre—Körner Éva: Kassák irodalma és festészete. Bp. 1967; Bori Imre: A szecessziótól a dadáig. Újvidék, 1969, valamint Szerdahelyi Edit: Irodalom és politika 1918—1919. Valóság, 1969. 6.
- ² Illés László: Viták a proletáriróadalom lehetőségéről. ItK. 1972.
- ³ Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1968.
- ⁴ Csuka Zoltán expresszionizmusáról Bori Imre: A szecessziótól a dadáig. Újvidék, 1969.
- ⁵ Láng Árpád szövegei az Idő és művészet (Aktivista írások), Szabadka, 1972. S hozzá Bori Imre utószava.
- ⁶ A 100% szövegei Tamás Aladár: A 100%. A KMP legális folyóirata 1927—1930. Bp. 1964.
- ⁷ Bori Imre: A Szervezett Munkás irodalompolitikája. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1966. Valamint Lőrinc Péter: Avantgarde és mozgalom. Magyar Szó, 1972. V. 20.
- ⁸ Komlós Aladár: A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei. A MTA. I. Oszt. Közl. 1957.
- ⁹ A szocialista realizmus I—II. Bp. 1970.
- ¹⁰ Kolozsi Tibor: Örtűz fényében. Szabadka, 1969.
- ¹¹ Bori Imre: A háború előtti Híd. Híd, 1965. 5.
- ¹² Balogh Edgár: Hét próba. Bp. 1965.
- ¹³ Fábry Zoltán: Valóságirodalom. Bratislava, 1967.
- ¹⁴ A Híd. 1934—1964. Újvidék, 1964.
- ¹⁵ A szocialista realizmus. I—II. Bp. 1970.
- ¹⁶ Gaál Gábor idézetünk uo.
- ¹⁷ A Híd-antológia. A Híd, 1934—1964. Újvidék, 1964.

REZIME

POVEZANOST MARKSIZMA I KNJIŽEVNE KRITIKE U LITERATURI MAĐARA JUGOSLAVIJE

Studija ispituje odnos marksizma i književne kritike u mađarskoj literaturi Jugoslavije u vremenu između dva svetska rata, pre svega na osnovu kritika i literarne grade nedeljnog lista „Szervezett Munkás” (organizovani radnik), dvadesetih godina, i u svetlu časopisa „Híd”, u drugoj polovini tridesetih godina. Nastojali smo da dokažemo da su posle 1918, u procesu konstituisanja književnosti Mađara Jugoslavije, veze i uticaji marksizma i književne kritike imali značajnu ulogu ne samo u tome da dođu do izražaja one diskusije koje su karakterisale literaturu u Mađarskoj pre 1918, već i ona pitanja koja su širom sveta animirala književno mnjenje. Izražavaju se one tendencije i lični stavovi čiji je najpotpuniji predstavnik Lajos Kassák, ali se izražavaju, ne u manjoj meri, i oni stavovi i ponašanja koji književnost stavljaju najneposrednije u službu dnevnih zadataka radničkog pokreta, potpuno u RAPP-ovskoj koncepciji. Dadaističko-aktivistička estetika Árpada Langa, kao i analiza književne politike nedeljnika „Szervezett Munkás”-a, predstavlja okosnicu naših istraživanja, jer je tu najbolje moguće konkretizovati problematiku naznačenu u naslovu rada.

U trećem delu studije, koja tretira period tridesetih godina i u kojoj ispituujemo književnu politiku koju reprezentuje časopis Híd, nastojali smo utvrditi razlike koje se u ovim dvema decenijama pokazuju u vodenju književne politike. Ove razlike vidimo, pre svega, u tome, što je još dvadesetih godina bila aktuelna problematika „proleterske umetnosti”, a tridesetih godina pitanja „socijalne književnosti” i socijalističke umetnosti dolaze u prvi plan, ali u vezi sa „narodnofrontovskom politikom” međunarodnog komunističkog pokreta, s jedne, a s druge strane teorija o socijalističkom realizmu.

Cilj naše studije je, između ostaloga, bio i u tome da pronademo autentičnu fizionomiju jugoslovenske mađarske književnosti. Pokazalo se naime, da ova književnost nije samo trpela uticaje postojećih literalnih pravaca u Jugoslaviji i književnosti u Mađarskoj, već da je bila aktivno prisutna i u međunarodnoj duhovnoj razmeni. Dvadesetih godina ova književnost bila je okrenuta pre svega prema budimpeštanskom časopisu „100%”, a tridesetih godina, posredstvom Árpada Langa, koji je pisao i pod imenom Žarko Plamenac, bila je prisutna u jugoslovenskim marksističkim polemikama.

Istraživali smo, takođe, i one činioce koji su doprineli da je levica jugoslovenske mađarske književnosti mogla sačuvati, kako u svojoj književnoj praksi, tako i u svom shvatanju književne politike, svoje ekspresionističke osnove i svoje revolucionarne aktivističke pozicije još i onda kada je širom sveta postajala sve izraženija polarizacija između socijalističkog realizma i između sirrealizma.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUSAMMENHANG DES MARXISMUS UND DER LITERATURKRITIK IN DER LITERATUR DER UNGARN IN JUGOSLAWIEN

Die Studie untersucht das Verhältnis des Marxismus und der Literaturkritik in der ungarischen Literatur Jugoslawiens in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen, vor allem aufgrund der Kritiken und literarischen Beiträgen der Wochenzeitschrift „Organisierter Arbeiter“ der 20er Jahre, sowie im Lichte der Zeitschrift „Brücke“ („Híd“) in der zweiten Hälfte der 30er Jahre. Wir bemühten uns zu beweisen, dass im Prozess der Gründung der Literatur der Ungarn in Jugoslawien, die Beziehungen und Einflüsse des Marxismus und der literarischen Kritik eine bedeutende Rolle hatten, die nicht nur dazu beitrug, dass jene Diskussionen zum Ausdruck kamen, die die Literatur in Ungarn vor 1918 kennzeichneten sondern auch jene Fragen, die die literarische Meinung in der ganzen Welt interessierten. Es werden jene Tendenzen und persönlichen Standpunkte ausgedrückt, deren vollständigster Repräsentant Kassák Lajos ist. Nicht in geringerem Masse werden aber auch jene Standpunkte und Verhalten ausgedrückt, die die Literatur, das Wesen der Kunst am unmittelbarsten in den Dienst der täglichen Aufgaben der Arbeiterbewegung stellen, vollkommen in der RAPPischen Konzeption. Die dadaistisch-aktivistische Ästhetik von Láng Árpád sowie die Analyse der Literaturpolitik der Zeitschrift „Organisierter Arbeiter“ stellen das Gerüst unserer Untersuchungen dar, da es hier am deutlichsten möglich ist, die im Titel angedeutete Problematik zu konkretisieren.

Im dritten Teil der Studie, der den Zeitraum der 30er Jahre behandelt und in dem wir die Literaturpolitik untersuchen, die von der Zeitschrift „Brücke“ („Híd“) vertreten wird, versuchen wir die Unterschiede festzustellen, die sich in diesen zwei Jahrzehnten in der Führung der Literaturpolitik zeigen. Diese Unterschiede sehen wir vor allem darin, dass in den 20er Jahren noch die Problematik der „proletarischen Kunst“ aktuell war; in den 30er Jahren kommen in den Vordergrund Fragen der „sozialen Literatur“ und der sozialistischen Kunst, nicht ohne Zusammenhang mit der „Volksfrontpolitik“ der internationalen kommunistischen Bewegung einerseits und dem sozialistischen Realismus andererseits. Ein wesentlicher Zutritt unserer Studie war unter anderem auch darin, die eigentümliche Physiognomie der jugoslawischen ungarischen Literatur zu erforschen. Es zeigte sich nämlich, dass diese Literatur nicht nur unter dem Einfluss der übrigen jugoslawischen Literatur und der Literatur in Ungarn sowie unter dem Einfluss der herrschenden Literaturrichtungen stand, sondern dass sie aktiv im internationalen geistigen Austausch anwesend war. In den 20er Jahren war diese Literatur vor allem unter dem Einfluss der Budapester Zeitschrift „100%“. In den 30er Jahren, durch Vermittlung von Láng Árpád, der auch unter dem Namen Žarko Plamenac schrieb, war sie in den jugoslawischen marxistischen Polemiken anwesend. Wir untersuchten auch jene Faktoren, die dazu beitrugen, dass die Linke der jugoslawischen ungarischen Literatur sowohl in ihrer literarischen Praxis als auch in ihrer Auffassung der Literaturpolitik ihre expressionistische Grundlage und ihre revolutionäre aktivistische Positionen auch noch dann bewahren konnte, als überall in der Welt eine immer ausgeprägtere Polarisation zwischen dem sozialistischen Realismus und dem Surrealismus vorhanden war.

MAGYAR IRODALOM ÉS KÖNYVKIADÁS JUGOSZLÁVIÁBAN 1945 — 1970

Annak ellenére, hogy a múlt század második felétől kezdve a sajtó, azaz a napi-, a hetilapok és a folyóiratok, századunkban pedig — különösen a második felében — a rádió és televízió igen fontos helyet vívott ki magának az irodalmi alkotások publikálásában, az író és olvasó közötti közvetítés területén, a könyv mégis, változatlanul az irodalom legfontosabb, legalábbis legmaradandóbb megjelenési formája maradt. Mivel magyarázhatnánk különben, hogy még a jellegzetesen hírlapi műfajok — riportok, tárcák — vagy jellegzetesen rádió- és tévéműfajok — hangjátékok, tévé-forgatókönyvek — legjobb darabjai is rendszerint megjelennek könyvben. Sőt, a színművek értékesebbje is mindig megjelent könyv alakban, ha több volt múltó sikernél, noha igazi megjelenési formája a színpadi előadás. Természetes tehát, hogy egyfelől az irodalom és az irodalmi alkotómunka, másfelől pedig a könyv és könyvkiadás között szoros összefüggés van, minthogy a könyvkiadás — a sajtó, rádió és televízió megnövekedett szerepe ellenére is — egyik legfontosabb tárgyi feltétele az irodalmi alkotómunkának, s ha túlzás volna is azt állítani, hogy meghatározza, egyes esetekben és korszakokban jelentős mértékben befolyásolhatja az irodalom kibontakozását.

Hogy ez mennyire így van, arról igen beszédesen tanúskodik a két háború közti jugoszláviai magyar irodalom és könyvkiadás egyformán siralmas helyzete. Máig ugyanis, tehát rövid három évtized leforgása alatt, ez az irodalom a maga eredményeivel, alkotóival és műveivel — alig egy-két kivételtől eltekintve — annyira kiesett a köztudatból, sőt valójában bele sem került —, hogy napjainkban már az irodalomtörténész is csak ügyel-bajjal, sok-sok utánajárással képes kiásni, felszínre hozni az értékeket, mai irodalmunk pedig (a Hagyományaink sorozatban) mintegy rekonstruálni kénytelen a maga két háború közti előzményeit. Ennek legfőbb oka kétségkívül a korszak könyvkiadásának szervezetlensége, esetlegessége, csaknem teljes hiánya. Azt mondhatná valaki nagyképzű felületességgel, hogy kezdetleges irodalomnak, amely még csak első lépéseit próbálgatja a gyermekcipőben, kezdetleges könyvkiadás is felel meg. Ám a hazai irodalomtörténet számos mű és alkotó felfedezésével, illetve újrafelfedezésével — ha nem is világraszóló — de mindenképpen figyelemre és jobb sorsra érdemes értékek meglétét bizonyítja. Ezek azonban a kedvezőtlen, nyugodtan mondhatjuk, mostoha körülmények következtében, azaz kiadási, megjelenési lehetőségek hiányában vagy kéz-

iratban maradtak, vagy újságok, folyóiratok hasábjain kallódnak, esetleg mint csekély példányszámban megjelent magánkiadványok még a gazdagabb állományú könyvtárakban is alig találhatók meg.

Mielőtt rátérnénk a jugoszláviai magyar könyvkiadás háború utáni negyed századának elemzésére és megvizsgálni, milyen szerepet töltött be az irodalmi alkotómunka föllendítésében, vessünk egy pillantást a háború előtti állapotokra is, melyeknek következményeire már rámutattunk. Bodrits István 1952-ben így emlékezett vissza ezekre az évekre: „A könyvek megjelenetése sohasem a szükséglettől függött, a könyvek megjelenetésének nem az irodalmi tevékenység fejlettsége, nem a kereslet, az olvasók szükséglete volt az előfeltétele, hanem tisztán anyagi körülmények. A kérdés mindig az volt, van-e a szerzőnek pénze kifizetni a nyomdászamlát, vagy talál-e vállalkozó szellemű kiadót, van-e az írónak, költőnek baráti vagy egyéb kapcsolata a nyomda- vagy lapkiadó vállalat tulajdonosaival”.¹ A megjelenés másik módja — nem számítva a Híd, a Kalangya és a Vajdasági Magyar Írás tiszteletre méltó, de csekély eredményt felmutató kiadói kísérleteit — a „saját kiadás” volt, ami rendszerint azt jelentette, hogy az író maga volt kénytelen eladni is a könyvét, s az így összerakosgatott garasokból kifizetni a nyomdászamlát. Hogy ez mennyi megaláztatással járt, arról ismét Bodrits visszaemlékezése tudósít: az író, költő „puffadtra zsúfolt irattáskájával házról házra jár, s konyhaszagú, gondoktól gyötört háziasszonyoknak, a házra ügyelő, nagyothalló ómamáknak, otthoni kényelemben rendetlen, kócos házikisasszonyoknak, pénzhiánytól gyötört családapáknak” kínálja megvételre könyvét, arról igyekezve meggyőzni őket, hogy „a magyar művelődés épületének egy tégláját váltják meg, amikor a saját kiadásában megjelent művét — sajátkezű aláírásával — potom néhány dinárért megvásárolják”.²

A könyvkiadás rendezetlen állapotának, s a megjelenés csaknem teljes kilátástalanságának következményeit tehát nemcsak a két háború közti időszak szegényes magyar könyvtermésében kell látnunk, hanem abban is, hogy mivel az író társadalmi állása vonzónak, irigylésre méltónak éppen nem volt mondható, nem volt valami nagy tülekedés a pályán, s feltehető, hogy nem egy tehetséggel megáldott ifjú magába fojtotta a szót, és más, „rendes” foglalkozás után nézett.

Talán szükségtelen is külön hangsúlyozni, hisz a fentiekből nyilvánvaló, hogy a magyar könyvkiadás Jugoszláviában — szem előtt tartva az alig félmilliót számláló népességet, amelynek akkoriban a mainál nagyobb többsége élt falun — gazdaságilag, üzletileg nem kifizetődő, s ezért nem akadt vállalkozó szellemű üzletember, aki a haszon reményében könyvkiadással komolyan foglalkozott volna. Ez az alapvető körülmény természetesen a szocialista viszonyok közepette sem változhatott meg, ami meghatározó jelentőségű a magyar könyvkiadás és irodalmi alkotómunka szempontjából, vagyis e tevékenység elképzelhetetlen anyagi támogatás nélkül.

A NEKILENDÜLÉS ÉS MEGTORPANÁS ÉVTIZEDE

A két háború közötti időszak jóindulatú vagy politikai megfontolásoktól vezérelt egyéneinek szerepét az itteni magyar könyvkiadás támogatásában a felszabadulás után a társadalom vállalta magára. Az utóbbi negyed században

¹ Magyar Ünnepi Játékok Palics, 1952. (Bodrits István: Sok barátja van a jugoszláviai magyarságnak!) 189–197. 1.) I. m. uo.

² I. m. uo.

tehát ez a tevékenység aszerint alakult, fejlődött, stagnált vagy éppen hanyatlott, ahogyan a társadalom anyagilag támogatta. Mi sem természetesebb, mint hogy az írók alkotó lendülete, termékenysége igen szorosan igazodik — kénytelen igazodni — ehhez a körülményhez. De a könyvkiadás és az irodalmi alkotómunka közötti kölcsönhatás és kauzalitás azt is jelenti, hogy tekintettel a művészi alkotómunka természetére és sajátosságaira, a könyvkiadás anyagi alapjának rendezése nem mutatkozik meg azonnal a könyvtermés bőségében, nem hoz egycsapásra eredményeket. Csak több évi rendszeres, anyagilag megalapozott és távlatokat ígérő könyvkiadás képes kedvező irányban befolyásolni az irodalom kibontakozását, alkotásra serkenteni a már beérkezett írókat, de méginkább szükséges ez ahhoz, hogy újabb nemzedékek kapjanak kedvet az írói hivatáshoz, tevékenységhez.

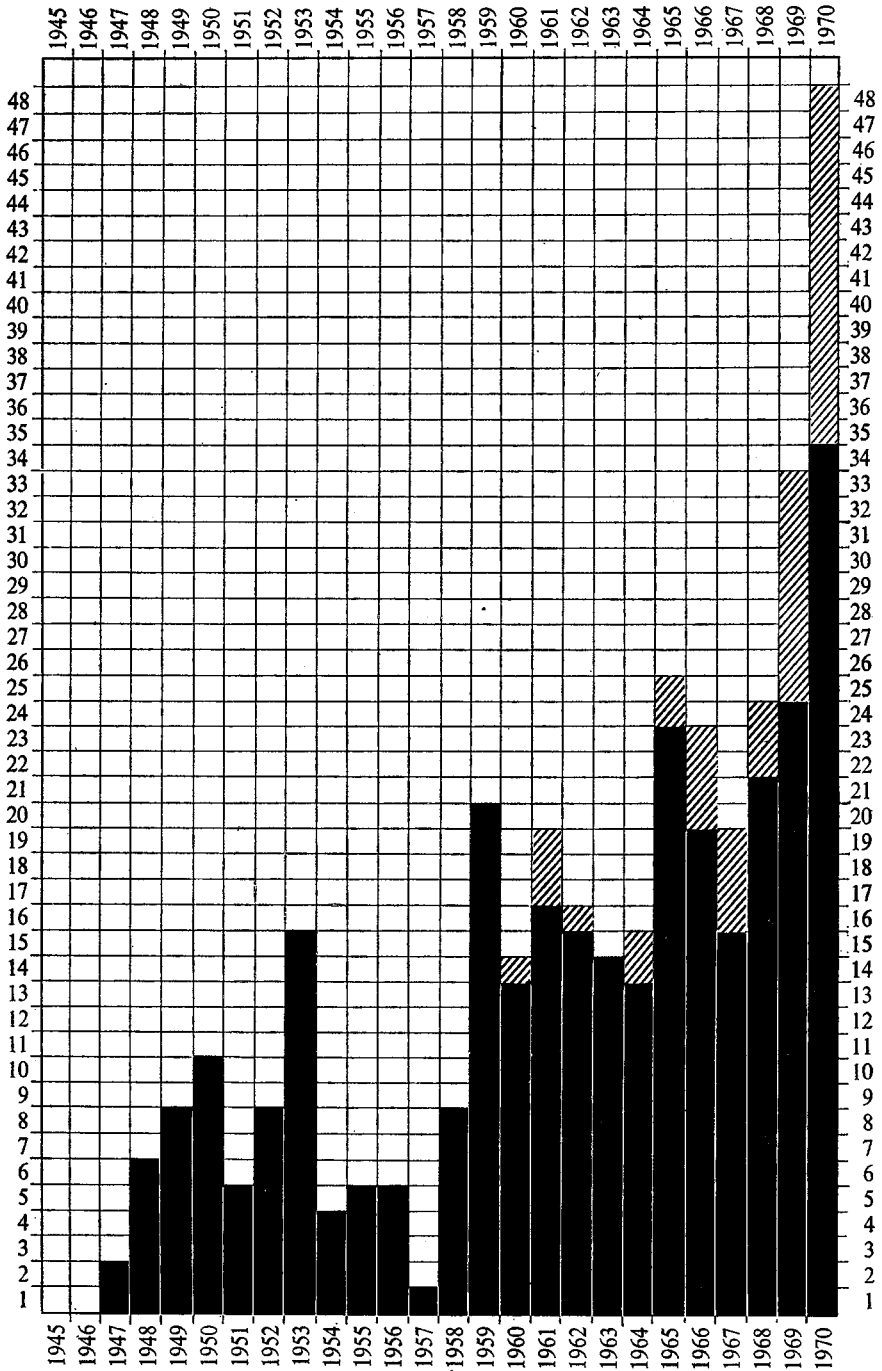
A következőkben a fenti szempontok szerint vesszük vizsgálat alá a felszabadulás utáni negyed század magyar könyvtermését, illetőleg a könyvkiadás és az irodalmi alkotómunka közötti összefüggéseket.

Az évenként megjelenő könyvek számát tekintve az 1945—1970 közötti huszonöt esztendő időszak két igen élesen elkülönülő szakaszra tagolódik. (L. a grafikont!) Az első szakasz láthatóan 1957-tel zárul, amikor az itteni magyar nyelvű kiadói tevékenység az ígéretes kezdetek, az 1953-ig csaknem egyenletesnek mondható fejlődés után (ebben az évben van a tetőzés 14 könyvvel) alig négy év leforgása alatt a mélypontra zuhan, amelyet az 1957. évi egyetlen könyv jelöl.

Az első tizenkét esztendő alatt — nem számítva a két gyűjteményes kiadványt (Téglák — barázdák, 1947; Kalászok, 1951) — 28 jugoszláviai magyar írónak összesen 66 kötete jelent meg. A kiadványok szerzői nagy többségükben a háború előtt vagy alatt kezdték pályájukat, s az első új nevek majd csak hét-nyolc évvel később tűnnek fel irodalmunkban: Ács Károly, Fehér Ferenc és Saffer Pál 1953-ban, Németh István 1954-ben, Major Nándor 1956-ban. Itt mindjárt hozzátehetjük, hogy e fellépésekre — a könyvkiadás alakulását tekintve — a legkedvezőtlenebb pillanatban került sor, hisz épp ekkor kezdődött a könyvkiadás több évig húzódnó válsága. Aligha csupán szubjektív és alkati sajátságokkal magyarázható, hogy az ekkor indult nemzedék nem egy tagja (például Ács Károly és Németh István) máig is igen keveset és rendszertelenül publikál, sőt Fehér Ferenc az egyetlen, aki e válságos években is szinte szabályos időközökben adta közre verseskönyveit.

E válságos évek azonban nemcsak az induló nemzedék pályáját és alkotó kedvét befolyásolták kedvezőtlenül, s nemcsak az újabb alkotók bekapcsolódását hátráltatták, de komoly kieséseket eredményeztek az idősebbek és a derékhad máskülönbén igen termékeny tagjainak megjelenésében is. Semmiképp sem tarthatjuk véletlennek, hogy például Sinkó Ervin, Majtényi Mihály és Herceg János, akiknek könyvei különben egyenletesen oszlanak meg az 1957 előtti és utáni időszak bibliográfiája között, a válságos években egyáltalán nem jelentkeztek új könyvekkel: Sinkó 1955 és 1961, Majtényi 1955 és 1959, Herceg János pedig 1955 és 1958 között.

Ha a könyvkiadás és az írói alkotómunka közötti összefüggést abból a szempontból vizsgáljuk, hogy előbbi mint egy meghatározott irodalompolitika érvényesítője hogyan befolyásolja az utóbbit, akkor igen tanulságos lesz egy-egy írói ópuszon belül is megvonni az 1957-tel jelölt cezúrát, és összevetni a két időszak könyvtermését. Kezdjük a sort ismét Sinkó Ervinnel. Érdekes módon azt találjuk, hogy az 1957-ig terjedő időszakban szépirodalmi

A jugoszláviai magyar könyvtérzés az 1958-tól 1970-ig terjedő időszakban 235, illetve az Életjel miniatűrökkel, a zentai füzetes kiadványokkal és a Symposion füzetekkel együtt (az oszlopokban vonalas sátrózással megjelölve) összesen 276 címszót tart számon.

alkotásai alig jelentek meg: csak az Optimisták (1953: I.; 1955: II.) és a Tizenégy nap (1950), pedig összesen hét műve látott napvilágot, de leginkább publicisztikai írásai (Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem, 1948, Kísértet járja be Európát, 1952, A mi második forradalmunk, 1953), továbbá politikailag szigorúan időszerű riportregénye (A vasút, 1948) s ugyanilyen jellegű színműve (Elítéltek, 1953). Ezzel szemben az 1958—1970-es időszakban adta közre az Egy regény regényét (1961), az Aegidius útrakelését (1963), az Epikurosz hervadt kertjét (1964), A magyar irodalom c. tanulmánykötetét két kiadásban (1962, 1964), a Csokonai-monográfiát (1963), s végül újabb kiadásban az Optimistákat (1965) és a Tizenégy napot (1966). Ebben az időszakban tehát minden jelentős szépirodalmi alkotása megjelent vagy újra megjelent, emellett pedig irodalmi tanulmányai és esszéi is.

Hasonlóképp érdekes és tanulságos Gál László könyveinek megoszlása a két időszak között: hat verseskönyve közül mindössze egy (Ötvenhét vers, 1949) jelent meg az első időszakban, illetőleg kilenc háború utáni kötete közül mindössze kettő. Szirmai Károly hat háború utáni könyve közül szintén csak egy (Viharban) került kiadásra a jelzett szakaszban, de ez is csak 1952-ben.

Majtényi Mihály ezzel szemben az első időszakban adta közre szinte valamennyi jelentős szépírói alkotását: két elbeszélés és tárcagyűjteménye mellett (Májusfa, 1948, Forró föld, 1950) ekkor került az olvasó kezébe mindhárom regénye is (Élő víz, 1951, Garabonciás, 1952, Bige Jóska házassága, 1955). A második szakaszban ehhez hasonló nagyobb vállalkozásnak csak két kötetnyi emlékezéseit tekinthetjük (Magunk nyomában, 1961, Szikra és hamu, 1963). Debreczeni József írói, költői termésének szintén java része 1957-ig látott napvilágot, s ezután már sem új verseskönyvvel, sem új regénnyel nem jelentkezett. Elbeszéléseinek, tárcáinak, szatíráinak, illetőleg verseinek egyre újabb válogatásai jelezték költői vénájának — talán egészsége hanyatlásával összefüggő — fokozatos kiszikkadását, ami végül is teljes elhallgatásához vezetett. (Emberhús, Elbeszélések, 1959, Csodabolt. Tárcák, carcolatok, 1959, Szamár a hegyen. Szatírák, 1962, Belgrádi éjfél. Válogatott versek, 1958, Dal legyen a jel. Válogatott versek, 1966.) (Az első féldió c. ifjúsági regényének is második kiadása jelent meg ez időszakban, 1958-ban). Lőrinc Péter hasonlíthatatlanul termékenyebb és sokoldalúbb alkotónak bizonyult az első, mint a második időszakban: 1957-ig két történelmi kismonográfiája (Kuruckor, 1947, A nagy póri pör, 1950), egy riportkönyve (Nemzet születik, 1949), egy regénye (Hétköznapiak, 1950) és egy elbeszélés kötete (Görbe utca 23.) jelent meg, 1958 óta pedig csak egy kötetnyi elbeszélése (Alakok, 1960) és emlékezéseinek két kötete (Válságok és erjedések, 1963, Vándorlások, 1965). Hadd zárjuk elemzésünk e részletét a tárgyalt 1945—1957-es időszak leggyakrabban jelentkező alkotóinak jegyzékével: Sinkó Ervin (7), Majtényi Mihály (5), Herceg János (5), Debreczeni József (4), Lőrinc Péter (5), Laták István (3), Sulhóf József (3), Csépe Imre (3), Garay Béla (5), Gál László (2), Fehér Ferenc (2), Urbán János (2) stb.

Eleve hiú és reménytelen kísérlet volna a tárgyalt évtized irodalmi termését, a 28 alkotó 66 művét mint egészét kritikailag felmérni, esztétikailag minősíteni, de a könyvtermésben láthatóan megnyilvánuló irodalompolitikáról s annak az irodalmi alkotómunkára gyakorolt kétségtelen befolyásáról — az általánosítással együtt járó kényszerű leegyszerűsítés kockázatát is vállalva — mégis ejtenünk kell néhány szót. Megállapítható például, hogy

egyek alkotók és egy meghatározott szemléletű, esztétikai tájékozódású alkotómunka számára ez az időszak viszonylag kedvező kibontakozási lehetőséget biztosított. Amint például Majtényi Mihály, Debreczeni József, Herceg János, Laták István, Lőrinc Péter pályájának az adott időszakra eső része mutatja, a realista regény és novella, a közéleti ihletésű, közérthető és agitatív célzatú líra, a múlt és félmúlt (második világháború) eseményeit értékelő, illetőleg újraértékelő történelmi kismonográfia, továbbá a riport és riportregény műfajában létre is hozta a maga értékeit. Ugyanakkor szimptomatikusnak kell tekintenünk Szirmai Károly és Gál László viszonylag ritka előfordulását az évtized bibliográfiájában, annál inkább, mert hisz nem kezdő, hanem kialakult, kiforrott íróegyénségekről van szó, akik a lapokban és folyóiratokban való rendszeres publikálás mellett egy (Szirmai), illetőleg két (Gál) önálló kötetet tudhatnak maguk mögött a két háború közötti időszakból.

Érdeemes vetni egy pillantást könyvkiadásunk első időszakának termésében a műfajokra is, mivel — mint már az előbbiekből kitetszik — némelyek közülük szinte jellemzőek az adott periódusra. Mindenekelőtt egyes olyan műfajok gyakoriságára figyelhetünk fel, amelyek a későbbi időszakban csak elvétve vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Ilyen például a már említett történelmi kismonográfia (Lőrinc Péter), a riportregény (Sinkó Ervin, Lőrinc Péter, Debreczeni József, Lukács Gyula), a tömegkultúra és műkedvelés föllendítését szolgáló színművek és jelenetek (Sulhóf József, Gál László), s a hasonló céllal készült és közreadott oktató célzatú füzetek a színjátszás művészetéről, a színpadi beszédről (Garay Béla) stb.

A műfajokat érintve, nem mehetünk el szó nélkül amellett a meglepő tény mellett, hogy a felszabadulás utáni első évtized könyvtermésében a 13 verseskönyvvel és 12 elbeszélésgyűjteménnyel szemben nem kevesebb, mint 19 regény található. Ez annál figyelemreméltóbb, mert hisz emlékeztet, hogy a hatvanas években a kritika ismételten számon kérte mind az íróktól, mind a könyvkiadástól a jugoszláviai magyar regényt, s az irodalmi pályázatok intézményének létrehozásában éppen a regény hiánya volt a döntő érv és indok. Ez a hiány tehát az itteni magyar könyvkiadás második, 1958 utáni szakaszában állott elő, aminek számos szubjektív oka mellett bizonyára objektív okai is voltak. Láttuk például, hogy Majtényi Mihály még az első évtizedben megalkotta, sőt újraalkotta regényeit, s később már nem kezdett hasonló vállalkozásokba; másoknak viszont talán csak egyetlen regényre való élményük volt (Lukács Gyula, Debreczeni József, Lőrinc Péter, Kvazimodo-Braun István), s később vagy teljesen elhallgattak vagy más műfajokban keresték mondanivalójuk kifejezését. Az objektív okok között a magyar könyvkiadás több éves válsága mellett alighanem számolnunk kell az írói tiszteletdíjak fokozatos, de jelentős lemaradásával is az állandó munkahelyen elérhető keresetek mögött, ami épp az időigényesebb feladatoktól, tehát a regényírástól vette el íróink kedvét. Bizonyára nem véletlen, hogy a gazdagabb regénytermést végül is anyagi ösztönzés, előlegezés révén sikerült elérni a hatvanas évek végén.

Az irodalom és könyvkiadás közötti összefüggések elemzése közben kerülhetjük meg a kiadványok példányszámának kérdését sem, hisz nálunk a könyvkiadás szerepe nem merül ki a műalkotások könyvvé formálásában, hanem jelenti az író és olvasó közötti kapcsolat fenntartását, a művek közvetítését is az olvasó felé. Igaz, a mi körülményeink között — az alig fél

milliónyi jugoszláviai magyarságra korlátozódó könyvpiac csekély felvevő képessége és a magyarországi (esetleg csehszlovákiai és romániai) exportban elérhető alacsony könyvárak következtében — a példányszám mint az irodalmi alkotómunka anyagi feltétele nem vehető számításba, mégis érdemes a figyelmünkre, mivel az egész tevékenység indokoltságáról, létjogosultságáról tanúskodik.

Nem teljes adatok szerint az 1957-ig terjedő időszakban a jugoszláviai magyar írók könyveinek átlagos példányszáma 2000 körül mozgott, a második időszakban pedig 1200 körül. Indokolt a kérdés: vajon csökkent az itteni olvasóközönség érdeklődése könyveink iránt, az átszervezett (saját) könyvterjesztés hatékonysága volna csekélyebb, vagy a könyvkiadó önkényes irodalomellenes eljárásáról van szó? A magyarázatot egészen másutt kell keresni. Mindenekelőtt a választék megnövekedésében. Olajos Mihály írta 1952-ben³, hogy „Vajdaság könyvkereskedéseiben, azaz a könyvpiacra olvasóinknak állandóan mintegy 300 címszóból álló gazdag választék áll rendelkezésre”. E „gazdag” választék pedig — ugyancsak Olajos felsorolása szerint — nem kevesebb, mint 12-féle kiadványt foglalt magába a jugoszláviai magyar írók könyveitől kezdve a tankönyveken, fordításokon, politikai kiadványokon, tudományos ismeretterjesztő műveken keresztül egészen a zeneművekig és színművekig. Mai szemmel nézve, amikor a Forum egy-egy nagyobb forgalmú könyvesboltjában 4–5000 címszó között válogathat az olvasó, a 300 címszavas választék valóban több, mint szegényesnek mondható. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a magyar könyvnek 1958 előtt valóságos konjunktúrája volt az itteni könyvpiacra. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a 4–5000-es választékban az 1200 példány sokkal többet jelent, mint a 300-asban a 2000. Szem előtt kell itt tartanunk természetesen a gazdasági rendszerben bekövetkezett gyökeres változásokat is. Míg ugyanis korábban a gazdasági szabályozók nagyobb raktárkészletet toleráltak, több évi produkció készletezését tették lehetővé, a reform után ez az idő két évre korlátozódott, ami szintén kihatott a példányszámok körültekintőbb tervezésére az utóbbi évtizedben. Olajos Mihály még azt írja 1954-ben, hogy a jugoszláviai magyar íróktól „eddig megjelent összes könyveknek átlagosan 50%-a talált vevőre” (feltehetőleg a Testvériség — Egység 4–5 éves termésének feléről van szó), a Forum kiadói osztálya pedig arról számol be 1970-ben, hogy az elmúlt öt év alatt (1965–1969) összesen 91 000-es összpéldányszámban jelentek meg a jugoszláviai magyar írók könyvei, s ebből 12 640 példány maradt raktáron 1970 végéig, tehát a könyvmennyiség 86%-a talált vevőre.

Az előbbiekkal, azaz a jugoszláviai magyar irodalom közönségbázisának kérdésével szorosan összefügg a területi és nyelvi határok, azaz korlátok áttörésének kérdése is. Minthogy 1958-ig könyvexport nem volt, első pillanatra úgy látszik, nem beszélhetünk irodalmunk határon túli sikereiről könyvkiadásunk első szakaszában. Adataink viszont azt mutatják, hogy e korszak terméséből később nem egy könyv jelentős példányszámban került forgalomba Magyarországon, s némelyikük (pl. az Optimisták) igen kedvező fogadtatásban részesült a kritika részéről. Az Optimisták mellett az 1950-ben megjelent Tizennégy nap is eljutott a magyarországi könyvpiacra (1966-ban); Majtényi Mihály 1951-ben megjelent Élő víz c. regényét a budapesti Magvető újra kiadta (1966-ban), az 1952-ben és 1955-ben megjelent Garabonciás

³ Vojvodina 1944–1954. Matica srpska, 1954. (Olajos Mihály: O izdavačkoj delatnosti nacionalnih matrica) 393–402. 1.

és Bige Jóska házassága pedig a Forum 1966-os újabb kiadásában (egy kötetben) került forgalomba Magyarországon. (A négy könyv összpéldányszáma megközelíti a 15 000-et)

Jugoszláv nyelveken is több itteni magyar író könyve jelent meg az első időszakban. Sinkó Ervinnek és Majtényi Mihálynak 3-3 műve jutott el a népesebb jugoszláv olvasóközönséghez szerb és horvát fordításban: a Tizen-négy nap (1947), az Áron szerelme (1951) és az Optimisták (1954), illetőleg a Forró föld (1951), a Garabonciás (1953) és a Bige Jóska házassága (1956); Herceg Jánosnak egy elbeszéléskötete (Crni anđeo, 1952) és az Anna búcsúja c. regénye (1955), Debreczeninek egy elbeszélésválogatása (Neverovatno leto (1955) és a Hideg krematórium c. regénye (1951), Sulhóf József: Varázsvessző című regénye szerbhorvát (1956) és szlovén (1957) fordításban stb.

A jugoszláviai magyar könyvkiadás fejlődésének háború utáni első, tehát 1945–1957 közötti szakasza kétségtől jelentős föllendülést eredményezett az itteni magyar nyelvű irodalmi alkotómunkában, szervezettségével és intézményes jellegével óriási előrelépést jelentett a két háború közötti állapotokhoz képest, és megtorpanásai ellenére is jóval több volt, mint a további fejlődés megalapozása, hisz vitathatatlan értékeket, jelentős irodalmi műveket segített létrehozni és eljuttatni az olvasóhoz. Bizonyos egysíkúság, kényszerű stílusbeli és szemléleti egyöntetűség jellemző ugyan az időszak könyvtermésére, s a benne megnyilvánuló irodalompolitika csak egyes alkotók kibontakozásának kedvezett, míg másokat háttérbe szorított, mégis nagy érdeme e korszak könyvkiadásának, hogy tudatosította irodalmunk létét az itteni magyar — és nem is csak magyar — olvasói, irodalmi közvéleményben. A háború utáni negyed század bibliográfiájának alakulása pedig — különös tekintettel a leginkább objektív okokból eredő ingadozásokra és az 1953-tól 1957-ig tartó válságkorszakra — igen beszédesen bizonyítja, hogy e tevékenységben egyik legfontosabb követelmény a folyamatoság és távlat, mert csak ez eredményezhet olyan mennyiségi és minőségi termést az irodalomban, amelyen egy adott írógárda potenciális képességeivel arányban van.

ÚJABB FÖLLENDÜLÉS TOVÁBBI TÁVLATOK IRÁNYÁBAN

Amint a grafikonból látható, a jugoszláviai magyar könyvtermés 1958-tól 1970-ig egészében — a kisebb ingadozások ellenére is — emelkedő irányzatot mutat. (Megjegyezzük, hogy ebben az időszakban a Forum kiadványai mellett számba vettük a szabadkai Rukovet, illetőleg Osvit magyar nyelvű kiadványait, Molczer Mátyás két saját kiadású verseskönyvét, valamint Szirmai Károly: Önkeresés című kötetét, amely a verbászi Művelődési Otthon kiadásában jelent meg. Minthogy e helyütt nem kívánunk belebocsátkozni annak taglalásába, hogy mi tekinthető könyvnek, s mi nem, a grafikonon feltüntettük a zentai történelmi levéltár kiadványait és a zentai füzeteket, a szabadkai Életjel miniatűröket és a Symposion füzeteket is, de az oszlopokban vonalas satírozással megjelölve. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az irodalmi alkotómunka serkentése szempontjából a túlnyomórészt helyi érdekű — nem is mindig irodalmi — dokumentumok közzététele jelentőségben nem mérhető az élő írók új műveinek kiadásához). Ebben az időszakban összesen 235 (az Életjel miniatűrökkel, a zentai füzetes kiadványokkal és a Symposion füzetekkel együtt 277) címszót kell számon tartanunk, a háború

utáni negyed században pedig összesen 303 (345) kiadványt. Az önálló kötettel szereplő írók száma ez idő alatt meghaladta a 100-at, az összpéldányszám pedig megközelítette a fél milliót. Ha azt vizsgáljuk, hogy a tárgyalt időszakban (1945–1970) a közreadott önálló kötetek számából ítélve, mely írók munkásságára támaszkodott elsősorban a könyvkiadás, akkor érdemes lesz összeállítani a leggyakrabban publikálók jegyzékét. Ötször vagy ennél többször 22 szerző jelentkezett, akik a termésnek több mint 50%-át produkálták, azaz összesen 169 címszót. Íme a jegyzék (zárójelben a közreadott kötetek száma): Sinkó Ervin (15), Herceg János (14), Majtényi Mihály (11), Debreczeni József (10), Bori Imre (9), Gál László (9), Fehér Ferenc (9), Lőrinc Péter (8), Laták István (7), Sulhóf József (7), Szirmai Károly (7), Urbán János (7), Major Nándor (7), Deák Ferenc (7), Csépe Imre (6), Tolnai Ottó (6), Bogdánfi Sándor (5), Garay Béla (5), Kopeczky László (5), Németh István (5), Szeli István (5), Varga Zoltán (5).

Ha az 1958 utáni időszakban publikáló írók jegyzékét vizsgáljuk, akkor először azoknak a nevének akad fenn a tekintetünk, akik ugyan jóval korábban kezdték pályájukat, de első önálló kötetükig — legalábbis a felszabadulás után — csak ezekben az években jutottak el. 1958-ban vagy később jelentkeztek első kötetükkel: B. Szabó György, Bogdánfi Sándor, Bencz Mihály, Börcsök Erzsébet, Kolozsi Tibor, Kossa János, Lévay Endre, Penavin Olga stb. Még tanulságosabb szemügyre venni azoknak a fiataloknak jegyzékét, akik csak ebben az időszakban kezdték írói tevékenységüket, s máris nem egy közülük 5–9 könyvet tudhat maga mögött. Közülük is messze kiemelkedik Bori Imre produkciója, aki — antológiáit, válogatásait is számítva — 1960 és 1971 között nem kevesebb mint 13 címszóval írta be nevét irodalmunk történetébe. De lássuk az 1958 óta jelentkezett írók jegyzékét (zárójelben a publikált kötetek számával): Bányai János (3), Bori Imre (9), Bosnyák István (1), Böndör Pál (1), Brasnyó István (4), Burány Nándor (4), Deák Ferenc (7), Dér Zoltán (3), Dési Ábel (3), Domonkos István (4), Fehér Kálmán (3), Gobby Fehér Gyula (3), Fülöp Gábor (1), Gerold László (1), Gion Nándor (3), Gulyás József (3), Holti Mária (1), Hornyik György (1), Jung Károly (1), Koncz István (1), Kopeczky László (5), Ladik Katalin (1), Pap József (1), Podolszki József (2), Szeli István (5), Tolnai Ottó (6), Tóth Ferenc (3), Varga Zoltán (5), Végel László (3), Uta Mária (1). Hadd emlékeztessünk e 30-as jegyzék közlése után arra, hogy a háború utáni első évtizednek csak a végén találoztunk új neveket, s akkor egy kézen megszámlálhattuk őket. Ha tehát az 1957 előtti és utáni időszak magyar könyvkiadásának eredményeit kívánjuk egybevetni és mérlegre tenni, akkor a második szakasz sikerét nemcsak a kiadványok számának jelentős növekedésében kell látnunk, hanem mindenekelőtt abban, hogy viszonylag és az objektív adottságokhoz mérten vonzóbbá tudta tenni az írói pályát ilyen nagyszámú fiatal számára, és tehetségüknek kibontakozását lehetővé tette, termékenységüknek teret, alkotásaiknak megjelenési lehetőséget biztosított.

Ha a könyvkiadásunk 1957 előtti és utáni szakaszának az írói alkotómunka serkentésében betöltött szerepét összehasonlítjuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a fontos körülményt, hogy az 1957/58-cal jelzett cezúra nemcsak annyit jelent, hogy az egyik kiadó (Testvériség — Egység) fokozatosan megszűntette a magyar könyvkiadást, és a másik, az újonnan alakuló (Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat) tovább folytatta. A Forum mindenekelőtt más szervezeti felépítéssel, más koncepcióval, de más körülmények között

is látott hozzá a magyar könyvkiadás újjáélesztéséhez. A Forum egyrészt a lap- és könyvkiadás, valamint a nyomdavállalat egyesítésével a tárgyi és személyi, anyagi és szellemi erők koncentrációját érte el, de még ennél is fontosabb, hogy egyesítette a könyvterjesztést, valamint a behozatalt és kivitelt. Nyilván szükségtelen részletesebben szólni arról, hogy mekkora anyagi és szellemi energiákat szabadított fel az immár csaknem másfél évtizedes rendszeres magyar könyvbehozatal épp azáltal, hogy könyvkiadásunkat fölmentette a háború utáni első évtized kényszerű autarchiájából eredő mindelesség súlyos terhe alól. Könnyű elképzelni, hogy a jelenlegi 4–5000 cím-szavas választéknak akár a 10%-át is csak a ma rendelkezésre álló társadalmi támogatás sokszorosával lehetne biztosítani, ami pedig nemcsak a jugoszláviai magyar olvasó művelődési lehetőségének katasztrofális leszűkülését jelentené, hanem a könyvkiadásra is elbírhatatlan terheket róna.

Ahhoz tehát, hogy könyvkiadásunk ilyen mértékben a jugoszláviai magyar írók műveinek gondozására, munkásságuk serkentésére tudhasson koncentrálni, nélkülözhetetlen szükség volt a folyamatos és zavartalan könyvbehozatalra. Magában azonban ez sem tett volna lehetővé olyan föllendülést, amilyenek különösen az utóbbi 4–5 évben vagyunk tanúi. Ehhez az egész kiadói politika gyökeres revíziójára volt szükség, azaz a saját alkotóink tehetőségébe vetett hitre, pontosabban gátlásaink leküzdésére műveik esztétikai érdekeinek felmérésében, a saját kisebbségi tudatunk leküzdésére ezen a területen. Érdemes ebből a szempontból szemügyre vennünk a fordítások bibliográfiáját is. Nem arról van szó természetesen, hogy az eredeti művek és fordítások száma között fordított arány állna fenn, sőt: háború utáni könyvkiadásunk mélypontja (1957) teljesen egybeesik a két bibliográfiában. Ebben az évben egyetlen eredeti mű (Csépe Imre: *Tarisznyás emberek*) és egyetlen fordítás (Branimir Ćosić: *Szedett fa*) jelent meg a *Testvériség – Egység*, illetve a *Minerva* könyvkiadó gondozásában. Hasonlóképp 1965-ben jelent meg a legtöbb fordítás (20), mikor eredeti művekben is hasonló bőséges termést tapasztalunk (23). A kiadói politikában bekövetkezett változás tehát korántsem jelenti az eredeti művek kiadásának a fordítások rovására történő favorizálását, csupán szakítást jelent azzal a kiadói mércével, kritériummal, amely szinte gondolkodás nélkül minősít kiadásra méltónak ötöd-tizedrendű műveket, ha azok valamely többségi nyelven jelentek meg, de kérelmelhetetlen szigorral ítélkezik a „kisebbségi” író minden soráról.

A könyvkiadásunk felszabadulás utáni második időszakának kétségtelen sikerei természetesen elképzelhetetlenek volnának a tevékenység objektív, azaz anyagi feltételeinek viszonylagos biztonsága és állandósága, az idősebb és középnemzedék alkotó kedvének megnövekedése, mindenekelőtt pedig több nemzedéknyi tehetséges fiatal alkotó fellépése nélkül. De szükség volt ezen túlmenően arra is, hogy e népes, alkotó készség, azaz termékenység, valamint szellemi felkészültség tekintetében a korábbi magasan felülmúló író- és kritikuscsoportok kellő szerephez juthasson a könyvkiadás irányításában is. E befolyás pedig nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a kiadói és irodalompolitikát kreáló kiadói tanácsot csaknem teljes egészében gyakorló élvonalbeli írók és kritikusok alkotják, hanem még inkább abban, hogy ugyancsak az írók és kritikusok a kéziratok elbírálása révén közvetlenül is részt vállalnak a kiadhatóság kritériumának formálásában, s ily módon a kiadói gyakorlatban érvényre is juttatják a maguk megfogalmazta irodalompolitikát. Könyvkiadásunk tehát nemcsak abban az általános értelemben tükre iro-

dalmunk alkotói potenciáljának, hogy azt közvetíti az olvasóhoz, ami értéket íróink létrehoznak, hanem abban is, hogy az értékek elbírálásában, minősítésében és szelektálásában is tevőlegesen és hatékonyan részt vesznek, tehát könyvtermésünk évről évre olyan, mint az irodalmunk, olyan, amilyenné íróink, kritikusaik alkotó- és bírálókészsége formálja. Ennek szemléltetésére, úgy véljük, elegendő lesz ideiktatnunk például az 1970. év kiadói produkciójának lektori jegyzékét (zárójelben a véleményezett kéziratok számával): Bányai János (4), Bori Imre (5), Bosnyák István (5), Brasnyó István (1), Burány Nándor (1), Fehér Ferenc (2), Fehér Kálmán (1), Gerold László (2), Herceg János (1), Major Nándor (1), Podolszki József (1), Saffer Pál (1), Szeli István (1), Tolnai Ottó (3), Várady Tibor (1), Vukovics Géza (3); összesen tehát 17 író, költő és kritikus 38 lektori jelentéssel működött közre a kiadói terv valóra váltásában (nem számítva ide az elutasított kéziratok lektorait).

Könyvkiadásunk első háború utáni évtizedének eredményeit elemezve már érintettük a regionális nyelvi határok áttörésének kérdését, s megállapítottuk, hogy noha könyvcserre, tehát export azokban az években nem volt, később néhány ekkor megjelent könyvünk újabb kiadásban eljutott a magyarországi könyvpiacra. 1958 óta a jugoszláv—magyar könyvcserre keretében rendszeresen eljutnak könyveink kisebb-nagyobb példányszámban e nagy felvevő képességű könyvpiacra, de mint köztudott, korántsem teljes választékban. Igaz, hogy egy-egy év termésének, példányszámának olykor 60%-a is exportra kerül, ez azonban a címszavaknak csak mintegy 30—40%-át foglalja magában. Nem mondhatjuk tehát, hogy irodalmunkról a magyarországi olvasóközönség akár megközelítőleg is teljes és hiteles képet alkotna magának a kivitelre kerülő könyvek alapján, ám a könyvcserre keretében mindkét fél elidegeníthetetlen joga a terjesztésre átveendő címszavak megválogatása.

Nem dicsekedhet irodalmunk nagyobb sikerrel a más nyelvű hazai olvasóközönség meghódításában sem. Ha íróink jugoszláv nyelveken — szerb, horvát, szlovén, macedón — megjelent könyveinek bibliográfiáját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezen a téren az első évtized jóval nagyobb eredményeket hozott, mint a második. Eszerint 1945 és 1957 között az összesen megjelent 68 könyv közül 13 jelent meg szerbül, horvátul és szlovénul, tehát gyakorlatilag minden ötödik jugoszláviai magyar könyv! A második évtized fordítói termése ezzel szemben mindössze 17 a 235 (277) címszóból, ami azt jelenti, hogy a jugoszláviai magyar íróknak csak minden tizennegyedik könyve jutott el a négy délszláv nyelv egyikén a népesebb hazai olvasóközönséghez! Mondanunk sem kell, milyen kiáltó ellentmondásban van ez a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésével, épp az utóbbi évtizedben elért mennyiségi és minőségi szintjével, ami azonban csak a legutóbbi időben kezd az ország szélesebb irodalmi és kulturális közvéleményében tudatosodni, s jelenleg még csak a kezdeteknél tartanak azok az akciók, amelyekről jelentősebb eredményeket várhatunk ezen a területen.

Ha a felszabadulás utáni első évtized magyar könyvtermésében az írói szemlélet és stílus egyöntetűségét, irodalmunk egészének bizonyos egysíkúságát kellett konstatálnunk, akkor a második időszakot mindenekelőtt a változatosság, a hagyományos és avantgarde irányzatok egymásmellettsége jellemzi. Ez pedig szükségszerűen következik abból a körülményből, hogy a Forum Könyvkiadó, amelyben e tevékenység csaknem teljes egészében

összpontosul, kiadói politikájában a művekben, a művek révén való vitakozás teljes szabadságára törekszik, és határozottan szembeszegül minden stílusirányzat és csoportosulás kizárólagossági és egyeduralmi törekvésével. Míg tehát a könyvellátás kényszerű autarchiája idején az egyetlen magyar könyvkiadó mindenessége azt jelentette, hogy lehetőleg mindenféle olvasmánnyal, sőt szakkönyvekkel és tankönyvekkel is el kellett látnia a jugoszláviai magyar nemzetiséget, ma ez a mindenesség elsősorban azt jelenti, hogy megjelenési lehetőséget kell biztosítani minden értékes irodalmi alkotásnak, tekintet nélkül arra, hogy szerzője mely esztétikai vagy stílusirányzat mellett kötelezte el magát.

Jelent azonban ez a mindenesség még valamit, nevezetesen a Jugoszláviában magyar nyelven realizálódó egész szellemi tevékenység, alkotómunka közzétételének kötelezettségét, tehát nemcsak a szépirodalmi, hanem a tudományos, ismeretterjesztő stb. alkotómunka serkentését, eredményeinek publikálását is. Ezzel azonban már átléptünk a jelenbe, elérkeztünk napjaink problémáihoz, melyek megoldásától nagymértékben függ könyvkiadásunk, bizonyos értelemben pedig egész nemzetiségünk szellemi életének jövődjének fejlődése is. Túlzás volna azt állítani, hogy e tevékenységet az 1953–1957 közötti időszakéhoz hasonló válság fenyegeti, inkább azt mondhatnánk, hogy a körülmények rövidesen válaszút elé állíthatják, felvetve a további távlatok, a „hogyan tovább” kérdését.

Tudvalevő, hogy a magyar nyelvű könyvkiadásra fordítható összegből, amelyet a Forumnak — és minden más igénylőnek, aki magyar könyvet akar megjelentetni, mint például a Harcosok Szövetsége, az Életjel mini-atűrök, a Zentai Füzetek szerkesztősége stb. — évről évre a tartományi nemzetiségi könyvkiadási alap hagy jóvá benyújtott pályázata, azaz kiadói terve alapján, a következő könyvsorozatok megjelentetését lehet anyagilag támogatni: 1. jugoszláviai magyar írók művei, 2. a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalma magyar fordításban, 3. politikai kiadványok, 4. ifjúsági és gyermekirodalom. Ez az összeg azonban már évek óta nem növekszik olyan mértékben, mint a könyv tényleges előállítási költségei, realis értékében tehát csökken, ami előbb-utóbb a kiadói produkció (a címszavak száma, ívterjedelme vagy példányszáma) csökkenéséhez vezet. Hogy ez mit jelentene az irodalmi alkotómunkában eddig sohasem tapasztalt hatalmas nekilendülés időszakában, s milyen kihatással lenne irodalmunk további fejlődésére nézve, arra bizonyára kár volna sok szót vesztegetni. De emellett nem feledkezhetünk meg a kétségkívül jogos és indokolt aggodalmakról, a mind határozottabb és hangosabb méltatlankodásokról, amelyek nemcsak könyvkiadásunk, hanem egész nemzetiségi kultúránk, szellemi életünk deformálódására, irodalomközpontúságára figyelmeztetnek. Öröndetes tényként kell tudomásul vennünk, hogy a felszabadulás óta eltelt negyed században nemzetiségünk értelmiségi rétege jelentősen gyarapodott, számos szakterületen megbecsült, számottevő eredményeket produkáló magyar tudós fejt ki alkotó tevékenységet, s nem egy épp olyan területen, ahol az eredmények anyanyelven való publikálása visszahathat magára a tudományos tevékenységre is. Vajon van-e lehetőség a magyar nyelvű könyvkiadás jelenlegi anyagi keretei között teret biztosítani a fenti alkotómunka eredményeinek közzétételére — természetesen könyv alakban? Bizony nincs. Elegendő lesz talán megemlíteni, hogy eleddig például teljességgel megoldatlan a Hungarológiai Intézet kutatói programja keretében készülő jelentősebb művek könyv alakban

való publikálása is. De emlékeztethetünk arra is, hogy a Forum — eddigi alapvető tevékenysége mellett — máris magára vállalta a két háború közti jugoszláviai magyar irodalom legjobb alkotásainak kiadását (Hagyományaink sorozat), továbbá, az irodalom- és kultúrtörténeti szempontból jelentős, nemzetiségünkkel és szűkebb hazánkkal, Vajdasággal vonatkozásban levő régi szövegek, illetőleg történelmi és kultúrtörténeti hagyományainkat feltáró mai tanulmányok, kismonográfiák kiadását (Kövek sorozat), de foglalkozik képzőművészeti kismonográfiák, albumok stb. sorozatos megjelentetésének tervével is. Nem vitás tehát, hogy nemzetiségi kultúránk sokoldalú kibontakozása jelentős mértékben függ attól — természetesen egész sor más tényezőtől is —, hogy a könyvkiadás utat tud-e nyitni a mind szerteágazóbb és sokrétűbb magyar nyelvű szellemi tevékenység, alkotómunka előtt, esetleg módot talál annak serkentésére is.

JUGOSZLÁVIAI MAGYAR SZERZŐK 1945 ÉS 1970 KÖZÖTT MEGJELENT KÖNYVEI*

1945. — — — — —
 1946. — — — — —
 1947. 1. LŐRINC Péter: *Kukuckor*. Tanulmány. HÍD
 2. *Téglák — barázdák*. A jugoszláviai magyar írók antológiája. HÍD
 1948. 1. LATÁK István: *Viharos idők vetése*. Versek. HÍD
 2. MAJTÉNYI Mihály: *Májusfa*. Novellák. Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség
 3. MARKOVICS János: *Lázadás*. Elbeszélő költemény. HÍD
 4. MARKOVICS János: *A munka asszonya*. Poéma. HÍD
 5. SINKÓ Ervin: *A vasút*. Riportregény. HÍD
 6. SINKÓ Ervin: *Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem*. Avagy Escobar atya látványos feltámadása. (Szélgjegyzetek a budapesti pörnek nevezett csapnivalóan rossz, botrányos színi előadáshoz) Glas rada, Zágráb
 1949. 1. CSÉPE Imre: *Üzen a föld*. Versek. Testvériség—Egység
 2. DEBRECZENI József: *Tündöklő tájon*. Versek. Testvériség—Egység
 3. GAJDOS Tibor: *Tűz a hegyek között*. Regény. HÍD
 4. GÁL László: *Ötvenhét vers*. Versek. HÍD
 5. LATÁK István: *Új élet felé*. Elbeszélések. Testvériség—Egység
 6. LŐRINC Péter: *Nemzet születik*. Makedónia katlanában. Riportkönyv. Testvériség—Egység
 7. LUKÁCS Gyula: *A Sárga Háztól a Csendes Domig*. Naplójegyzetek. Testvériség—Egység
 8. THURZÓ Lajos: *Napos oldal*. Versek. Testvériség—Egység
 1950. 1. DEBRECZENI József: *Hideg krematórium*. Auschwitz regénye. Testvériség—Egység
 2. GARAY Béla: *A színjátszás művészete*. Tanulmány. Testvériség—Egység
 3. GARAY Béla: *A színjátszók kézikönyve*. Tanulmány. Testvériség—Egység
 4. KOMÁROMI József Sándor: *Háry János ébresztése*. Tanulmány. Testvériség—Egység
 5. HERCEG János: *Bors és fahéj*. Elbeszélések. Testvériség—Egység
 6. HERCEG János: *Változó világban*. Krónika. Testvériség—Egység

* Jegyzékünk összeállításánál nem törekedtünk a bibliográfiai adatok teljességére, csupán írásunk szemléltető anyagául soroljuk fel, évek szerint rendezve, műfajt és kiadót megjelölve, szerzőinknek a jelzett időszakban megjelent könyveit. (J. G.)

7. LŐRINC Péter: *A nagy póri pör*. Birtokkisajátítás és aratósztrájkok Vajdaságban. Tanulmány. Testvériség – Egység
 8. LŐRINC Péter: *Hétköznapok*. Regény. Testvériség – Egység
 9. MAJTÉNYI Mihály: *Forró föld*. Novellák és karcolatok. Testvériség – Egység
 10. SINKÓ Ervin: *Tizennégy nap*. Regény. Testvériség – Egység
- 1951.**
1. GÁL László: *Nevető könyv*. Humoreszkek. Testvériség – Egység
 2. *Kalászkok*. Versantológia. Szabadkai Irodalmi Klub
 3. KOMÁROMI József Sándor: *Választmányi ülés*. Elbeszélés. Testvériség – Egység
 4. MAJTÉNYI Mihály: *Élő víz*. Regény. Testvériség – Egység
 5. SULHÓF József: *Kémháború az atomütökért*. Regény. Magyar Szó
- 1952.**
1. CSÉPE Imre: *Májusi mezőkön*. Versek. Testvériség – Egység
 2. DEBRECZENI József: *Vacsoracsillag*. Versek. Testvériség – Egység
 3. GARAY Béla: *A színpadi beszéd*. Tanulmány. Testvériség – Egység
 4. LATÁK István: *Nyugtalan álmok*. Költemények. Testvériség – Egység
 5. LŐRINC Péter: *Görbe utca 23*. Elbeszélés. Testvériség – Egység
 6. MAJTÉNYI Mihály: *Garabonciás*. Regény. Testvériség – Egység
 7. SINKÓ Ervin: *Kísértet járja be Európát*. Írások és előadások. Magyar Szó
 8. SZIRMAI Károly: *Viharban*. Elbeszélések. Testvériség – Egység
- 1953.**
1. ÁCS Károly: *Kéz a kilincsen*. Versek. Testvériség – Egység
 2. DEBRECZENI József: *Az első félidő*. Ifjúsági regény. Testvériség – Egység
 3. FEHÉR Ferenc: *Jobbágyok unokái*. Versek. Testvériség – Egység
 4. GARAY Béla: *Az ekhósszekértől a forgószínpadig*. A szabadkai magyar színjátszás története. Testvériség – Egység
 5. HERCEG János: *Három halász meg egy molnár*. Elbeszélések. Testvériség – Egység
 6. HERCEG János: *Papírhajó*. Esszék. Testvériség – Egység
 7. HERCEG János: *Vas Ferkó a vitéz kovács*. Mese. Testvériség – Egység
 8. MUNK Artúr: *Köszönöm addig is ...* Egy orvos életregénye. Testvériség – Egység
 9. SAFFER Pál: *Utolsó vallomás*. Regény. Testvériség – Egység
 10. SINKÓ Ervin: *A mi második forradalmunk*. Cikk. Testvériség – Egység
 11. SINKÓ Ervin: *Elítéltek*. Dráma 3 felvonásban. Testvériség – Egység
 12. SINKÓ Ervin: *Optimisták*. Történelmi regény 1918–19-ből. I. Testvériség – Egység
 13. SULHÓF József: *Kidőlt a májusfa*. Énekes színmű 3 felvonásban. Testvériség – Egység
 14. THURZÓ Lajos: *Tavaszi Jánoska elindul*. Verses történet. Testvériség – Egység
 15. URBÁN János: *Életjel*. Versek. Szabadkai Irodalmi Klub
- 1954.**
1. DEÁK András: *Sárga karszalag*. Dokumentumregény. Testvériség – Egység
 2. KVAZIMODO-BRAUN István: *Testamentum*. Regény. Minerva
 3. NÉMETH István: *Parasztkirályság*. Elbeszélések. Testvériség – Egység
 4. ZÁKÁNY Antal: *Fönt és alant*. Versek. Testvériség – Egység
- 1955.**
1. HERCEG János: *Anna búcsúja*. Regény. Testvériség – Egység
 2. MAJTÉNYI Mihály: *Bige Jóska házassága*. Testvériség – Egység
 3. SINKÓ Ervin: *Optimisták*. Történelmi regény 1918–19-ből. II. Testvériség – Egység
 4. SULHÓF József: *Varázsvessző*. Regény. Testvériség – Egység
 5. URBÁN János: *Álmok a Tiszánál*. Versek. Irodalmi Kör, Szabadka

- 1956.** 1. FEHÉR Ferenc: *Álom a dűlőutak szélén*. Versek. Progres
 2. KOVÁCS SZTRIKÓ Zoltán: *Az üstökös*. Nikola Tesla életének regénye. Testvériség—Egység
 3. MAJOR Nándor: *Udvarra nyílik az ablak*. Elbeszélések. Testvériség—Egység
 4. MUNK Artúr: *Köszönöm addig is . . .* Egy orvos életregénye. Testvériség—Egység
 5. SEBESTYÉN Mátyás: *Zimi-zumi bál*. Verses mese. Testvériség—Egység
- 1957.** 1. CSÉPE Imre: *Tarisznyás emberek*. Novellák. Minerva
- 1958.** 1. DEBRECZENI József: *Belgrádi éjféli*. Versek. Testvériség—Egység
 2. DEBRECZENI József: *Az első félidő*. Ifjúsági regény. Testvériség—Egység
 3. HERCEG János: *Vas Ferkó a vitéz kovács*. Mese. Testvériség—Egység
 4. *Hőköm Pista*. Versek a legkisebbek számára. A pionírújság kiskönyvtára. Forum
 5. FRAN CZ Mihály: *Harmat csillagfényben*. Versek. Rukovet
 6. B. SZABÓ György: *Tér és idő*. Tanulmányok. Progres
 7. SZIRMAI Károly: *Katlanban*. Regény. Testvériség—Egység
 8. URBÁN János: *Fölszakadnak a felhők*. Versek. Minerva
- 1959.** 1. BOGDÁNFI Sándor: *Se füle, se farka*. Humoreszkek. Progres
 2. DEÁK Ferenc: *Éjféli halász. Ponočni ribar*. Versek (Kétnyelvű) Matica srpska
 3. DEBRECZENI József: *Csodabolt*. Tárcaák, karcolatok. Forum
 4. DEBRECZENI József: *Emberhús*. Elbeszélések. Forum
 5. DÓRÓ Sándor: *Koratavszazi felhők*. Versek. Forum
 6. FEHÉR Ferenc: *Övig a földbeásva*. Versek. Forum
 7. GÁL László: *Dal a szegény halászárról*. Versek. Forum
 8. GÁL László: *Noé bárkája*. Tárcaák. Forum
 9. GULYÁS József: *Csak ember vagyok*. Versek. Forum
 10. HERCEG János: *Ég és föld*. Regény. Forum
 11. HERCEG János: *Leányvári levelek*. Esszék, cikkek. Forum
 12. HERCEG János: *A tengerkirály*. Elbeszélések. Progres
 13. HUSZÁR Zoltán: *Önarckép*. Versek. Forum
 14. KOPECZKY László: *Kutyák . . . macskák*. Regény. Forum
 15. KOVÁCS SZTRIKÓ Zoltán: *Fizi Karcsi kalandjai*. Ifjúsági regény. Forum
 16. MAJOR Nándor: *Krumplilovacsákák*. Mese. Forum
 17. MAJOR Nándor: *Vereség*. Elbeszélések. Forum
 18. MAJTÉNYI Mihály: *Lássuk a medvét*. Elbeszélések. Forum
 19. NÉMETH István: *Egy ember ül az udvaron*. Elbeszélések. Forum
 20. ZÁKÁNY Antal: *Napfény a sárban*. Versek. Forum
- 1960.** 1. ÁCS Károly: *Csőnd helyett vers*. Versek. Forum
 2. CSÉPE Imre: *Fehér csőnd*. Elbeszélések. Forum
 3. BENCZ Mihály: *Hárfazúgás*. Versek. Forum
 4. SAFFER Pál: *Hegyek, folyók, emberek*. Riportok. Forum
 5. LATÁK István: *Csillagidőben földi évek*. Versek. Forum
 6. SZIRMAI Károly: *Már nem jön senki*. Elbeszélések. Forum
 7. URBÁN János: *Koldusjáték*. Elbeszélések. Forum
 8. LŐRINC Péter: *Alakok*. Elbeszélések. Forum
 9. KVAZIMODO-BRAUN István: *Kínai szoba*. Elbeszélések. Forum
 10. FEHÉR Ferenc—ANTIC, Miroslav: *Színek és szavak — Boje i reči*. Versek. (Kétnyelvű) Forum
 11. BORI Imre: *Az ember keresése*. Tanulmányok, kritikák. Forum

12. PALICS Miklós: *Négyszemközt az orvossal*. Cikkek. Forum
 13. *Hangya-album*. Forum
 14. *Thurzó emlékfüzet*. Thurzó Lajos halálának tizedik évfordulójára. (szerk. Szeli István). Zentai füzetek
- 1961.**
1. *Vajdasági ég alatt*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája. (Szerek. Bori Imre) Forum
 2. KOPECZKY László—SÁFRÁNY Imre: *Mire a teknősbéka odaér*. Regény. Forum
 3. DEÁK Ferenc: *Requiem*. Elbeszélések. Forum
 4. SINKÓ Ervin: *Egy regény regénye* 1—2. Napló. Forum
 5. TÓTH Ferenc: *Őszől tavaszig*. Versek. Forum
 6. GÁL László: *Ispiláng*. Versek. Forum
 7. ZÁKÁNY Antal: *Varázslat*. Versek. Forum
 8. MAJTÉNYI Mihály: *Magunk nyomában*. Krónika.
 9. BÁNYAI János: *Álarc felett a nyári nap*. Elbeszélések. Forum
 10. CSÉPE Imre: *Termő porban*. Versek. Forum
 11. DÉSI Ábel: *A remény elve*. Versek. Forum
 12. HUSZÁR Zoltán: *Vakmeleg*. Versek. Forum
 13. DEÁK András: *Éhes asszonyok*. Elbeszélések. Forum
 14. KVAZIMODO-BRAUN István: *Barátságos arcot kérek*. Humoreszkek. Forum
 15. MUNK Artúr: *Bácskai lakodalom*. Regény. Forum
 16. SULHÓF József: *Csöpi*. Ifjúsági regény. Forum
 17. SZELI István: *Egy versíró szocialista a század elején*. Tanulmány. Zentai füzetek.
 18. KATONA Pál: *Dudás Gyula élete és munkássága*. Monográfia. Zentai Történelmi Levéltár
 19. *Adalékok Zenta könyvtáráretének történetéhez*. Az adatokat összegyűjtötte Erdélyi István és Katona Pál. Zentai füzetek
- 1962.**
1. FEHÉR Ferenc: *Bízó szerelemmel*. Versek. Forum
 2. TOROK Csaba: *Örökség*. Versek. Forum
 3. DÉR Zoltán: *Emlékek aknamezején*. Versek. Forum
 4. URBÁN János: *Fanyar szüret*. Versek. Forum
 5. SZIRMAI Károly: *Örvény*. Elbeszélések. Forum
 6. KOLOZSI Tibor: *Gyeplő és zabla*. Elbeszélések. Forum
 7. GALAMB János: *Őszi nap ragyog*. Versek. Forum
 8. BURÁNY Nándor: *Homok az aszfalton*. Versek. Forum
 9. LATÁK István: *Kavargó sorsok*. Elbeszélések. Forum
 10. KOSSA János: *Így írunk mi I*. Tanulmányok cikkek. Forum
 11. SINKÓ Ervin: *Magyar irodalom*. Tanulmányok. Forum
 12. ÁCS József: *Zentai művésztelep*. Monográfia. Forum
 13. DEBRECZENI József: *Szamár a hegyen*. Szatírák. Forum
 14. DÉVICS Imre: *A bástyapolyai művésztelep*. Monográfia. Forum
 15. CSÉPE Imre: *Alkonyatban*. Elbeszélések. Osvit
 16. SZELI István: *Majtényi Zentán*. Tanulmány. Zentai Füzetek
- 1963.**
1. BÖRCsök Erzsébet: *Emberek a Karas mellől*. Elbeszélések. Forum
 2. GÁL László: *Tarlóvirág*. Válogatott versek. Forum
 3. LŐRINC Péter: *Válságok és erjedések*. Emlékezések. Forum
 4. DOMONKOS István: *Rátka*. Versek. Forum
 5. TOLNAI Ottó: *Homorú versek*. Versek. Forum

6. SZENTELEKY Kornél: *Válogatott művek*. 1–2. Novellák, tanulmányok, esszék. Forum
 7. SINKÓ Ervin: *Aegidius útrakelése*. Elbeszélések. Forum
 8. VARGA Zoltán: *A költőtáncos*. Elbeszélések. Forum
 9. MAJTÉNYI Mihály: *Szikra és hamu*. Krónika. Forum
 10. PETKOVICS Kálmán: *Fekete betűs ünnep*. Riportok. Forum
 11. PAP József: *Rés*. Versek. Forum
 12. MAJTÉNYI Mihály: *Csillagszámoló*. Mesék. Forum
 13. GAJDOS Tibor: *Még visszajövök*. Regény. Osvit
 14. BURKUS Valéria: *Elkésett nyár*. Versek. Osvit
- 1964.**
1. B. SZABÓ György: *Éjszakák és hajnalok*. Tanulmányok, cikkek. Forum
 2. SINKÓ Ervin: *Magyar irodalom*. Tanulmányok. Forum
 3. NÉMETH István: *Hűtlen este*. Elbeszélések. Forum
 4. KOPECZKY László: *Humor az alsó fiókból*. Humoreszkek. Forum
 5. FEHÉR Ferenc: *Esővárók*. Versek. Forum
 6. BURÁNY Nándor: *Magunk próbaköve*. Cikkek. Forum
 7. KOMÁROMI József Sándor: *Emberöltő*. Elbeszélések. Forum
 8. SINKÓ Ervin: *Epikurosz hervadt kertje*. Tanulmányok, esszék. Forum
 9. FEHÉR Kálmán: *Akvárium*. Versek. Forum
 10. SZELI István: *Zenta írói*. Tanulmány. Zentai Történelmi Levéltár
 11. *Zenta környéki népballadák*. Dr. Burány Béla gyűjtése. Zentai Füzetek
 12. *Kontrapunkt*. (Symposion 61–63). Antológia. Forum
 13. BÁNYAI János: *Bonyolult örömök*. Elbeszélések. Forum
 14. SZERENCSÉS József: *Szavatokban parázs*. Életrajzok. Forum
 15. BORI Imre: *Irodalmunk kiskönyve*. Antológia. Forum
- 1965.**
1. LŐRINC Péter: *Vándorlások*. Emlékezések. Forum
 2. SZIRMAI Károly: *A csend víziói*. Válogatott elbeszélések. Forum
 3. ZÁKÁNY Antal: *Földinduláskor*. Versek. Forum
 4. GULYÁS József: *Könyörgés magamhoz*. Versek. Forum
 5. GÁL László: *Lepkevilág*. Versek. Forum
 6. KOSSA János: *Így írunk mi II*. Tanulmányok, cikkek. Forum
 7. CSÉPE Imre: *Fordul a szél*. Regény. Forum
 8. SULHÓF József: *Végtelenen innen*. Elbeszélések. Forum
 9. BORI Imre: *Eszmék és látomások*. Tanulmányok. Forum
 10. JUHÁSZ Géza: *Papp Dániel*. Egy kimaradt fejezet a magyar irodalom történetéből. Monográfia. Forum
 11. DEÁK Ferenc: *A Nap gyökerei*. Elbeszélések. Forum
 12. HERCEG János: *Hazulról*. Esszék, cikkek. Forum
 13. HERCEG János: *Gyaloghintó*. Elbeszélések. Forum
 14. BORI Imre: *Radnóti Miklós költészete*. Monográfia. Forum
 15. SZELI István: *Hajnóczy és a délszlávok*. Kortörténeti tanulmány. Forum
 16. SINKÓ Ervin: *Csokonai életműve*. Monográfia. Forum
 17. LÉVAY Endre: *Ballangók*. Regény. Forum
 18. BENCZ Mihály: *Magasok vándora*. Regény. Forum
 19. MAJOR Nándor: *Dél*. Regény. Forum
 20. NÉMETH István: *Lepkelánc*. Elbeszélések (az ifjúság számára). Forum
 21. VARGA Zoltán: *Kirándulás*. Elbeszélések. Forum
 22. SINKÓ Ervin: *Optimisták 1–2*. Regény. Forum
 23. GOBBY FEHÉR Gyula: *Elrontott csodák*. Elbeszélések. Forum

24. FÁBRI Nándor: *Zenta földrajza*. Tanulmány. Zentai Történelmi Levéltár
 25. FÁBRI Jenő: *Zenta története 1526-ig*. Tanulmány. Zentai Történelmi Levéltár

- 1966.**
1. URBÁN János: *Átkelés*. Elbeszélések. Forum
 2. KOLOZSI Tibor: *Árnyék a Tiszán*. Elbeszélések. Forum
 3. MAJTÉNYI Mihály: *Garabonciás (Bige Jóska házassága)* Regény. Forum
 4. KOPECZKY László: *Opus 5*. Humoreszkek. Forum
 5. HORNYIK György: *Temetés*. Elbeszélések. Forum
 6. DEBRECZENI József: *Dal legyen a jel*. Válogatott versek. Forum
 7. TOROK Csaba: *Szegyenfán*. Versek. Forum
 8. MILKÓ Izidor: *Harun al Rasid*. Cikkek, kritikák. Forum
 9. MILKÓ Izidor: *Gesztenyefám*. Elbeszélések. Forum
 10. CSUKA Zoltán: *Előretolt állásban*. Válogatott versek. Forum
 11. FEHÉR Ferenc: *Delelő*. Válogatott versek. Forum
 12. SINKÓ Ervin: *Tizenégy nap*. Regény. Forum
 13. VARGA Zoltán: *Méregkeverő*. Regény. Forum
 14. TÓTH Ferenc: *Vörös madár*. Versek. Forum
 15. DÉSI Ábel: *Fáj az Idő*. Versek. Forum
 16. BEDER István: *Tűzkorong*. Ifjúsági regény. Forum
 17. BRASNYÓ István: *Vadvizek*. Versek. Forum
 18. GOBBY FEHÉR Gyula: *Kenyér*. Regény. Forum
 19. FEHÉR Kálmán: *Száz panasz*. Versek. Forum
 20. Dr. VÍGH Ágoston: *A Zentai kórház története*. Tanulmány. Zentai Történelmi Levéltár
 21. Mr. ph. HUSZÁGH László: *A zentai gyógyszertárak*. Zentai Történelmi Levéltár
 22. *Száraz kútgém, üres válu . . .* Dr. Burány Béla, Fábri Jenő és Tripolszky Géza gyűjtése. Zentai Füzetek
 23. *Két szívárvány koszorúzza az eget*. Dr. Burány Béla és Fábri Jenő gyűjtése. Zentai Füzetek
- 1967.**
1. SAFFER Pál: *Hideg neonfény*. Elbeszélések. Forum
 2. SZTÁNCSICS András: *Ünnep után édes a pihenés*. Karcolatok, tárcák. Forum
 3. REHÁK László: *A kisebbségek Jugoszláviában*. Jogi-politikai tanulmány. Forum
 4. MIRNICS József: *A bácskai munkásmozgalom a magyarországi szociáldemokraták párt megalakulásáig*. Monográfia. Forum
 5. LATÁK István: *Földi bodza*. Versek. Forum
 6. MAJOR Nándor: *Büntetés*. Elbeszélések. Forum
 7. SULHÓF József: *Egyetlen pillanat*. Regény. Forum
 8. VÉGEL László: *Egy makró emlékiratai*. Regény. Forum
 9. KOMÁROMI József Sándor: *Jó szó*. Elbeszélések. Forum
 10. BORI Imre: *Két költő*. Tanulmányok. Forum
 11. HERCEG János: *Ég és föld*. Regény (és elbeszélések). Forum
 12. URBÁN János: *Tűzsziget*. Ada község monográfiája. Forum
 13. TOLNAI Ottó: *Sirálymellcsont*. Versek. Forum
 14. MOLCER Mátyás: *Öröktől fogva*. Versek. A szerző kiadása
 15. MOLCER Mátyás: *Odüsszeia*. Versek. A szerző kiadása
 16. FÁBRI Jenő: *Zenta a török uralom alatt*. Zentai Történelmi Levéltár
 17. DOBOS János: *Okmányok az 1897. évi földmunkás-megmozdulások történetéhez*. Tanulmány. Zentai Történelmi Levéltár
 18. DOBOS János: *Zenta az árutermelés és polgárosodás kialakulásának időszakában*. Zentai Füzetek
 19. ANDRUSKÓ Károly—TRIPOLSKY Géza: *Ady*. Zentai Füzetek

- 1968.**
1. BAKI Ferenc—VÉBEL Lajos: *A Petőfi-brigád*. Monográfia. Forum
 2. MAJOR Nándor: *Esti órák*. Esszék. Forum
 3. VARGA Zoltán: *Városzoba*. Elbeszélések. Forum
 4. BURÁNY Nándor: *Összeroppanás*. Regény. Forum
 5. GION Nándor: *Kétélítűek a barlangban*. Elbeszélések. Forum
 6. BOGDÁNFI Sándor: *A világ dióhéjban*. Humoreszkek. Forum
 7. GÁL László: *Szó a szélben*. Versek. Forum
 8. BÖRCSÖK Erzsébet: *Eszter*. Regény. Forum
 9. MAJTÉNYI Mihály: *Így is történhetett*. Elbeszélések. Forum
 10. HERCEG János: *Egy meg egy*. Arcképek. Forum
 11. DEÁK Ferenc: *Afonyák*. Dráma 3 felvonásban. Forum
 12. BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918—1945*. Forum
 13. BRASNYÓ István: *Kinn a szélben*. Elbeszélések. Forum
 14. TOLNAI Ottó—DOMONKOS István: *Valóban, mi lesz velünk*. Versek. Forum
 15. *Hol, ó hol*. Tizenhárom fiatal költő. Versek. Forum
 16. SZIRMAI Károly: *Muzsikáló messzeség*. Válogatott elbeszélések. Forum
 17. KOSSA János: *Magyarul, magyarul*. Tanulmányok, cikkek. Forum
 18. ÁCS Károly: *Menetrend dicsérete*. Versek. Forum
 19. BOSNYÁK István: *Laskói esték*. Esszék, cikkek. Forum
 20. PENAVIN Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Forum
 22. LÉVAY Endre: *Új lélekindulás*. Életjel Miniatűrök
 23. SÁFRÁNY Imre: *Zombékok*. Vallomás Vinkler Imre művészetéről. Életjel Miniatűrök
 24. GUELMINO János: *Zenta és környékének növényei I. Virágok*. Zentai Történelmi Levéltár

- 1969.**
1. DOMONKOS István: *A kitömött madár*. Regény. Forum
 2. GION Nándor: *Testvérem, Joáb*. Regény. Forum
 3. BÁNYAI János: *Surlódás*. Regény. Forum
 4. TOLNAI Ottó: *Rovarház*. Regény. Forum
 5. MAJOR Nándor: *Hullámok*. Regény. Forum
 6. SZELI István: *Utak egymás felé*. Tanulmányok. Forum
 7. BRASNYÓ István: *Árnyék és fű*. Versek. Forum
 8. BOGDÁNFI Sándor: *Ember a holdban*. Humoreszkek. Forum
 9. *Álmok szirtjén*. Rádiodrámák. Forum — Rádió Novi Sad
 10. GOBBY FEHÉR Gyula: *A verseny végén*. Regény. Forum
 11. BOGDÁNFI Sándor: *Egy merénylő vallomása*. Regény. Forum
 12. KOPECZKY László: *A ház*. Regény. Forum
 13. DEÁK Ferenc: *Métely*. Regény. Forum
 14. VÉGEL László: *A szenvedélyek tanfolyama*. Regény. Forum
 15. KONCZ István: *Átértékelés*. Versek. Forum
 16. LADIK Katalin: *Ballada az ezüstbicikliről*. Versek. Forum
 17. BORI Imre: *A Magyar irodalmi avantgarde I. A szecessziótól a dadáig*. Tanulmány. Forum
 18. TOLNAI Ottó: *Agyonvert csipke*. Versek. Forum
 19. VÉGEL László: *Szitkozódunk, de szemüinkből könnyek hullanak*. Elbeszélések. Forum
 20. SULHÓF József: *A nagy mutatóvány*. Ifjúsági regény. Forum
 21. DEÁK Ferenc: *Bagoly és csizma*. Mesék és történetek. Forum
 22. *Éva naplója*. Gyermekehangjátékok. Forum — Rádió Novi Sad
 23. LATÁK István: *Májusi szellőben*. Gyermekeversek. Forum

24. BORI Imre: *Irodalmunk kiskönyve*. Antológia. Forum
 25. DÉSI Ábel: *Kortársaim*. Versciklus. Életjel Miniatűrök
 26. KOLOZSI Tibor: *Örtűz fényénél*. Szabadkai folyóiratok és könyvek. Életjel Miniatűrök
 27. BALÁZS G. Árpád: *Bolyongó paletta*. Önéletrajz. Életjel Miniatűrök
 28. DÉR Zoltán: *Az árny zarándoka*. Csáth Géza emléke. Életjel Miniatűrök
 29. LÉVAI Endre: *Féldalom után*. Monodrámá. Életjel Miniatűrök
 30. DOBOS János: *Kommunista szervezkedés Zentán 1918–1929*. Zentai Történelmi Levéltár
 31. Ing. RÁCZ Vince: *Mezőgazdaság II*. Klimalógiai vizsgálatok Zentán. Zentai Történelmi Levéltár
 32. TOLMÁCSY Géza: *Pénzügyi élet I*. Bankok és részvénytársaságok 1876-tól 1944-ig. Zentai Történelmi Levéltár
 33. DOBOS János: *Zentai kommunisták 1919–1944*. Zentai Füzetek
- 1970.**
1. VARGA Zoltán: *Életveszély*. Regény. Forum
 2. LÉVAY Endre: *Malomkövek*. Elbeszélések. Forum
 3. BRASNYÓ István: *Üres királyok*. Miniatűrök. Forum
 4. HERCEG János: *Kiáltás a közből*. Versek. Forum
 5. BÖNDÖR Pál: *Eső lesz*. Versek. Forum
 6. PODOLSZKI József: *Gyanú*. Elbeszélések. Forum
 7. FEHÉR Ferenc: *Hazavezérlő csillagok*. Napló. Forum
 8. HOLTÍ Mária: *Farkasok és galambok*. Elbeszélések. Forum
 9. THURZÓ Lajos: *Lélekkel magasba szállni*. Válogatott versek. Forum
 10. BOGDÁNFÍ Sándor: *Sírodalmunk könyve*. Paródiák. Forum
 11. JUNG Károly: *Leng*. Versek. Forum
 12. BÚRÁNY Nándor: *Csőd*. Regény. Forum
 13. UTASI Mária: *Hajnali ravatal*. Versek. Forum
 14. FÜLÖP Gábor: *Négydimenziós ablak*. Versek. Forum
 15. TÓTH Ferenc: *Halál a sírban*. Versek. Forum
 16. BORI Imre: *A magyar irodalmi avantgarde II*. A szürrealizmus ideje. Tanulmány. Forum
 17. PETKOVICS Kálmán: *Reggel ötkor sütyül a vicinális*. Riportok. Forum
 18. GEROLD László: *Rólunk is vallanak*. Adalékok az értelmiség szociográfiai-szociológiai vizsgálatához. Forum
 19. GULYÁS József: *Vörös fagyöngy*. Versek. Forum
 20. GÁL László: *Tenyerünkön a Hold*. Versek. Forum
 21. SZIRMAI Károly: *Falak, puszta falak*. Elbeszélések. Forum
 22. PODOLSZKI József: *Hinta*. Versek. Forum
 23. NÉMETH István: *Vadalma*. Ifjúsági regény. Forum
 24. DEÁK Ferenc: *Zsivány*. Ifjúsági regény. Forum
 25. GION Nándor: *Engem nem úgy hívnak*. Ifjúsági Regény. Forum
 26. DOMONKOS István: *Via Italia*. Ifjúsági regény. Forum
 27. FEHÉR Kálmán: *Összjáték*. Ifjúsági regény. Forum
 28. DÉR Zoltán: *Fecskelány*. Dokumentum-regény. Forum
 29. TOLNAI Ottó: *Ördögfej*. Ifjúsági regény. Forum
 30. MAURITS Ferenc: *Piros Frankenstein*. Album. Forum
 31. ÁCS József—SZELI István: *Tóth József*. Monográfia. Forum
 32. SZIRMAI Károly: *Önkeresés*. Önéletrajz. Verbászi Művelődési Otthon
 33. BURKUS Valéria: *Ibolya*. Ferenczi Ibi rivaldafényben. Életjel Miniatűrök
 34. GAJDOS Tibor: *Csillagos homlokú*. Hangya András életútja. Életjel Miniatűrök
 35. GARAI Béla: *A kulisszák világában*. Önéletrajz. Életjel Miniatűrök

36. BARANYI Károly: *Ikarosz szárnyán*. Önéletrajz. Életjel Miniatűrök
37. *Első műhely*. Kosztolányi Dezső önképzőkori évei. Életjel Miniatűrök
38. PETKOVICS Kálmán: *Tizennyolc nyárfa*. Dokumentum-riport. Életjel Miniatűrök
39. Ing. RÁCZ Vince: *Mezőgazdaság III*. Pedológiai vizsgálatok Zentán. Zentai Történelmi Levéltár
40. TOLMÁCSY Géza: *Pénzügyi élet II*. A tőkésvilág kereskedelmi megánvállalkozóinak, szövetkezeteinek és részvénytársaságainak cégjegyzéke 1876-tól a második világháború befejezéséig. Zentai Történelmi Levéltár
41. MOLCZER Mátyás: *Érted szólok*. Versek. Osvit
42. GARAI Zoltán: *Múltak és távlatok*. Versek. Osvit
43. *Az Új symposion 50 számának bibliográfiája*. (Összeállította Thomka Beáta) Symposion Füzetek
44. BÖNDÖR Pál – FÜLÖP Gábor – KISJOVÁK Ferenc – TOLNAI Ottó. 1969. *Versek*. Symposion Füzetek
45. BOSNYÁK István: *Teatrum mundi à la Visszarionovics Sztálin*. Symposion Füzetek
46. GEROLD László: *Színház és kritika*. Tanulmányok, kritikák. Symposion Füzetek
47. LUKÁCS György: *Szolzsenyicin*. Tanulmány. Symposion Füzetek

REZIME

MAĐARSKA KNJIŽEVNOST I IZDAVAČKA DELATNOST U JUGOSLAVIJI 1945 – 1970

Autor u svom članku istražuje uslovljenost i međusobnu povezanost između izdavačke delatnosti i književnog stvaralaštva mađarske narodnosti u Jugoslaviji u svetlu bibliografije originalnih dela, objavljenih na ovom jeziku od oslobođenja do 1970-e godine. Posle konstatacije da se u odnosu na polumilionsku etničku grupu Mađara u Jugoslaviji ne može zamisliti ekonomski opravdana, odnosno poslovno rentabilna izdavačka delatnost, dolazi se do zaključka da od oslobođenja do danas ova delatnost beleži uspone i krize u zavisnosti od brige i materijalne pomoći društva toj kulturnoj delatnosti.

Međutim, s obzirom na prirodu umetničkog stvaralaštva, poboljšanje materijalnih uslova izdavačke delatnosti ne donosi odmah i neposredno pozitivne rezultate na polju književnog stvaralaštva — ni u kvantitativnom, a kamoli u kvalitativnom pogledu. Za to je potrebna kontinuirana i perspektivna izdavačka delatnost, koja s jedne strane podstiče već afirmisane autore, a još više priprema teren za nastup novih generacija autora, ukazujući im na mogućnosti i perspektivu ovog poziva.

SUMMARY

HUNGARIAN LITERATURE AND PUBLISHING ACTIVITY IN YUGOSLAVIA, 1945 – 1970

In his article the author explores the conditionality and correlation between the publishing activities and literary creativeness of the Hungarian national minority in Yugoslavia in the aspect of bibliographies of original works published in Hungarian from 1945 till 1970. After his statement that in respect to an ethnic group of half a million of Hungarians in Yugoslavia a financial justified publishing policy is unthinkable, he comes to the conclusion that this activity registers rises and crises since World War II — depending on the care for and financial support to this cultural activity by the Yugoslav society.

However, with regard to the nature of literary creativeness the improvement of material conditions for publishing activities does not yield at once and directly positive results in the field of literary creativeness — neither in a quantitative, let alone in a qualitative respect. That is, why a continuous and perspective publishing policy is needed, which on the one hand incites already well-known authors and on the other prepares the way for coming generations of writers, showing them the possibilities and perspectives of this vocation.

Kántor Lajos

A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL, MÚLTJÁRÓL, JELENÉRŐL

A romániai magyar irodalom mindenekelőtt azoknak fontos, akikről, akikért és akiknek szól — vagyis a romániai magyar olvasóknak. Ha mégsem zárkózik önkörébe, ennek nem csupán az az oka, hogy mindenfajta elzárkózás a beszűkülés, s következményeként a rosszfunkcionálás veszélyével jár, tehát figyelniük kell közvetlen és távolabbi környezetükre, az egész nagyvilágra; a figyelem egyre inkább kölcsönös, örvendetesen szaporodnak a jelek, amelyek irodalmunk hatósugarának növekedését bizonyítják, mind az országhatáron belül, mind azon túl — áttörve a nyelvi korlátokat is. Folyamatról van szó, amelynek lényegében még kezdetén vagyunk, ám e folyamat iránya biztató, ezzel magyarázhatjuk a romániai magyar irodalom alapvetően jó közérzetét a hetvenes évek elején.

Miért lehet érdekes a kívülálló — így például a jugoszláviai magyar olvasó — számára a romániai magyar irodalom? Két okból, illetve kettős minőségében: 1. mint történelmi, művelődéstörténeti jelenség; 2. mint esztétikai jelenség; pontosabban, mint a földrajzi-történelmi-etnikai hovatartozástól függetlenül, azokon felülemelkedő irodalmi értékek teremtője. S ha első minőségében már régóta elgondolkodtató tanulságokkal szolgál (bár újabb fejlődése még inkább kiemeli e tudományos, módszertani tanulságokat), az utóbbi, az esztétikum révén épp mostanában figyeltet fel ismét magára — a két világháború közötti olyan egyetemes értékekhez méltón, amilyeneknek Tamási Áron népi szürrealista novellisztikáját, Nagy István szikár realista prózáját, Dsida, Áprily rendkívüli nyelvi varázsú költészetét vagy Gaál Gábor szerkesztői-kritikusi örökségét tekinthetjük. Eredményeink, gondjaink, problémáink így nyilván nem közömbösek a jugoszláviai magyar irodalomnak — noha az egyszerű vajdasági olvasó mindmáig nem sokat tudhat róluk. Néhány névvel, így mindenekelőtt a Tamásiéval, az Áprily Lajoséval, találkozhatott ugyan az irodalomtörténeti tankönyvek lapjain is, és Benedek Elektől Veress Zoltánig a jugoszláviai elemista olvasókönyvekben ugyancsak feltűnt már egy-két romániai magyar költő, prózaíró neve — a tulajdonképpen ismerkedés; az ismeretség azonban a jövőre vár.

MEGHATÁROZÁS, MÓDSZERTANI KÖVETKEZTETÉSEK, LEHETŐSÉGEK

Romániai magyar irodalomnak az 1919 után Románia területén született magyar irodalmat nevezzük. Irodalmunk mindkét jelzője, a „romániai” és a „magyar”, a lényegi minősítést szolgálja. Korábban nevezték ezt az irodalmat erdélyinek, ám ez a megnevezés több szempontból nem pontos: egyrészt túl tág (időbelileg), másrészt túl szűk (térben és szemléletileg). Mert bár vannak irodalmunknak jelentős erdélyi sajátosságai, amelyek az évszázadokkal ezelőtt e tájakra született irodalmi alkotásokkal összekötnek, abszolutizálni őket nem lehet — visszatérnénk vele a transzilvánizmus kezdetben haladó, mert itteni helytállást, néptestvériséget hirdető, de aztán mind ködösebbé, nem egy esetben retrográddá váló elméletéhez. Gaál Gábor már 1936-ban élesen tette fel a kérdést a *Korunkban*: „Erdélyi-e vagy romániai magyar irodalom?”, s válaszában egyértelműen az utóbbi mellett tört lándzsát; a valóságból indult ki, abból, hogy a magyarság Romániában nem csupán Erdély területén él, tehát irodalmának is ezt kell tükröznie, s nem korlátozhatja magát egy régmúlt valósághoz igazodó történelmi tudatra. Amikor ma mindegyre e Gaál Gábor-i meghatározásra hivatkozunk, szintén nem valamiféle irodalompolitikai meggondolásból tesszük, hanem valóságismeretünknek engedelmeskedünk. Nem csupán a romániai magyar lakosság területi elhelyezkedését tartjuk szem előtt, hanem azt a társadalmi-politikai ténytet, hogy irodalmunk — csakúgy, mint a potenciális irodalmi hősök (és az írók) világa — az országegészről nem különíthető el, fejlődése függvénye annak a gazdasági-társadalmi-politikai és részben kulturális valóságnak, amely Romániát az adott időpontban jellemzi. A „részben” szó nem véletlenül szerepel utolsó mondatunkban: utal irodalmunk másik lényegi jegyére, magyarságára. Nem egyszerűen nyelvi kérdéstről van ugyanis szó, nem *romániai magyar nyelvű* irodalomról, hanem *romániai magyar* irodalomról, vagyis az etnikai sajátosságok őrzéséről, a hagyományok tudatosításáról, a mai romániai magyarok valóságának, materiális létének és gondolkodásmódjának kifejezéséről.

Irodalomról lévén szó, az *írott hagyomány* ébrentartása, továbbvitele kérdéseink egyik legfontosabbika. Nem járulékos kérdés, időszerű problémáink múltba-hosszabbítása, történelmi kiegészítése, hanem a lényeghez tartozó. Tulajdonképpen irodalmunk meghatározását is ki kellene egészítenünk a diakrónia szellemében, hiszen nem elhanyagolható sajátosság, hogy a romániai magyar irodalom saját hagyományának tekinti mindazt, amit az első nyelvemlékek óta a magyar írásbeliség jelent, vagyis örökségünkbe egyaránt beletartozik az *Ómagyar Mária-síralom* és a mi Farczady Elekünkötől felfedezett, Szabó T. Attilától magyarázott *Marosvásárhelyi sorok*, Balassi Bálint lírája és Zrínyi epikus költészete, Apáczai Csere János tudományos prózája és Mikes Kelemen törökországi levelei vagy — XX. századi példakkal folytatva a sort — Ady, Móricz, József Attila, Kosztolányi életműve.

Ma, amikor a hagyomány-értelmezés körül újratermelődnék a viták, bizonyára nem érdektelen a romániai magyar irodalom történelmi tapasztalatát feleleveníteni. 1919 után önálló irodalmunk arcélének meghatározásában három író művei játszottak különös szerepet, s főképpen az ifjúság körében valóságos Ady-, Móricz- és Szabó Dezső-kultusz nyilvánult meg. Ebből a tényből irodalomtörténetírásunkra az a feladat hárul, hogy az említett

íróknak megkülönböztetett figyelmet szenteljen. Szükséges természetesen az Adyhoz, Móriczhoz, Szabó Dezsőhöz fűződő helyi emlékek számbavétele, de ha csupán az érmindszenti, zilahi, nagykárolyi, nagyváradí Ady-ereklyékkel, Móricz Zsigmond erdélyi útjainak emlékeivel, Szabó Dezső kolozsvári és székelyudvarhelyi diák-, illetve tanár-múltjával törődünk, s nem igyekeznénk sokoldalúan értelmezni magukat a műveket is (amelyek Párizsban, Budapesten, Leányfaluban vagy Debrecenben születtek), provincializmusra kár-hoztatnánk magunkat — és nem érthetnénk meg a romániai magyar irodalom korabeli mozgalmait, csoportosulásait, műveit sem. Persze, Ady, Móricz, Szabó Dezső szellemi kisugárzása mellett figyelembe kell vennünk a *Nyugat* első, második, sőt harmadik nemzedékét is, Kuncz Aladár jelentőségét nem láthatjuk helyesen Babits és Kosztolányi ismerete nélkül, Szentimrei, Bartalis szabadversének értékeléséhez elengedhetetlen a szembesítés Kassák költészetével (bármennyire más is legyen a Bartalis-vers, mint a Kassáké), Gaál Gábor főként fiatalkori kritikái feltételezik a századeleji avantgarde befogadását. A teljes magyar irodalmi múlt számbavételén belül, persze, a helyi kötődések külön is köteleznek, s nem véletlen, hogy a Bolyai-filológiában, az emlékirók, Kemény Zsigmond hagyatékának feltárásában, Aranka György nyelvűvelő és tudományterjesztő munkásságának megismertetésében, a népköltészet-gyűjtő Kriza János életművének feltérképezésében, Arany János szalontai, Ady érmindszenti és nagyváradí éveinek irodalomtörténeti megvilágításában a romániai magyar kutatók nélkülözhetetlen, úttörő munkát végeztek. Nem véletlen, hogy napjainkban a modern magyar prózát elemezve, figyelmünk a századforduló novellisztikája felé fordul, hiszen a kolozsvári újságírással szorosan összefonódott Petelei István, Thury Zoltán, Török Gyula prózaírói pályája, itt kapott jelentős ösztönzéseket Bródy Sándor, Tolnai Lajos marosvásárhelyi, Gozdsu Elek temesvári életszakasza pedig szintén nem csupán biográfiai mozzanat. Az egyetemes érdeklődésre számot tartó alkotók mellett nyilván nem hanyagolandók el a főképpen helytörténeti fontosságú írói művek sem — anélkül persze, hogy arányérzékünk megbillenésével, csupán a helyi vonatkozások miatt, a klasszikusok mellé próbálnánk emelni őket.

Ha nem is írói rang, de számunkra fontosság tekintetében azonban olykor részrehajlónak kell lennünk; a közös hagyományokra gondolok, arra, ami népeket, kultúrákat köt össze. Persze, nem lehet szó arról, hogy egy derék, szorgalmas múlt századi műfordítót a kor vezető költőjével közel egyenrangúként láttassunk (erre is volt kísérlet), de arról már igen, hogy kapcsolatteremtő szolgálataért nagyobb figyelmet szenteljünk neki, mint a vele színvonalban nagyjából egyenrangú, ugyancsak a második vagy harmadik vonalba tartozó lírikusnak. És ez ismét nem irodalom-politikai alkalmazkodás, nem pillanatnyi taktikai kérdés, hanem irodalmunk jellegéből adódó feladat, reális igény. A hagyományokhoz s a ma magyar nyelven születő művekhez kötődés ugyanis csak az egyik feltétele a romániai magyar irodalomnak; a másik hasonlóképpen nem elhanyagolható: élő kapcsolata a jelenkori román kultúrával, irodalommal. A nemzetiségi irodalmak — köztük a romániai magyar irodalom — rendkívüli szerepe az ilyenfajta kapcsolatteremtésben mérhető fel. A kérdés publicisztikai oldala közismert, valójában azonban inkább csak sejtjük a létünkben, irodalmunk létéből adódó lehetőségeket, s nem élünk velük kellőképpen. Fábry Zoltán meggyőzően bizonyította cikkeiben, tanulmányaiban a kisebbségi humánus erkölcsi fedezetét, azt a pluszt,

amely a nemzetiségi író igazi aranytartaléka, ám ennek esztétikai vetületét érdemben még nemigen vizsgálták. Holott a mindennapos együttélés olyan művészeti és tudományos tapasztalattal szolgálhat, amelyet az új virágkorába lépő összehasonlító irodalomtudomány kutatója másutt csak laboratóriumi úton szerezhet meg. A kölcsönhatások hogyanja a nálunk in statu nascendi tanulmányozható, és ebben a kölcsönhatásban az előző századok irodalmának erővonalai is megmutatkoznak — egyrészt a szüntelenül újjászülető fordítások, az új műfordítói nekigyürközések révén, másrészt azért, hogy a kortárs író nem függetlenítheti magát attól a kultúrától, amelybe beleszületett, behelyezkedett; része egy irodalmi fejlődésnek, struktúrának, vagyis akarva-akaratlanul közvetítője az elődök művészetének is. Ha pedig az egy-egy nemzetiségi irodalomban feltáruló lehetőségeket nem külön-külön szemléljük, ha végiggondoljuk, hányféle törekvést, hányféle helyzetet, hány nemzeti irodalom legjavát ismerheti meg közvetlen közléről a magyarul olvasó (és ez a kapcsolat sokkal bensőségesebb, mint amelyet a világnyelvekből készült fordítások mindenütt lehetővé tesznek), e művészeti és tudományos megismerés kihasználatlan lehetőségei elkápráztatnak, egyúttal pedig munkára biztatnak. A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás, meggyőződésem, igen sokat kaphat a magyar kutatótól, aki elsőkézből szerezheti ismereteit a szerb, a horvát, a román, a cseh, a szlovák, az ukrán, az orosz irodalomból, sőt ezeket az ismereteket összevetheti a szintén első kézből származó, ugyancsak bensőséges kapcsolatokra alapozott francia, angol, osztrák vagy svédországi irodalmi tájékoztatással — anélkül, hogy valamennyi nyelvet tudnia kellene.

Ebből az elképzelt komplex vizsgálódásból mindmáig még nagyon kevés realizálódott, s tartozásaink hatalmasak a romániai magyar irodalom kínálta összehasonlító elemzés terén is. Legtöbbször még egy-egy, két háború közötti vagy (és itt beszédesebbek a példák) kortárs költő, drámaíró életművében sem tudjuk megközelítő pontossággal kimutatni a rokonságokat, a külső körülmények meghatározta párhuzamokat vagy éppen az egymásra hatást — ami különösen ha az illető költő, prózaíró egy személyben műfordító is, szinte elkerülhetetlen. (Mind magyar, mind román oldalról sorolhatnánk a példákat: az Eminescut fordító Dsidáét és Áprilyét, az Argehezit tolmácsoló Szemlér Ferencét és Kányádi Sándorét — a Jebeleanuét, aki Petőfi kitűnő román megszólaltatója, a szintén Petőfi- és Ady-tisztelő Beniucét vagy a mai középnemzedék néhány költőjét . . .)

KORSZAKOLÁS, KORTÁRSI ÉSZREVÉTELEK

Biztosabbak ismereteink irodalmunk szűkebben értelmezett saját történetéről, egyes korszakairól, különösen az első huszonöt évről, itt már több előzetes kutatásra támaszkodhatunk, s az alapvető kérdésekben kialakult bizonyos nézetazonosság. Az például nem kétséges, hogy a romániai magyar irodalom fél évszázadát két, nagyjából egyforma hosszú időt felölelő részre oszthatjuk, s a korszakhatár közöttük a fasizmus alóli felszabadulás. A történelmi-társadalmi, illetve politikai események oly fontosságúak, a változások oly mélyrehatóak, az irodalom egészére kihatóak (intézmények, lényeges személyi változások, nemzedékváltás), hogy nem mondható az irodalmon kívüli szempontok érvényesítésének az 1944–45-ös korszakhatár megvonása. Az első, a két

világháború közötti korszak a romániai magyar irodalomban szintén tovább bontható: a húszas évek közepéig számíthatjuk a kezdeteket, a maga csoportosulás- és folyóirat-kísérleteivel; 1930-ig kialakulnak, illetve megerősödnek az irodalmi intézmények (*Erdélyi Helikon*, *Szépírók Céh*, *Korunk*); a harmincas évek a realizmus izmosodását hozzák, s ideszámíthatjuk az *Erdélyi Fiatalok* szociográfiai érdeklődését, a *Korunk* valóságirodalmának felfigyeltető eredményeit, majd a Vásárhelyi Találkozón megfogalmazást nyert népfront-eszme sikerét. A háborús esztendőkből e tájon a legjelentősebb kísérlet a népi orientációjú, intellektuális igényű folyóirat, a Szabédi Lászlók szerkesztette *Termés*. 1944. augusztus 23. után, 1944 őszétől számítjuk a felszabadulás utáni romániai magyar irodalmat; ezen a szakaszon belül az egyes fejlődési egységek körülhatárolása már nehezebb, hiszen közelmúltunkról van szó, melynek történetéről egyelőre inkább publicisztikai vagy személyes, semmint tudományos ismereteink vannak. Az irodalmi intézmények megközelítő és a művek alaposabb ismeretében mégis megkockáztathatunk némi rendszerezést: a népfront-korszak szelleme látszik folytatódni egészen 1948-ig, ettől kezdődően azonban a dogmatizmus erősen rányomja bélyegét a folyóiratokra, könyvekre; Szabó Gyula *Gondos atyafisága* (1955) a megújulás hírnöke, a hatvanas évek elejétől aztán megnövekedik a figyelemre méltó művek száma (erre a szakaszra esik a Forrás-nemzedék jelentkezése).

Ezzel már átlépünk a romániai magyar irodalom jelenébe, az utóbbi három-négy év gazdag termésétől meghatározott jó közhangulatba: kiemelkedő verskötetek, néhány nagy regénysiker és elgondolkoztató drámák adnak hitelt ennek a megnövekedett önbizalomnak. Érdekes párhuzamok figyelhetők meg itt is, a műfajok sorrendjében, a romániai magyar irodalom és a jugoszlávai között; nálunk a líra erejét az utóbbi időszakban Kányádi Sándor, Székely János, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza, Király László, Farkas Árpád verseskönyvei dokumentálták, s ezek a kötetek népszerűségben is élen jártak. 1969-ben azután bekövetkezett „a regény éve” (20 regény egy esztendőben!), amely meghozta Bálint Tibor kiugrását a *Zokogó majommal*, s közvetlenül utána tanúi lehettünk Sütő András prózaírói megújulásának, az *Anyám könnyű álmot ígér* hatvanezer példányszámos három kiadásának. Végül a sokáig hamupipőke-szerepű dráma is hallatott magáról, Páskándi Géza és Kocsis István drámaírói tehetségét ma már nemcsak a kritikusok, hanem a nézők is tanúsíthatják; a legkézenfekvőbb bizonyíték a *Vendégség* vígszínházi sikere. Mindez végre ösztönzően hat a kritikára és az irodalomtörténetírásra is: néhány új monográfia, tanulmánygyűjtemény remélhetőleg már ennek a hírhozója.

REZIME

O MAĐARSKOJ LITERATURI RUMUNIJE, O NJENOJ PROŠLOSTI, O NJENOJ SADAŠNOSTI

Autor ističe u svom radu da književnost Mađara koji žive i stvaraju u Rumuniji, pobuđuje interes, pre svega, čitalaca u ovoj zemlji, a isto tako i čitalaca u inostranstvu. Tako mađarskog čitaoca u Jugoslaviji ova literatura može zanimati iz dva razloga. Prvo, kao istorijska pojava, i to pre svega, pojava iz domena kulturne istorije, i drugo, kao estetska pojava, čija književna vrednost nije vezana za određenu geografsku, istorijsku i etničku sredinu. Prvi aspe-

kat je u velikoj meri naučno obrađen, dok po ovoj drugoj liniji književnost, koja je između dva rata obraćala pozornost na sebe folklorističkom srealističkom novelistikom Árona Tamási-a, realističkom prozom Istvána Nagy-a, poezijom Dside i Áprily-a, kao i kritičarsko uređivačkom aktivnošću Gábora Gaál-a, ponovo pobuđuje naše interesovanje.

Težišni deo svog razmatranja autor posvećuje definisanju književnosti Mađara u Rumuniji. Ukazuje na ranije književne tradicije ovog područja i ističe da je kulturno-politički značaj književnosti jedne narodnosti, u ovom slučaju Mađara u Rumuniji, prilično obrađena materija, dok suptilnija pitanja estetske i književne problematike narodnosti, o kojima je književnik Zoltán Fábry iz Čehoslovačke, u publicističkoj formi pisao, tek očekuju seriozniju obradu. Okolnost da jedna narodnost razvija svoju autentičnu književnost u zajedničkom životu sa drugim nacionalnim kolektivitetom dovodi do zaključka da ona ne predstavlja samo most između različitih kultura, u ovom slučaju književnosti preko prevodilačke delatnosti, već se ova uloga mosta može naslutiti, a tek je treba razotkriti pomnijim proučavanjem međusobnog uticaja iz oblasti samog stvaralačkog procesa i formiranja književnog postupka istaknutih stvaralaca.

U završnom delu svog razmatranja autor daje periodizaciju mađarske književnosti Rumunije, i navodi najznačajnije književne stvaraoce svakog perioda. Za poslednji period, koji počinje šezdesetih godina, i to pojavom generacije „Fórrás” (izvor), odnosno Gyule Szabó-a, ima izvesne sličnosti, po shvatanju autora, sa usponom književnosti Mađara u Jugoslaviji. I kod književnih stvaralaca Mađara u Rumuniji, prvo se izrazitiše lirika (S. Kányádi, J. Székely, D. Szilágyi, A. Lászlóffy, G. Páskándi, L. Király, A. Farkas), dok je 1969. godina romana, sa 20 objavljenih dela, od kojih su najznačajniji romani Tibora Bálint-a i Andrása Sütő-a, čiji ukupan rasprodati tiraž u tri uzastopna izdanja iznosi 60.000 primeraka. Doscara zapostavljeno i neafirmisano dramsko stvaralaštvo Géze Páskándi-a i Istvána Kocsis-a, sada se probija do gledalaca i dospeva pred literarnu kritiku, dok esejistika (za razliku od razvojnog puta ove vrste literature Mađara u Jugoslaviji) tek nagoveštava svoje razvojne mogućnosti u Rumuniji, nakon pojave nekoliko značajnijih monografija i zbirki eseja.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DIE UNGARISCHE LITERATUR RUMÄNIENS, ÜBER IHRE VERGANGENHEIT, IHRE GEGENWART

In seiner Arbeit hebt der Verfasser hervor, dass obwohl die Literatur der Ungarn in Rumänien ein Interesse vor allem für den Leser in Rumänien darstellt, diese Literatur auch beim ausländischen Leser ein Interesse erwecken kann. So kann diese Literatur beim ungarischen Leser aus zwei Gründen ein Interesse erwecken. Erstens, als historische Erscheinung, und zwar vor allem eine Erscheinung aus dem Bereich der Kulturgeschichte, und zweitens als esthetische Erscheinung, unabhängig von der Verknüpfung mit einer bestimmten geographischen, historischen und ethnischen Umwelt auf Grund seines literarischen Werts. Der erste Aspekt ist zum grössten Teil wissenschaftlich schon bearbeitet, während der zweite, die Literatur die zwischen den zwei Weltkriegen die Aufmerksamkeit mit der surrealistischen Novellistik von Aron Tamasi, der realistischen Prosa von István Nagy, der Poesie von Dside und Áprily sowie mit Gábor Gaál's Tätigkeit als Kritiker und Redakteur auf sich erweckte, eben in diesen Jahren erneut die Aufmerksamkeit erregt.

Den Schwerpunktteil seiner Erörterung widmet der Autor der genaueren Definierung der ungarischen Literatur Rumäniens. Er weist auf die früheren literarischen Traditionen dieses Gebiets hin, hebt hervor, dass die kulturell-politische Bedeutung der Literatur einer nationalen Minderheit, in diesem Falle der Ungarn in Rumänien, ein ziemlich bearbeiteter Stoff ist, während die feineren und empfindlicheren Fragen der esthetischen und literarischen Problematik der Minderheiten – worüber der Schriftsteller Zoltán Fábry aus der Tschechoslowakei als über den Humanismus der Minderheiten mehr mit publizistischen Mitteln schrieb – erst auf ihre seriöse Bearbeitung warten. Der Umstand, dass eine Nation ihre authentische Literatur im gemeinsamen Leben mit einem anderen nationalen Kollektiv entwickelt, führt dazu, dass diese Literatur nicht nur eine Brücke zwischen verschiedenen Kulturen darstellt, in diesem Falle der Literatur durch Übersetzungstätigkeiten, durch die Verfolgung und rechtzeitige Besprechung wichtigerer literarischer Ereignisse, sondern dass diese Rolle einer Brücke erst erahnt werden kann und durch sorgfältigere Untersuchung des gegenseitigen Einflusses auf dem Gebiet des schöpferischen Prozesses und

der Bildung des literarischen Verfahrens hervorragender Schöpfer jener Literaturen entdeckt werden soll für die, die nationale Minderheiten ein lebendiges und schöpferisches Bindeglied darstellen.

Im Schlussteil seiner Erörterung gibt der Autor eine zeitliche Einteilung der ungarischen Literatur Rumäniens, so dass er gleichzeitig informativ die wichtigsten Schriftsteller der einzelnen Perioden anführt. Die letzte Periode, die Anfang der 60er Jahre mit der Erscheinung der Generation „Quelle“ („Forrás“) beginnt und deren Vorläufer Gyula Szabó war, hat, gemäss der Auffassung des Autors, eine gewisse Ähnlichkeit mit dem Aufstieg der Literatur der Ungarn in Jugoslawien. Auch bei den ungarischen Schriftstellern Rumäniens erlebt zuerst die Lyrik Anerkennung (S. Kányádi, J. Székely, D. Szilágyi, A. Lászlóffy, G. Páskándi, L. Király, A. Farkas), während das Jahr 1969 ein Jahr des Romans ist, mit 20 veröffentlichten Romanen von denen das bedeutendste Werk von Tibor Bálint stammt. Binnen kurzer Zeit folgt die Veröffentlichung eines Romans von Andreas Sütő, der einen ausgesprochenen Erfolg erzielte und in drei aufeinanderfolgenden Ausgaben in 60.000 Exemplaren verkauft wurde.

Mit den Bühnenwerken von Géza Páskándi und István Kocsis erlangt auch diese literarische Form Anerkennung, sowohl bei den Zuschauern als auch bei den Literaturkritikern, während die Esthetik (im Gegensatz zum Entwicklungsweg der Literatur der Ungarn in Jugoslawien) ihre Entwicklungsmöglichkeiten in Rumänien erst andeutet durch das Erscheinen einiger bedeutender Monografien und Essaysammlungen.

Farkas Nándor

A ZENTAI MŰVÉSZTELEP TÁRSADALMI SZEREPE

Az ország első művésztelepe, a zentai ebben az évben ünnepli húszéves fennállását, mely alkalomból külön akcióprogramot állított össze a jubileumi bizottság. E program több kulturális rendezvényt irányoz elő. Az első ezek között Tóth Józsefnek, a város korán elhunyt tehetséges szobrászművészenek emlékkiállítása volt; ezt követte május derekán az a retrospektív tárlat, amelyen az úttörő hat festő — Milan Konjović, Milivoje Nikolajević, Bosán György, Stevan Maksimović, Sáfrány Imre és Ács József — szerepelt a művésztelep működésének első éveiben készült festményeivel. Ez a hat képzőművész rakta le 1952-ben nagy lelkesedéssel és szenvedéllyel a képzőművészet olyan új intézményének alapjait, amely a későbbi évek folyamán tért hódított magának, s a kultúra és művelődés területén teljes mértékben igazolta létjogosultságát.

Az elmúlt két évtized alatt a művészet és társadalom új viszonyáért küzdő képzőművészek, valamint a mecénás szerepét vállaló város példája nyomán újabb alkotók kapcsolódtak be a művésztelep munkájába, és számos más helység is elindult ezen az úton, mind a tartományban, mind az ország más területein, úgyhogy ma már 60–70 művésztelepet tartunk számon. A művésztelepek munkájának eredményeiről a festészet, grafika és szobrászat egymást követő kiállításai tanúskodnak, melyeket 1962, azaz a művésztelepek tízéves jubileuma óta, minden évben a Szabadkai Képzőművészeti Találkozó rendez.

Ha e húszéves múltra tekintünk vissza, akkor azt látjuk, hogy a művésztelep indulása időben majdnem egybeesik azokkal a társadalmi változásokkal, amelyek nálunk a dogmatikus szocializmussal való szakítás és az önigazgatóson alapuló szocialista társadalmi viszonyokra való áttérés jegyében mentek végbe. A munkástanácsok a gazdasági vállalatokban akkoriban még nagyon kezdetleges módon működtek, az új viszonyok a művészetben, a közoktatásban és a művelődésben még csak általános körvonalaikban sem voltak láthatók. A művészet és irodalom a nagyobb központokban éppen hogy csak kezdett megszabadulni az irányítás kötöttségétől és próbált kiszabadulni a dogmatikus béklyókból, a társadalmi irányításról pedig még csak a legmesszebbre tekintők álmodoztak. Ugyanakkor Zentán, ebben a vajdasági kisvárosban, ahol a városiasodás az életkörülményeknek akkor még mindig nagyon csekély részében volt érzékelhető, kibontakozóban volt egy új elgondolás a művészet demokratizálódásáról és humanizálódásáról, megvalósult egy elgondolás, amely arra volt hivatott, hogy a képzőművészetet visszahozza az elidegenedett központokból a forrásához.

Az első művésztelep gondolata és gyakorlata felbontja a művészet—társadalom relációján uralkodó korábbi felfogást, és az öngazgatási viszonyok realizációját tűzi ki célul a képzőművészetben. És hogy az elgondolás nem maradt csak kísérlet, hanem évről-évre szélességben és mélységben, formában és tartalomban egyaránt gazdagodott, annak nemcsak a társadalmi összefelődés irányzata kedvezett, hanem az emberek és a környezet lelkes hozzáállása is.

Az első művésztelepet életre hívó város és annak polgárai nagyon sokszor kifejezték igényüket az újra és a haladóra, gyakran volt tapasztalható az a törekvés, hogy a vidékiesség keretét áttörjék és megnyíljon a város a világ áramlatai előtt. Így volt ez 1952-ben is, amikor Ács József a maga és néhány képzőművész társa elgondolását a művésztelepről előterjesztette a város és járás akkori társadalmi-politikai tényezőinek, akik minden ingadozás és elméleti okoskodás nélkül magukévá tették a javaslatot, és hozzájárultak a művésztelep megalapításához még abban az évben. Ez volt az említett hat művész első találkozása, s most húsz év után ismét ők kerültek a figyelem és az ünneplés központjába ebben az egykor „lompos” és „halott” bácskai városban, amelyet az élet és az emberek gondolkodásának emancipálódása igen gyakran nehéz problémák elé állított. Azonban a városnak az az elhatározása, hogy vállalja a társadalmi mecénás szerepét a képzőművészetben, lényegében anticipációja volt mindannak, amit a kulturális akció kragujevaci kongresszusa csak a múlt évben juttatott általános érvényre. Ez a város azonban már 1952-ben állást foglalt a kultúra és művészet iránti új viszony mellett, és az elkövetkező évtizedekre is meghatározta egész fejlődésének irányát.

Nincs itt terünk a város művésztelepeinek összes fejlődési szakaszait végigkísérni, hisz az hosszabb tanulmányt igényelne, és a művészettörténezsnek feladata. Annyit azonban ezen a helyen is megállapíthatunk, hogy a zentai művésztelep két évtizedes fejlődése közvetlen összefüggésben van társadalmunk fejlődésének sokszor viharos menetével, amely igen nagy feladatok elé állította az országot: gazdaságilag egyenlőtlenül fejlett vidékek, állandó szociális változások, a lakosság soknemzetiségű összetétele, s mindezzel egyidőben egyfelől a kulturális lemaradás leküzdésének imperatívusza, másfelől pedig a jelen kor kulturális igényeinek biztosítása.

A környezet mint társadalmi közeg és a művésztelep, illetőleg a képzőművészet közötti termékeny kölcsönhatás tényét szintén nem kell bizonygatni, hisz azt tudományos fogalmazásban éppen a „Létünk” választotta vezérgondolatául. Itt inkább arra szükséges rámutatni, hogy a társadalmi tudat olykor milyen mértékben hat vissza a társadalmi viszonyok fejlődésére. Kéztudott, hogy a városiasodás megköveteli a gondolkodás emancipálódását, az ember általános műveltségi szintjének emelkedését, az anyagi eszközök termelőinek iskolázottságát és magasabb műveltségi szintjét. Előfordulhat viszont, hogy az anyagi viszonyok egy-egy közegben még viszonylag fejletlenek, amikor a művészet bizonyos ágai és reprezentánsai már előretörnek, meghaladják korukat, törve az utat a tudat gyorsabb fejlődése előtt. A fejlettebb művészeti élet általában s a képzőművészet előretörése külön, feltétlenül jelent valamit. Ha mást nem, akkor legalább gondolkodásra készíti az embereket. Ezért nyilván nem jár messze az igazságtól Fiedler Konrad német műbíró és esztéta megállapítása, hogy „képzetünk a világról a képzőművészet nélkül tökéletlenebb volna”.

A művésztelep működése és a festők jelenléte évről-évre befolyásolja és formálja az emberek felfogását a művészetről általában, külön pedig a képzőművészetről. Mindenki közvetlenül betekintést nyerhetett a művészi alkotás folyamatába, és így a művészet az embertől elvonatkoztatott magasságból vagy az elefántcsont-toronyból oda került vissza, ahonnan hatása is közvetlenül érvényesülhetett. A művészi alkotó munka kérdéseinek megfogalmazását, az időtől, a kortól és környezettől függő állandó változását az élet hitelesíti legjobban. A képzőművészet központi kérdéseinek, akárcsak a kultúra és a művészet egyéb kérdéseinek újra és újra való megfogalmazása természetes következménye demokratikus, öngazgató szocialista társadalmi viszonyainknak. Egészen természetes immár, hogy a képzőművészet élet-szükségletté vált, és az anyagiak növekedésével — ami minden ellentmondás ellenére is állandó folyamat — a művésztelep jellege is folytonosan változott, az intézmény pedig fejlődött az elmúlt két évtized alatt. Az alkotó szabadság is mind teljesebbé vált. Mindez újabb és újabb vállalkozásokra serkentette a művésztelep lelkes szervezőit a városban. Az is természetes, hogy a művésztelep munkájának és fejlődésének egyetlenegy eredményéhez sem lehetett eljutni könnyen, az elkerülhetetlen ingadozások, tévelygések és a gyakran ellentétes vélemények összeütközése nélkül, ami velejárója minden útkeresésnek és felemelkedésnek.

Az is tény, hogy a város polgárai nemcsak megszokták lassan a festőket, hanem az elmúlt húsz év alatt meg is szerették őket. A tárlatok állandó tömeges látogatottsága, valamint a képzőművészet új kísérleteinek támogatása jellemzi a zentai művésztelep munkásságát, és ezért teljesen indokolt a szélesebb kulturális közvélemény elismerése, amely 1969-ben a Vuk-díj odaítélésében nyilvánult meg. A képzőművészet és a kultúra népszerűsítése szinte állandó vezérfonala volt a művésztelepnek az elmúlt időszakban.

A második állandó törekvése a művésztelepnek, hogy tevékenységét kibővítsé és elmélyítse. A megcsontosodás és konzerválódás helyett a művésztelep keretei évről évre bővültek, tartalma állandóan felújult, és gazdagodott, ily módon aztán folytonosan erőt sugárzott a művészek és a közönség felé egyaránt. Az akvarell festészet a Tiszán, a festők reagálása az eseményekre csak két olyan új megnyilvánulási formája volt a művészeknek és a művésztelepnek, amelyek annak funkciójából következnek: a környezet problémáját és eseményeit megörökíteni a vásznon. A művészi alkotás ösztönzési módjának keresése — minthogy az ösztönzés még mindig nincs arányban a képzőművészek eredményeivel és a lehetőségekkel — volt a kiindulópontja a művésztelep új kezdeményezéseinek, amelyek kisebb-nagyobb eredménnyel jártak. A művészet és társadalom viszonyának kimunkálása továbbra is az alkotók, a kultúra területén ténykedők, mindenekelőtt pedig az anyagi javakat termelő dolgozók aktuális feladata.

A művésztelep fennállásának és működésének eredményeként kell számba venni azt a gazdag képanyagot, amely az elmúlt évek folyamán felgyülemlett és 1972 végéig az új képtár felépülésével nyer elhelyezést. Tóth József hagyatékaival együtt a város állandó képtárának máris hétszáz festmény és szobor van a birtokában, ami szerény alapját képezi a megnyíló állandó képtár működésének. A képzőművészet és a műpártolók nagy száma bizonyára továbbra is kész képet adományozni a városnak, amelyek elhelyezése most lehetővé válik az állandó képtár intézményének megvalósulásával.

Nem utolsó sorban említjük meg a zentai és a szomszédos magyarországi

(hódmezővásárhelyi) művésztelep immár hétéves gyümölcsöző együttműködését. A híd szerepe mellett, amelyet ez a két rokon művészeti intézmény betölt a két ország és népei között, nagy jelentőségű a művészetek és a művészek egymásra gyakorolt kölcsönös hatása is, amit lehetővé tesz a tájak rokonjellegéből eredő hasonlóság a festői motívumok között. Elvárható hogy a két intézmény közötti további együttműködés még gazdagabb és eredményesebb lehet.

Nem célunk itt a művésztelep legutóbbi jubiláris kiállításának esztétikai elemzése és minősítése. A hat képzőművész már kivívta a hazai, némelyek pedig a nemzetközi kulturális közvélemény megbecsülését is. Kétségtelen azonban, hogy a hat képzőművész legutóbbi tárlata több figyelmet érdemelt volna a műbírálók részéről, s kiváló alkalmat kínált a megtett húszéves út elemzésére és az eredmények összegezésére a műpártoló közvélemény előtt. A hat képzőművész vásznain megjelenő görbe városi utcák, az akácok és gesztenyefák, a Tisza parti emberek és események stb. függetlenül alkotójuk realista, impresszionista vagy expresszionista, később pedig modernisztikus művészi irányzatától, már eddig is kiváltották a jószándékú, tárgyilagos és műértő kritika elismerését. Bizonyos, hogy a kiállításon szereplő alkotók a képzőművészet területén — alkotó munkájukkal csakúgy, mint társadalmi téren a művészet érdekében kifejtett eddigi tevékenységükkel — tovább fogják gazdagítani nemcsak a város, hanem a szélesebb közösség kultúráját is.

A művésztelep jubiláris esztendeje jó alkalom arra, hogy újból elgondolkodjunk az előttünk álló útszakaszról. Ma már nem elegendő hangoztatni, hogy a művésztelep beváltotta a hozzá fűzött reményeket és igazolta létjogosultságát. Azok a társadalmi megmozdulások, amelyek kulturális és politikai téren folyamatban vannak Zentán a jubileumi év kapcsán, támpontot nyújtanak a művésztelep hosszabb távú fejlődési programjának megfogalmazásához. Ez a fejlődés valószínűleg egyenletesebb lesz, mint az eddigi, nyilvánvaló azonban, hogy a művészet és társadalom viszonyában a képzőművészetnek is mind nagyobb szüksége van a gazdasági szervezetekkel való kapcsolatra, hogy jól felszerelt műtermek és műhelyek álljanak a művészek rendelkezésére, mert azok nyújtanak lehetőséget a művésztelepek újabb kezdeményezései számára.

REZIME

DRUŠTVENA ULOGA SENČANSKE LIKOVNE KOLONIJE

Navršavanje dve decenije postojanja Senčanske likovne kolonije, pogodna je prilika da se ocenjuju rezultati rada ove ustanove, da se sagleda njena uloga na produbljanju veza između umetničkog stvaralaštva i samog našeg društva. Šest slikara koji su bili inicijatori stvaranja kolonije — Milan Konjović, Milivoje Nikolajević, Stevan Maksimović, György Bosán, Imre Sáfrány i József Ács —, kao i mnogi društveno politički rukovodioci grada Sente, u određenom smislu su anticipirali decentralizaciju i humanizaciju političkog, privrednog i umetničkog rukovođenja, prevazilaženje okoštalosti i otuđenosti velikih centara, i stvorili novu formu društvenog mecenata koji se od tog vremena proširio i opravdao svoje postojanje širom zemlje.

Dosadašnji rezultati podstiču na dalje napore, kako umetnike-stvaraocce, tako i odgovorne pojedince u društvu, te se opravdano može očekivati da, u uslovima koje pruža naše samoupravno društvo, naredne decenije Senčanska likovna kolonija donese još značajnija ostvarenja.

SUMMARY

SOCIAL ROLE OF THE ART COLONY IN SENTA

Two decades of existence of the art colony in Senta is the right moment to give one's opinion on the results of this institution, on its role in the deepening of the relationship between the artistic creativeness and the society with us. Six painters who were the initiators — Milan Konjović, Milivoje Nikolajević, Stevan Maksimović, Bosán György, Sáfrány Imre and Ács József — and the relevant social-political factors of the town Senta have in a certain sense anticipated the decentralisation and humanisation of political, economic and artistic management, the surmounting of ossification and estrangement of large centres and have created a new form of social patronage, a form which has from then on spread and has justified its existence all over the country. The hitherto results incite both artists-creators and the responsible individuals of the society and public life on further efforts, so that under the given conditions of our self-management society the forthcoming decade will yield even greater results.

A MŰVÉSZTELEPEK AZ ALKOTÓK SZEMSZÖGÉBŐL

A zentai festőtelep elindulásának huszadik évfordulója van. Ez az esemény akkor, de ma is, Zenta társadalmi életében jelentős képzőművészeti és kultúrtörténeti mozzanat. A befektetés, a két évtizedes kitartás, mind a szervezők, mind pedig a művészek részéről példamutató sikereket eredményeztek. Nem csak a zentai művésztelep elindulásáról és az új képtár megnyitásáról van szó.

Azzal, hogy ez a tény Jugoszlávia kultúréletében és képzőművészeti fejlődésében egész sor láncreakciót indított el, és vált ki még mindég, azóta és ma is a leghaladóbb akciót jelenti képzőművészeti életünk társadalmi viszonyainak fejlesztésében, mert az ország különböző vidékein már több mint hatvan festőtelep és szobrász-symposion tevékenykedik. Ezeken az alkotótelepeken és azok kiállításain 1000–1200 művész szerepel évente, és több mind 2000 alkotást mutatnak be a tárlatokon, szoborparkokban stb. Jugoszláviában a nagyobb városokban államilag és köztársasági kultúrközösségek által létesített múzeumok és galériák, valamint képzőművészeti rendezvények mellett, községi befektetéssel, kevés társadalmi pénzzel és a művészek egyéni hozzájárulásával, 60–65 községben új képtár, szoborpark létesült és iskolák, kultúrotthonok és más középületek falain vagy az előttük elterülő tereken a műalkotás közkinccs lett.

Ha a községek művelődési közösségei több eszközzel rendelkeznek és a munkaközösségek is érzik, hogy a műalkotás is a mindennapi élethez kell hogy köthődjön az ipartelep környékén, a gyárépület falán és a munkahelyen, ha nem marad csupán kultúrrepresentáció a magasztos galériák termeiben és falain, úgy a művészek társadalmi helyzetét és szerepét nem csupán a központi intézmények vezetői és a kiválasztottak egyeduralma fogja meghatározni szervező és vásárló bizottságok révén, hanem azok az érdekközösségek, amelyek megállapodásokkal és szerződésekkkel foglalkoztatják majd az alkotókat.

Az alkotói szabadság a művész szellemi és érzelmi életének a függvénye, de az alkotó csak akkor élhet vele, ha társadalma érdekeinek és követelményeinek megvalósításakor saját munkájával, alkotásainak áttulajdonításával és közkinccsá tételével anyagilag is függetlenítheti és biztosíthatja önmagát. Ez a feltétele a képzőművészeti élet további demokratizálódásának és az önkormányzat nagyobb fokú gyakorlásának is.

A ma művésztelep-mozgalmának csak egy fontos célja lehet: az önkormányzati és szabad alkotási joggal rendelkező, kezdő vagy elismert művészek

úgy tevékenykedhessenek hogy biztosíthassák anyagi egzisztenciájukat, mert csak így tölthetik be elhivatottságukat; így teremthetnek (még ha önmaguknak is) meghittebb művészetet, és megrendelések, megbízatások alapján (a nagy nyilvánosság számára) közkinccseket.

Nálunk az ilyen feladat vállalása ma már nem demagógia, mert ilyen célt a művésztelepeken tűznek ki az alkotók. Önkormányzati alapon a társadalom, a közélet és a közvetlen termelés képviselőivel közösen tudnak hatni arra, hogy a művészet betöltse szélesebb társadalmi szerepét is.

Sokáig hangoztatták nálunk azt, hogy a művésztelepek „társadalmi mecénások” nálunk is. Az indulásnál ez lehetett ugyan jelszó, de ma már ez nem elfogadható megoldás a művészek számára. A művésztelepek megalakulásuknál, fejlődésüknél, célkitűzéseiknél és szerepüknél fogva különböznek egymástól. Ennek ellenére az egész művésztelepi mozgalom fejlődése folytonos, mint maga a képzőművészeti élet, hiszen annak igen jellegzetes megnyilvánulása és továbbfejlesztője is.

MŰVÉSZTÁRSULÁS

A nagy mesterek művészi tehetségükkel és mesterségbeli tudásukkal nemcsak „taszítják” maguktól a hozzájuk hasonlókat vagy a gyengébbeket, hanem mágikus erővel vonzzák is magukhoz lényük, elveik és munkáik tisztelőit, a rajongókat és a tapasztalatgyűjtőket; tanítványaikkal pedig *a mesteriskola* és *a közös műhely* falai között vagy pedig *plein air csoportok* formájában foglalkoznak — ezek tulajdonképpen *szabad iskolák*. Az azonos elvet vallók, a közös vagy hasonló célokért küzdők, a hasonló téma vagy stílusjegy megszállottjai *művészeti csoportok* létrehozásával tömörülnek. *A szakmai társulások, képzőművészeti és iparművészeti egyesületek és szövetségek* az alkotók társas életének és társadalmi viszonyulásainak a megnyilatkozásai.

MŰVÉSZTELEPEK

A művésztelep a képzőművészeti élet és művésztársulás viszonya a társadalomhoz, ahol nem intézményesített formában, hanem szabadon egyezkedik az alkotói meg a közösségi érdek. Különböző időben és helyen, objektív és szubjektív tényezőktől függően — az anyagi alap és társadalmi tényezők, a művészek és a szervezők viszonyából születtek meg formai és tartalmi jegyei — tevékenységeikkel pedig a képzőművészeti kultúra terjesztésének leghatékonyabb szervezeteivé váltak.

Legegyszerűbb változatában a művésztelep lehet városban vagy falun egy házban vagy egy helyiségben, amely a művészek rendelkezésére áll, s ahol az alkotók minden egyéni vagy más anyagi támogatás nélkül, önkéntesen csoportosulnak, összejárnak dolgozni, vitatkozni, egymást meggyőzni, tapasztalatot és szakmai titkokat cserélni — tisztán a művészeti tevékenység, a „közös ügy” érdekében. A művésztelep tagjai leggyakrabban a kor „számlázottjai és mellőzöttjei” is, akik a metropolisokon kívül alkotásaikkal és kiállásaikkal foglalnak állást az elitizmus és a konzervatív képzőművészet ellen. Fő erejük a baráti és szellemi egység, amely a csoportot összetartja és képessé teszi arra, hogy szakmai és művészi problémákkal telített légkörben invol-

válja a nemzetiségi jellegeket és a stíluskülönbségeket. Egy lelkes vezető vagy több művészegyenység jelenléte biztosítja a folytonosságot, melyet közösen meghatározott programmal irányoznak elő. Ezek az *alkotói művésztelepek* a képzőművészeti élet legszabadabb szervezetei, mert a kötetlenség és az elhivatottság tudatában mindig tudnak transzformálódni és valami újat adni. Ezért az ilyen alkotótelepek nem képeznek zárt csoportot, hanem östehetségek és fiatalok bevonásával szabad iskola keretében igyekeznek növelni a pártoló tagok és a munkában résztvevők számát. Egészen természetes, hogy munkáikkal igyekeznek a közönség elé lépni, hogy elnyerjék a nyilvánosság igazolását és elismerését. Ezért a legtöbb művésztelep igyekszik mecénásra lelteni, aki vagy anyagilag támogatja és segíti a telep tagjait, megvásárolja az alkotásokat, kiállításokat szervez, nyilvános szereplést és fellépést biztosít a telep együttese részére. Ezek után az erősebbek kiválnak, önállósulnak, vagy újabb csoport és szervezet létrehozásához fognak.

A *mecénás művésztelepek* a történelmi fejlődés folyamán alakultak ki. Még az i. e. korszakokba vezethető vissza a „bőkezű pártfogó” megjelenése egy fáraó vagy Maecenas, a gazdag római polgár személyében. Később nagyonos családok, arisztokraták, gazdag polgárok és pénzes tőkések lesznek a művészek mecénásai. A műalkotás ilyen tulajdonban, legtöbbször a fényűzés, a pompa és a gazdagság szimbólumává válik, mert nagy pénzellenértéke van, és mert örökértékénél fogva műkincs. A műkereskedelem a képzőművészeti alkotást áruvá változtatja. Ezzel azonban a piacon megjelenik az olcsó áru is, a giccs. A könnyű megélhetés és a készítmények magas felárazási lehetősége, sok álművészt és akarnokot dob ki a hamis értékek zsibvásárára, mert a privát mecénások között igen sok a sznob.

A díszes és stílusos épületek, szobrokkal és más műemlékekkel gazdagított terek, parkok, utcák, a középületek belső felületeit és területeit ékesítő műalkotások, a galériák és múzeumok mind az emberi fejlődés követelményei, de egyúttal reprezentálják az uralkodó osztály ízlését és hatalmát, a jólétet és a közösség kulturális színvonalát. Ezért a jó ízlésű privát mecénások mellett, az állam és az egyház, az ipari trösztök és nagyvállalatok, a városi tanácsok és intézmények az állami vagy társadalmi mecénátus szerepét töltik be, és szintén foglalkoztatják a művészeket — elkötelezett vagy szabad alkotás feltételei mellett.

Mindkét esetben, akár egyéni vagy társadalmi formáját szemléljük a mecénáságnak, olyan viszonyt állapíthatunk meg csak, mint amilyen a „megrendelő” és a „kivitelező”, vagy a „kínáló” és a „vevő” között létezik. Ebben az esetben a művésznek alárendelt szerepe van.

Az állami vagy társadalmi „megrendelést” rendszerint a központi szervek és intézmények felelős vezetői és testületei bonyolítják le. Ezeket a „megbízásokat” csak eminens alkotók, vagyis a „befutottak” valósíthatják meg. Nagyobb képzőművészeti rendezvényeket is központi intézmények szerveznek, és ezeken ismét az előbb említett alkotók jönnek számításba elsősorban. Így a metropolisokban, a különféle szakbizottságokban, zsüriekben és más testületekben, válogatásokkal, díjazásokkal és vásárlásokkal elitista álláspont alakul ki, amely gyakran árnyékot vet az igazi értékekre, a vérbeli művészekre, s ezáltal érvényesüléshez juthatnak az „érdelművészek”. A központokban elismert stílus a hivatalos művészet. Ez legtöbbször a világslágererekhez igazodik, és a konfekciózáshoz vezet, melynek nagyon sok fiatal tehetség esik áldozatául. Ezért az elitizmus a művészi fejlődésre nézve igen

nagy veszélyt jelent. Az érdekművészet nem engedi meg az új szemlélet kialakulását, mert ez az új betörését jelentheti. Az egy helyben topogás, a „maradni a meglevő mellett, és nem változtatni semmin és semmit” jelenti a konzervativizmust.

Ezek a tények készítetik a haladó szellemű alkotókat, a félretaszítottakat arra, hogy új utakat keressenek az érvényesülésükhöz, a szabad alkotáshoz és a megjelenéshez. Ez történt az ezernyolcszázados évek végén és az ezerkilencszázados évek elején Magyarországon, és nálunk Vajdaságban az ezerkilencszázötvenes évek elején.

Kötetlen művészcsoportok kisebb városokban följajánlják „szolgálatukat” a városatyáknak, közéleti vezetőknek, a művészet nagy barátainak, és csak annyit kérnek, tegyék lehetővé számukra, hogy ott, azon a tájon dolgozhassanak, hogy újszerűen, eddig még nem látott módon, megőrököítsék a szép vidéket, az ottani embereket és viszonyokat. Hívják meg őket tíz-tizenöt napra vagy akár egy hónapra is vendégségbe, és ők hálából megfestik a várost, kiállítást rendeznek, előadást tartanak a művészetről, és ha a kiállításról vásárolnak is, úgy mindegyik művész ad egy képet ajándékba a városnak, a népnek, és ha pár éven át odajárnak még galériája is lesz a városnak. Ez valójában érdeklí a művészeket, mert ebben az érvényesülés és megbecsülés útját keresik. Minden alkotónak az a rejtett vágya, hogy az utókor megbecsülje munkáit.

A vidéknek, a kisvárosnak jól jön az egyhangúságot megtörő „új esemény”, a művészek és bohémek jelenléte, akik felverik a vidékiesség csöndjét, kiállításokat is rendeznek, ahol megjelenik a nép, és ünnepélyes alkalomnak számít együtt lenni az „előkelőséggel”, meg azokkal a művészekkel, akik olyan csodálatos dolgokat, érthető is meg nem is érthető alkotásokat állítanak ki. A vendégművészek középületek falait is díszítik, meg szobrokat állítanak föl tereken és parkokban. Mindez új színt visz a közösség kulturális életébe, és így a közösség védnökséget is vállal a művészek felett. A művészet társadalmi érdek, és ezért a község művésztelepet alapít a helybeli és vendégművészei részére, ahol munkalehetőséget, szállásolást és ellátást biztosít a számukra. Minden évben a művésztelep résztvevői számára kiállítást rendeznek, egyszerű vagy díszesebb katalógussal.

A művész elkötelezett tagja a művésztelepnek, mert „vendége” a „vendéglátónak”, és részt kell vennie a kiállításon. Ha a kiállításon díjat kap, vagy megveszik az alkotását, akkor nem az írott szabály értelmében, hanem az „illik” alapján a vendéglátónak ajándékoz egy alkotást, jutányosabban adja el a műtárgyat (fél áron is) az az iránt érdeklődőknek. Ennyi humánus és kényszeredettség is van ebben a kapcsolatban. Vannak olyan művésztelepek is, amelyek már a meghívó levélben tudatják a művésszel, hogy ha elfogadja a meghívást, akkor kötelessége egy alkotást ajándékozni a művésztelep galériájának. Nem tudni, hogy az ilyen művésztelep vezetősége mecénás-e?

A mecénás művésztelep tehát a társadalmi mecénátus olyan formája, amely a közösségi érdek mellett a művész érdekeit is figyelembe veszi. A művésztelep vezetőségében helyet foglal néhány kiválasztott művész is, és így az együttesen elfogadott program szerint tevékenykedik a kolónia. Meg kell mondanunk, hogy az állami vagy társadalmi beavatkozás hivatalosan nincs jelen egy művésztelepen sem, de egészen természetes, hogy erre fennáll a lehetőség.

A mecénás művésztelepeknek az a pozitív igyekezete, hogy anyagilag is

támogassa a művésztelep tagjait, hogy ingyenes ellátásban részesít (akár egy hónapon át is) tíz vagy tizenöt művészt, nem sokat jelent, főleg abban az esetekben nem, ha a telep vezetősége egy alkotás ajándékozására kötelezi a résztvevőt. A másik formája az anyagi támogatásnak, a munkák megvásárlása a kiállításokról; ez szintén csak részben kompenzálja a művész befektetéseit (idő és anyag), mert rendszerint a „vendég” udvariasságból, egy leendő galéria megalapítása érdekében féláron adja oda a munkáját.

A galéria alapítása jelentős mozzanat a telep életében és fejlődésében. Elsősorban azért, mert a község jelentős kultúrintézményt létesít, másodsorban azért, mert a galéria fundusa képzőművészeti és kortörténeti dokumentumot képez. Pl. ma már a nagybányai művésztelep megalakulásától számítják a modern magyar képzőművészet létezését. Egy galéria értékeiről itt nem kell szólnunk, sem a közönség, sem pedig a művészek szemszögéből nem kell azokra rámutatnunk.

A galéria működésével a művésztelep intézményesítődik; új szabályzat és vezetés mellett dolgozik. Egészen logikus, hogy ezentúl sokkal nagyobb figyelmet szentel a művek kvalitásának és a meghívott művészek renoméjának, mint annak, hogy helyet, elegendő időt és teret biztosítson művészcsoportoknak és kellő anyagi támogatásban részesítse a kísérletező alkotókat. Arra a megállapításra juthatunk, hogy az ilyen típusú művésztelepek fejlődésében is van lángoló kezdet, aranykor és hanyatló időszak, amely nem mindenütt jelenti egyben az elmúlást is. A gazdag tradíció elegendő alap ahhoz, hogy az ilyen művésztelepek megújhódjanak, és alkalmazkodjanak a társadalmi és kulturális fejlődés új feltételeihez. Az egész művésztelepi mozgalomnak tulajdonképpen ez a legfontosabb feladata, hogy elősegítse a képzőművészet megújódását és kiszélesedését.

Állami művésztelepek — alkotótelepek a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban léteznek, ahol a népuralom ideológiájával meghatározott kultúr- és művészpolitika alapján tevékenykednek a demokratikus centralizmus irányítása mellett, az államilag javadalmazott országos művészi szövetségek és önálló pénzforrással rendelkező képzőművészeti alapok és lektorátusok vezetésével.

Az állami művésztelepeknek kétféle változata van: a vidéki és a városi. A *városi művészkolóniák* inkább művésznegyedek egy városban, ahol több művész számára műtermes lakásokat építtet az állam vagy a városi tanács. Az ilyen művészkolóniák nem szervezett és tervekkel meghatározott tevékenységet folytatnak, de kiállításokon sem szerepelnek önállóan. Valószínű, hogy idővel, összehasonlítások alapján majd meg lehet határozni a kölcsönhatásokat és mindazokat a tényeket, amelyek a művészi együttélés következményeiként jelentkeznek.

A *vidéki alkotótelepek* kétféle változatban léteznek. A képzőművészeti alap által vezetett és finanszírozott művésztelepek mellett, mint például Magyarországon a zsenyei, kecskeméti, nagymarosi, martélyi, szigligeti, balatonföldvári és gályatetői művésztelepek, egyes megyei és városi tanácsok, a képzőművészeti szövetség területi szervezeteinek és a helybeli művészek csoportjának segítségével alapítanak művésztelepeket, fedezik a telep fenntartásának és a résztvevő művészek eltartásának, a kiállítások megrendezésének anyagi kiadásait. A művésztelepek programját és a résztvevők névsorának összeállítását is ezeknek a művésztelepeknek a vezetőségei végzik. A vezetőséget helyi erők, művészek és közéleti személyek képezik. Ezeknek a művész-

telepeknek jelentős szerep jut a képzőművészeti élet demokratizálásában. A villányi szobrászati és a siklósi kerámiai symposion, a fonyódi, egervári, mecseknádasdi, szekszárdi, szolnoki, hajdúböszörményi és nyíregyházi művésztelepek külföldi művészeket is meghívnak az alkotótelepekre, és igyekeznek művészcserével gazdagítani az alkotói tapasztalatokat. Az utolsó években Jugoszláviából is mind több művész megy ezekre a művésztelepekre. A szabadkai Képzőművészeti Találkozó intézménye tart fenn kapcsolatot az említett művésztelepekkel.

A magyarországi Képzőművészeti Alap vezetősége is lépéseket tett, hogy a Jugoszláviában működő művésztelepekkel felvegye a kapcsolatokat, és beütemezze a tervszerűbb művészcserét. Bányai József a Képzőművészeti Alap költségvetési osztályvezetője Budapestről, és Almási Gyula festőművész Hódmezővásárhelyről 1972-ben meglátogatták a vajdasági művésztelepeket, a szabadkai Képzőművészeti Találkozót meg a képzőművészeti egyesület tartományi vezetőségét, és megismerkedtek a vajdasági képzőművészeti élet szervezési adottságaival. Ez az együttműködés kiterjedne Jugoszlávia más vidékein tevékenykedő művésztelepekre is.

A Képzőművészeti Alap magyarországi művésztelepeire a művészek egyéni kérelmük alapján és vezetőségi beutalással juthatnak el egyedül vagy családjukkal együtt. Ezek a művésztelepek tehát nem csak alkotótelepek, hanem egyben művészdülők is. A családtagok jutányos árat fizetnek, s így a telep szociális jellegű.

A művésztelepek ilyen jellege még abból is kitűnik, hogy a Képzőművészeti Alap vezetősége ezeken a művésztelepeken pár évig műtermes lakást és ösztöndíjat biztosít a főiskolákról kikerült fiatal alkotók számára. A fővárosban is létezik *ifjúsági stúdió*, ahol kezdő fiatalok számára munkalehetőséget teremt a szervezet.

A művésztelepek állandó tagjai számára a helyi vezetőségek kiállításokat is szerveznek.

Az eddig elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a népi demokratikus országok alkotótelepei szociális biztonságot teremtenek az alkotómunkához.

A Magyar Képzőművészeti Szövetség, a Képzőművészeti Lektorátus, a Képzőművészeti Alap, a Képcsarnok hálózata, az eladás és vásárlás, a Műcsarnok kiállítási programja kialakult képzőművészet-politika alapján tevékenykedik, és valószínű ez befolyásolja a művésztelepi tevékenységeket is. Például: a művésztelepi kiállításokat is zsűrizik.

Nincs szándékomban bírálni az állami művésztelepek jellegét és szerepét, de elismerve igen fontos szociális jellegüket, úgy érzem szintén nem lehetnek mentesek a fejlődés törvényszerűségeitől és előbb vagy utóbb több mozgalmi joggal kell őket felruházni az alkotói munka és művészi szabadság érdekében.

A városi művésznegyedek, montmartrék mellett még egy új jelenséggel találkozunk a jugoszláv Isztriában.

„A kommúna és a művészet” Szabadkán megtartott országos tanácskozásáról (1965.) Grožnjanba (Grisignane) is eljutott a művésztelepi mozgalom szele, meg a szomszédos Rovinj tengerparti városból is, ahol belgrádi művészek már korábban, saját költségükön elhagyott házakban nyaralásra és munkára alkalmas helyiségeket hoztak rendbe és ott-tartózkodásuk alatt, ex tempore keretében kiállításokat rendeztek a városban. (Az adriai félsziget régi városkáit ugyanis részben elhagyták őslakói, és igen sok gazdátlan házat kikezdett az idő foga, és kezdtek tönkremenni.)

Buje község meghallgatta a szlovén és horvát képzőművészek kívánságát, hogy ezeket az elhagyott házakat Grožnjanban, renoválás ellenében adja át örökös használatra a képzőművészeknek. A szabadkai Képzőművészeti Találkozó és a koszovói képzőművészek egyesülete is ilyen feltételek mellett kapott egy-egy nagyobb épületet, ahol egy váltásban 10–12 művész vagy 4–5 művészcsalád tartózkodhat. Grožnjan *művészváros*. Negyvennél több művész telepedett le itt, azaz minden évben tavasztól őszig ott tartózkodnak ebben az ódon kővároskában. Eddig tizenöt művész nyitott magángalériát önköltségen, a házak földszintjein. A művészek nemcsak a házak tatarozásának a költségeit fedezték, hanem pénzbeli hozzájárulással támogatták a Buje—Grožnjan közötti aszfaltút kiépítését. A város azóta teljesen megújult.

A zenei ifjúság nemzetközi találkozóhelye is ez a művészváros. Ebben a kis isztriai Montmartreban francia, belga és német művészek is tartózkodnak és a Képzőművészeti Találkozó alkotóházában 4–5 magyarországi, a szabadkai művészek vendégei teremtenek kapcsolatot az itt-tartózkodókkal. A város művészei önálló egyesületet létesítettek, hogy hivatalos testületként és a Jugoszláv Képzőművészeti Szövetség tagjaiként részt vehessenek a közügyek intézésében, és védhessék érdekeiket. Az egyesület minden évben a grožnjani galériában megrendezi a tagság közös kiállítását, melyet a környező tengerparti városok kiállítási termeiben is bemutatnak. A szabadkai művészház vendégei is minden évben rendeznek egyéni és csoportos kiállításokat. A kiállításért minden résztvevő tiszteletdíjat kap. Az ottani kiállításokról csak a turisták vásárolnak. A művészek saját maguk is rendeznek önálló kiállításokat galériáikban és természetesen fedezik a katalógus költségeit.

Ennek a művésztelep-típusnak, a művészvárosnak abban van a jelentősége, hogy szabad művészi életet biztosít minden programozás nélkül. A műveket magángalériákban egyéni felelősség mellett mutatja be a szerzője, kínálja és árulja is saját munkáit. Az ott-tartózkodás pihenéssel és nyaralással, barátkozással és éjszakákba nyúló beszélgetésekkel van összekötve.

Isztriában még Rovinj, Motovun, Bale és Labin városokban van művésztelep. Labinban nemzetközi mediterrán szobrászati symposion dolgozik. Ezek mellett rangos képzőművészeti kiállítások vannak; Poreč Nemzetközi Annáljáról, Piran és Rovinj ex-tempore kiállításairól híres. A grožnjaniaknak nem esik messzire Velence sem.

Jugoszláviában még egy típusú művésztelep létezik: a *vállalati művésztelep*. *A munkaközösségek művésztelepei a jövő művésztelepei!*

Abból kiindulva, hogy a művészet általános társadalmi érdek, de egyben minden kisebb közösség, helyi közösség, munkaközösség érdeke is, és mivel a művészet valamennyi dolgozó ember mindennapos szükséglete, — mert vele él, dolgozik, szórakozik és pihen — a dolgozók önkormányzati szervei nem lehetnek érdektelenek a munkások ilyen igényeinek a kielégítése iránt sem. A dolgozók önkormányzati joguk alapján részt vesznek a jövedelem felosztásában és a javadalmak elosztásában is, tehát lehetőségük van eszközöket biztosítani arra, hogy műalkotások birtokába juthassanak.

A jövőben a közvetlen termelők a kultúrmunkásokkal együtt fogják meghatározni a községben a művelődési politikát az intézmények programjainak az elfogadása révén, és közösen fognak dönteni a művelődési közösségeknek juttatott eszközök felhasználásáról.

Több ipari vállalat és kombinát alapított már művésztelepet. A munkás-tanácsok meghívják a művészeket és a vállalat vendégeiként pár hetet töl-

tenek az ipartelepen vagy a községben. Az alkotók közvetlen kapcsolatba kerülnek a munkásokkal is, mert legtöbbször néhány emberrel együtt dolgoznak a képzőművészeti alkotásokon.

A gyár vagy ipari szövetkezet anyagot és tiszteletdíjat ad a képzőművészeknek, vagy megvásárolja az alkotásaikat. Az elkészült műalkotásokat rendszerint az ipartelep környékén helyezik el, vagy pedig a városba kerülnek.

Vajdaságban már az ötvenes évek elején a művésztelepek tagjai felvették a kapcsolatot a gyárakkal és ipari szövetkezetekkel. Topolyán a vasöntőde „megengedte”, hogy a művész a hulladékanyagokból a telep területén elkészítsen egy vasszobrot, amelyet azután egy általános iskola homlokzatára helyeztek el. Adán egy kisipari szövetkezet szőnyegszövő részlegében szövőnőkkel dolgozott három művész, és néhány faliszőnyeget készítettek. Ez csak a kezdet volt.

Macedóniában a prilepi márvány-kombinát szobrász-symposiont alapított. A szobrászok több éven keresztül valósággal teleültették Prilepet csillogó, monumentális fehér márványszobrokkal. A múlt esztendőben ugyanebben a városban a Crn bor Fakitermelő Vállalat faszobrászokat hívott meg, és a középületek belső térségeibe helyeznek szobrokat. Szlovéniában már 1960-ban megkezdte tevékenységét a Forma Viva, a világhírű nemzetközi szobrász-symposion, melyet a helyi vállalatok és művelődési közösségek mellett, a turista szervezet és a köztársasági kulturális alap is támogat. Kostanjevicán faszobor-park, a Portoroži öböl magaslatán fehér kőszobrok, Mariborban betonszobrok és Ravne na Koroskem iparvároskában hatalmas fémszobrok bizonyítják a közösség és a művészek összefogását — egyben a művészet létjogosultságát.

Horvátországban a Sisaki Vasművek festőművészeket látnak vendégül minden évben, és amikor a munkásonigazgatás húszéves jubileumát ünnepeleik, a gyár több mint száz vasmunkásnak megvásárolt festményeket adományozott.

Szerbiában Arandelovacon és Vrnjačka Banján tevékenykednek ilyen jellegű művésztelepek.

Ezek a telepeken a művészek teljesen szabadon alkotnak. Önállóan választják ki az anyagot és maguk határozzák el, hogy mit fognak készíteni.

Az ilyen művésztelepek száma minden évben növekszik, mert a társadalom, a közösség és a művészet viszonyának ezt a formáját a legközvetlenebbül érdekelték, a dolgozók és az alkotóművészek hozzák létre. Vitathatatlan, hogy a szocialista társadalom építését és a művészet fejlesztését szolgálják.

A VAJDASÁGI MŰVÉSZTELEPEK

Az egész mai Jugoszlávia területe igen gazdag képzőművészeti hagyatékban és műemlékekben, hiszen jól tudjuk, hogy itt keverednek össze a keleti és nyugati áramlatok, hogy itt fonódnak egybe a mediterrán és pannón hatások. Vajdaság kultúrája is igen gazdag, mert ezen a területen kereszteződik a jugoszláv és a környező népek itt élő nemzetiségeinek élete és művészete.

A vajdasági képzőművészetnek a XIX. századtól kezdve van több hagyatéka. Az 1900-as évtől kezdve, a tartomány területén élő művészek, szerteágazó kapcsolatokat tartanak fenn különböző vidéken élő kortársaikkal, művészcsoportokkal és mozgalmakkal. A müncheni, párizsi, prágai és

más iskolák tanítványainak kapcsolata és ellentéte hozta létre a csoportokat.

A művésztelepi mozgalom természetrajongó és festészetet forradalmasító, barbizon változata 1850-től ismert volt. Az itt élő művészek közül többen jártak Nagybányán, ahol 1896-ban elindult a művésztelepi mozgalom pannón-változata, a stílusokat involváló, a konzervatív és metropolista nyűg lerázásával szabad alkotást és iskolát biztosító kolóniák működése. Többen tudtak a céhrendszerű kolóniák és iskolák német változatairól (Darmstadt 1901, Bauhaus 1919.), a magyar avantgardista művészet telepeiről Szolnokon, Gödöllőn, Kecskeméten (1901-től) és Szentendrén (1928-tól). A nemzeti csoportosulás szlovén változata Skofja Lokán (1904.) jött létre. Ivan Grohar, Rihard Jakopič, Matija Jame, és Matej Šterne, horvát változatát a Müncheneri Kör keretében Vladimir Bečić, Miroslav Kraljević és Josip Račić, a szerb változatát Nadežda Petrović és Zora Petrović valósították meg az 1900-as évek elején. Zora Petrović, Ivan Radović vajdasági festővel együtt volt a nagybányai művésztelepen. Tőlünk Balázs G. Árpád és Oláh Sándor szabadkai festőművészek jártak ott. A többi vajdasági művészek közül Bicskey Péter, Csávosi Sándor, Husvéth Lajos, Várkonyi József és Zsenár Emil vettek részt a magyar művésztelepeken. Nagybecskerekben 1931-ben hozták létre a nemzetiségi művésztelep vajdasági változatát.

Pechán József vajdasági festő még 1912-ben javasolta egy „több nemzetiségű művésztelep” létrehozását Palicson, de ajánlata nem talált meghallgatóra. Az 1920-as évek elején Szabadkán, ahol magyarok, horvátok és szerbek élnek együtt, Antun Bačić, Balázs G. Árpád, Baranyi Károly, Baranyi-Markov Zlata, Jelena Čović, Csincsák Elemér, Gyelmis Lukács, Farkas Béla, Hódi Géza, Lenkei Jenő és Oláh Sándor a legkiemelkedőbb egyéniségek. Kiállításokat rendeztek, csoportosultak, de a csendes életre ítélt határvárosban nem tud kialakulni képzőművészeti mozgalom. Az egyesülés szellemben, amely a jugoszláv nemzeti együttélés követelményének a vetülete volt, Szabadkán 1932-ben megalakul a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete. Dr. Milekics János az alakuló közgyűlésen többek között ezt is mondta: . . . „végre mégis csak sikerült az elszórva küszködő művészeket közös táborba tömöríteni” . . . Az egyesületbe, a már említett vajdasági művészek mellé betársulnak még Petar Dobrović, Ivan Radović, és Milan Konjović festők. Szabadkán újabb megmozdulás csak 1938-ban történt, amikor fiatal magyar képzőművészek állítottak ki a Népkörben. Ennek a csoportosulásnak a nemzeti jellege mellett osztályjellege is volt, mert a csoportosulók a munkásosztály mellett tettek hitet. „A Hangya Bandi, Bosán György, Almási Gábor, Wanyek Tivadar, Szabó György, Erdei Sándor, Ács József nevét nem szabad elfelejteni. Ezek értékek, egy jövő ígéretes letéteményesei.” — ezeket a sorokat írta Mayer Ottmár a Híd akkori főszerkesztője a kiállítás kapcsán.

Ezek alapján mi is megállapíthatjuk, hogy a vajdasági művésztelepi mozgalomnak valójában voltak letéteményesei. Az egész vajdasági művésztelepi mozgalom szerves része az állandóan fejlődő képzőművészeti életnek.

Az egykori velikibecskereki (ma Zrenjanin) Magyar Közművelődési Egyesület által „istápol” helybeli művésztelep 1933 júniusában Zomborban megrendezett „reprezentatív kiállításának” ismertetőjében ezt olvashatjuk: „De vannak nem csak ígéretesek már, hanem tisztas és tiszteletre méltó alkotások, melyekben az itteni rög, az itteni nap, az itteni fény és elsősorban az itteni tehetség jut szóhoz. Művészeink meg tudták találni önmagukat és egyéniségükön keresztül a kapcsolatot a jugoszláviai művészettel és a modern

külföldi irányokkal is. Mindemellett megvan bennök a sokat hangoztatott „couleur locale” a bácskai, bánáti föld és mező örök életet sugárzó ereje és sajátos szépsége.” . . . „De a jugoszláviai magyarságra is nagy kötelesség hárul velük szemben: nemcsak pártolni kell őket, mert ezt becsületes munkájukkal mindenki részéről kiérdemlik, hanem szeretni kell, mert lelkük rokon a miénkkel, mert a mi kultúránkat gazdagítják és hozzájárulnak egy mindenki által megérthető nyelven a közös megértéshez, mely nélkül semmiféle kultúra, de különösen képzőművészet el nem képzelhető”.

Ez az igazi hagyatéka a vajdasági művésztelepi mozgalomnak, melyet sajnos, az écskai művésztelep monográfia írója 1965-ben elfelejtett megemlíteni, pedig ez fényt vetett volna az új művésztelepek indítékaira.

A népi forradalom Jugoszláviában is új alapokra helyezte a kulturális életet. A képzőművészeti akadémiákat, közép- és főiskolákat, galériákat és más intézményeket létesített. A művészek egyesületekbe és szövetségbe tömörültek. A képzőművészeti politikát az intézmények, a kulturális alapok bizottságai és a Képzőművészek Országos Szövetsége határozta meg. A kiállítási és vásárló bizottságok pedig meghatározott irányba terelték a művészeket. Ez a rendszer, amely központosította a vezetést és a finanszírozást, a díjazást és vásárlást, rövid idő alatt kitermelte az adminisztratív intézkedési formákat és az új elitizmust, amely veszélyt jelentett a képzőművészet további fejlődésére.

Már az 1950-es évek elején egyes művészek csoportokat alakítottak és kiválnak az egyesületekből, hogy függetlenek lehessenek. Szabadkán Hangya András festőtanfolyamot (szabad iskolát) létesített, és maga köré gyűjtötte a tehetségesebb magyar és bunyevác fiatalokat, de az idősebbek közül is többen látogatták a képzőművészeti kört. Palicson Oláh Sándor és még néhány szabadkai festő a vendéglátóipart beszélte rá, hogy „adjon enni, inni, meg szállást a művészeknek, és azok ezért lefestik Palicsot”. 1950-ben meghívtak néhány nevesebb festőművészt, köztük Tabaković Ivant, Milan Konjovićot és Ante Abramović festőművészeket is. Sajnos ebből nem lett művésztelep.

Ács József topolyai származású festőművész, aki Zentán is élt, 1951-ben már Topolyán felvetette a művésztelep megalapításának a lehetőségét, de erre csak Zentán kerül sor, 1952 nyarán, ugyanakkor, amikor B. Szabó György megszervezte Palicson, a Magyar Ünnepi Játékok keretében a Jugoszláviában élő magyar képzőművészek munkáinak a kiállítását. A tárlaton az akkor már nem élő vajdasági magyar képzőművészek alkotásai is szerepeltek a Milekics-féle Bácska galériában.

A Vajdasági Képzőművészek Egyesülete beolvadt Szerbia Képzőművészeti Egyesületébe az ún „ULUS”-ba. Vajdaságnak már ekkor tizenöt-nél több iskolázott képzőművésze volt, akik a belgrádi festőiskolán tanultak.

Ez volt a helyzet, amikor Ács József kortársaival és részben iskolatársaival, Milan Konjovićyal, Bosán Györggyel, Stevan Maksimović és Milivoj Nikolajević, festőművészekkel, meg Sáfrány Imrével megjelentek Zentán, és a helyi vezetőkkel, Farkas Nándorral, Tripolszky Gézával és Varga Lászlóval, s a többi illetékesekkel megállapodtak abban, hogy a vendéglátásért a festők „reggeltől estig dolgoznak”. Képbemutatót is rendeznek, beszélgetnek az emberekkel a művészetről, kiállítást nyitnak és szeretnék, ha a város kezdené venni a képeket, hogy egyszer legyen képtára is Zentának. A csoport kereste a modus vivendit, a vezetők pedig támogatni akarták a hazai művészetet, és megsejtették, hogy egy új tartalmú kulturális életet honosítanak meg

Zentán. A következő évben az „indító csoporthoz” csatlakozott még B. Szabó György és Boško Petrović újvidéki, Zoran Petrović, belgrádi, Stojan Trumić, pancsovai és Petrik Pál, szabadkai festőművész.

Az egész indulást röviden így lehet elmondani, de ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy az indítékokról csak ennyit kell mondani. Ács József a zentai festőtelep első monográfiájában „összekapkodott” néhány tényezőt, „a heterogén csoport” szükségyszerűségét, „a vajdasági festészet fellendítésének érdekében”, „a lehető legtöbb ihletnek a megszerzését”, „a vajdasági hagyományok fejlesztését”, „gyorsan valami nagyot tenni”, „megmutatni hogyan kell képzőművészeti politikát vezetni”, „a festők bensőséges kapcsolatát megteremtteni”... Ha csak ezeket az általa vázolt indítékokat vesszük is figyelembe, tudhatjuk, hogy nem egyszerű csoportosulás és indulás kezdődött Zentán. Már a következő évben Ács József, Miloš Bajić és Zoran Petrović belgrádi, Stevan Maksimović és Boško Petrović újvidéki, és Petrik Pál szabadkai képzőművész megjelennek Topolyán és Dévics Imre meg Nagy József segítségével 1953-ban elindítják a topolyai művésztelepet is. 1954-ben, lényegében ugyanez történik Becsén, ahol Bálizs Klára és a helyi múzeum segítségével a már homogén csoportot képező képzőművészekkel, akikhez még Milan Kerac és Milorad Balać újvidéki festők társultak — szintén megindul a munka. 1955-ben a Sremska Mitrovica-i járás megalapítja a szerémségi kolóniát Rumán, Topolyán a már meglevő csoporthoz csatlakozik Ankica Oprešnik újvidéki és az akkor startoló Szilágyi Gábor szabadkai festő, e sorok írója. Bánátban 1954-ben alakult meg a zrenjanini csoport, amelynek Fájfer Károly, Jovan Janiček, B. Szabó György, Mirjana Šipoš, Mira Nikolić és Wanyek Tivadar volt a tagja. A következő évben a csoport átalakul bánáti csoporttá, mivel kibővült a Belgrádban élő Mihail Berendija, Vasa Pomorišac, Ivan Radović, Ivan Tabaković, Zoran Petrović, Stojan Trumić, Stevan Dukić, és Aleksandar Zarin, bánáti származású képzőművészekkel. A már teljesen összetartó zentai csoporttal együtt ez a bánáti csoport Wanyek Tivadar festőművész vezetésével, valamint Slobodan Bogojević, Dragutin Cigarčić, Nikola Graovac, Aleksandar Luković, Milun Mitrović, Dragoslav Stojanović-Sip, Lazar Vozarević és Lazar Vujaklija, belgrádi képzőművészekkel közösen 1956-ban létrehozzák az écskai művésztelepet Zrenjanin mellett.

Ekkor már látszik, hogy a zentai csoport mozgalmat teremtett, és az ötéves zentai festőtelep jubileuma alkalmából Zentán, 1957. november 27-én és 28-án tanácskozássra ültek össze a képzőművészek a helyi, tartományi és szövetségi politikai és kulturális élet, valamint a sajtó és rádió képviselőivel. A tanácskozáson 60 személy vett részt, tehát ez nyilvános társadalom-politikai és művészeti tribün volt, melyen Dévics Imre a festőtelepek fejlődéséről tartott beszámolót, Milivoje Nikolajević művészi önvallomással beszélt a telepekről, Zoran Petrović az egyéniségek fejlődéséről, Miloš Bajić a telepek fejlődésének távlatairól, és Miodrag B. Protić korunk művészetelméletének és műbírálatának néhány problémájával kapcsolatban tartott beszámolót. Az elhangzott beszámolók és hozzászólások új képzőművészeti politika alapjait képezték. A további politizálás a sajtó hasábjain és természetesen a művésztalálkozásokon folyt. Reggeltől estig és estétől néha reggelig tartott a vita, az eszmecsere, munka és pihenés közben. Topolyán 1954-ben tartottak először „hivatalos” megbeszélést, amikor megszületett a jelszó: „Képtárváros — városi képtár helyett!” Ekkor indult el a középületek és terek, az architektúra és

képzőművészet szintézise. A következő megbeszélés Topolyán 1957-ben volt, melyen Aleksa Čelebonović, belgrádi festő és műkritikus tartott beszámolót, a művésztelep problémáit vitattuk meg. Ezen a megbeszéléseken részt vett Svetomir Arsić-Basara, priština-i szobrászművész is Kosovo Autonóm Tartományból. A következő évben 1958-ban Dečani városkában megalakult az első kosovói művésztelep. Az écskai művésztelep már 1957-ben meghívott egy szlovén festőművészt, Marjan Dovjakot Ljubljánából és később még két művészt, Ive Šubicet és Ivan Seljak Čopičet, akik együttesen dolgoztak a szlovéniai művésztelepek létrehozásán. Tehát újabb folyamat indult el — a vajdasági művésztelepi mozgalom országos mozgalommá kezdett fejlődni. A mozgalom fejlődése azonban a művésztelepi élet fejlődését is eredményezte, mert az ország különböző vidékeiről ide érkező művészek nemcsak vittek, hanem hoztak is a művészet számára fontos dolgokat. A kölcsönös megismerés és tapasztalatcsere formálta az új jugoszláviai képzőművészet arculatát. Mindezek a tényezők nagyban befolyásolják az egyéniségek fejlődését is, és éppen ezért a művésztelepek sokat jelentenek a művészek számára is. Ezt számtalanszor elmondták a művészek jelentős országos symposionokon, melyeket később a szabadkai Képzőművészeti Találkozó szervezett. De ezelőtt még 1956-ban megalakult a kikindai művésztelep a helyi múzeum vezetésével, a zentai festőtelep segítségével 1960-ban és 1961-ben Adán faliszőnyegek készítésével foglalkozott néhány vajdasági művész, a topolyai művésztelep pedig segített beindítani a kishegyesi kerámia-telepet, melyet Aranka Mojak keramikus és Petar Mojak festő és keramikus vezetett.

A szabadkai Képzőművészeti Találkozó intézményét a járási tanács alapította azzal a feladattal, hogy minden évben rendezze meg az országban működő művésztelepek résztvevői alkotásainak a kiállítását Palicson, valamint a művésztelepi mozgalommal és a modern képzőművészettel kapcsolatos országos szintű symposionokat szervezzen képzőművészek, neves közéleti személyiségek, politikai és kultúrmunkások, valamint más szakemberek bevonásával. Eddig hat ilyen symposion volt Szabadkán, és a művésztelepek országos jellegű kiállításaival nagyban hozzájárult a művésztelepi mozgalom kiszélesítéséhez. Ma az intézménynek állandó galériája van 350 művel, szalonjában évente 15–20 egyéni, csoportos és művésztelepi kiállítást mutat be; a képzőművészet népszerűsítése érdekében még egy előadású galériája és iparművészeti tervező irodája van az intézmény székházában.

Az intézmény tanácsát megalakulásától kezdve Balla László mérnök vezette 1968-ig, majd Dévics Imre, közéleti munkás 1971-ig, aki egyik megalapítója és egyben 1968-ig a megbízott igazgatója volt. 1968-tól Szilágyi Gábor festőművész végzi az igazgatói teendőket. Bela Duranci, a megalakulástól kezdve, mint műtörténész, állandó munkatársa az intézménynek.

Ez a vajdasági művésztelepi mozgalom kifejlődésének rövid áttekintése. Egészen természetes, hogy a megemlített személyek és események mellett a művészek száza, a nagy érdeklődést mutató közönség, számos testület és szervezet és intézmény tagjai vettek részt a vajdasági képzőművészeti élet megformálásában.

A szervezés és az anyagi eszközök biztosításának módjában a tevékenységek formáinál fogva a vajdasági művésztelepek hasonlítanak egymásra. Minden egyes művésztelepet a községtől tanácsok alapítottak. A vezetőségek helyi közéleti és művészetet kedvelő emberekből, valamint néhány művész-

ből alakultak, kidolgozták a művésztelep programját és szabályzatát, melyet a községi tanács hagyott jóvá a terv megvalósítására szánt anyagi eszközökkel együtt. A mai művésztelepek is önálló szabályzat és szervező bizottság vagy tanács révén tevékenykednek; az évi terv megvalósításához a községi művelődési közösségek juttatnak pénzt, melyből a művésztelep tanácsának vezetője engedélyezi a telep fenntartási költségeinek, a kiállításrendezés kiadásainak, és a vásárló bizottság által kiválasztott alkotások ellenértékének a megtérítését. A vajdasági művésztelepek rendszerint nyáron dolgoznak, a topolyai telep télen is fogad művészeket. A meghívottak 10–15 napot tartózkodhatnak a telepen, de újabban már egy hétre redukálódott ez az idő. A művészek névsorát a telep szervező bizottsága állítja össze önállóan, de elfogadják a javaslatot a résztvevő művészekről is. A legtöbb művésztelepnek 10–20 állandó tagja van, akik rendszeresen járnak minden évben a telepre. Öt-tíz résztvevő cserélődik évente, a régiak helyett újak jönnek, főleg fiatalok.

A Zentai Művésztelep a múzeum keretében dolgozik önálló vezetőséggel, saját épülete van, ahol 4 művész tartózkodhat egy váltásban. A telepnek van külön társalgója és munkahelyisége, ahol egy grafikai prés áll a művészek rendelkezésére. A huszadik évforduló alkalmából a múzeum állandó képtárat nyit.

Ennek a művésztelepnek kezdettől fogva a tájképfestők voltak a hívei, meg azok, akik a környezet hatása alatt tudják kialakítani művészetüket. A plein air festőket a meditálók váltották föl, és újabban Ács József EK (energia kölcsönzés) csoportja, amely főleg fiatalokból áll; közösen megfogalmazott témán dolgoznak és önállóan vagy közösen készített munkákat állítanak ki a telep tárlatán, melyet minden évben megrendeznek Zentán. A kísérleti munkához a Tartományi Művelődési Közösség is hozzájárul, anyagilag támogatja. A vásárlás hiánya miatt a telep tagjai elszóródnak. A vezetőség kezdi felvenni a kapcsolatot egyes vállalatokkal, de eddig minden nagyobb eredmény nélkül, mert a munkaközösségeknél nincs érdeklődés az együttműködés iránt. Valószínű, ebben az oda járó művészek is ludasak, mert egyesek, vagy legtöbbször csak párnapos látogatásra és vázlatkészítésre használja föl az ott-tartózkodást, ugyanis csak így szerez jogot a kiállításra. Ez a magatartás azonban a művész társadalmi és anyagi helyzetéből ered, mert minden művész valahol állásban van, és csak a nyári szabadságának egy részét áldozhatja föl arra, hogy máshol vendégeskedjen; nem ér rá érdeklődés nélkül 2–3 művésztelepen is részt venni. Az alkotási lehetőség sem olyan mint a megszokott műteremben, ahol minden kéznél van.

A zentai művésztelep és a környezet továbbra is vonzó, de a munkaformán közösen kell változtatnunk. A telep a hódmezővásárhelyi teleppel rendez művész- és kiállításcserét.

A zentai telepet most Benes József, festőművész és Tripolszky Géza múzeumigazgató vezeti.

A *Topolyai Művésztelep* mai szervezői: Ádor Pál, Ipacs József és Szlivka László, közéleti vezetők. A művésztelepnek Zobnatica közelében saját épülete van, mely a munkásegyetem gondnoksága alatt áll; állandó személyzettel, nyolc összkomfortos szobával, társalkodó és dolgozó teremmel rendelkezik. Egyszerre 10–16 művész tartózkodhat a telepen. Kezdetől fogva a művészeket ide is a környezet vonzotta. A kiállításokról valamivel többet vásárolnak és a művészek tudják, hogy a községi statútumban a középületek képzőművészeti dekorálása, az ún. „kis-szintézis” törvényszerű álláspontként, alapszabályzati tételként szerepel. Topolyán és a környező településeken

az iskolák épületeiben már van modern mozaik, kerámia, fémaplikáció, vagy falfestmény. Ács József, Miloš Bajić, Slobodan Bogojević, Miloš Gvozdenović és Dragoslav Stojanović-Sip művei szoktatják a generációkat a műalkotáshoz és napról-napra válik mindennapi életük részesévé.

A telepre meghívott alkotók kötelesek két művel szerepelni a kiállításon, és egy rajtot vagy bármilyen vázlatot a művésztelepnek ajándékozni. Eddig kétszáznál több berámázott vázlat, kép meg szobor van a kolónia épületében. A telepnek 16–18 állandó tagja van, akik három vagy négy csoportban 10–15 éve járnak a telepre, úgy ahogy az alkotók összeszoktak és ahogyan munkamódszer szerint vonzódnak egymáshoz. Pár éve ennek a művésztelepnek az életében sem történik nagyobb változás, de a nyugalmas táj és a Bettyár-völgy romantikája vonz a pihenésre és művészi meditációkra; a munkamódszer csoportonként változik, de legtöbbször a környezetből meríti témáját. A telepre vajdasági írókat is hívnak.

A topolyai Pannónia Mezőgazdasági Birtok, Bajsa közelében, és több más topolyai vállalat nyújtott már anyagi segítséget a művésztelepen dolgozóknak, de a buzgalmas kezdet nem fokozódott tovább, holott mint bárhol másutt, itt is van erre lehetőség.

A *Becsei Művésztelep* vezetője a helyi múzeum és képtár igazgatója, Ljiljana Bukinac műtörténész. Ez a művésztelep a zentaihoz hasonló, de nincs saját épülete, ahol fogadhatná a művészeket, így a szállodai elhelyezés és kávéházi tartózkodás nem nyújt lehetőséget az alkotómunkához, habár nyáron a galéria helyisége a művészek „műterme” is, de ez mégsem megfelelő. Ez a kolónia már jó pár éve csak vajdasági művészeket hív a telepre, főleg fiatalokat. Kevés a vásárlás, mert már a galéria részben „telített”.

A művésztelep galériája igen számos és értékes alkotással rendelkezik, amelyek értékes bizonyítékai a telep plein airista aranykorszakának. Az utolsó években a vezetőség (helybeli tagokból áll) a becsei amatőröket is bekapcsolta a munkába.

Az *Écskai Művésztelep* gazdag kolónia mindenféle szempontból. A községi művelődési közösség bőven biztosít anyagi eszközöket a telep működéséhez. Már az indulásnál az volt az elv, hogy minden kiállítótól vesznek egy-egy alkotást, a művész pedig egyet ajándékoz a leendő galéria számára. Ma ez a galéria, amely már 1958-ban megalakult, több mint 800 alkotást tart birtokában. Szerbiában a belgrádi Modern Művészetek Múzeuma után ez a legkomplettebb gyűjtemény, amely a mai jugoszláviai képzőművészet keresztmetszetét adhatja. Már pár éve a vásárlás alkalmával nem kérnek „ajándékot”.

Több éven keresztül ez a művésztelep köztársasági támogatásban is részesült, mert a képzőművészek mellett zeneművészeket és műépítészeket is meghív a telepre. Minden évben több díjat osztanak ki a kiállítás megnyitása alkalmával és külön díjaznak (vásárlási díjakkal) azokat a művészeket, akik a „Zrenjanin és vidéke” témát dolgozzák föl. Csak ezzel a témakörrel több mint 250 alkotása van a galériának. Több vállalatot és intézményt is bevonnak a vásárlásba. Az ilyen művésztelep a klasszikus, de mégis „realista” művésztelep. A telepen háromszori részvétel után az alkotók jogot nyernek arra, hogy utána minden évben résztvegyenek a közös kiállításon és a pályázaton. Több külföldi művész is járt már a telepen, de állandó kapcsolatot tartanak fenn a békéscsabai művészekkel, ahova viszont a zrenjaniniak járnak el látogatóba és ott kiállítást rendeznek.

Az utóbbi években leginkább a belgrádi Képzőművészeti Akadémia végzős növendékeit hívják meg egyhetes tartózkodásra, és a „régí gárda” tagjai részére 2–3 napos találkozókat szerveznek. A városban több középületben találni képzőművészeti megoldást. A legutóbbi kiállításokon 60–100 részvevő szerepel, mintegy 150–200 művel. A galériának a városban szalonja és elárusító galériája van. A művésztelepet Wanyek Tivadar és Zdravko Mandić festőművészek vezetik.

A *rumai „Borkovac” Művésztelep* 1968-ban kezdte meg újból a működését, és főleg szerémségi, vagy onnan elszármazott művészeket minden évben 10–15 napra gyűjt egybe. Ez a telep is a kiállítások rendezését tekinti fő munkastílusának. A környezethatástól várja az alkotó lendületét. Már második éve tart fenn kapcsolatot a szekszárdi művészekkel (Magyarország). A telep vezetője Milan Laješić, festőművész és Živan Janković, a KMK titkára; mert a közművelődési közösség védnöksége alatt dolgozik a kolónia.

A *kishegyesi kerámiatelep* helyi és tartományi támogatással finanszírozza 6–8 fiatal keramikus nyári munkáját. Ingyen ad agyagot, kerámiakemence használatot, és fizeti két héten át egy gölöncsér korongolását. A telep irányításával Szőke József és Komáromi János foglalkozik. Szakmailag Nemes Fekete Edit vezeti a kolóniát.

Az utóbbi években a Delibláti puszta vidékén „Devojački bunar” (Leánykút) néven működik egy *ifjúsági telep*, melyet Stojan Trumić festőművész támogat. Stara Pazova környékén a Duna-menti fiatalok telepe van kialakulóban. Torok Sándor szabadkai festőművész autodidakta fiatal festőkkel alakított csoportot Csurgón, Palicstól nem messze, Ivan Jandrić keramikus pedig Tavankúton indított el egy naív festőkből álló csoportot. Ugyanitt „szalmafonó asszonyok” szalmaszál szeletekből ragasztanak és aplikálnak képeket.

Úgy érzem, hogy írásommal hozzájárultam a művésztelepi mozgalom nagy mozaikjának kirakásához, és valamennyi alkotó nevében leszögezhetem, hogy a művésztelepek és a hozzájuk hasonló szervezetek minden változatukban segíthetik az alkotómunka fejlődését, és hogy a népek és nemzetek közötti képzőművészeti kapcsolatoknak egyik fontos gyűrűjét képezik. A vajdasági művésztelepek megújíhódnak és lépést fognak tartani az új társadalmi és művészi követelményekkel, de ehhez az alkotóknak is nagyban hozzá kell járulniuk, úgy ahogy azt Bogomil Karlavaris festőművész egy alkalommal megfogalmazta: „a képzőművészeknek megvan az okuk rá, hogy a művésztelepeket sajátjuknak vallják, ők hivatottak küzdeni az intézmények szocialista tartalmáért, és hogy góccokként fogják fel őket, ahonnan a képzőművészet új impulzusait kapja.” Ehhez annyit lehet hozzátenni még, hogy a művésztelepeknek is le kell mondaniuk arról, hogy csak a műgyűjtő szerepét töltsék be, és hogy a művészek mecénásai legyenek. A művésztelepek csak akkor töltik be hivatásukat, ha a szabad alkotómunka helyei és elősegítői lesznek.

A művésztelepek arról gondoskodjanak, hogy kapcsolatot teremtsenek a művészek és a társult munka szervezetei között. A munkaközösségeknek teljes támogatást kell nyújtaniuk abban, hogy a képzőművészeti alkotás közkinccsé váljon és ennek megvalósításával az alkotók biztosíthassák egzisztenciájukat, és végezni tudják hivatásukat, valamint hogy a művészet is elfoglalja valódi helyét és szerepét. Dévics Imre, aki már ezért nem küzd-

het, ezt így fogalmazta meg a topolyai művésztelep első monográfiájában 1963-ban:

„Így tisztázódott annak a mai embernek a helyzete, akinek a munkatöbblete hozzájárult azoknak az anyagi eszközöknek az akkumulációjához, amelyekkel az alkotómunka serkenthető: joga van tudniillik a művészi alkotás gyümölcsseit a maga számára, élete számára, munkahelye számára megkövetelni, s a mozgalommal együtt, amely ezt serkenti, őszintén a magáénak elismerni.”

Szabadka 1972. november 26.

REZIME

UMETNIČKE KOLONIJE U PERSPEKTIVI STVARALACA

Povodom dvadesetogodišnjice postojanja Prve slikarske kolonije Senta, autor ovog napisa želi da ukaže na neke važnije momente u nastajanju likovnih kolonija u Vojvodini i drugim krajevima naše zemlje.

Razvoj umetničkih kolonija u svetu i kod nas ima svoj kontinuitet, jer je ovaj fenomen likovnog života od najranije, pa sve do danas, organski povezan sa svim egzistencionalnim pitanjima umetnosti i društvenog položaja samih stvaralaca. Počev od francuskih lualica Barbizone (1850.), panonskih protivnika likovne skolastike i metropolizma u Nadbanji (1896.), germansko cehovskih grupisanja u Darmštadu (1901.) i Bauhausu (1919.), pionira avangardizma u Solnoku, Gedeļu (Gödöllő), Kečkemetu (1901.), Sentendreu (1928.) i na teritoriji Jugoslavije, pod simbolom nacionalnog jedinstva u Čačku i Škofjoj Loki (1904.) ili manjinskog grupisanja u Vojvodini, Nadbečkereku — Petrovgradu (Zrenjanin) 1912—14. pa 1931. i Subotici (1919.) sve te akcije, grupisanje umetnika istomišljenika, stvaranje likovnih kolonija i slobodnih škola značile su negiranje konzervatizma, elitizma i metropolizma.

Posle velikih društvenih preobražaja u Evropi, u istočno evropskim zemljama stvaraju se nove umetničke kolonije, stvaralačke baze pod mecenaštvom države. Uprave likovnih fondova i rukovodstva saveza likovnih umetnika upućuju zaslužne umetnike na odmor i rad, mladim umetnicima u kolonijama obezbeđuju stan, atelje i stipendiju.

U novoj Jugoslaviji sa likovnim akademijama, narodnim muzejima i galerijama, staleškim udruženjima i savezima likovnih umetnika, obezbeđenjem stipendija, sredstava za otkup i nagrade, narodna vlast je preko upravnih odbora fondova za kulturu, uprave udruženja i saveza, preko raznih organizacionih odbora, umetničkih saveta i žirija izložbi, određivala svoj stav prema umetnosti. Ovakav sistem, sa centralizovanim sredstvima i aparatom za vođenje likovne politike, ubrzo je počeo stvarati nezdrave društvene odnose u likovnom životu zemlje.

Već 1951. godine počinje grupisanje likovnih umetnika van većih centara, a i u samim centrima dolazi do izdvajanja i osamosaljenja. Na Paliću je organizovana izložba likovnih umetnika nacionalne manjine (1952.), a grupa vojvođanskih umetnika je pristupila formiranju likovnih kolonija po manjim mestima u pokrajini (Senta 1952, Bačka Topola 1953, Bečej 1954, Ečka 1956, Kikinda 1957, Ada 1960, Mali Idoš 1960, kolonije Srema: Sr. Mitrovica, Čačak i Ruma, radile su sa prekidima od 1955. i stalno u Rumi od 1967.) Ove kolonije su osnovali i finansirale opštine.

Silađi opisuje likovnu tradiciju Vojvodine i povezuje fragmente iz prošlosti sa detaljima sadašnjosti. Kao učesnik u više kolonija, opisuje svoje utiske u vojvođanskim i drugim kolonijama. Autor smatra da su ove odigrale značajnu ulogu u demokratizaciji likovnog života „pruživši izuzetne mogućnosti za sazrevanje našeg autentičnog puta ka razrešavanju idejnih umetničkih strujanja i estetskih pitanja, baš kroz tolerantnost i kroz brižljivo negovanje umetnikove autonomnosti i integralnosti njegove ličnosti” (I. Dević). Decentralizacijom likovnog života počelo je aktivno širenje likovne kulture u punom smislu reči. Na primeru vojvođanskih kolonija i raznih simpozijuma, koji su održani u kolonijama i na likovnim susretima u Subotici od 1962. godine, sve veći broj opština i kulturnih organizacija pristupa formiranju slikarskih kolonija i vajarških simpozijuma širom Jugoslavije. Likovni susret u Subotici je do kraja 1972. godine evidentirao 67 kolonija.

Mnoge kolonije imaju sličnosti u radu, ali ipak se razlikuju u suštini, u odnosima prema umetnicima. Na osnovu konkretnih primera autor napisu raspoređuje likovne kolonije u Jugoslaviji u tri vrste. U prve svrstava *romantičarske* — *plenerističko ambijentalne*, koje organizuju razne kulturne ustanove i organizacije pomoću udruženja likovnih umetnika. Organizator, s tim što obezbeđuje besplatni boravak umetnika od 10–15 dana, sebe smatra „mecenom“; organizuje razgovor sa umetnicima, očekuje da se stvaralac inspiriše sredinom i određenim, ambijentom, traži od umetnika 2–4 dela za izložbu i da pokloni jedan rad za „buduću galeriju“. Ovakve kolonije pozivaju veliki broj umetnika i stalno menjaju sastav pozvanih.

Klasično *realističke* kolonije — organizacije za unapređenje likovne kulture i stvaralaštva, osnivaju opštine. One imaju svoj statut, organizacioni odbor i posluju sa sredstvima uže društvene zajednice. Ne postavljaju zahtev prema karakteru likovnog dela, traže učesće na izložbi, ali i obezbeđuju sredstva za otkup, angažuju izvestan broj umetnika za realizaciju većih likovnih rešenja. Rade samostalno bez posredovanja udruženja i saveza likovnih umetnika.

Treću vrstu kolonija naziva *modernom*, a ove se nalaze pod pokroviteljstvom radnih organizacija. Preduzeća drvne, metalne, mermerne i druge industrije, zadruga, velike trgovinske kuće, turističke organizacije pozivaju umetnike i uz obezbeđenje materijala zahtevaju monumentalno delo, uz naplatu autorskih honorara, otkupom velikog broja likovnih dela za javne zgrade, parkove, trgovce ili fabrički krug. Ovakvi simpozijumi pri svakom pozivanju menjaju sastav umetnika.

Na osnovu pozivanja umetnika, kolonije u Jugoslaviji možemo podeliti u tri grupe: 1) *regionalne* — koje pozivaju umetnike iz mesta i užeg regiona, one su zatvorenog tipa i vrlo često imaju nacionalni karakter; 2) *otvorene* — koje pozivaju umetnike iz svih krajeva Jugoslavije i 3) *internacionalne* — koje pored domaćih stvaralaca pozivaju umetnike i iz inostranstva. Posle ovih subjektivnih klasifikacija, koje je autor napravio radi lakšeg sagledavanja mnogobrojnih oblika delovanja likovnih kolonija, on dalje ukazuje na najvažnije elemente koje čine kolonije važnim faktorima u demokratizaciji likovnog života u zemlji i jedinim vidom umetničke saradnje na međunarodnom planu. Mišljenju Bogomila Karla-varisa, slikara iz Novog Sada, da „likovni umetnici imaju razloga da umetničke kolonije shvate kao svoje, da se moraju boriti za stvarnu socijalističku sadržinu ovih institucija, da ih moraju shvatiti kao nove oblike u čijim okvirima može nastati novi impuls za naše savremeno umetničko stvaralaštvo“, Gabor Siladi dodaje, da se i umetničke kolonije moraju tako organizovati u buduće, da se odreknu mecenatstva i puta ka institucionalizaciji i da postanu tribine slobodnog stvaralaštva. Što veći broj opština i radnih organizacija treba da angažuju umetnike za oplemenjavanje ljudskog ambijenta, radnog prostora i rekreacionih centara za mlade ljude, neposredne proizvođače i druge građane; da što veći broj umetničkih dela budu na javnim mestima.

Siladi završava svoj napis rečima Imrea Devića, velikog pobornika pokreta umetničkih kolonija: „Time je, u pravom smislu, kolonija postala transmisija između sredine, umetnika i umetnosti . . . Jasnije je razjašnjen položaj savremenog čoveka, čiji višak rada doprinosi akumulaciji materijalnih sredstava za stimulaciju stvaralačke delatnosti — kroz pravo da plodove toga (umetničkog stvaralaštva uopšte) zahteva za sebe, za svoj životni i radni ambijent — da je, zajedno sa pokretom koji to podstiče, iskreno prizna svojim“.

Spisak umetničkih kolonija u SFR Jugoslaviji

SR Hrvatska

1. Grad i kolonija umetnika Grožnjan (Istra)
2. Mediteranski kiparski simpozijum Labin (Istra)
3. Umetnička kolonija Rovinj (Istra)
4. Međunarodni simpozijum Vela Luka
5. Umetnička kolonija Biograd na moru
6. Umetnička kolonija Željezare Sisak
7. Likovna kolonija „Strmac“ — Nova Gradiška
8. Umetnička kolonija Primošten
9. Slikarska kolonija Vrhovac, dvorac Prepelič, Ozalj (u formiranju)
10. Umetnička kolonija Rade Končar — Zagreb
11. Likovni susret Motovun (Istra)

SR Slovenija

1. Medunarodni simpozij vajara Forma viva Ljubljana, Prmova 33, pf. 443
2. Forma viva (drvo) — Kostanjevica na Krki
3. Forma viva (beton) — Maribor
4. Forma viva (metal) — Ravne na Koroškem
5. Forma viva (kamen) — Seča kod Portoroža
6. Dovjakova slikarska kolonija Idrija
7. Slikarska kolonija Izlake — Zagorje ob Savi
8. Groharjeva slikarska kolonija — Škofja Loka
9. Vajarski simpozijum Štanjel na Krašu
10. Tabor slovenskih likovnih samorastnikov Trebnje
11. Slikarska kolonija na Borlu, Poetovio — Ptuj
12. Ex tempore — Piran
13. Študentska Forma viva — Forum Ljubljana (finans. SO Vič-Ljubljana)
14. Slikarska kolonija ob Krki, Dolenjske Toplice — Novo Mesto (pokrov. Novotex)
15. Slikarska kolonija Ravne na Koroškem
16. Kolonija slikarjev Ljutomer, Slikarska Galerija „Ante Trstenjak“
17. Slikarska kolonija samorastnikov na Zavrhu v Slovenskih gorica — OZKPO Lenart
18. Kiparska kolonija Videm ob Ščavnici
19. Likovna kolonija Kočevje (1973.)

SR Makedonija

1. Medunarodna kolonija Prilep
2. Vajarski simpozij „Nermer“ — Prilep
3. Likovna kolonija Strumica
4. Medunarodni simpozij „Staklo i metal“ — Skopje
5. Vajarski simpozijum „Crn bor“ — Prilep

SR Bosna i Hercegovina

1. Medunarodna slikarska kolonija Počitelj
2. Likovna kolonija Tičevo — Bihać
3. Medunarodni pohod slikara kroz Bosansku Krajinu — Bihać
4. Vajarski simpozij „Bihacit“ — Bihać
5. Slikarska kolonija Maglaj
6. Vajarski simpozijum Ostrožac — Cazin
7. U formiranju je jedna keramička kolonija

SR Crna Gora

1. Umetnička kolonija — Budva
2. Umetnička kolonija — Danilovgrad

SR Srbija

1. Likovna kolonija Sičevo — Niš
2. Likovna kolonija „Kopašnica“ — organizator KPC Leskovac
3. Slikarska kolonija „Pokajnica“ — Velika Plana
4. Umetnička kolonija „Mionica“ Valjevo
5. Likovna kolonija Bor
6. Prvi vajarski simpozijum „Valjevo“ (1961)
7. Vajarski simpozijum Arandelovac
8. Vajarski i keramički simpozijum Vrnjačka Banja
9. Likovna kolonija mladih Ivanjica
10. Slikarska kolonija „Mataruška Banja“ — Kraljevo (KPC Kraljevo Magnohrom)

SAP Vojvodina

1. Prva slikarska kolonija Senta
2. Umetnička kolonija Bačka Topola
3. Likovna kolonija Bečež
4. Umetnička kolonija Ečka
5. Umetnička kolonija „Borkovac“ Ruma
6. Umetnička kolonija keramičara Mali Idoš

7. Internacionalna likovna kolonija „Devojački bunar“ u Deliblatskoj peščari — Pančevo
8. Dunavska likovna kolonija mladih — Stara Pazova
9. Slikarska kolonija — Šid
10. Kolonija za izradu tapiserije „Ada“ (radila 1960. i 1961. g.)
11. Likovna kolonija Kikinda (više ne radi)
12. Umetnička kolonija Sremski Karlovci

SAP Kosovo

1. Umetnička kolonija Visoki Dečani, Dečane PKC Priština

ZUSAMMENFASSUNG

KÜNSTLERSIEDLUNGEN IN DER PERSPEKTIVE DER SCHÖPFER

Anlässlich des 20jährigen Bestehens der ersten Malersiedlung Senta, wünscht der Verfasser dieses Artikels auf einige wichtigere Momente im Entstehen der Künstlerkolonien in der Woiwodina und in anderen Gebieten unseres Landes hinzuweisen.

Die Entwicklung der Künstlerkolonien im In- und Ausland hat ihre Kontinuität, da dieses Phänomen des Lebens bildender Künstler von jeher bis heute organisch mit allen Existenzfragen der Kunst und der gesellschaftlichen Lage der Schöpfer selbst im Zusammenhang steht.

Seit den französischen Wanderern Barbisons (1850), den pannonischen Gegnern der bildkünstlerischen Scholastik und des Metropolitismus in Nagybánya (1896), dem germanisch zunftgemässen Gruppieren in Darmstadt (1901) und Bauhaus (1919), den Bahnbrechern des Avantgardeismus in Szolnok, Gödöllő, Kecskemét (1901), Szentendre (1928) und auf dem Gebiet Jugoslawiens, unter dem Sinnbild der nationalen Einheit in Čačak und Škofja Loka (1904), oder der Gruppierung von nationalen Minderheiten in der Woiwodina, in Grossbetschkerek — Petrovgrad (Zrenjanin) 1912—14 und später 1931, und in Subotica (1919) — all diese Tätigkeiten, das Gruppieren von gleichgesinnten Künstlern, das Bilden von bildkünstlerischen Kolonien und freier Schulen, bedeuteten nicht anderes als das Negieren des Konservativismus, des Elitismus und Metropolitismus.

Nach den grossen gesellschaftlichen Umwälzungen in Europa werden in osteuropäischen Ländern neue Künstlerkolonien gebildet — schöpferische Ausgangspunkte unter dem Mäzenatentum des Staates. Die Vorstände bildkünstlerischer Fonds und die Leitungen des Bundes bildender Künstler, entsenden verdienstvolle Künstler auf Urlaub und Arbeit; sichern den jungen Künstlern in den Kolonien Unterkunft, Atelier und ein Stipendium zu. Die Künstler schaffen für die Volksmacht.

Im neuen Jugoslawien hat die Volksmacht mit den Akademien für bildende Kunst, Volksmuseen und Gallerien, sowie durch die Bünde bildender Künstler; durch Zusage von Stipendien, Geldmitteln zum Abkauf von Kunstwerken und für Preise, durch die Aufsichtsräte der Kulturfonds, durch verschiedene Organisationsausschüsse, künstlerische Räte und Preisgerichte ihre Stellung gegenüber der Kunst bestimmt. Ein derartiges System mit zentralisierten Mitteln und einem zentralisierten Apparat zur Leitung der bildkünstlerischen Politik, verursachte bald ungesunde gesellschaftliche Verhältnisse im bildkünstlerischen Leben des Landes.

Schon 1951 beginnt das Gruppieren der bildenden Künstler ausserhalb der grossen Zentren, aber auch in den Zentren selbst kommt es zu Ausscheidungen und zur Emanzipation. Auf Palić — einem Vorort der Stadt Subotica — wurde eine Ausstellung bildender Künstler, Angehöriger der ungarischen Minderheit organisiert (1952); während eine Gruppe von Künstlern aus der Woiwodina die Bildung von Künstlersiedlungen in kleineren Ortschaften des Gebiets einleitete (Senta 1952, Bačka Topola 1953, Bečej 1954, Ečka 1956, Kikinda 1957, Ada 1960, Mali Idoš 1960; die Kolonien in Srem: Sr. Mitrovica, Čačak und Ruma arbeiteten mit Unterbrechungen seit 1955, und ständig in Ruma seit 1967). Diese Künstlerkolonien wurden von den Gemeinden gegründet und finanziert.

Darüber hinaus beschreibt der Autor die bildkünstlerische Tradition der Woiwodina und verknüpft Fragmente der Vergangenheit mit Details der Gegenwart. Als Teilnehmer mehrerer Kolonien, beschreibt er seine Eindrücke. Er ist der Meinung, dass diese Künstlersiedlungen eine wichtige Rolle spielten im Prozess der Demokratisierung des bildkünstlerischen Lebens, indem sie „ausserordentliche Möglichkeiten zur Herausbildung

unseres authentischen Weges zur Lösung der künstlerischen Ideenströmungen und esthetischen Fragen boten, eben durch Toleranz und durch sorgfältiges Pflegen der Autonomie des Künstlers und der Integrität seiner Persönlichkeit" (I. Dević). Mit der Dezentralisierung des bildkünstlerischen Lebens begann eine aktive Verbreitung der bildenden Kultur im vollsten Sinne des Wortes. Am Beispiel der Kolonien in der Woiwodina und verschiedener Künstlertagungen, die in diesen Kolonien veranstaltet wurden, sowie am Beispiel des Treffens bildender Künstler in Subotica seit 1962, tritt eine immer grössere Zahl von Gemeinden und kulturellen Organisationen zur Bildung von Malersiedlungen und Bildhauertagungen überall in Jugoslawien zu. Das Malertreffen in Subotica verzeichnete bis Ende 1972, siebenundsechzig Künstlerkolonien.

Viele Kolonien weisen Ähnlichkeiten in ihrer Tätigkeit auf, unterscheiden sich jedoch im Wesen ihres Verhältnisses gegenüber den Künstlern. Aufgrund konkreter Beispiele fasst der Autor dieses Artikels alle Kolonien bildender Künstler in Jugoslawien in drei Arten zusammen: 1) romantische — die von verschiedenen kulturellen Institutionen und Organisationen vermittels des Verbandes bildender Künstler organisiert werden. Der Organisator sichert den Künstlern freie Unterkunft während eines 10–15tägigen Aufenthaltes zu, und hält sich ausserdem für „Mäzen“, organisiert Gespräche mit den Künstlern, erwartet von den Künstlern, dass sie sich für die Umwelt in der sie sich aufhalten begeistern (wobei freies Schöpferium gewährleistet ist), fordert vom Künstler 2–4 Ausstellungswerke sowie ein Geschänkwerk für die „künftige Gallerie“. Derartige Künstlerkolonien laden eine grosse Zahl Künstler ein und ändern ständig die Teilnehmer.

2) klassisch-realistische — Organisationen zur Förderung der bildkünstlerischen Kultur und des Schöpferiums. Diese Kolonien werden von Gemeinden gegründet, haben ihren Statut, ihren Organisationsausschuss und arbeiten mit Mitteln der engeren gesellschaftlichen Gemeinschaft. Sie stellen keine Forderungen an den Künstler bezüglich des Charakters des bildkünstlerischen Werks, fordern Teilnahme an Ausstellungen, versichern aber auch entsprechende Geldmittel zum Abkauf; Stellen gewisse Künstler ein, zwecks Verwirklichung grösserer bildkünstlerischer Projekte. Diese Malerkolonien arbeiten selbstständig ohne Vermittlung des Vereins und Bundes bildender Künstler.

3) moderne — unter der Schirmherrschaft von Wirtschaftsorganisationen. Firmen der Holz-, Metall-, Marmorindustrie, und anderer Industriezweigen, Genossenschaften; grosse Handelsunternehmen, touristische Organisationen u. a. laden Künstler ein, wobei sie den Künstlern ihren Arbeitsstoff zusichern aber auf anderer Seite ein monumentales Werk erwarten. Das Künstlerhonorar wird durch Abkauf der meisten Werke für öffentliche Gebäude, Parkanlagen, Plätze oder Fabrikshöfe gedeckt. Solche Künstlertreffen ändern bei jeder Einladung die Teilnehmer.

Aufgrund der eingeladenen Künstler, können die Künstlerkolonien in Jugoslawien in drei Gruppen eingeteilt werden: 1) regionale — die Künstler desselben Ortes oder eines engeren Regions einladen. Diese Kolonien haben das Merkmal einer Geschlossenheit und haben oft einen nationalen Charakter; 2) offene — die Künstler aus allen Teilen Jugoslawiens einladen und 3) internationale — die ausser einheimischen auch ausländische Künstler einladen.

Nachdem der Verfasser diese subjektive Gliederung der Künstlerkolonien dargelegt hatte, weist er auf die wichtigsten Elemente hin, die diese Siedlungen zu wichtigen Faktoren in der Demokratisierung des bildkünstlerischen Lebens im Inland machen, sowie zur einzigen Art der künstlerischen Zusammenarbeit auf internationaler Ebene zwecks Austausch von Schöpfern. Der Meinung von Bogomil Karlavarić, Maler aus Novi Sad, dass die bildenden Künstler einen Grund haben, die Künstlersiedlungen als ihr Eigentum aufzufassen, dass sie für einen wahren sozialistischen Inhalt dieser Einrichtungen kämpfen müssen, dass sie diese Kolonien als neue Formen auffassen müssen, im Rahmen welcher ein neuer Impuls für unser zeitgenössisches künstlerisches Schöpferium entstehen kann" fügt Gábor Szilágyi hinzu, dass auch die Künstlersiedlungen in Zukunft so organisiert werden müssten, dass sie auf das Mezenatentum und auf den Weg zur Institutionalisierung verzichten, um Tribünen des freien Schöpferiums zu werden. Der Verfasser des Artikels befürwortet das Bestreben, dass möglichst viele Gemeinden und Wirtschaftsorganisationen Künstler engagieren, um die menschliche Umwelt, den Arbeitsraum, die Rekreationszentren für junge Leute — unmittelbare Produzenten und andere Bürger, veredelnd und künstlerisch zu gestalten, dass eine je grössere Zahl von Kunstwerken auf öffentlichen Stellen ausgestellt ist.

Gábor Szilágyi schliesst seinen Artikel mit den Worten von Imre Dević, eines grossen Verfechters der Bewegung von Künstlersiedlungen: „Damit wurden die Kolonien im vollsten Sinne des Wortes Transmissionen zwischen der Umwelt, den Künstlern und der Kunst... Die Lage des modernen Menschen, dessen Mehrarbeit zur Aufhäufung

von materiellen Mitteln für die Stimulation künstlerischer Tätigkeiten beiträgt, wurde deutlicher erklärt — durch das Recht, dass der Mensch die Früchte (des künstlerischen Schöpfertums im allgemeinen) für sich fordert, für seine Lebens- und Arbeitsumwelt, — dass er diese Tätigkeit, zusammen mit der Bewegung, die diese Tätigkeit fördert, aufrichtig für seine bekennt.“

Verzeichnis der Künstlersiedlungen in der SFR Jugoslawien

Sozialistische Republik Kroatien

1. Stadt und Künstlerkolonie Grožnjan (Istrien)
2. Mittelmeeresches Bildhauersymposium Labin (Istrien)
3. Künstlerkolonie Rovinj (Istrien)
4. Internationales Symposium Vela Luka
5. Künstlerkolonie Biograd na moru
6. Künstlerkolonie des Eisenwerks Sisak
7. Bildkünstlerische Kolonie „Strmac“ — Nova Gradiška
8. Künstlerkolonie Primošten
9. Malerkolonie Vrhovac, Schloss Prepelič. Ozalj (in Gründung)
10. Künstlerkolonie Rade Končar — Zagreb
11. Bildkünstlertreffen Motovun (Istrien)

Sozialistische Republik Slowenien

1. Internationales Bildhauersymposium Forma viva Ljubljana, Prmova 33, pf 443
2. Forma viva (Holz) — Kostanjevica na Krki
3. Forma viva (Beton) — Maribor
4. Forma viva (Metall) — Ravne na Koroškem
5. Forma viva (Stein) — Seča bei Portorož
6. Dovjaks Malerkolonie Idrija
7. Malerkolonie Izlake — Zagorje ob Savi
8. Grohars Malerkolonie — Škofja Loka
9. Bildhauersymposium Štanjel na Krašu
10. Lager der selbstgelehrten slowenischen bildenden Künstler Trebnje
11. Malerkolonie auf Borlu, Poetovio — Ptuj
12. Ex tempore — Piran
13. Studentische Forma viva — Forum Ljubljana
14. Malerkolonie ob Krki, Dolenjske Toplice — Novo Mesto (unter der Schirmherrschaft von Novotex)
15. Malerkolonie Ravne na Koroškem
16. Malerkolonie Ljutomer, Malergalerie „Ante Trstenjak“
17. Malerkolonie der Selbstgelehrten na Zavrhu v Slovenskih gorica — OZKPO Lenart
18. Bildhauerkolonie Videm ob Ščavnici
19. Bildkünstlerische Kolonie Kočevje (1973)

SR Mazedonien

1. Internationale Kolonie Prilep
2. Bildhauersymposium „Marmor“ — Prilep
3. Bildkünstlerische Kolonie Strumica
4. Internationales Symposium „Glas und Metall“ — Skopje
5. Bildhauersymposium „Keifer“

SR Bosnien und Herzegowina

1. Internationale Malerkolonie Počitelj
2. Bildkünstlerische Kolonie Tičevo — Bihać
3. Internationaler Malerzug durch die Bosnische Krajina — Bihać
4. Bildhauersymposium „Bihacit“ — Bihać
5. Malerkolonie Maglaj
6. Bildhauersymposium Ostrožac — Cazin
7. Eine Keramikkolonie befindet sich im Bilden

SR Montenegro

1. Künstlerkolonie — Budva
2. Künstlerkolonie — Danilovgrad

SR Serbien

1. Bildkünstlerische Kolonie Sićevo — Niš
2. Bildkünstlerische Kolonie „Kopašnica“ — Organisator KPC Leskovac
3. Malerkolonie „Pokajnica“ — Velika Plana
4. Künstlerkolonie „Mionica“ Valjevo
5. Bildkünstlerische Kolonie Bor
6. Erstes Bildhauersymposium „Valjevo“ (1961)
7. Bildhauersymposium Arandelovac
8. Bildhauer- und Keramiksymposium Vrnjačka Banja
9. Bildkünstlerische Kolonie der Jungen, Ivanjica
10. Malerkolonie „Mataruška Banja“ — Kraljevo (KPC Kraljevo, Magnohrom)

Sozialistische Autonome Provinz Woiwodina

1. Erste Malerkolonie Senta
2. Künstlerkolonie Bačka Topola
3. Bildkünstlerische Kolonie Bečej
4. Künstlerkolonie Ečka
5. Künstlerkolonie „Borkovac“ Ruma
6. Künstlerkolonie der Keramiker Mali Idoš
7. Internationale bildkünstlerische Kolonie „Jungfraubrunnen“, Deliblatska Peščara Pančevo
8. Donaubildkünstlerkolonie der Jungen — Stara Pazova
9. Malerkolonie — Šid
10. Kolonie zur Ausarbeitung von Tapisserien „Ada“ (arbeitete 1960, und 61)
11. Bildkünstlerische Kolonie Kikinda (besteht nicht mehr)
12. Künstlerkolonie Sremski Karlovci

SAP Kosovo

1. Künstlerkolonie Visoki Dečani, Dečane, PKC Priština

symposion

**A VIII. NEMZETKÖZI RÉGÉSZETI KONGRESSZUS
BELGRÁD, 1971. IX. 9–15.**

Nincs talán a világon még egy olyan tudományág, amely kutatási módszereiben annyira szerteágazó volna mint a régészet, az archeológia. Ennek a diszciplínának kutatási területeit és módszereit számtalan különböző tényező szabja, határozza meg.

Érthető is, hiszen a szak művelői — annak ellenére, hogy a történelemnek túlnyomórészt olyan korszakaival és periódusaival foglalkoznak, amelyekből néha csak mutatóba maradtak fenn, vagy egyáltalán nem léteznek írott emlékek — azon ügyködnek, hogy minél kiterjedtebben mérjék fel, dokumentálják egyes földrajzi egységek ma is létező vagy letűnt népeinek, meghatározott népcsoportok, illetőleg nemzetek homályba vesző múltjának fontosabb mozzanatait; nem egyszer a legapróbb részletekig is.

Ez a viszonyulás mindenkor jellemzője volt a régészetnek, és a vele járó tendenciák is ilyen irányúak voltak, amelyek közül talán a legerősebb mindenkor a többé-kevésbé latens divergencia volt. Visszatekintve a megtett útra ma már világosan látjuk, hogy a múlt legkiválóbb régészei, a távolabbra látók, tudatában voltak ezeknek az erőknek és folyamatos jelenlétének. A tudomány egészséges fejlődése szempontjából olyannyira szükséges közös megmozdulásokra azonban sokáig nem került sor. Erre csak a múlt század utolsó harmadában értek meg a feltételek.

Ennél a pontnál az a tény sem hagyagolható el, hogy a régészet — viszonylag hosszú múltja ellenére is — komolyan, általánosan elismert (társadalom-) tudománnyá szintén csak az elmúlt száz év leforgása alatt fejlődött. Ennek a két legfontosabb meghatározónak szem előtt tartásával értjük csak igazából meg, hogy miért voltak az 1866-ban Svájcban (Neuchâtel) megtartott első, már kongresszusnak nevezhető konferencia óta megtartott összes, őstörténeti problémákkal foglalkozó értekezletek majdnem kivétel nélkül nagy jelentőségűek. A széthúzó erőket, kritériumokat, egymástól lényegesen eltérő mércéket, standardokat és nem utolsósorban véleményeket, az emberiség története egyetemes voltának vezérelve érdekében időnként össze kellett és kell hangolni.

Az összehangolás problémája lényegében még ma sincs megoldva mert a munka világviszonylatban vett szervezési, közös része még távolról sincs befejezve. A megoldatlan problémák listáján, ezen kívül, az újabb módszertani felfedezések és az egzakt tudományok nyújtotta korszerű megoldások mindegyre újabb és újabb bonyodalmakat idéznek elő. Olyan bonyodalmakat amelyeket csupán széleskörű megbeszéléseken lehet szétbogarzni. Az állandóan szaporodó jelentősebb ásatási eredmények is lényegesen fokozzák a rendszeres tapasztalatcserék szükségét.

Ha régészetről mint olyanról van szó, nem kell elhallgatni azt a tényt sem, hogy az elmúlt utolsó két évtized alatt az elismerés mellett a társadalmi figyelem és elismerés rang-

létráján világviszonylatban is érezhetően emelkedett s megnövekedett ázsíója. Sőt, minden hangsúlyozás nélkül legyen mondva, egynémely helyen hovatovább odáig jutott, hogy (ismét) a nemzeti politika hathatós eszközévé léptették elő, mintegy alkalmazott tudomány formájában.

Mind a fentieket tekintetbe véve, a legutóbbi, Belgrádban megtartott VIII. Nemzetközi Régészeti Kongresszusról előláróban — egy mondatban megállapítható, hogy sikeres és mindenekfelett hasznos volt. A várakozásokat (nyugodtan mondhatom) nem múlta felül, de nem maradt sokkal azok alatt sem.

A kitűzött célokat a szervezők és a részvevők is egyaránt megvalósították. Ha pedig maradtak kívánnivalók (a szervezésben), nem voltak olyan jellegűek és méretűek, hogy lényegesebben kihatottak volna a kongresszus munkájára.

Amikor 1966-ban Prágában az UISPP VII. kongresszusán¹ a jugoszláv küldöttség felajánlotta, hogy a soron következő kongresszust Belgrádban tartsák meg, az előterjesztett javaslatot az akkori elnökség egyhangúlag megszavazta.

A szokásoktól eltérően négy év helyett, objektív okoknál fogva, csak öt év múlva, 1970 helyett 1971-re lett a kongresszus meghirdetve. Jugoszláviában először. Tavaly szeptemberben azután a jugoszláviai régész-társadalom némi izgalommal, a főváros érdeklődéssel, a szervezők pedig készen várták a világ minden tájáról nagy számban bejelentett vendégeket.

A kongresszus hivatalosan 1971 szeptember 9-én kezdődött és 15-éig tartott.

Ezekben, az évszakhoz képest szokatlanul hűvös napokban a Filológiai Fakultás környékén igazi bábeli tarkaság uralkodott: mind a szem mind pedig a fül számára. A megjelent vendégek, közel nyolcszázan, 41 országból sereglettek össze. Ausztráliát kivéve minden más kontinensről érkeztek részvevők. Számuk szerint — természetesen — a hazaiak voltak túlsúlyban, de egynémely más ország is elég népes küldöttséggel képviseltette magát (Olaszország, Franciaország, Románia és a Szovjetunió például). Feltűnő volt, hogy Magyarországról kevesen érkeztek.

Mitja Ribičič a kongresszus védnöke és a Szövetségi Végrehajtó Tanács korábbi elnöke megnyitó beszédének azon részét amely szerint „... a kongresszust a nemzetközi szolidaritás egy bizonyos fajta gyülekezetének lehetne nevezni ...”, a statisztikai adatok és a későbbi munka egyaránt igazolták.

Grga Novak professzor, a Jugoszláv Akadémia elnöke és az akkor lezárult kongresszusi periódus végrehajtó bizottságának elnöke viszont azt az alapvető tényt fejtegette, hogy a mai régészet már lényegesen különbözik attól amit a II. világháború előtt régészetnek tudtunk. Sőt még attól is ami két évtizeddel ezelőtt volt. G. Novak külön hangsúlyozta azt is, hogy ez a tudományág az eddigi humanisztikai irányzattól mindinkább a természet-tudományok felé tolódik. És ezt az adatok sokasága bizonyítja.

Az általános kutatási tendenciák és eredmények felmérése mellett az egyes kongresszusok pozitív, sőt alapvető eredményei között szokott szerepelni a vendéglátó ország (ez esetben Jugoszlávia) régészeti kutatása pillanatnyi keresztmetszetének elkészítése és kritikai vizsgálata is. Nemcsak az által, hogy a vitaindító beszámolók egy részét hazai szaktekintélyek írják, hanem az által is, hogy a rendezők már régi és jól bevett szokás szerint összefoglaló tanulmányok alakjában adják a kongresszusi részvevők kezébe azt a munkát amely az országos kutatás pillanatnyi állapotát tükrözi az őstörténet és előtörténet (protohistoire) egyes ágazataiban. Mintegy kiegészítendő a szóban forgó szintézist jó illusztrációnak szokták a hivatalosan szervezett kiránduló-körutak szolgálni. Egyes vidéki múzeumok, területi egységek, fontos lelőhelyek régészeti agyagának bemutatásán keresz-

tül, alkalmi kiállítások formájában érzékelhetően lehet konkretizálni azt a képet amelyet a hivatalos nyomtatott anyagok rajzolnak körül.

A fentebb tárgyalt körülményeknek mintegy következménye, hogy a rendező ország kutatóinak eredményei a kongresszus munkája alatt a többi témákkal és problematikával párhuzamosan a figyelem fókuszában állnak és hogy már eleve érdeklődés nyilvánul meg iránta. Már előre, a kongresszus helyének megválasztásánál nem kis mértékben játszik szerepet ez a részlet is. Éppen ezért nem látszik feleslegesnek itt megemlíteni egypár alapvető tényt azok közül amelyek különösen érdekessé teszik Jugoszláviát a többi országok régészeinek szemében.

Az ország földrajzi helyzete már predesztinálja, hogy területe az őstörténet minden szakaszában fontos események színhelye kellett legyen. Balkáni ország, amely szorosan kapcsolódik Közép-Európához és rajta keresztül Európa többi, főleg északi területeihez. Ezen felül a Duna is érinti, az a folyó amelynek óriási jelentősége az őstörténet folyamán minden vitán felül áll². Azon kívül rajta fut keresztül két fontos transzverzális út is: egy dél–északi (Vardár–Morava völgye) és egy délkelet–északi (Marica–Nišava–Morava völgye). Ezek Észak- és Közép-Európának mindenkor fontos összekötő folyosói voltak a Közel-Kelet területei felé és megfordítva. Nincs sokkal kisebb jelentősége annak sem, hogy az Adriai-tenger közvetítésével kapcsolat áll fenn az ország kontinentális része és egyes földközi-tengeri területek között, valamint, hogy Szlovénia keresztül az Alpok kiterjedt régiójával is szoros a kapcsolat. A helyzet nyújtotta körülményekkel arányban vannak az európai, sőt világjelentőségű régészeti lelőhelyek. Csak párat említek: Lepenski Vir, Vinča, Gomolava, Butmir, Vučedol, Glasinac, Siscia, Sirmium stb.). Egytől-egyig olyan lelőhelyek amelyek pillérekként illeszkednek bele az európai őstörténet és előtörténet kutatási területébe, amelyek némelyikén már több évtizede folynak feltárási munkálatok, de amelyek némelyikétől még jelentős további eredmények várhatók. Itt van például Lepenski Vir, amelyről felfedezése után (talán emlékezőnk még rá) a hazai és külföldi sajtó egy ideig mint világraszóló szenzációról írt, vagy vegyük Gomolavát a Szerémségben, amely kivételesen nagy publicitást nem élvez ugyan, tudományos fontossága azonban mindenképpen óriási.

Ha kezünkbe vesszük a hazai szervező bizottság által kiadott, már említett, hivatalos publikációt³, amely négyszáz oldalon közöl beszámolókat és összefoglaló tanulmányokat, minden különösebb erőfeszítés nélkül igazolást kapunk fenti megállapításainkra. A könyv (főszerkesztője G. Novak) három főrésze oszlik. Az elsőben azoknak az intézményeknek a névsora kapott helyet amelyek szakkáder-képzéssel és régészeti problémák kutatásával foglalkoznak (egyetemi katedrák, intézetek, múzeumok). A második részben, köztársaságok szerint, rövid beszámolók vannak a jelentősebb ásatásokról és az elért tudományos eredményekről, azoknak a régészeknek tollából akik az illető ásatást vezették. A vajdasági lelőhelyek közül a következők kerültek a könyvbe: Brdašica, Vojka mellett – avar temető; Belegiš – több őskori lelőhellyel; Hrtkovci, Gomolava – őskori telephely; Mokrin – bronzkori temető; Bočar – hunkori (gepida) temető és Zsidóvár Versec közelében – őskori telephely. Talán vitatkozni lehetne, hogy ezek, vagy csak ezek érdemelték meg az említést, de a kiadvány keretei bizonyára csak ennyit engedtek meg. Az utolsó, harmadik beosztás (Civilisations pre- et protohistoriques de la Yougoslavie – aperçus de synthèse) a legfontosabb, mert hét fejezetben összefoglaló tanulmányok vannak az egyes korszakokról, név szerint az őskorról, újabb kőkorszakról, rézkorszakról, a bronzkorszakról és vas-korszakról, a korai történeti korról a klasszikus korszakkal és végül a korai középkorról. Ehhez hasonló magas igénnyel összeállított szintézis egész Jugoszlávia ős- és korai történetéről eddig még nem készült.

Itt kell megemlíteni, hogy a kongresszus első napján a Nemzeti Múzeumban érdekes kiállítás nyílt „Illírek és dákok” címmel, amelynek anyaga a Nemzeti Múzeum és a ko-

lozsvári Történeti Múzeum anyagából lett összeválogatva. Továbbá azt is, hogy ugyancsak a kongresszus tiszteletére, Péterváradon a Vajdasági Múzeumban nagyszabású kiállítás nyílt „Vajdaság őskori lelőhelyei” címmel. Az utóbbi olyan nagyszabású rendezvény volt amelyen eddig nem látott mennyiségű elsőrangú régészeti anyagot lehetett egy helyen látni. Most is szónak kell tennem, hogy kizárólag a Tartományi Művelődési Közösség támogatásával lehetett azt megvalósítani. És azt is, hogy a beleölt pénz és munka nem volt hiábavaló, ami abból is látható, hogy a kongresszus hivatalos programjában szerepelt az a szakmai kirándulás amelynek keretében a résztvevők megtekinthették ezt a kiállítást, egyrészt, de talán inkább azokból az elismerő szavakból amelyek az egyes szakemberek, világhírű tudósok szájából hangzottak el olyan értelemben, hogy Vajdaság régészeti gazdagsága felülmúl minden eddigi elképzelést. Az említett kirándulás útvonala úgy volt megtervezve, hogy Újvidéken kívül még Gomolavát és Sirmiumot — Sremska Mitrovicát is érintette, ahol megtekinthették az érdekeltek az ott folyó feltárások eredményeit.

Most magáról a kongresszusról. Összesen 303 előadás volt bejelentve. Nem mind olvasták fel, de így is sok volt, olyannyira, hogy lehetetlen volt a négy munkanap folyamán minden érdekesnek ígérkező előadást meghallgatni, mivel közülök sok egyidőben hangzott el. A munka nyolc külön működő szakosztályban folyt. Ezek, a következők voltak: Régészeti elmélet és módszertan; Az őskor régebbi és középső szakasza; Az őskor késői szakasza és középső kőkorszak; Újabb kőkor és rézkorszak; Bronzkorszak és vaskorszak; Az őslakosság és annak kapcsolatai a görög-római világgal; A népvándorlás kor népei a koraközépkorban és kapcsolataik az őslakossággal; Az Európán kívüli területek sajátos kérdései.

Az előző, prágai kongresszus alapjátéja a relatív és abszolút kronológia problematikája volt. Ezzel szemben a belgrádi már más alapkérdés köré csoportosult, ez pedig az őslakosság és a vándorló népek viszonyának taglalása, amire első sorban a népvándorlás korában adódott számtalan alkalom. Így tehát természetszerűleg kerültek az ó-szlávok a vikingek hozzáadásával a megfelelő szakosztály figyelmének központjába. Pontosan ezért, rögtön ennek a kérdésnek szenteljünk egypár sort. Joachim Werner alapos és érdekes vitaindító beszámolója szolgáltatott a VII. szakosztály munkaprogramjának alapot⁴. Beszámolójában összefoglalta az eddigi szovjet kutatások eredményeit és elmondta saját nézeteit a fennálló problémákkal kapcsolatban. Ehhez a témához még egy hazai, néhány magyarországi és romániai kutató koreferátuma csatlakozott. A többi témák, ugyanezen a szakosztályon belül, zömmel az alföldi szarmaták problematikájával foglalkoztak Párducz Mihály beszámolójához kapcsolódva⁵.

Hiba lenne szó nélkül hagyni azt az előadást (Horváth Elvira) amely a közelmúltban Kunbányában felszínre került szenzációs gazdagságú avar fejedelmi sír mellékleteit ismertette. Nem volt terbe véve s mint gyakorta szokott lenni, az anyag tudományos értékénél fogva éppen ez aratott osztatlan sikert.

A korábbi gyakorlattól némileg eltérően a kutatók mindig számottevő csoportja kísért megkülönböztetett figyelemmel az elméleti és módszertani (I.) szakosztályban elhangzott beszámolókat és koreferátumokat. Szemmel látható volt az a fokozott érdeklődés amely a kutatók részéről az utóbbi időben mindinkább tért hódító egzakt, természettudományi kutatómódszerek irányában fennáll. Az előadók beszámolóikban egyaránt érintették a rádiókarbon (C_{14}) módszerek nyújtotta lehetőségeket (és hibaforrásokat is),⁶ mint a spektrálanalízis, a termolumineszcencia, a magnetometria vagy a számítógépek nyújtotta újabb kutatási lehetőségeket is. A korábbi idők legfontosabb kutatási módszere, a tipológia teljesen háttérbe szorult. Az ugyanebbe a szakosztályba beosztott antropológiai témák nem hoztak külön említésre méltó újdonságokat.

A II. és III., őskorral foglalkozó szakosztályok kapták előljáróban talán a legalaposabban előkészített vitaindító beszámolókat, míg az újabb kőkorszak és rézkorszak problémáit

taglaló IV. szakosztály körül volt állandóan a legnagyobb sürgés-forgás⁷. Szinte megszoktuk már az eddigiekben, hogy a népvándorláskori témákkal foglalkozó beszámolóokban és a hozzájuk fűződő vitákban szoktak leggyakrabban lényeges véleménykülönbségek jelentkezni. Ezúttal azonban mintha a IV. szakosztály vette volna át a másik gyakorlatát. Egymást követték az aktuálisabbnál-aktuálisabb előadások, amelyek sorban hozták a legkülönbözőbb álláspontokat és véleményeket. Természetesen nem maradtak el a viták sem, amelyek többször még a forrponot is megközelítették. A számos előadás közül még csak találomra sem tudnék kiemelni egyet sem amelyet határozottan a többi fölé kellene emelni. Inkább azt lehetne leszögezni, először, hogy a legsűrűbben előforduló probléma a Közel-Kelet és az Európa közötti kapcsolatok voltak a korai neolitikum, illetőleg a rézkorszak tartama alatt és, másodsor, hogy a régészeti kutatás területén ezidő szerint az újabb kőkorszaki problémák dominálnak.

A számos érdekes előadás között nekem személy szerint különösen kettő ragadta meg tetszésemet azért mert egymástól függetlenül két kutató is arra a megállapításra jutott, hogy nem okvetlenül szükséges, hogy a legkorábbi iparilag felhasznált fém (a réz) első előállításának ismeretét a Közel-Keletről importálták volna; itt nálunk is megvoltak a feltételek egy ilyen felfedezésre. Az említett kutatók C. A. Renfrew (Sheffield) és B. Jovanović (Belgrád) voltak. Az első görögországi tapasztalatairól beszélt,⁸ a másik pedig Kelet-Szerbia hegyeiben végzett kutatásairól⁹.

Az V. szakosztály a bronzkor és a vaskor kérdéseit taglalta. Igen sok, közel 70 felolvasás követte egymást. A felvetett problémák nagy többségben a Földközi-tenger térségének problémáihoz kapcsolódtak közvetve vagy közvetlenül. Az Alpok és Itália koravaskori kérdéseiről szóló beszámolók külön kis csoportot alkottak. Vajdasági szemszögből nézve talán csak egy előadásra tartjuk érdemesnek kitérni egypár mondat erejéig. Az az északbánáti, mokrini bronzkori temető embertani anyagával foglalkozott egész sor izgalmas, eddig teljesen ismeretlen részletre derítve fényt. A beszámolót a szegedi Egyetem Embertani Intézetének két kiváló szakembere, Lipták P. és Farkas Gy. készítette.¹⁰ Végezetül még valamit, a keltákkal szokatlanul kevesen foglalkoztak.

A VI. szakosztály munkája nem volt terjedelmes és főleg az autohton lakosság és a görög-latin világ viszonyaival foglalkozott (illírek, japódok, dákok és mások).

Mivel a VII. szakosztály munkáját már korábban ismertettük nem marad más hátra mint röviden megemlíteni a VIII. szakosztály munkáját, amely az Európán kívüli területek régészeti problémáival foglalkozott. Egyebek között: Közel-Kelettel, Afrikával, Ázsiával, Észak- és Dél-Amerikával valamint más régiókkal.

Említettem már, hogy a rengeteg előadás, több kiállításnyitás, két kirándulás (a vajdasági körúton kívül egy délután Vinčára látogattunk ki) és két nagyszabású fogadás kimerítő tempója alig adott módot, hogy üdvözljük régi barátainkat vagy, hogy újabb ismeretségeket kössünk. A rengeteg tapasztalat és benyomás csak halmozódott; a végső következtetésekre talán csak pár év múlva adódik alkalom, majd az után ha az elhangzott előadások szövege nyomtatott formában napvilágot látott. Mégsem lehet megszabadulni attól a gondolattól, hogy talán nem az eddigi módon kellene a jövőben a kongresszusokat megszervezni. Ezek a mammutrendezvények most gyakran nélkülözik a legminimálisabb áttekinthetőséget is. Ha ez így halad tovább a kongresszusok el fogják veszíteni vonzóerejüket, el fognak térni alapvető céljuktól. Példának említjük meg, hogy az V. kongresszuson (Hamburg, 1958) 300, tehát majdnem pontosan annyi előadás hangzott el mint legutóbb Belgrádban. Viszont Prágában, a VII. kongresszuson (1966) kereken kétszázal volt több az előadás, összesen 500, amelyeknek nyomtatott anyaga 1500 oldalon, két vastos kötetben fért csak el. Ilyen feltételek mellett még nagyon szűk specializáció esetén sem biztos a zökkenőmentes részvétel.

Kellemes, baráti hangulatú esti borozgatások közben volt ezen és ehhez hasonló problémákról szó, de a megoldáshoz vezető ösvényeket még itt sem lehetett fellelni.

Egy biztos, a nemzetközi szervezet elnökségének hamarosan új, jobb megoldásokkal kell majd a tagság elé lépni.

A kongresszisták élményekkel tele, abban a reményben búcsúztak egymástól, hogy mindannyian ott lesznek a IX. kongresszuson is — Cannesban.

JEGYZETEK

- ¹ Az UISPP az Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques rövidítése, amely 1931-ben alakult mint a valamikori Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques (CIAAP, 1867) és az Institut International d'Anthropologie (IIA, 1919) utóda. A korábbi kongresszusoktól eltekintve (összesen 17 volt) az elsőt az UISPP 1932-ben Londonban tartotta. Utána következett Oslo (1936), majd Budapest helyett (háború) Zürich (1950), Madrid (1954), Hamburg (1958), Róma (1962) és Prága (1966).
- ² V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929.
- ³ G. Novak (red.), *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats*. Belgrád 1971.
- ⁴ J. Werner, *Zur Herkunft und ausbreitung der Anten und Sclavenen*.
- ⁵ M. Párducz, *Einige Probleme der Sarmatenforschung des Karpatenbeckens*.
- ⁶ H. T. Waterbolk, *Working with radiocarbon dates*.
Ua., *Use and misuse of radiocarbon dates*.
- ⁷ Vitaindító írást M. Garašanin adott, *Genetische und Chronologische Probleme des Frühkeramischen Neolithikums auf dem Mittlern Balkans* címmel.
- ⁸ C. A. Renfrew, *Sitagroi and the independent invention of metallurgy in Europe*.
- ⁹ B. Jovanović, *The early copper metallurgy of the Central Balkan Area*.
- ¹⁰ Lipták—Farkas, *The skeletal material of the Bronze Age cemetery of Mokrin*.

Várady Tibor

A VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS MAI DILEMMÁI

Moszkvában tartották ez év október 3-tól 6-ig a választottbíráskodással foglalkozó IV. Nemzetközi Kongresszust. A mintegy 500 résztvevő négy napig tartó eszmecsereje számos problémát és megoldási lehetőséget vetett fel, és egyben meggyőzően igazolta a külkereskedelmi választottbíráskodás egyre növekvő jelentőségét.

Hogy egy rövid átfogó képet alkothassunk a kongresszusról, először is a vitaanyagokat kell megemlítenünk. A négynapos tanácskozások kiindulópontját és egyben gerincét 12 beszámoló és mintegy 50 írott közlemény képezte. Az alaptémával (*Választottbíráskodás és nemzetközi együttműködés az ipari, tudományos és technikai fejlődésben*) három beszámoló foglalkozott: E. Minoli, Olaszország, N. Krishnamurthi, India és S. Bratus, Szovjetunió beszámolóí. C. Dunshee de Abranches, Brazília, H. Strohbach, NDK és H. Stumpf, NSZK beszámolóinak címe *Választottbíráskodás és a tudományos kutatómunkával, találmányokkal és know-how-al foglalkozó szerződések*. Külön beszámoló foglalkoztak még a következő témákkal: *A választottbírák és tanácsadó mérnökök szerepe az építkezési szerződésekkel kapcsolatban* (M. Pearson, Nagybritannia); *Választottbíráskodás és a teljesítés technikai ellenőrzése a nemzetközi ipari vállalkozásokkal foglalkozó szerződések területén* (L. Kopelmanas, Svájc); *A nagy építkezési vállalkozásokban felmerülő viták választottbíráskodás által való rendezése* (S. Stern, Egyesült Államok); *A választottbírási eljárás problémái olyan vitákban, melyek ipari, tudományos és technikai együttműködéssel foglalkozó szerződések kapcsán jelentkeznek* (E. Kamenov, Bulgária); *Választottbíráskodás és a szerződés biztosítása* (F. Eisemann, Franciaország); *Választottbíráskodás és az ipari szerelésekkel és műszaki szolgálattal foglalkozó szerződések* (I. Rucareanu, Románia).

Az írásban betervezett közlemények közül a jugoszláv résztvevők dolgozatait említjük meg: S. Cigoj, *Választottbíráskodási záradék a hajóselismervényben*; V. Kapor, *Néhány probléma a választottbíráskodás kikötésével kapcsolatban*; Várady T., *Technikai ellenőrzés és szakértői vizsgálat a nemzetközi külkereskedelmi választottbíráskodás intézményesítésének folyamatában*.

A Negyedik Kongresszus első szembeötlő jellegzetessége, hogy a választottbíráskodás egy sajátos alkalmazási területére, nem pedig egy általános elvi kérdésre irányítja figyelmünket, amint azt az előző kongresszusok tették. A központi probléma kétségtelenül időszerű, mai probléma és időszerűségről tesznek bizonyosságot a hozzáállások is. Két alapvető közeledési módot különböztethetünk meg a nemzetközi technikai és tudományos együttműködéshez fűződő választottbíráskodással kapcsolatos kérdésekhez. Egyesek azt igyekeztek megállapítani, hogy a választottbíráskodás alapvető tulajdonságai és előnyei — különösképpen a formamentesség, gyorsaság, alkalmasság kompromisszumos megoldások

találására — mennyire jutnak kifejezésre, mennyire érvényesülhetnek a közös műszaki vállalkozások és beruházások területén. Mások az e területen felmerülő sajátos nehézségeket vizsgálták, és a választottbíráskodás alkalmazkodási képességét.

A vita keresztmetszetének megjelölésekor fontos arra is rámutatni, hogy a kérdések gyűjtőpontjában helyet kaptak és szintézist kerestek azok az érdekek, melyek jelen vannak a műszaki és tudományos együttműködésben és beruházási vállalkozásokban: a fejlődő és fejlett országok érdekei, a vállalkozó, illetve annak a közösségnek az érdekei, ahol a vállalkozás történik. Ezek az érdekek mellett, melyeket az alapvető gazdasági viszony határoz meg és melyek tükröződnek a választottbíráskodás problematikájában is, egyre határozottabban mutatkozik a fejtegetések során egy harmadik érdek is — az intézményesedő és egyre terebélyesedő választottbíráskodás saját érdekei, mely igyekszik még tovább fejlődni, még több jelentőséget nyerni.

A kongresszus konkrét tárgyköre igen szerteágazó volt, ami erénye, de egyben hiányossága is az összejövételnek. Erénye azért, mert így 36 ország jelenlevő képviselői igen sok hasznos információt közölhettek és hallhattak; hátránya azért, mert többhelyütt elmaradt a gondolatok és nézetek szembesítése. Különösen sok és sokféle kérdést vetnek fel a közlemények, ami részben azzal is magyarázható, hogy a beszámolók nem jutottak el a kongresszus kezdete előtt a résztvevőkhöz, csak a címek voltak ismertek és ezek nem voltak képesek egy egyöntetűbb témakört biztosítani.

Amellett, hogy igyekeztünk a vitának egy egészen általános jellemzését adni, példaként kiragadunk néhányat a felmerült témákból.

Az építkezési vállalkozásoknak, közös beruházásoknak, tudományos és műszaki együttműködésnek egyik azonnal szembeötlő és lényeges eleme, hogy minden esetben egy hosszabb időt igénylő folyamatról van szó. Ez a tény kihatással van a választottbíráskodás körülményeire is. Kopelmanas rámutatott arra, hogy az építkezés időtartama igen megnehezíti az átvétel után a hibák eredetének a megállapítását. Időt vesz igénybe a megfelelő szakértő megtalálása és kinevezése is. Eisemann viszont azt emelte ki, hogy a vállalkozások időtartama — egyéb elemek mellett — hozzájárul a kockázat növeléséhez, aminek következtében roppant fontosságot nyernek a különböző kezességi és szavatossági záradékok. Javasolja, hogy a kezesség konstruálásánál vegyék igénybe a választottbíráskodást, olyképpen, hogy a választottbírói döntés hasonló szerepet játsszon, mint a megfelelő okmányok az okmányos akkreditívnál. (E nézet egyébként igen sok vitát és bírálatot is váltott ki.)

Sok szó esett a titoktartás szükségességéről is. Stern például — az építkezési vállalatok gyakorlatában szerzett tapasztalatokra hivatkozva — azt hangsúlyozta, hogy a választottbírási eljárás titkossága nem tényleges, csak misztifikált követelmény; hogy sokkal fontosabb szempont a jobbiztonság, mely elképzelhetetlen, ha ismeretlen marad a választottbírási gyakorlat, és így nem képesek tájékozódni sem a felek, sem a bírák egy újabb ügyben. Ezzel szemben Stumpf azt fejtette ki, hogy a know-how, vagy szabadalmakkal foglalkozó ügyekben pontosan a titoktartás az a tényező, mely előnyben részesíti a választottbírást a rendes bíróságokkal szemben.

Többen hangsúlyozták a szakértők megnövekedett szerepét a műszaki kooperációból származó vitákban. Több esetben választottbíráshoz hasonló technikai döntőszervek létesülnek, melyeknek státusa és szerepköre még meghatározásra vár, és felülvizsgálat igényel a szakértők szerepe a szokványos választottbírási eljárásban is.

Sorolhatnánk tovább a négynapos vitában felmerülő részletproblémákat, ez azonban meghaladná egy rövid ismertető kereteit. E néhány példa is bizonyítja azonban, hogy a résztvevők érdeklődése elsősorban egészen konkrét és a jelen pillanatban igen fontos dilemmák felé fordult. Mindvégig jelen volt az az igyekvés, hogy olyan megoldások alakuljanak ki, melyek fenntartják és továbbfejlesztik a választottbíráskodás elismerten pozitív szerepét az újonnan felmerülő és egyre összetettebb jogviták területén is, hogy a

jogszabályok nyomon kövessék a technikai fejlődést — és ezzel tovább növekedjen a választottbíráskodás jelentősége. Ez a törekvés indokolttá teszi azt a megállapítást, hogy a IV. Nemzetközi Kongresszus egy lépést jelent előre azon az úton, melyet szépen fogalmaz meg beszámolójában Minoli, aki a kongresszus előtt egy tragikus szerencsétlenségben életét vesztette:

»Korunk egyik pozitív tendenciája egy egyre növekvő hajlandóság, hogy különböző nemzetek, kultúrák és civilizációk együttműködjenek az ipari, technikai és tudományos fejlődés érdekében. Egyre terjed az a tudat, hogy ugyanazon az úrhajón vagyunk, és hogy sorsunk, fennmaradásunk és jólétünk egyre inkább összefügg. Innen származik az a meggyőződés, hogy minden egyes nemzet haladása a tudás és a jólét terén, végeredményben az összes többi nemzetek javára szolgál.«

**SYMPOSION A SZERB (JUGOSZLÁV)–ROMÁN
NÉPKÖLTÉSZETBEN ÉRVÉNYESÜLŐ
KÖLCSÖNHATÁSOKRÓL**

Az idén szeptember 28-tól október 1-ig Pancsován tartották meg az 1970. évi sikeres kezdeményezés folytatásának mondható tanácskozást a népköltészetéről. A két évvel ezelőtti verseci ülésszakon a jugoszláv–román kultúrtörténeti, nyelvi, irodalmi, politikai, művészeti kapcsolatokról volt szó.

A pancsovai ülésszakon a szerb (jugoszláv)–román népköltészeti kölcsönhatások vizsgálatára összpontosult a figyelem. Három nap alatt negyven előadás hangzott el. A román és a szerb (jugoszláv) folklórtudomány kiváló ismerői és kutatói előadásaikban eddig nem ismert tényeket mutattak ki, feltárták újabb felismeréseiket, és a már ismert szempontokból vizsgált anyagot új megvilágításba helyezték. Ugyanis a két nép szájhagyományának egymásra hatására, érintkezésére derítettek fényt. Az előadások egy része kiegészítése volt azoknak a tényeknek és ismereteknek, amelyekről már tudomásunk volt, és amelyek a közös népszokásokra vonatkoznak, mint például a néptánc, siratódalok, újévi és karácsonyi népszokások stb. Az anyagot főleg Bánát és Đerdap területén gyűjtötték.

Az első előadások a „Vlahinja” (az oláh nő) és a „Vlaška zemlja” (az oláh föld) tárgyat vizsgálták a délszláv népköltészetben. Kitűnt, hogy e két téma számos délszláv népdalban előfordul. A közös népköltészeti motívumok között kimagaslott a „Bolani Dojčin” (a beteg Dojcsin) motívuma, amelynek új variánsai kerültek elő, és amelyek a már publikált gyűjtemények hatására keletkeztek. Erről egy román és egy szerb referátum is elhangzott. Kitűnt, hogy e hős úgyszólván az egész román területen élt a néphagyományban.

A Dušan házasságáról szóló népdal az új körülmények között változást szenvedett, de az alapja megőrződött.

Az *eladott kedves* motívumáról is szólt egy előadás, és új variánsokkal gazdagította eddigi ismeretünket, egy másik meg a befalazott emberáldozat motívumáról számolt be (homo aedificans), amely a balkáni és a kárpáti területeken egyaránt ismert, méghozzá nemcsak a népköltészetben, hanem a néphiedelemben általában.

Szó volt a közös népköltészeti alakokról is. Közülük mint központi hős kimagaslik Starina Novak (az Agg Novák) személye; kitűnt az is, hogy Grujica, a moldvai népi színjátás egyik legkedveltebb személye. Ezeket a színjátékszerű előadásokat általában újkor adják elő.

Egy előadás Radul-bégről szólt, aki a délszláv, a román és a bolgár népköltészetben is szerepel. Szó esett azokról a közös motívumokról, amelyek a délszláv és a román népmesékben jelennek meg, továbbá a feljegyzésekről, publikációkról, amelyek erre a tárgyra vonatkoznak, és figyelmet keltenek már a XVIII. század óta. Különösképpen rámutattak a román tudósokra és kutatókra, akik a múltban ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak. Több

előadás is elhangzott róluk. Az egyik Petrovici Emil folklorisztikai, egy másik Eminescu kutatásaival foglalkozott, a „Scrisoarea III”-éről s a rigómezei dalokkal való kapcsolatáról szóló tanulmányai alapján. Eminescu nagyra becsülte Vuk Karadžić munkásságát, és főképpen a rigómezei dalok érdekelték.

Balote Antonnak és tanulmányainak, amelyek a szerb—román összehasonlító folklórra vonatkoznak, külön előadást szenteltek; Korcea Avram, bánáti néprajzkutató munkáját is külön értékelték, valamint Jorga Nikolae munkásságát is. Külön előadást szenteltek a szerbhórvát folklórkincs helyének a XIX. századi román folyóiratokban.

Ez alkalommal külön meg kell említeni a nyelvkutatók törekvéseit is. Egy előadás a két nép folklórában kimutatható nyelvi kölcsönhatásokról számolt be. Végül ki kell emelni az értekezés kiváló eredményeit, amelyeket teljességben csak akkor mérhetünk majd fel, ha az egész anyag együtt megjelenik.

jelen és múlt

A TÁRSADALMI TULAJDON ELLENTMONDÁSOSÁGAI

Fordításunk a *Szocializmus* c. folyóirat ez évi 4. számában megjelent szöveg alapján készült, amely Edvard Kardeljnek a *Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji* c. könyvében ugyanilyen címen megjelent értékezéséből a II., III. és VI. fejezetet tartalmazza. (Radnička štampa, Belgrád 1972, 1159 old.; a kiadvány 13–88. old. — A kiadó e tanulmányt 1972-ben külön füzetben is megjelentette.)

Felvetődik a kérdés: képes-e arra a bővített újratermelés jelenlegi rendszere, hogy kizárólag társadalmi tulajdonviszonyokat, illetve szocialista és öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyokat reprodukáljon? Gondolom, ezt nem könnyű állítani, és még nehezebb bizonyítani. Nem véletlen, hogy társadalmunkban a szociális különbségek és differenciálódás problémája ma úgyszólván a legfőbb vitatéma. Nem lényeges, hogy ez a vita reális-e mindig, vagy nem. Annyi azonban bizonyos, hogy kifejezője egyfajta állapotnak és történésnek társadalmunkban. Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek épp azt a tényt igazolják, hogy jelenlegi állapotában a társadalmi újratermelés nem csupán társadalmi tulajdonviszonyokat, nem kizárólag szocialista és öngazgatási viszonyokat „hoz világra”, hanem megengedi — mindenekelőtt a gazdasági viszonyokat szabályozó rendszer következtelenségei és kiépíthetlensége miatt a társadalmi újratermelésben, a társadalmi munka termékeinek elosztásában, valamint a munka és a társadalmi tőke integrációjában —, hogy különböző formákban a régi rendszerbeli, a burzsoá és az állam-tulajdonjogi viszonyok elemei is reprodukálódjanak. Ezeket a rendszereket, természetesen, elvileg már túlhaladottaknak tekintjük. Társadalmunk termelőerőinek elért színvonalán azonban még mindig „kitermelődnek” az objektív feltételei annak, hogy az egyik és a másik rendszer is, vagy legalábbis azoknak erőteljes elemei tovább egzisztáljanak. Mindenki tudja, hogy a termelőerők jelenlegi fejlettségi fokán hazánkban nevetséges lenne, mondjuk, a feudális tulajdonviszonyok restaurálására irányuló törekvések megjelenésének lehetőségéről beszélni. Nem alaptalan viszont például azt állítani, hogy a mi társadalmunkban, termelőerőink mai fejlettségi fokán fennáll a reális lehetősége annak, hogy akár a tőkés, akár az állam-tulajdonjogi viszonyok többé-kevésbé „normálisan” kifejezésre jussanak, legalábbis egyes területeken és meghatározott keretek között. Szocialista társadalmunknak ennél fogva számítania kell azzal, hogy a régi tulajdonviszonyok még mindig kitartóan megjelennek mindenütt, ahol az öngazgatásos társult munka és a társadalmi rendszer ezzel szemben nem rendelkezik megfelelő védő mechanizmussal.

Persze, tudománytalan, a szocialista gyakorlat szempontjából pedig destruktív lenne, ha a dolgok állapotának ilyen bíráló értékeléséhez társadalmunkban valamiféle statikus doktrínérista pozícióról, azaz „fekete-fehér” alapon látnánk hozzá, nem nyújtva áttekintést arról, hogy milyen társadalmi-történelmi szerepük van ezeknek a viszonyoknak magában a szocialista fejlődés dialektikájában. Az államtulajdon-viszonyok nem a bürokrácia önkényes „találmánya”, mint ahogyan azt nem ritkán a mi publicisztikánk tárgyalja, hanem társadalmi-történelmi elkerülhetetlenség, meghatározott időben és társadalmi feltételek között pedig az egyetlen lehetséges döntő forradalmi lépés a szocializmus felé. A „decentralizált etatizmus” maradványainak megcsontosodottsága — ami a technokrata-igazgatás monopóliumának formájában és az állam politikai rendszerével való összenövöttségében jut kifejezésre — szintúgy nem csupán az ideológia vagy az emberi akarat következménye, hanem a termelőerők fejlettségének kifejezője is, és következménye azoknak a társadalmi-

történelmi feltételeknek, melyek között az adott időszakban egy fiatal szocialista társadalom fejlődik. Érthető viszont, hogy ahol az emberek — objektív szükségszerűségből, vagy az öntudatosság lemaradottsága miatt — nem képesek az objektív törvényszerűségek őseréjét tudatosan ellenőrzött folyamatokká egyesíteni, ott az őserők önnön objektív törvényeiket kényszerítik rá az emberekre. Nem arról van szó tehát, hogy meg kell-e, avagy nem kell megszüntetni az államtulajdon vagy a technokrata-igazgatás monopóliumát, illetve a csoporttulajdon minden elemét, ami csupán másodlagos kísérő tünete az efféle tulajdonviszonyoknak. Dekrétummal vagy az emberek megváltoztatásával az ilyesfajta viszonyokat nem lehet felszámolni. Sokkal inkább arról van szó, hogy a dolgozó emberek milyen utakon és eszközökkel, milyen társadalmi-gazdasági viszonyok között győzhetik le történelmileg azokat a tényezőket, amelyek a társadalmi tulajdont elidegenítik a munkától, s amelyek magá a munka technostruktúrája kényszerít ránk a termelőerők mai fejlettségi fokán.

Valószínűleg ez az egyik fő forrása nálunk a társadalmi tulajdon formáira és jellegére vonatkozó meghatározott elméleti nézetkülönbségeknek is. Más szóval, a már említett ingadozások a társadalmi tulajdon elmélete tekintetében nem annyira abból származnak, hogy nálunk a társadalmi tulajdonnak különböző formái vannak, hanem sokkal inkább a társadalmi tulajdon formáinak továbbfejlesztése és e tulajdonformák mai meghatározása tekintetében észlelhető nézeteltérések. Az okok egyike részint az, hogy társadalmi rendszerünkben egyes tulajdonformákat statikusan értékelünk. Az efajta értékelésben elvész a kapcsolat az egyik vagy másik tulajdonforma és az objektíve adott szükségletek, valamint a termelőerők fejlődésének szükségszerűségei és a társult munka öngazgatásos integrációja között. És ezek a szükségletek és szükségszerűségek elsősorban az emberek tudatában és gyakorlatában jutnak kifejezésre, függetlenül attól, hogy tetszik-e ez, vagy sem a teoretikusoknak, az ideológusoknak és a politikusoknak, sőt függetlenül attól is, hogy haladó-e vagy maradi az ilyen tudat és gyakorlat. A másik ok viszont az, és véleményem szerint ez a legfontosabb ok, hogy elméletileg és gyakorlati-politikai szempontból sem vagyunk azonos állásponton az utak és eszközök megválasztása tekintetében, amelyekkel történelmileg felszámolhatnánk a társadalmi tulajdon elidegenedését a munkától, amiről már korábban szó volt. Úgy vélem, hogy — a meghatározott objektív nehézségek mellett, amelyekkel egy viszonylag alacsony szintű gazdasági fejlettséggel, tudás- és tapasztalatháánnyal küszködő országnak, mint amilyen a miénk, meg kell küzdenie — ez az egyik legfőbb előidézője a gyakori fennakadásoknak és ingadozásoknak a munkában társult dolgozó emberek közötti gazdasági és politikai viszonyok létrehozásában, tisztázásában és megerősítésében a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel való öngazgatásos rendelkezés alapján, de különösen a bővített újatermelés területén. Ezek a fennakadások és ingadozások elméletünkben és gyakorlatunkban ilyenkor kétszeres eszmei és politikai végletek forrásaivá válnak.

Az egyik oldalon olyan felfogások jelentkeznek, hogy minden igazgatási és társadalmi funkció a rendelkezésben, és minden autoritás az igazgatásban és a társadalmi tulajdon képező eszközök mozgásának irányításában automatikusan egy „új osztály” kialakulásához, kizsákmányoláshoz, a dolgozó ember feletti hatalomhoz és más hasonlóhoz vezet. Jórészt ilyen felfogásokon alapszik az igazgatási funkciók hordozói felé irányuló bírálát, ami valójában az ultrabaloldaliség és az anarchizmus alapján áll, és ezért majdcsaknem osztályellenségé kiáltja ki ezeknek hordozóit.

A másik oldalon viszont olyan felfogások keletkeznek, hogy a korszerű technika és technológia, illetve a tudományos-technikai forradalom olyan technostruktúrát kényszerít rá a munkára, amely nem engedí meg a munkások öngazgatását, illetve azt a „részvétel az igazgatásban” fokára csökkenti. Ezen a felfogáson alapszik az öngazgatás legtöbb bírálata a technokrata-bürokratikus és a kispolgári konzervatív pozíciókról. Ez a fajta bírálát nemcsak hogy védi az egyes meglévő viszonyokat — vagyis azokat a jelenségeket, hogy a társadalmi viszonyok bizonyos területein az igazgatási funkciók alapján csakugyan létrejönnek és fennmaradnak önállósult gazdasági és politikai hatalommal rendelkező központok, amelyek tovább reprodukálják a társadalmi tulajdon technokrata-monopolista formájú elidegenítését és munkástól — hanem olyan követeléseket kényszerítenek a társadalomra, hogy a társadalmi tulajdon ilyen formájú elidegenítése a munkástól döntő jellegűvé váljon a társadalmi-gazdasági viszonyok további alakulásában.

Valójában szinte neveléses lenne azt bizonygatni, hogy a termelőerők fejlődése csakugyan állandóan növeli, nem pedig csökkenti a társadalmi, gazdasági, technológiai és más igazgatási funkciók szakmai szervezeteinek szerepét és jelentőségét, még pedig nem csupán a technológia fejlesztése terén kifejtett munkájuk, hanem egész alkotó részvételük alapján a teljes társadalmi munkában. Érvényes ez a mi öngazgatásos szocialista társadalmunkban is. A társult munkának szüksége van tehetséges és magasan képzett „menedzserekre”, de olyanokra, akik nem csak a maguk szakmai-ügyviteli döntéseikben rendkívül önállóak,

hanem rendkívüli felelősséget éreznek a társult dolgozók iránt is. Mi több, azt is állítani lehetne, hogy ezek a funkciók a maguk szakmai felelősségük alapján még nem is jutottak kellőképpen kifejezésre társadalmunkban, még nem is eléggé önállóak, de ugyanakkor a társadalmi-gazdasági és a politikai viszonyok alakulásában túlzottan nagy szerepet tulajdonítunk nekik.

Az igazi probléma tehát nem a funkciók tényleges fennállásában rejlik, hiszen ezekre a társadalomnak multhatatlanul szüksége van, hanem abban, hogy kiknek a kezében összpontosulnak ezek a funkciók, illetve, hogy milyen társadalmi erőknek és irányzatoknak a szolgálatában állnak. Ezt a problémát viszont, a mi társadalmunkról lévén szó, lényegében véve nem oldhatjuk meg az említett funkciókon levő emberek cseréjével — noha ez ma divatos szólama a karrieristáknak és a politikai spekulánsoknak — hanem csak úgy, ha ezek a funkciók többé nem lesznek a tőketulajdonos „ügyvezetői” vagy a „kollektív tulajdonos” monopolista képviselői, akik még mindig jelentős mértékben tekintélyes érdekvédői és igazgatói lennének a „közös tulajdonnak”.

Ezért a mi szocialista akciónk szempontjából nem annyira az a döntő kérdés, hogy — a maga különböző formáiban — gyakori-e vagy ritka a társadalmi tulajdon elidegenítése a munkától; hogy történelmileg feltételezett-e ez vagy sem; hogy többé vagy kevésbé veszélyezteti-e ez a szocializmust, az öngazgatást, valamint a munkásosztály és a dolgozó ember forradalmi harccal kivívott társadalmi helyzetét. Persze ez is fontos, mert egy meghatározott mennyiség új minőséggé léphet elő. Elsősorban mégis az a döntő, mégha ezek a jelenségek nem is túlságosan kifejezettek, hogy a társadalom szocialista erői tudatában legyenek osztálybeli és társadalmi-gazdasági lényegükkel, s hogy képesek legyenek — tekintet nélkül pillanatnyi méreteikre és gyakoriságukra — reális gazdasági és politikai eszközökkel szembeszegülni velük.

Ha ez így van, akkor kimondhatjuk, hogy forradalmunknak még nem értünk a „végére”, vagyis a maga forradalmi átalakulásában a mi társadalmunk olyan stádiumban van, amikor még nem lehet lemondani a meglévő helyzet forradalmi átalakításának eszközeiről és módszereiről. Igaz, nálunk ma eléggé általános a hangulat, amit a következőképpen lehetne kifejezni: a forradalom befejeződött, elkövetkezett az empirizmus és a pragmatizmus időszaka. Ez csupán egy nagy illúzió. Talán megokolt az állítás, hogy a mi gyakorlatunk túlságosan meg van terhelve ideológiával. De ezzel még nem mondtunk semmit. Fel kell tenni a kérdést, hogy miért van ez így. Úgy gondolom, hogy az okokat éppen a jelenlegi helyzetnek azokban a jellegzetességeiben kell keresnünk, amelyekről korábban szóltam: a társadalmi újratermelés rendszerében és a társult munka jövedelmének elosztásában. Mert ilyen feltételek között éppen az eszmei és a politikai nyomás válik a szocializmus és az öngazgatás multhatatlan „védelmi mechanizmusává”, amiről már szó volt. Amikor pedig azt mondom, hogy forradalmunknak még nem értünk a „végére”, ezzel elsősorban azt kívánom hangsúlyozni, hogy a végrehajtott decentralizációval még nem fejeződött be az integráció folyamata a társadalmi töke és a társult munka között. Nem következett ez be főképp a társadalmi töke igazgatásának azokban a formáiban, amelyek a munkások elidegenítésének forrásait képezik önnön élő és holt munkájuk összesített eredményeitől. Amíg ennek a rendszernek a hordozója korábban a központosított államapparátus volt, ezt a szerepet most a számos autonóm igazgatási központ vette át. Ez mindenesetre serkenti az alkotó gazdasági kezdeményezést, és elősegíti az öngazgatásnak és a társult munka öngazgatásos integrációjának szabadabb érvényesülését. De a társadalmi-gazdasági viszonyok ezzel még nem változnak meg automatikusan.

Nem állíthatjuk ugyanis, hogy az emberek között döntően megváltoztak a társadalmi-gazdasági viszonyok az öngazgatás alapján, ha a társadalmi töke igazgatását az államapparátusról átruháztuk a bankok apparátusára, a nagy vállalatok vezérigazgatóságára és a társadalmi töke cirkulációjának más hasonló hordozóira. Ezzel lényegében nem változott a munkás és az ő társadalmiasított, de egyúttal elidegenített munkatöbblete közötti viszony. Márpedig ilyen viszonyok között elkerülhetetlenül újratermelődnék azok az irányzatok is, hogy a társadalmiasított holt munkát, ami a társadalmi töke gazdasági funkcióját tölti be, központosítsák és önálló gazdasági és politikai erővé fejlesszék. Ez az erő a technokratikus-igazgatás monopóliumának formájában fejeződne ki, ami nem létezhet önállóan, hanem csak szervesen összefonódva a politikai rendszerrel és az államapparátussal, vagy rájuk támaszkodva; ami tehát valójában csak az államtulajdon-viszonyokat termelhetné újra.

Mindenképpen alaptalan lenne az állítás, hogy társadalmunkban uralkodók az ilyesféle irányzatok. Erejüket és jelentőségüket azonban nem lenne szabad lebecsülnünk. Mert ha nem is uralkodóak, mindenesetre elemi erővel reprodukálódnak a meglévő társadalmi-gazdasági viszonyokból, melyekről előbb már szó volt, azáltal is, hogy egészen konkrét és jelentős anyagi érdekeket valósítanak meg ilyen viszonyok között. Ezeknek az érdekeknek a hordozói viszont, okkal vagy ok nélkül, veszélyeztetve érzik magukat e viszonyok eset-

leges megváltoztatása esetén, és konzervatív tényezővé válnak, amelyek ellenállnak a haladásnak. Mindez azután meghatározott módon kifejezésre jut a munkások tudatában és magatartásában is. Ha a társadalom nem szállna szembe az ilyen irányzatokkal, mindenekelőtt az öngazgatásos társult munka gazdasági viszonyrendszerének erőteljesebb és gyorsabb kiépítése által, ezek az irányzatok az öngazgatás és az öngazgatásos integrációk fejlődésének nem csak veszélyes kerékkötőivé válnának, hanem az etatizmus és az antiszocialista irányzatok mind terjedősebb újratermelésének forrásai lehetnek.

Eközben elsősorban a következő jelenségekre gondolok: a munkatöbblet adminisztratív úton való elidegenítése a gazdálkodási és más egységektől a munkaszervezeteken belül a belső bürokratikus centralizmus segítségével; a munkatöbblet eltulajdonítása a piacon az extranyereség és hasonló formájában, és annak átömlesztése egyes kollektívák személyi jövedelmébe; önálló „kereskedelmi tőke” létrehozása a bel- és külkereskedelemben, amely szervezeten nem kapcsolódik sem a termeléshez, sem a maga kereskedelmi tevékenységéhez, sem a szervezett integrációkhoz, ezért tehát ily módon a termelőtől elidegenített munkatöbblet formáját ölti magára, s valamiféle „vándortőkévé” válik; a munkatöbblet központosítása a bankokban és biztosítói intézetekben, de nem az integrált társult munka funkciójára, hanem önálló pénzügyi erővé átalakulva, amely az akkumulációnak a termelőtől való elidegenítésére törekszik; az eszközök kényszerű elidegenítése költségvetés útján a különféle társadalmi tevékenységek pénzselése céljából, ahelyett, hogy a termelés és a kérdéses társadalmi tevékenységek között közvetlen gazdasági viszonyok jönnének létre; a monopolisztikus irányzatok a nagy gazdasági rendszerekben stb.

Így történik, hogy nálunk még mindig úgyszólván egymásba folynak a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök igazgatásának két különböző rendszerbe tartozó elemei. Egyik részük a közvetlen termelésben dominál, ahol a munkásnak elvileg már megvan a lehetősége a gazdasági és politikai ellenőrzésre, és az alkotó részvételre a termelési eszközök, sőt részint a társadalmi akkumuláció igazgatásának rendszerében is. Másik részük a társadalmi tőkével való rendelkezés területén dominál, amelynek pedig legnagyobb részt a bővített újratermelést kell szolgálnia. Ezen a területen a bővített újratermelés tényleges hordozója, azaz a munkás a maga élő munkájával, és az ő munkaszervezete még mindig nem gyakorol döntő hatást az igazgatásra, de még kevésbé vesz részt, vagy igen korlátozottan vehet részt annak a jövedelemnek az elosztásában, ami a társadalmi tőke igazgatásának azon a területén realizálódik. Ezért is fordul elő olyan gyakran, hogy nálunk nincs is igazi érdeklődés a társadalmi tőke ilyen igazgatása, sem a munka integrációja és a jövedelem társítása iránt. Ez az állapot válik azután a technokratikus-igazgatás monopóliuma jelenségének és annak fő forrásává, hogy a munka és a munkás elidegenedik a társadalmi tőkétől.

Ez csupán eggyel több bizonyítéka annak, hogy az effajta folyamatokat nem lehet átengedni a spontánul kialakult erőviszonyoknak, amelyek az öngazgatás és a vele ellentétes gazdasági és politikai nyomás között jelentkeznek a társadalmi élet egyes területein kiütőző ellentétes érdekek konfliktusaiból. Társadalmunk forradalmi átalakulásának jelenlegi szakaszában az erőviszonyoknak ez a spontán fejlődése magában hordozza a szociális és osztályjellegű differenciálódás rejtett forrásait, illetve az államtulajdont, a csoporttulajdont vagy a magántulajdont érvényesítő viszonyok restaurálásának irányzatait. Szemmel látható, hogy e folyamatok irányításában továbbra is múlhatatlanul szükség van a szervezett munkásosztály és a vezető szocialista erők, elsősorban a Kommunista Szövetség tudatos és tevékeny közreműködésére.

Szocialista társadalmunk haladó erői nem csupán azért léptek az öngazgatás forradalmi útjára, mert ez vezet a demokratikus viszonyok fejlődéséhez a szocializmusban, hanem mindenekelőtt azért, mert az öngazgatás megnyitja a társadalmi tulajdonviszonyok szabaddal fejlődésének útját, vagyis mert az öngazgatás tartalmazza a leghatásosabb védelmi mechanizmust a társadalmi tulajdont képező termelési és újratermelési eszközöknek a munkásoktól és az ő munkájuktól való elidegenítése ellen. Ez nem azt jelenti, hogy az öngazgatás önmagától megszünteti és megakadályozza az ilyen jelenségeket és irányzatokat. Végül fokon mindig az emberek azok, akik döntenek. Ezért automatizmusról ezekben a viszonyokban nem lehet szó. De, függetlenül ettől, az öngazgatás feltételei között a dolgozó embernek döntően nagyobb az ereje, a lehetősége és az ösztönzése, hogy létrehozza, vagy legalábbis többé-kevésbé erőteljes hatása alatt hozzájáruljon azokat a feltételeket, amelyek között a társadalmi tulajdonnak és a társadalmi újratermelésnek szubjektumává válhat, ami végül soron lényege annak a folyamatnak, amit a munka és dolgozó ember felszabadításának nevezünk.

Tény az, hogy a szocializmus fejlődésének első történelmi szakaszában a társadalmi tulajdon és a rá épülő elosztás mindenekelőtt a munka alapján, és csak kisebb mértékben az emberek szükségletei szerinti közös társadalmi fogyasztáshoz mérten, olyan szükségesség, amit a jelenkori emberiség termelőerőinek elért fejlettségi foka kényszerít ránk.

Ha a dolgozó — akár fizikai, akár értelmiségi — nem lenne tudatában annak, hogy csak a saját munkája által jogosult a társadalmi termelőeszközök használatára, és hogy — megnevesítve azokat az eszközöket, illetve a társadalmi tőkét — annak a feltételeit is létrehozza, hogy munkája termelékenyebb, a társadalmi termékből való részesedése a maga személyes, munka-, élet-, kulturális és alkotó szükségleteire pedig nagyobb legyen, akkor ő maga sem lehetne szabad, önálló ember és alkotó, hiányozna belőle a kellő érdekelttség, a kellő kezdeményező erő, a kellő felelősség a termelés és a társadalmi újratermelés iránt. Márpedig a munka termelékenysége és a társadalomnak a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökön alapuló gazdasági hatékonysága egyelőre, és a jövőben is még sokáig, elsősorban ennek a tudatosságnak az erején és szerepén múlik.

Ez csak azt igazolja, hogy a társadalmi tulajdon nem önmagának a célja, és nem a szociális reformátorok eszmei konstrukciója, hanem a történelem fegyvere a termelőerők fejlődésében. Épp ilyen szerepében válhat egyidejűleg eszközzé és történelmi úttá a gazdasági szükségyszerűség és a külső kényszer által kiváltott elidegenedés túlhaladásában, ami eddig éket vert a munka feltételei, eszközei és eredményei, valamint a dolgozó és alkotó ember közé. Ez az oka annak, hogy a szocializmus fejlődését a mai világban rendkívül összetett, de mégis egységes folyamatnak kell tekintenünk, függetlenül a formák, az utak és a hatékonyság különbözőségeitől.

Ezért tarthatatlan elméletileg a társadalmi tulajdonnak mint valami statikus alakzatnak vagy dogmának a magyarázása. A társadalmi gyakorlatban az efféle kiinduló pont még a stagnációnak is a tényezőjévé válhat a szocialista társadalom fejlődésében. A társadalmi tulajdon valójában a társadalmi-gazdasági, politikai és jogi viszonyoknak a komplexuma, melyek között az emberek az együttes, illetve társult munka alapját képező közös termelőeszközök révén kapcsolódnak társult munkába, mégpedig egyenlő jogok alapján, és azonos felelősséggel az eszközökkel való rendelkezésben, valamint a termékek, illetve a saját munkájuk által megvalósított jövedelem kisajátításában. A társadalomnak, természetesen, jogilag ezeket a viszonyokat is megfelelően rendszabályoznia kell, de nem a kollektív tulajdonos monopolista „ügyvezetőjének” „trónraültetése” formájában, hanem a kölcsönös függőség meghatározásával és szabályozásával, a felelősség tisztázásával, hogy milyen módon rendelkezhetnek a dolgozó emberek közvetlenül és együttesen a közös, illetve társadalmi tulajdont képező eszközökkel.

Más szóval, történelmileg abban van a társadalmi tulajdon értelme, hogy vele legyőzhetővé válik a munka elidegenedése a társadalmi tőkéttől, vagyis annak kell elvezetnie a munka és a társadalmi tőke integrációjához. Ilyen integráció nem valósulhatott meg a tőke feletti kisajátított monopóliumok egyetlen formájában sem, mert azok a kapitalista világban lehetővé teszik a jogok megvásárlását mások munkatöbbletének kisajátítására, a szocializmusban pedig e monopólium átmeneti maradványaként megjelenik az állami tulajdonhoz a társadalmi tőkére, s a munkát és a munkást ennek a jognak rendelik alá. *Ilyen integráció csak úgy valósulhat meg, ha a munkások közvetlen ellenőrzést gyakorolhatnak saját munkájuk anyagi feltételei felett, vagyis ha társadalmi-gazdasági egység jön létre az élő és a holt munka között, ami a termelőeszközökben és általában a társadalmi tőkében ölt tárgyiias formát.* Habár a termelőeszközök közösek, azok mégis objektív feltételeit képezik minden egyes dolgozó munkájának, és minden munkás egyéni jogának forrását jelentik ezekre az eszközökre. Ez az integráció egyúttal megköveteli a társadalmi munka integrációját is, továbbá a munkások gazdasági és szociális szolidaritását, kölcsönös gazdasági és politikai felelősségét is, de ezzel nem szakítja meg a munkás közvetlen gazdasági, azaz igazgatási kapcsolatát önmaga holt munkájával, mint az élő munka legfontosabb objektív előfeltételével. A szocialista termelési viszonyok ilyen fejlődése kényszeríti ki a társadalmi tulajdonformákat, s ez alkotja azoknak lényegét a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti feltételek között. Ez ad társadalmi-történelmi értelmet azoknak a vitáknak is, amelyeket mi mostanában a holt munka társadalmi helyzetéről folytatunk.

A társadalmi tulajdonviszonyokat magyarázó egyes mai marxista közgazdászok és szociológusok „Achilles-sarka” abban rejlik, hogy a termelőeszközökre — vagyis a társadalmiasított „tárgyasult” vagy „holt” munkára, ami a bővített újratermelést szolgálja — úgy tekintenek, mint önmagában álló társadalmi tőkére, amely elkülönült az egyes munkások vagy munkaközösségek munkájától. Nem értik meg, hogy a társadalmi tulajdon egyidejűleg olyan formája a munkás „egyéni tulajdonának”, ami nélkül sem ő, sem a munkája nem lehet szabad. A társadalmi tőke gazdasági funkciójának szempontjából, igaz, ez a szemlélet érthető, sőt szükséges is, hiszen ebben a társadalmi tőkében jut kifejezésre a társadalom gazdasági ereje, és ezáltal ebben a kategóriában egyesül a munkások egyéni gazdasági érdeke az ő kollektív gazdasági érdekükkel. Ha azonban a társadalmi tulajdonviszonyoknak ezt a problémáját a munka társadalmi jellegének és a társult munkában egyesült emberek társadalmi-gazdasági viszonyainak prizmján át vizsgáljuk, akkor az ilyen szemlélet komoly tévedésbe

sodorhat bennünket — arra következtethetünk, hogy a munkásnak csak az lehet a „sajátja”, amit mint részesedést kap a munkaszervezet jövedelméből, de nem az „övé”, illetve „másé”, azaz a „társadalom” mindaz, amit az ő munkájából elkülönítenek a társadalmiasított akkumuláció formájában. Ilyen módon a munkást voltaképpen lealacsonyítjuk az állam bérmunkásává s az állam lesz az, amely az ő munkarejének árát meghatározza. Ez az akkumuláció azonban csupán egyik része a társadalmi munka termékének, s csak célja tekintetében különbözik a társadalmi munka termékének másik részétől, vagyis csak annyiban különbözik attól, hogy ez a munka objektív feltételeinek bővítését és előrehaladását szolgálja minden egyes munkás és a teljes társadalmi munka szempontjából. Ha ez így van, akkor az ilyen akkumulációval való rendelkezést, illetve a társadalmi tőke gazdasági funkcióját szemmel láthatólag nem lehet elválasztani, elidegeníteni az egyedi munkától, vagyis az akkumulációt elvileg nem lehet elkülöníteni attól a jövedelemtől, amelyet a társult munka alapszervezete igazgat, és amelyben minden munkás, a többiekkel egyenjogúan, a maga személyes munkája alapján részt vesz az igazgatásban, mint ahogyan a munkás munkáját és a társult munka alapszervezetében megvalósított jövedelmet, ahol ő dolgozik és dönt a jövedelemről, sem lehet elválasztani a teljes társadalmi munka és társadalmi jövedelem társult termelőinek együttes igazgatásától.

A dolgozó emberek ilyen viszonyának, vagyis az ő szabadságuk és az ő kölcsönös függőségük viszonyának társadalmi meghatározása és biztosítása a szocialista társadalom és termelőerőinek fejlődése szempontjából annyira elementáris és döntő jelentőségű, mint amennyire „szent jog” a magántulajdon, és mint amennyire sérthetetlenek a magántulajdonviszonyok a burzsoá társadalomban élő emberek számára.

De épp e viszonyok meghatározása, és az öngazgatásos társult munka egységes rendszerbe való beépítésük valóságosul meg nálunk igen lassan. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ma éppen a belső gyengeségek és a jövedelmi viszonyok rendszerének befejezetlensége gyöngíti és veszélyezteti mindennél jobban szocialista öngazgatású társadalmunkat. Pontosan e gyöngeségek miatt mi ma számottevően lemaradunk az öngazgatásos társult munka belső gazdasági és politikai viszonyainak fejlesztésében és kialakításában, valamint az öngazgatás szervezett mechanizmusának kiépítésében a társadalmi újratermelés minden szintjén. Lemaradunk azon a téren is, hogy összehangoljuk az öngazgatási viszonyokat és intézményeket a termelőerők és általában a társadalom fejlődésének időszerű követelményeivel a mai tudományos-műszaki haladás feltételei között, és az ebből eredő gazdasági és szociális következmények tudatában. Ilyen helyzetben, a problémák és az utak hosszútávú eszmei és tudományos vizsgálata helyett, ami az öngazgatás alapján megoldásukhoz vezethetne, gyakran túlsúlyba kerül a technokratikus praktícizmus és a pragmatizmus, amelyek akkor is azok maradnak, ha önmagukat tudománnyá kiáltják ki, és amelyek szerint — gorombán szólva — a munkásokat meg kell fosztani, a gazdálkodás állítólagos hatékonysága érdekében, legalapvetőbb öngazgatási jogaiktól is. Az effajta pragmatizmus a maradi eszmék erősödéséhez, a bürokrata gyakorlathoz, a menedzser-technokratikus etatizmus terjedéséhez és a magántulajdon-mentalitás fennmaradásához nyújt kedvező alapot. Minden ilyen jelenség és nyomás ellenhatásaként, a másik oldalon, felüti fejét a munkások egyes csoportjainak vagy közösségeinek ösztönös közvetlen akciója, ami néha társadalmi-történelmi szempontból megokolt és haladó jellegű, néha viszont a maradi társadalmi tudat jegyeit viseli magán. Ennélfogva a társadalmi élet egyes területein a nem-öngazgatásos viszonyok maradványainak felszámolása, a munka és az ügyvitel nem kielégítő hatékonyságának jelensége, a nem kielégítő felelősségérzet, a dolgozó emberek nem kielégítő szociális biztonsága, és néhány más hasonló probléma szintén égetően fontos. Mindez oda vezet, hogy a problémák késedelmes megoldása, amikor azokat már ma meg lehetne oldani — hosszabb távon és jobban kielemezhető társadalmunk ellentmondásait, mint amennyire történelmileg elkerülhetetlen lenne.

Ha e jelenségek okai iránt érdeklődünk, megállapíthatjuk, hogy semmiképpen sem csupán a tapasztalat és a tudás hiányával magyarázhatunk mindent. Ezt az állapotot nem magyarázhatjuk az eszmei ingadozással és elméleti gondolataink egyik részének eklektícizmusával sem, amelyre többnyire nagyobb hatást gyakorolnak a korszerű etatizmus, a kapitalizmus és a technokratizmus eszméi, mint saját szocialista forradalmunk öngazgatási folyamatai. Ilyesmik, mindenesetre, vannak. Ennek az állapotnak az igazi okai mégis inkább azokban az eszmei, gazdasági és politikai ellenállásokban rejlenek, amelyek magából a társadalom mai struktúrájából merülnek fel. Ez csak azt bizonyítja, hogy a munkások, illetve a munkásöngazgatás győzelme az etatizmus és a technokratizmus felett nem következhet be automatikusan — a dolgok folyamatát átengedve kizárólagosan az „öngazgatók szabadságának”, vagy a „tömegek közvetlen akciójának”, vagyis az erőviszonyok ösztönös harcának a társult munka és a társadalom minden egyes sejtjében. Márpedig épp ezt olvashatjuk néha a „spontánitás” és az „antiinstitucionalizmus” anarchista, pontosabban szólva absztraktliberális beállítottságú elmélet híveinek tézisei között.

Igaz az, hogy a munkásnak a termelésben és a munkában elfoglalt öngazgatási szerepével a társadalmi tulajdon újratermelésének alapvető és döntő tényezőjévé és hordozójává kell válnia. De épp ennyire igaz az is, hogy a mai feltételek között az öngazgatás által szervezett munkás nem juthatna ilyen társadalmi-gazdasági helyzetbe és szerephez, ha nem támaszkodhatna a munkásosztály szervezett, mondhatnám úgy is, intézményesített erejére, azaz a társadalmi munkában társult dolgozó emberek hatóképességére.

A magános munkásnak vagy a szervezetlen munkásoknak nem lehet elegendő politikai és gazdasági erejük ahhoz, hogy szembeszegüljenek a bürokrata és technokrata monopólium őserejű nyomásával, amikor az a társult munka és az állam tekintélyével lép fel ellene. Ilyen ereje csak a szervezett munkásosztálynak lehet. Erre a szervezethez pedig csak magában a társult munkában tehet szert a kölcsönös gazdasági viszonyok, vagyis a jogok és kötelezettségek, illetve a felelősség szilárd rendszerének közvetítésével. Ezek szerint a munkásosztálynak, mint államnak, mint politikai hatalomnak szervezettnek kell lennie. Szervezettnek kell lennie mint társadalmi-politikai tényezőnek is olyan szervezetek által, mint amilyen a Kommunisták Szövetsége, a Szakszervezetek, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége stb.

Az emberek mindig meghatározott társadalmi intézményekben, illetve társadalmi-gazdasági alakzatokban éltek. Az egész történelem nem más, mint az intézmények egymást felváltó folyamata, melynek során egyes intézmények, amelyek meghatározott társadalmi-gazdasági alakzatokra jellemzőek, akkor tűnnek le — együttesen ezekkel az alakzatokkal — amikor már kimerítették szerepüket a termelőerők és az emberek közötti termelési viszonyok fejlődésében. Az „intézményesítésnek általában” ellene lenni nem más, mint ellenezni a meglévő termelési viszonyok konkrét intézményeit. Ezért az ilyen álláspont objektíve forradalmi lehet, de lehet a végsőig reakciós is — a meghatározott társadalmi rend társadalmi-történelmi jellegétől és intézményeitől függően, amelyek ellen az „anti-institucionalisták” fellépnek.

A szocialista forradalom és az öngazgatás is rombolja az intézményeket, de nem azért, hogy nélkülük éljünk, hanem azért, hogy új intézményeket létesítsünk, olyanokat, amelyek megfelelnek a forradalom és az öngazgatás társadalmi-történelmi szerepének. Mert a munkásosztály forradalmi győzelme után csak egy választás marad: vagy — mint Marx mondotta — „megszervezni” az államot, s tovább mint osztály és mint állam hatni, vagy elveszteni a hatalmat és a forradalmat is.

Éppen ezért az öngazgatásos szocialista társadalom új viszonyainak kialakítása nem lehet csupán a dolgozó emberek ösztönyszerű reakciójának ügye, hanem a társadalom szocialista erőinek tudatos és szervezett eszmei és politikai akciójává kell válnia, amelyet a munkásosztály forradalmi élgárdája irányít. Ennek az akciónak a tömegek törekvésére és harcára kell támaszkodnia, s célul a társadalmi élet és a társult munka új formáinak alkotó kiépítését kell kitűznie, amit a tömegek teljes tudomány és szaktudás segítségével lehet elérni. Enélkül a „tömegek közvetlen akciója”, vagyis a tömegek ösztönös megmozdulása csak vereséggel végződhet, avagy szociáldemokrata ízü empirikus és pragmatikus akcióvá süllyedhet. Éppen mert, a maga voluntarisztikus álláspontjaival, az „ultrabaloldalság” önmagát fokozta le szinte kizárólagosan az artikulálatlan nyomás fegyverére, s ezzel vereségre ítélte önmagát, a munkásmozgalom történetében ez soha nem lehetett, és ma sem lehet vezető, sőt még csak számottevőbb ereje sem a forradalmi munkásmozgalomnak. Mi több, még csak úgy sem érvényesülhet, mint az empirikus és pragmatikus szociáldemokráciának az antitézise, hogyan érvényesülhetne hát a forradalmi munkásmozgalomban, amely a tudományos szocializmusra támaszkodik.

Minderről azért szólok, mert a reformok, melyekhez eddig folyamodtunk, nem csak azért váltak a forradalom hatóeszközeivé, amit leromboltak, hanem sokkal inkább azért, amit fölépítettek. A forradalomnak képesnek kell lennie arra, hogy áthidalja az ellentmondásokat, mert különben maga is beléjük fullad. Ezért sem a pragmatizmus, sem az empirizmus, sem az ultrabaloldali „permanens forradalom” nem válhat vezérlő eszméjévé a mi szocialista társadalmunknak, amely a maga öngazgatási forradalmának a megvívásáért harcol. A mi forradalmunk dinamizmusa elsősorban azért aratott győzelmeket és ért el eredményeket, mert nem szubjektivistá dogmákra vagy a gyakorlat mezítelen pragmatizmusára és empirizmusára támaszkodott, hanem a tudatos alkotó szocialista forradalmi akcióra, amely előrelépést jelentett a munkásosztály mai és hosszútávú történelmi érdekeinek megvalósításában, és amely saját céljainak és feladatainak igaz voltát szüntelenül a gyakorlatban mérte le és helyesbítette. Válságba pedig mindig akkor kerültünk, amikor ez az akció elmaradt, illetve amikor fulladozni kezdett a gáncsoskodó verbalizmus meddő bőségében, amely csak magyarázta a dolgokat, de sohasem volt képes arra, hogy bárminemű reális távlatot adjon a szocialista társadalom további előrehaladásához. Társadalmunkban

a szocialista erők vezető szerepének realizálása elsősorban attól függ, hogy képesek-e igaz feleletet és igazi intézményes megoldásokat nyújtani, olyanokat, amelyek megfelelnek a termelőerők objektív fejlődési szükségleteinek, valamint a szocialista és öngazgatásos termelési viszonyok újratermelődésének, a dolgozó és alkotó ember anyagi és társadalmi szabadságának egyre magasabb szintjén. És épp ebből fakadnak a mi öngazgatási rendszerünk továbbfejlesztésének reális problémái.

A MUNKA ÉS A TÁRSADALMI TŐKE INTEGRÁCIÓJA A MUNKÁSOK ELLENŐRZÉSE ALATT

Az öngazgatásos társult munka társadalmi tulajdonviszonyai nem fejezhetők ki klasszikus tulajdonjogi képletekkel, hanem csak a gazdasági és politikai viszonyok, azaz a társult munkában egyesült dolgozó emberek jogainak, kölcsönös kötelezettségeinek és felelősségének lényegbe vágó új rendszerével. A társadalmi tulajdonban levő termelőeszköz minden munkást megillet, aki dolgozik, mert mint munkásnak és alkotónak ez a legfontosabb objektív előfeltétele, hogy dolgozhasson és hogy szabad legyen. Ezekkel az eszközökkel szemben azonban senki sem támaszthat valamiféle magántulajdon-jogot. A társadalmi tulajdont képező eszköz egyidejűleg a munkás egyéni munkájának eszköze a teljes társadalmi munka keretében, s eszköze annak is, hogy megszerezze saját személyi jövedelmét. Ilyen minőségében a társadalmi tulajdon egyúttal az összes munkások közös, osztálytulajdona is, és egyéni tulajdonformája mindenkinek, aki dolgozik. Ezért a társadalmi tulajdonviszonyok többé nem a „tulajdonos” és a „nem-tulajdonos” kölcsönös viszonyát jelentik — gyakorlatilag tehát nem a munkaerő vevőjének és eladójának, illetve az államnak és a munkásnak a viszonyát jelentik — hanem azoknak a munkásoknak a kölcsönös kapcsolatát szabályozzák, akik *együttesen* rendelkeznek a termelőeszközökkel, de *egyéniileg* sajátítják ki önnön munkájuk gyümölcsét. Azoknak az embereknek a kölcsönös viszonyáról van itt tehát szó, akik kollektíven és az öngazgatás útján állítják a *közös termelőeszközöket* a társult munkában tevékenykedő dolgozók *egyéni alkotóerejének és ráteremttségének* szolgálatába, hogy a társult munkában mennél nagyobb közös és egyéni eredményeket érjenek el.

A társadalmi tulajdonnak éppen ezt az ellentmondásos jellegét kell kifejezésre juttatni az öngazgatásos társult munka termelési és gazdasági viszonyainak rendszerében, és épp így a politikai rendszerben, a jogi szabályrendeletekben is, melyeknek biztosítaniuk kell ezt a rendszert. Ennek az ellentmondásnak mindenfajta tagadása elkerülhetetlenül ellentéteket szül a munka és az önállósult társadalmi tőke között.

Az 1971. évi alkotmányfüggelék komoly lépést jelentenek a szocialista és öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésében. Társadalmunk azokban határozta meg az alapelveket és a kötelező kiindulási pontot a további gyakorlati társadalmi akcióhoz — mind a gazdasági és politikai rendszer kiépítésének területén az új alkotmányos és törvényes előírások révén, mind pedig az öngazgatásos szervezeteknek e kiépítésben betöltött szerepe tisztázása tekintetében, ami alatt az öngazgatási megállapodásokat és a társadalmi megbeszéléseket értem. Igaz, az 1971-es alkotmányfüggelék elsősorban még mindig elvi jellegűek, és csak a társadalmi gyakorlatban ölthetnek konkrét formát. Ilyen jellegük mellett is világosan rámutatnak azonban az útra és az eszközökre, melyek által fokozatosan túlhaladhatjuk a társadalmunkban meglévő ellentmondásokat, azokat az ellentmondásokat, amelyek a dolgozó embernek a társadalmi tulajdontól, vagyis a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközöktől való elidegenítésében jutnak kifejezésre.

Az 1971-es alkotmánymódosítás mindenekelőtt felszabadítja és meggyorsítja azt a folyamatot, amely valójában már a JSzSZK 1963-as Alkotmányának meghozatalával kezdődött, majd a gazdasági rendszer reformjával folytatódott 1965 után. Mindaddig azonban ez a folyamat valójában megmaradt a maga kezdeti formájában. Azt hiszem, nemigen túlozok, ha azt mondom, hogy az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyokban kiütköző problémák és negatív jelenségek jórészt annak az illúzióznak a következményei, hogy „az öngazgatók majd maguk megoldanak mindent”. Az öngazgatók „teljes önállóságáért és szabadságáért” a munkások nevében folyt a harc, de ebből a harcból valójában igen gyakran a technokratizmus került ki győztesen. Ha az államtulajdon rendszerében, a maga társadalmi helyzeténél fogva az állami bürokrácia kénytelen a társadalmi tőkével való rendelkezés monomopóliumára törekedni az államhatalom nevében, most ugyanebben a szerepben lép fel a technokratizmus a társadalmi tőkével szemben az igazgatási hatalom nevében az öngazgatáson belül. Ezért érezhető ma technokratabürokratikus szubjektív ellenállás és erőteljes nyomás a gyakorlattal szemben. Valószínűleg épp ez az egyik legfőbb oka annak, hogy társadalmi-gazdasági rendszerünk jogi és szervezeti mechanizmusa, különösen a bővített újratermelésben, eddig lassan változott.

A szocializmus mindennapi gyakorlata — nem csak nálunk, hanem más országokban is — azt mutatja, hogy a társadalmi tőke központosításának különböző szintjein a vele való rendelkezés és igazgatás nagyon gyakran olyan módon valósul meg, ami a munkások számára a legegyszerűbb demokratikus ellenőrzést sem teszi lehetővé e társadalmi eszközökkel való rendelkezésben, tehát szóba sem jöhet felhasználásuk következetes alárendelése a munkások közvetlen érdekeinek. Jelentős mértékben vonatkozik ez a bővített újratermelés egész folyamatára is társadalmi rendszerünkben.

Éppen e viszonyok közötti ellentmondás, és pedig egyrészt a munkaszervezetekben bevezetett öngazgatás által létrejövő viszonyok, másrészt pedig a munkatöbblet elidegenítése alapján, a bővített újratermelésben és a társadalmi tőke forgalmazásában nagymértékben létrejövő viszonyok közötti ellentmondás válik erőteljes kerékkötőjévé a szocialista öngazgatás továbbfejlesztésének, sőt az egyenlőségnek is, s ezzel együtt a gazdasági rendszer megszilárdulásának. Elméletileg tekintve, ezeknek az ellentmondásoknak a tartósítása és elmélyítése újabb szociális differenciálódásnak, s ennek alapján politikai nézeteltéréseknek válhat forrásává, sőt részint már azzá is vált.

Magától értetődő, hogy a termelési eszközök koncentrációjára és a társadalmi tőke központosítására mindenképpen szükség van. A mai időkben ez szükségszerű feltétele a korszerű termelésnek és a termelőerők fejlődésének, vagyis a munka nagyobb termelékenységéért és a dolgozó emberek jobb életkörülményeiért folytatott harcnak. Ez egyúttal a társadalmi tervezés egyik döntő anyagi feltétele és tényezője is. A probléma tehát nem magából a termelési eszközök koncentrációjából és a társadalmi tőke központosításából ered, és nem magában a társult munka különböző szintjein folyó társadalmi tervezésben rejlik, hanem a módban, ahogyan ezek a folyamatok megvalósulnak, és abban, hogy miképpen hatnak ezek a folyamatok a szocialista társadalom termelési és társadalmi-gazdasági viszonyainak jellegére.

A mi szocialista társadalmunk számára csupán két lehetőség van az öngazgatás és a társadalmi tőke technokrata-monopolista elemeket tartalmazó koncentrációja közötti ellentmondások kiküszöbölésére. Az első csak látszólagos és ideiglenes, s abból áll, hogy vissza kellene térni a társadalmi tőke államtulajdon jellegű központosítására a szövetség és a köztársaságok közreműködésével, ami csupán az erőteljes állami kényszerre támaszkodhatna. Ebbe az irányba igyekszik taszítani bennünket a technokratizmus, a bürokratizmus és az etatista centralizmus ideológiája és gyakorlata. A másik lehetőséget az a határozott irányvétel jelenti, amely a bővített újratermelés területén olyan gazdasági viszonyok létrehozására törekszik, hogy hiánytalanul megvalósulhasson a munka és a társadalmi tőke integrációja a munkások ellenőrzése alatt. Más szóval, kitaróbban és következetesebben kell folytatni a bővített újratermelés rendszerének reformját, amelynek célja, hogy a termelési eszközök koncentrációját, valamint a társadalmi tőkével való rendelkezés és igazgatás minden központját alárendelje a társult munka alapegységeiben öngazgatásilag megszervezett munkások gazdasági és politikai ellenőrzésének, érdekének, szükségleteinek és kölcsönös kötelezettségeinek. Ez voltaképpen az igazi célja a mi társadalmi és gazdasági reformunknak, ami 1965-ben vette kezdetét.

Az 1971-es alkotmányfüggelék arra nyújtanak lehetőséget és ösztönzést, hogy ezt a második folyamatot meggyorsítsuk. A bennük kifejezésre jutó legfőbb alapelv, ha egy kicsit leegyszerűsítjük és vázlatosan fogalmazzuk meg, így hangzik: ha a társult munka összjövödelméből kiválasztjuk a társadalmi fogyasztás alapjaiba szánt részt, valamint a különböző tartalék- és más hasonló társadalmi alapok részesedését — és ezeket a részeket szintén öngazgatási megállapodás útján, vagy az alkotmányos jogok és a társadalmi-politikai közösségek alkotmányos döntései alapján választjuk ki a társult munka egyes alapszervezeteinek összjövödelméből —, a fennmaradt jövedelemmel való rendelkezés és igazgatás joga kizárólag a társult munka alapszervezetében együtt dolgozó munkásokat illeti meg. A társult munkának ezekben az alapszervezeteiben a munkások, együttes érdekeiket szem előtt tartva, társítják munkájukat és jövödelmüket a munkaszervezetekben, az integrált gazdasági rendszerekben, a bankokban, a nagykereskedelemben, a külkereskedelemben stb., fenntartva gazdasági és politikai ellenőrzésük jogát a „saját” eszközeikkel való rendelkezésben, a társított eszközök összértékéhez való hozzájárulás arányában. Ez azt jelenti, hogy ezeket az eszközöket csak a társult munka alapszervezete dolgozóinak jóváhagyásával, illetve a társításról a társult munka szervezetével megkötött öngazgatói megállapodás rendelkezései szerint lehet felhasználni. A társult munka alapszervezetének a joga olyan mértékben terjed ki a közösen megvalósított jövedelemre, amilyen mértékben a maguk élő munkájával, és a saját munkájuk által őket megillető, a társadalmi újratermelést szolgáló eszközökkel való gazdálkodással hozzájárultak e jövedelem megvalósításához, vagyis amilyen mértékben önnön alkotó rátermettségükkel hozzájárultak a társult munka szervezetének sikeréhez. Érthető viszont, mivel az újratermelésnek ezek az eszközei nem csupán azoknak

a munkásoknak a „holt munkáját” tartalmazták, akik a társult munkának ebben az alapszervezetében dolgoznak, hanem a társult munka más dolgozóinak „holt munkáját” is, ezek az eszközök nem képezhetik a munkások sem magán-, sem csoportos tulajdonát, hanem csak a társult munka minden dolgozójának társadalmi, azaz közös tulajdona lehetnek. Más szóval, a bővített újratermelésnek ezekkel az eszközeivel és a jövedelemmel, amelyre a velük való öngazgatói rendelkezés útján tesznek szert, a társult munka alapszervezetének dolgozói csak úgy rendelkezhetnek, mint a többi termelőeszközzel és jövedelemmel, amelyet ugyanezen eszközökkel valósítanak meg. Másrészről azonban, a bővített újratermelés eszközeinek igazgatásával elért eredmények — akárcsak a többi termelőeszközzel megvalósított eredmények — szintén mércéjévé válnak a személyi jövedelmek munka szerinti elosztásának. Ily módon, voltaképpen, a munkás holt munkája közvetlenül összefonódik az élő munkával és közvetlenül hat a munkás életfeltételeire, ami megkönnyíti, hogy ezeknek a feltételeknek a hosszútávú tervezése ne csak formális öngazgatói joga legyen a munkásnak, hanem gazdasági lehetősége is egyben. Ámde ezt majd csak a későbbiekben vizsgáljuk meg konkrétan.

Mindebből világosan következik, hogy a társult munka alapszervezete nem valamilyen zárt és elszigetelt, esetleg csak a piac által összekapcsolt intézménye a társult munkának. A társult munkában betöltött helyzete, minden joga és felelőssége a társult munka dolgozóinak általános helyzetével és jogaival van összefüggésben, és dolgozók kölcsönös gazdasági és más felelősségéből ered. Ezért a társult munka alapszervezete csak olyan értelemben kiindulási és záró szakasza az újratermelés öngazgatói folyamatának, hogy egyúttal kiindulási és befejezési pontját is jelenti a társult munka öngazgatói integrációjának. Érthető, hogy ebből a helyzetéből következik a társult munka alapszervezetének nemcsak minden joga, hanem minden gazdasági és más kötelezettsége és felelőssége is a társult munka minden egyéb formája és „szintje” iránt, ideértve a jövedelem társítását is, vagyis az akkumulációt.

Itt, természetesen, csak a legfőbb alapelvekről van szó, s ezekre kell építeni a konkrét rendszert az igazgatási és gazdasági jogokról, továbbá a munkaszervezeteknek, a társult munka alapszervezeteinek és általában a társult munka dolgozóinak kölcsönös felelősségéről és kötelezettségeiről, valamint gazdasági és másfajta szolidaritásuk formáiról. Nagyon valószínű, hogy ilyen rendszernek a jövőben is elő kell irányoznia ezeknek az elveknek bizonyos módosításait, lehetővé kell tennie meghatározott eltéréseket, amikor különleges társadalmi érdekekről, a munkások szolidaritásáról, az állam vagy a társadalmi terv regulatív szerepének szükségéről, s más hasonlókról van szó. Mindez mint alapelv a gazdasági viszonyok kiépítésének egész rendszerében mégis határozottan azt jelenti, hogy egyetlen „állami” vagy gazdasági szervezet sem rendelkezhet monopolista módon a „saját” tőkéjével, ha a társadalmi tőke központosításával vagy pénzügyi ügyvitellel van megbízva — bármennyire is „demokratizáltak” benne a viszonyok. Ennek a szervezetnek feltétlen gazdasági és politikai felelősséget kell vállalnia a társult munka minden alapszervezetének dolgozói iránt — akár önállóak azok, akár valamely integrált rendszer keretébe tartoznak — és rajtuk keresztül a társult munka alapszervezetének minden egyes munkása iránt, a szervezet ügyvezetése, illetve igazgatása alá tartozó társadalmi tőke tőlük származó részéért.

A gazdasági viszonyok ilyen rendszerének kiépítése azért is multhatatlanul szükséges, hogy megszilárduljon a munkás öngazgatói helyzete, s hogy hatékonyabbá váljon a gazdasági rendszer. A dolgozó embernek nem lehet politikai hatalma a társadalomban, ha nincs gazdasági hatalma a társadalmi tőke felett, a saját „munkatöbblete” felett. Ezt a hatalmat pedig nem szerezhetik meg másképpen, hanem csakis a gazdasági viszonyok, jogok és kötelezettségek alkotmányon és törvényeken alapuló szilárd gazdasági viszonyrendszerének segítségével, amely — meghatározott módosításokkal, amiket egy szocialista társadalomban a társadalmi viszonyok objektív természete megkövetel — szavatolni képes, hogy a munkás munkatöbbletének, illetve holt munkájának minden dinárja, ami bekerül a társadalmi tőke forgalmába, továbbra is az ő igazgatásának hatáskörében maradjon, bizonyos formában visszatérüljön hozzá, vagy hogy térítmény nélkül elköltődjön, de az ő ellenőrzése alatt.

A gazdasági viszonyoknak csak egy ilyen rendszere képes viszonylag szabad fejlődést biztosítani, amelyben a munkás mint a gazdaságirányítás vezető tényezője a maga folyamatos és hosszútávú érdekei alá tudja rendelni a munka, a gazdaság, a társadalmi újratermelés, valamint a munka és a jövedelem integrációja szakigazgatásának minden központját. Ez, természetesen, nem jelent egyet a szakorgánumok felelősségének csökkentésével, sem annak a követelménynek a lebecsülésével, mely szerint az öngazgatói a képzettség fokozásával és azáltal is erősíteni kell, hogy az öngazgatói társadalmi-gazdasági viszonyokra a tehetséges szakigazgatói káderek hatást gyakorolnak. Ennek a gazdasági viszonyrendszernek azonban fel kell számolnia azt a folyamatot, amelynek során a gazdasági „menedzserközpontok” összenőnek a politikai hatalom vagy az állam apparátusával, s che-

lyett ezeket a központokat egyre közvetlenebbül a társult munka öngazgatási bázisaihoz kell kötnie. Ezeknek a központoknak elvileg ugyanolyan viszonyban kell állniuk a társult munka öngazgatási bázisaival, mint amilyen viszonyban a szakigazgatási és végrehajtó szektorok állnak az egyes munkaszervezetekben a többi szektorral és a szervezettel minden munkásával. Más szóval, ezeknek a központoknak láncszemeknek kell lenniük a társult munkában, olyan szervezetekkel kell állniuk, amelyek teljes felelősséggel tartoznak a munkásoknak, nem pedig hatalmat gyakorolnak felettük, illetve az ő jövedelmük felett. És végül, a gazdasági viszonyok ilyen rendszerének lehetővé kell tennie, hogy a jövedelemmel való rendelkezéssel összhangban a munkások döntő hatást gyakorolhassanak a különféle társadalmi szolgálatok fejlesztésére és ügyvitelére is, mert azok többé-kevésbé még mindig az államhatalomhoz kötődnek, tehát a munkások öngazgatói tevékenységét és szervezeteit ezekre a területekre is ki kell terjesztenie. Itt az olyan tevékenységekre gondolok, mint amilyen a gyermekvédelem, a szociális gondoskodás, az egészségügy, a közoktatás stb. Ilyen gazdasági viszonyok között, valójában, ezeknek a tevékenységeknek is — a társadalmi-gazdasági viszonyok prizmáján át tekintve — láncszemet kell képezniük a társult munkában, s a dolgozó emberek öngazgatásos integrációját kell kifejezniük.

Másrészt a munka és a jövedelem társítása területén a szükséges öngazgatásos integrációt kizárólag a dolgozó emberek, illetve a munkaszervezetek és a gazdálkodási alapegységek kölcsönös gazdasági viszonyainak, továbbá a közöttük és a bővített újratermelés területén társított munka jövedelemmegvalósításának hordozói között kialakított viszonyok egységes rendszere alapján lehet létrehozni. A társadalom csak ily módon biztosíthatja, hogy az öngazgatás feltételei között minden munkás, a munkahelyén dolgozva, saját jövedelme által részt kapjon mind a társult munka alapszervezetének, mind a munkaszervezetnek, mind pedig a társult szervezetnek a jövedelméből, s hogy részesedése legyen a társadalmi munka termelékenységére általános növekedésének eredményeiből is. Ha a társadalmi tulajdonban levő minden termelési állóeszköz a munkások összességét megilleti, akkor e társult munka összjövedelme, függetlenül megvalósításának formájától és helyétől, úgyszintén valamennyi munkást, illetve társult munkájuk alapszervezeteit illeti meg, mégpedig annak alapján, hogy elvileg azonos a joguk és a felelősségük a jövedelem megvalósításában és elosztásában. Mindaddig, amíg a munkás nem kerül olyan társadalmi-gazdasági helyzetbe, hogy például a bank, az integrált szervezet vagy a külkereskedelmi társulás igazgatósága pontosan neki, illetve az ő munkaszervezetének, az ő gazdálkodási egységének, és ne valamely más tényezőnek „fizesse ki” azt a jövedelmet, ami a társadalmi tőke ügyvitelével valósult meg, mindaddig ez a jövedelem a munkás hatókörén kívül fog felhalmozódni, s olyan lesz hozzá a viszonyulás, mint önálló elidegenített értékhez, amely önálló gazdasági és politikai erőt képvisel, felülkerekedve a munkán és a munkáson. Ilyen helyzetben másrészt maga a munkás, illetve a munkások közössége sem érdekelt a munka társításában, az integrációban és a jövedelem közös befektetésében saját munkaszervezetén kívül. Ezért a társadalom termelőerőinek fejlődése szempontjából is multhatatlanul szükséges, hogy a bővített újratermelés gazdasági és szakmai igazgatásával és a teljes társadalmi termék elosztásával megbízott központok a társult munka alapszervezeteibe tömörüljenek munkások gazdasági és politikai ellenőrzése alá kerüljenek, s hogy a társult munka közös jövedelme visszatérüljön igazgatásra a munkásokhoz, illetve az ő társult munkájuk alapszervezeteibe.

Az öngazgatás demokratikus formáinak fejlesztése mindenfajta társastermelés és integráció, sőt az egész társadalom tekintetében is csak úgy ösztönözhető, ha azok a gazdasági viszonyoknak olyan szilárd rendszerén nyugszanak, amely szavatolni képes, hogy az öngazgatás szakigazgatási apparátusa, illetve a „szocialista öngazgatási menedzserek” a munkások és az ő társult munkájuk alapszervezeteinek legyenek a menedzserei, ne pedig valamilyen monopolista igazgatók, akik holmi nem meghatározott „magasabb érdek”, illetve valamilyen államtulajdon monopóliuma nevében menedzsereskednek. Ezért elvileg senkinek, a munkás- és a társadalmi igazgatás egyetlen szintjén semmilyen szervnek, még a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületének sem lehet joga és lehetősége a társadalmi tőkével való rendelkezés monopoliumára. A mi társadalmi rendszerünk, persze, megengedi, és erre szükség is van, hogy a társadalmi-politikai közösségek kiigazgató szerepet töltsenek be a társadalmi céleszközök kialakításában és elosztásában, miután ezek a társult munka és a dolgozó emberek meghatározott közös érdekeit szolgálják. Ez esetben azonban, szemmel láthatóan, nem is a társadalmi tőkével való monopolista rendelkezésről van szó.

Ezen a kereten kívül az eszközökkel kizárólag a minden munkaszervezet, és ezen belül a társult munka minden alapszervezete, minden egyes munkása irányában megnyilvánuló közvetlen gazdasági felelősség alapján lehet rendelkezni.

Ez mégsem azt jelenti, hogy a hangsúly a jövedelem elosztásán van, hiszen ez csak kifejezője és tényezője a termelési viszonyoknak, és feltétele létezésüknek. A jövedelemelosztás ilyen viszonyai között az egyes munkások és a társult munka alapszervezeteinek munkája

közvetlenül integrálódik a termeléseszközök összességével és a társadalmi tulajdonban levő, bővített újratermelést szolgáló eszközökkel, vagyis pontosan úgy jut kifejezésre, mint a teljes társadalmi munka összetevő része. Ennélfogva a munkásnak és a társult munka alapszervezetének a joga, hogy részt kapjon a társadalmi tőke beruházása és a társadalmi munka termelékenységének növekedése által megvalósított jövedelemből, nem más munkájának a kisajátítását jelenti, mint ahogyan egyes szerzők nálunk bizonygatni próbálják, mert ez valójában a munkás, illetve a társult munka alapszervezetének részesevé és a teljes társadalmi munka termékéből, miközben a részesevé mércéjét éppen a munkás — élő és holt — munkája képezi.

Mindenesetre ez még nem azt jelenti, hogy ilyen viszonyok gyakorlatában nem fordul vagy nem fordulhat elő más munkájának a kisajátítása. Az árutermelésnek és a jövedelem piacon történő megvalósításának feltételei között az ilyen jelenség nem csak hogy reális, hanem társadalmunk szembe is kerül vele. Erről a későbbiekben szövegek bővebben. Ez azonban még nem ok arra, hogy „a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntsük”. Ez a jelenség csak annak szükségességéről beszél, hogy a dolgozó emberek közötti gazdasági viszonyok rendszerébe, amelyről szó volt, megfelelő védelmi mechanizmust is bele kell építeni, amely megakadályozhatja az ilyen jelenségeket, vagy minimálisra csökkentheti őket.

A munkaszervezet, illetve a társult munka alapszervezete által megvalósított jövedelem, amit saját munkájával és ügyvitelével ért el, csak ilyen feltételek mellett lehet kifejezője azoknak a termelési és társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek között a munkásnak valóban gazdasági és politikai hatalma van a társadalmi tulajdont képező tőke gazdasági és társadalmi funkciója felett, tehát tudatosan alárendelheti önmaga osztály-, munka-, szociális és kulturális érdekeinek. Ily módon a társult munka alapszervezetének *jövedelme kezdetévé* válhat a társadalmi „munkatöbblet” társadalmasításának és különleges körforgásának, ami a bővített és általában a társadalmi újratermelést biztosítja. Ez a jövedelem azonban egyidejűleg e folyamat *végét* is jelenti, hiszen a társadalmi munka termelékenységének minden eredménye — a jövedelemnek azon a részén kívül, amely a társadalmilag létesített általános és közös fogyasztási alapba kerül — *visszajut* az egyes munkaközösségek és munkások jövedelmébe, miközben épp a *hozzájárulás*, amit az illető közösség adott a maga teljes — élő és holt — munkájával az össztársadalmi munka termelékenységének növeléséhez, objektíve nem csupán igazolásul, hanem alampéreméül is szolgál a teljes társadalmi munka jövedelméből való részesevésnél. Ezen semmit sem változtat a tény, hogy az egyes munkaközösségek, illetve munkások holt munkája a társadalmi újratermelés eszközének alakjában, mellyel önigazgatásilag rendelkezik, csupán a társult munka minden dolgozója holt munkájának oszthatatlan, úgyszólván mondhatnám, meghatározhatatlan részeként jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy az „individuuális kvantum” az egyes munkaközösségek vagy munkások esetében kisebb vagy nagyobb, sőt az egész holt munkához viszonyítva, amit a társadalmi termelésnek ezek az eszközei fejeknek ki, viszonylag egészen kicsi is lehet. Ezeket az eszközöket azonban mégis úgy kell igazgatni, mint az összes munkások közös tulajdonát képező eszközöket, illetve mint társadalmi tulajdon. Ennélfogva az „egyéni” holt munka mindig osztja a közös társadalmi holt munka sorsát. De megfordítva is, éppen saját munkatöbbletük kiválasztása a társadalmisított holt munkába jogosítja fel a munkaközösséget, hogy tevékenységének a társadalmi újratermelésben betöltött helyéhez mérten részt kapjon a jövedelemből. Ezért azt lehetne mondani, hogy ilyen feltételek között a „munkatöbblet” valójában a munkás „szükséges munkájának” részévé válik, mert a társadalmi tőke gazdasági funkciója itt valóban csak úgy jelenik meg, mint az összes dolgozók társult munkájának közvetlen függvénye, az érték-többlet pedig a szó osztály-antagonisztikus értelmében eltűnik; többé nem idegenedik el a munkástól, hanem annak a jövedelemnek a részévé válik, amelylyel maga a munkás rendelkezik az önigazgatás útján. Jóllehet az egyes munkaközösségek által megvalósított jövedelem különböző tényezők munkájának és hatásának eredménye, nagysága többé-kevésbé mégis attól függ, hogy a munkások hogyan gazdálkodnak saját munkájuk többletével, ami bekerül a társadalmasított munkatöbbletbe, illetve a társadalmi újratermelés alapjába. Ezért a munka szerinti elosztás elvével mindenképpen összhangban van, hogy a saját munkatöbbletével való gazdálkodás eredményének, megfelelő formában és meghatározott arányban, mércéül kell szolgálnia a személyi jövedelem munka szerinti elosztásánál.

Az ezekről a kérdésekről folyó mostani vitákban, főképpen pedig az 1971. évi alkotmányfüggelék alkalmazásával kapcsolatban, gyakran találkozunk a kitételrel, hogy a munkaszervezeteknek nem lenne szabad semmiféle jövedelemre szert tenni a holt munka igazgatása, azaz jövedelmük egy részének más munkaszervezetekbe való befektetése, illetve a munka kooperációja alapján. Magyarán azt hozzák fel, hogy a holt munka semmilyen új értéket nem állít elő, tehát mindenfajta jövedelem a holt munka alapján más munkások kizsákmányolását jelentené. Ezek az argumentumok azonban semmi mást nem bizonyítanak

be és magyaráznak meg, csak azt, hogy ezeknek a tételeknek a szerzői megfelelnek a munka társadalmi jellegéről és ennek következményeiről, s nem tudnak megszabadulni a tulajdon klasszikus értelmezésétől. Igaz az, hogy a holt munka, illetve a társadalmi tőke, önmagától nem hoz létre semminemű új értéket. A kérdés lényege azonban nem ebben van. A fontos az, hogy mi történik a társadalomban a holt munkával mindaddig, amíg mint érték, a társadalmi tőke alakjában tárgyasulva és felhalmozva létezik, vagyis amíg nincs elfogyasztva; kitől és milyen módon idegenítik el, ki rendelkezik vele, és milyen viszonyban áll az, aki igazgatja, azzal, aki létrehozta és általában az öngazgatás útján szervezett munkásokkal. Fontos ez annál is inkább, mert a mi szocialista öngazgatásos társadalmunkban — akárcsak, különben, a többi szocialista államban — azok a társadalmi tényezők, amelyek a társadalmi tőkét igazgatják, egyúttal arra is jogot formálhatnak és lehetőséget találhatnak, hogy részt — gyakran nem is kicsit — húzzanak a társadalmi termék elosztásából, noha az, természetesen, a dolgozó emberek élő munkájának eredménye.

Marx nagyon világosan kiemelte, hogy a holt, tárgyasult munka, illetve a tőke nem hoz létre semmiféle új értéket, mert azt csak a munkás állíthatja elő a maga élő munkájával. Marx azonban rámutatott egy másik igazságra is, nevezetesen arra, hogy a munkatöbblet, illetve az értéktöbblet, amit az élő munka hoz létre, részint mint a gyártulajdonos profitja realizálódik, részint pedig mint a bankoknak, illetve általában a pénztőke hordozóinak profitja és kamatja, vagy mint a földbirtokosok járadéka, és más formát is ölthet, de abban mindig a tőke tulajdonjoga alapján történő nyereségelosztás jut kifejezésre. Marx épp ezért is hangsúlyozta, hogy a termelési viszonyok tőkes rendszerét képtelenség megérteni, ha ezeket a viszonyokat nem a termelés és a tőkeforgalom egységes prizmáján át szemléljük, mert ebben a folyamatban valósul meg az értéktöbblet nagy része, amit az élő termelőmunka hoz létre.

Felvetődik a kérdés: vajon a szocialista társadalomban egyetlen eleme sem található meg az efféle gazdasági viszonyoknak, és semminemű ilyen problémánk nincsen? A társadalmi viszonyok elemzése társadalmunkban nem ez mellett szól, hanem azt bizonyítja, hogy megtalálható itt azoknak egyik legfőbb ellentmondása is. Tény az, hogy a tőke, a munkatöbblet, az értéktöbblet stb. kategóriája nálunk olyan ütemben veszíti el osztályjellegét, amilyen ütemben a termelőeszközök közös tulajdonává válnak azoknak, akik dolgoznak. Nekünk azonban itt rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a szocialista termelési viszonyok olyan jellegzetességei, mint amilyenek az államtulajdon-viszonyoknak és a technokrata-igazgatási monopóliumnak az elemei, még mindig az eszközök elidegenítését jelentik a munkásokkal szemben, és ez elsősorban a bővített újratermelés területén jut kifejezésre, azon a területen tehát, ahol a felhalmozott tárgyasult, holt munkával, illetve a társadalmi tőkével rendelkeznek. Nem arról van tehát szó, hogy ezen a területen új értékek jönnek létre, hanem arról, hogy itt számottevő értékeket eltulajdonítanak, elidegenítenek a munkástól, az általa létrehozott javakból.

Más szóval, ha a termelőeszközök, ide értve a tárgyasult, holt munkát is a bővített újratermelés pénzügyi eszközeinek formájában, társadalmi tulajdonban vannak, akkor az össztársadalmi munkából származó jövedelem minden formája, függetlenül attól, hogy közvetlenül a piaci cserében vagy a társadalmi tőke forgalmának területén valósul-e meg — ahol, mellékesen szólva, szintén van átömlésztés, sőt gyakran más munkájának a kisajtítása is előfordul — az összes munkásokat, illetve társult munkájuk alapszervezeteit illeti meg.

Amikor azonban felmerül a követelmény, hogy az alkotmánnyal, a törvényes és más rendelkezésekkel pontosan meg kell határozni a munkásoknak azt a jogát és kötelezettségét, hogy önállóan, a társult munka és a társadalom iránti teljes felelősséggel igazgassák saját holt munkájukat, mint a társadalmi tőke részét, amellyel saját társult munkájuk szervezetében öngazgatásilag rendelkeznek, az elméletekben és a társadalmi gyakorlatban azonban kifogások jelentkeznek. Megjelenik azonmód a tétel, hogy a társult munka szervezetének dolgozói nem rendelkezhetnek öngazgatásilag a bővített újratermelés eszközeivel, hiszen ezek az eszközök nem kizárólag az ő munkatöbbletükből, illetve holt munkájukból származnak, hanem a társult munka összes dolgozóinak holt munkájából. És ebből levonják a következtetést, hogy a társult munka összes dolgozóinak holt munkáját egy másik társadalmi tényezőnek, nem pedig a társult munkába tömörült munkásságnak kell igazgatnia. És így valójában felelevenedik a régi tétel, hogy a szocializmus csak úgy létezhet, ha a társadalmi tőke igazgatásának monopóliumát, a vele való korlátlan rendelkezés jogát az államapparátus vagy a bürokrácia és a technokrácia vékony rétege tartja a kezében — akár az ún. politikai érdekkörben, akár a gazdasági szervezetekben helyezkednek is el —, amely mindig az állam politikai erejére támaszkodik. E tézisek szerint az nem szocializmus, ha a társadalmi tőke igazgatásának és a vele való rendelkezésnek a funkcióját — a monopolista központok helyett — maga a munkás végzi közvetlenül, aki pedig szervezeten felelős az

önigazgatásilag társult munka iránt, s aki az ilyen szocialista termelési viszonyok között már helyzeténél fogva sem töltheti be ezt a feladatát másként, mint teljes felelősségérzettel a többi munkás azonos jogai iránt.

Az ilyen megjegyzések nemcsak hogy fejtetőre állítanak minden ésszerűséget, de nyilvánvalóan az etatizmus és a bürokrata-technokratikus monopólium eszméiségét fejezik ki. Miért lenne idegen eszme a szocialista társadalom részére, hogy a társult munka szervezetében kollektívan megszervezett munkás a maga öngazgatási szerveivel legalább olyan felelősséggel töltheti be a társadalmi tőke igazgatásának feladatát a társadalom és a társult munkában egyesült dolgozók szempontjából, mint azok a közvetlen munkától és termeléstől elidegenített bürokrata-technokrata szervek, amelyek a maguk ügyvitelében és tevékenységében kizárólag vagy túlnyomórészt az állam politikai csúcsa és annak apparátusa felé orientálódnak, és emiatt nagyon könnyen érzéketlenné válhatnak a dolgozó ember autentikus érdekei iránt? És miért lenne idegen eszme a szocialista társadalom számára, hogy a társult dolgozó, aki közvetlenül igazgatja a társadalmi tőkét, épp oly érdekelt legyen abban, hogy a tudományos, szakmai és ügyviteli instrumentárium és apparátus mennél rátermettebb és sikerebb legyen, mint amennyire érdekelt ebben a politikai állam, valamely önállósult vezérigazgatóság és más központjai a gazdasági és politikai hatalomnak? És végül, miért lenne a szocialista társadalomtól távol a gondolat, hogy a munkaközösségek felelőségét annak a jövedelemnek az igazgatásában, amely nem az övéké, hanem közös, épp oly világosan tisztázza és formába öntse az alkotmányban és a törvényhozásban, mint ahogyan teszi azt az államapparátus vagy a bankok igazgató szervei és más hasonló esetében?

Az etatizmus és a bürokrata-technokratikus monopólium ideológusai azonban még csak hallani sem akarnak az ilyen kérdésekről. Mint ahogyan a tőkés számára a magántulajdon „szentség”, amelyről engedelmé nélkül még csak beszélni sem lehet, hát még hozzányúlni, épp így a bürokratizmus és a technokratizmus ideológusai számára a társadalmi tőkével való rendelkezés technokrata-bürokratikus monopólium, a szocializmus kvintesszenciája, úgyszólván a „történelem befejezése”.

Semmiként sem akarom idealizálni a munkásönigazgatást, és még kevésbé a jövedelmi rendszert, amely — minden védelmi mechanizmus mellett is — az árutermelés feltételei között mindenkor annak az irányzatnak a nyomása alatt lesz, hogy egyoldalúan „megnyírbálják” a közös jövedelmet, vagyis a társadalmi tőkét. Az ember természete a rendszer változásával nem módosul oly gyorsan. Az önző törekvést, hogyha lehet, más számlájára éljünk, a munkásosztály szolidaritási érzése sem számolhatja fel. Egyet azonban nyugodtan állíthatunk: minden ilyen és ehhez hasonló jelenséget, ami a munkásosztályon belül, a társult munkában öngazgatásilag egyesült munkások között merül fel, a munkásönigazgatásos jövedelem rendszerében mindenképpen könnyebb szétzúzni és megakadályozni részint az öngazgatók akciójával, részint a társadalom demokratikus mechanizmusával, mint amennyire ez lehetséges a dolgozók és a munkásosztály feletti bürokrata-technokratikus domináció feltételei között, kiváltképpen, ha ez a domináció az államrendszer és a termelési viszonyok alapelvevé válik. Az öngazgatás társadalmi-gazdasági feltételei között mindezek és az ehhez hasonló jelenségek és irányzatok ugyanabba a kategóriába kerülnek, mint a többi támadások, amelyek a dolgozó emberek jogait és az egész társadalmi rendet érik. Más szóval, ezek a jelenségek többé vagy kevésbé komoly társadalmi nézeteltéréseket okozhatnak, de ami a legfontosabb, nem változtathatnak a társadalmi-gazdasági viszonyok jellegén.

Nem kevés védelmezője van nálunk annak a tézisnek, hogy minden rendben van a szocializmussal, amikor a társadalmi tőke sok milliárd dinárjával az emberek szűk körű csoportjai rendelkeznek, például a külkereskedelmi vállalatokban, az viszont szocialistaellenes lenne, ha a társadalmi tőke ugyanezen milliárdjait, teljes felelősséggel minden dolgozó ember egyenlő jogai iránt, a dolgozó emberek igazgatnák a munkaszervezetekben, amelyek ezt a tőkét saját munkájukkal a külkereskedelmi szervezeteken át „termelik ki” vagy valószínűleg meg. Ahelyett, hogy ezek a külkereskedelmi szervezetek az ügyeket általuk intéző társult munkaszervezetekhez úgy viszonyulnának, és olyan helyzetben lennének, mint amilyenben például a kereskedelmi osztályok vannak az egyes munkaszervezetekben, olyan föltételek jönnek létre, hogy az ilyen monopolista helyzetben levő szervezetek, kisebb vagy nagyobb mértékben, uralkodni képesek a társult munkán. Ezek szerint, bármilyen gyöngeségeket mutatnának is fel a gazdasági viszonyok rendszerében akikről itt szó van, ezeknek soha nem lehetne olyan messzire ható negatív hatása a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, mint amilyen hatása az etatista, illetve bürokratikus-technokrata monopóliumnak van.

Eközben, persze, tekintettel kell lenni arra, hogy a technokratikus-bürokrata irányzatok bírálata, és a túlhaladásukért folytatott harc egészen téves útra terelődne, ha ez magukra

a funkciókra, vagy e funkciókon levő emberek személyi tulajdonságaira vonatkozna. Még inkább ilyen helyzet állna elő, ha itt bármilyen formájú konfrontációról lenne szó általában a műszaki vagy más értelmiséggel, vagy a munkaszervezetek vezető embereivel. Társadalmunkban a képzett emberek óriási többsége, nem csupán szocialista öntudatuknál fogva, hanem a maguk elementáris anyagi érdekeik alapján is ugyanolyan szorosan kapcsolódik az öngazgatáshoz, mint bármelyik fizikai munkás. És megfordítva is, a társadalmi munka technokrata-bürokrata igazgatásának feltételei között a műszaki és más értelmiségiek, akár csak a fizikai munkások, a manipulációk objektumává válnak. A rendszerről van tehát szó, nem az emberekről, vagy helyesebben szólva, elsősorban a rendszerről, és csak azután az emberekről.

Épp ezért, a mi konkrét helyzetünkben semmit nem oldanak meg, és nem oldhatnak meg az olyasféle módszerek, mint amilyen például a szubjektivista hajsza az igazgatók és a „menedzserek” ellen. Éspedig nem csak azért, mert ezekre a funkciókra a társadalomnak szüksége van, hanem azért is, mert a társadalomban meglevő ellentmondások nem, vagy csak kis mértékben függenek az igazgatók és a „menedzserek” szubjektív tulajdonságaitól. Nem az emberi tulajdonságok a lényegesek tehát, hanem a fennálló termelési és társadalmi-gazdasági viszonyok jellegzetességei, vagyis e viszonyok elementumai, melyeket a mondotak tekintetében az államtulajdon-viszonyok „derivátumainak” is nevezhetnénk.

Természetesen, e viszonyok alapján alakulnak ki a társadalomban a különféle érdekek, felfogások és reakciók, egészen az öngazgatásellenes, antiszocialista ideológiáig. Ezért a szocialista erőknek az emberek közötti összetűzésekre is fel kell készülniük, amikor szocialista megoldást akarnak találni és végrehajtani az említett ellentmondások túlhaladása érdekében. Ez az összetűkezés azonban a maga nemében semmit sem oldhat meg, vagy csak kevés, és történelmileg lassú megoldást hozhat, ha nem áll mögötte, a régi ellenében, az új elképzelés, amely alkotó jellegű, s ilyenformán történelmileg reális. Társadalmunkban ugyanis a szocialista erők vezető szerepe elsősorban azon múlik, hogy képesek-e igazi feleletet és megoldást nyújtani, olyat, ami összhangban áll a termelőerők fejlődésének objektív szükségleteivel, valamint a szocialista és öngazgatásos termelési és társadalmi-gazdasági viszonyokkal. Ezért hangsúlyozta helyesen Lenin, hogy a munkásosztály a marxizmus nélkül az empirizmus rabságára lenne ítélve.

A technokrata-igazgatási monopólium sokkal inkább kifejezője a termelési viszonyok meghatározott alapvető osztálybeli és átmeneti szociális jellegének, és eszköz ezeknek a viszonyoknak a létrehozására és tartósítására, mint igazi társadalmi-gazdasági tartalma e viszonyoknak. Más szóval, az ilyen monopólium — ha önálló tényezőjévé válik a termelési viszonyoknak — nem maradhat fenn önnön erejéből. Vagy a magántulajdon kapitalista monopóliuma irányában kell degenerálódnia — ami a szocialista társadalmi viszonyok között nem valószerű — vagy össze kell nőnie az államrendszerrel és apparátussal, vagyis az államtulajdon-formájú termelési viszonyok restaurálásának eszközévé kell válnia. Gyakorlatilag épp ez a másik út a reális alternatívája az öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlődésének, amennyiben az öngazgatásos társult munkának és a forradalmi szocialista erőknek nem lenne erejük és képességük arra, hogy a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök igazgatásának funkcióját alárendeljék a szabad munkás érdekeinek és ellenőrzésének az öngazgatásos társult munkában.

Az említett kérdések megválaszolásában valaki azt mondhatja: amikor a holt munka beállítását bíráljuk, nem arra gondolunk, hogy a társadalmi tőke igazgatásával megbízott gazdasági és politikai központoknak önkényesen kell e tőkével rendelkeznie, hanem hogy a munkásosztály és az összes dolgozó emberek érdekeivel összhangban intézzék az ügyeket, becsületes és demokratikus módon. De ki beszélhet a munkásosztály érdekeiről magán a munkásosztályon kívül; milyen szerepet játszhat a polgári becsület ott, ahol valójában a termelési viszonyok jellegéről van szó; és miféle demokratikus döntéshozatalról beszélhetünk ott, ahol nincs meg a gazdasági jogok, valamint a dolgozó emberek és a társult munka szervezeti közötti felelősség pontos rendszere?

A holt munkára vonatkozó alkotmányfüggelék alkalmazásához társadalmunk nem láthat hozzá sem dogmatikusan, sem formális módon. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy a mindennapi gyakorlatban téves magyarázatok is előfordulhatnak a holt munkával kapcsolatban. Közülük ezúttal két lehetőséget emelnék ki. Mindenekelőtt: az említett elvek nem azt jelentik, hogy a mi gazdasági viszonyaink rendszerében nem maradhatnak fenn közös pénzalapok térítés nélküli elkülönítéssel, vagy hogy az eszközöket semminékt sem szabad visszafizetési kötelezettség nélkül átömlesztetni a gazdasági megrázkódtatások elkerülése végett, továbbá a gazdaság alakulásának összehangolása, a pénztartalékok biztosítása, a nem eléggé fejlett országrészek gazdasági támogatása, a dolgozó emberek szociális szolidaritása, és más ehhez hasonlók céljából. Az ilyen térítésmentes adományokra és

átömlesztésekre vonatkozó határozatokat azonban csak kétféleképpen lehet meghozni: vagy a munkaszervezetek önkéntess és meghatározott időre szóló öngazgatói megállapodása alapján, amely összhangban áll a munkaszervezetek alapokmányaival, illetve a társult munka alapszervezeteinek megegyezésével, vagy pedig a törvény alapján, az alkotmány által meghatározott esetekben. Ezek az alapok ezenfelül csak szigorúan meghatározott céleszközök-ből állhatnak, és nem változhatnak át valamiféle, államtulajdonban levő tőkévé.

Épp ennyire téves lenne az a hiedelem is, hogy az ösztársadalmi tőkét szüntelenül decentralizálni kell, azaz folytonosan meg kell osztani a munkaszervezetek között, hogy azok újra és újra határozzanak felhasználásáról. Ellenkezőleg, itt nem az integráció és a társult jövedelem leépítéséről van szó, hanem éppen az integrált munka és a társult jövedelem olyan gazdasági viszonyairól, melyek között maga a munkás lesz a legjobban érdekelve azoknak szilárdságában és tartósságában. E gazdasági viszonyok konkrét formáit és tartalmát viszont egyrészt a társult munkára vonatkozó törvények, másrészt pedig a társulásról szóló öngazgatói megállapodások, a statútumok és a társult munka szervezetei között megkötött szerződések fogják szabályozni. Ezekben az okmányokban szabatosan elő kell írni, hogy a munkások, illetve a társult munka alapszervezetei milyen módon gyakorolnak ellenőrzést a társult jövedelem felett, hogyan vesznek részt annak igazgatásában, s hogy milyen módon részesednek a társult munkával és a jövedelem közös befektetésével megvalósított jövedelemből. Eközben semmilyen tekintetben sem lehet vitás, hogy társadalmunknak, akárcsak minden másik mai társadalomnak, szüksége van a termelési eszközök koncentrációjára és a társadalmi tőke megfelelő központosítására. Ezt nem csupán a korszerű technológia és technika, hanem a szocialista tervgazdálkodás rendszere is megköveteli. A munkás azonban csak annyira támogathatja a társadalmi tőke ilyen központosítását, amennyire ebben saját munkája és alkotókészsége érvényesítésének eszközét és módját látja, és amilyen mértékben az egyéni és a társadalmi munka nagyobb termelékenységéért és gazdaságosságáért folytatott harcot az ő munka- és életfeltételeinek javításáért, anyagi, szociális és kulturális szükségleteinek jobb kielégítéséért kell megvívnia. Feltétlenül nagyobb lesz a munkás érdekeltsége a társadalmi eszközök koncentrációjában, ha a magasabb termelékenység — mint a társadalmi tőke központosításának eredménye — lehetővé teszi az ő személyi jövedelmének és munkaszervezete jövedelmének növelését, s ha nagyobb méretű társastermelést tesz lehetővé, mintha csak a társult munka alapszervezetébe ruházták volna be eszközeiket.

Ilyen feltételek között, és a tárgyiasult, holt munkának mint társadalmi tőkének, illetve mint termelési eszköznek ilyen társítása mellett egyetemessé válik a törekvés, hogy a munka társítása és a közös erőfeszítések nyomán nagyobbra növekedjen a munka termelékenysége és a közös jövedelem. Ez teszi lehetővé, hogy a munkás tudatosabban vegyen részt az ösztársadalmi munka termékének növeléséért és az ösztársadalmi munka jövedelméből való mind közvetlenebb és nagyobb részesedésért folytatott harcban. Ezáltal nem csupán a munkaszervezetek felaprózottságát és „elszigeteltségét” lehet mind nagyobb mértékben túlhaladni, de az hozzájárul a maguk kölcsönös gazdasági és szociális viszonyai által a dolgozó emberek érdekeinek szilárdabb összekapcsolódásához is. Épp ezért a dolgozó emberek gazdasági és szociális szolidaritásának is az öngazgató gazdasági viszonyok döntő összetevőjévé kell válnia. A szolidaritást tehát nem lenne szabad kizárólag szociálpolitikai fogalomnak tekinteni, mert az döntő jellemvonása a társadalmi tulajdont képező termelőszközökön alapuló gazdasági viszonyoknak.

Azáltal, hogy az öngazgatóval szervezett munkásnak elismerjük ezeket a konkrét gazdasági és politikai jogait és felelősségét a holt munkával, illetve a munkájával megteremtett értéknek a társadalmi akkumulációba kiválasztott vagy központosított részével való rendelkezésben, az államnak nem kell elveszítenie jogát és lehetőségét arra, hogy a gazdaságpolitika hatóeszközeivel befolyást gyakoroljon a viszonyok összehangolására a munka és a tőke integrációja területén a gazdaság megszilárdítása vagy a dolgozó emberek egyenjogúságának érvényesítése céljából, illetve a dolgozó emberek közötti gazdasági és szociális viszonyok szabályozása érdekében. Épp ellenkezőleg, meg kell szabadulni az illúziótól, hogy a termelőerők fejlettségének jelenlegi szintjén az öngazgatói rendszer egymagában véve, az állami kényszer mechanizmusára való támaszkodás nélkül is áthidalhatja társadalmunk gazdasági fejlődésének, a társadalmi termék elosztásának, a munkásosztály vezető szerepének, a dolgozó emberek egyenjogúságának stb. minden ellentmondását. Erre annál is inkább szükség van, mert az egyes munkások gazdasági és politikai jogát, felelősségét a holt munkával szemben, nem lehet az ösztönösségre bízni. Ezt nem csupán az alkotmányos rendszerrel és a törvényekkel kell társadalmilag szabályozni, hanem a gyakorlatban is, a többi munkás egyenlő jogával, gazdasági és szociális szolidaritásuk érdekeivel korlátozva.

Amikor a munkások a maguk munkahelyéről, és nem valamely politikai képviselőjük

által, közvetlenül igazgatni kezdik a közös társadalmi tőket — az állam feltétlenül szükséges szabályozó és tervező szerepének fenntartásával — csak akkor kezdődhet el majd jelentősebb mértékben az a folyamat, amit a marxisták az „állam elhalásának” neveznek. A társadalmi tulajdon csak ilyen gazdasági viszonyok között kaphatja meg az eddigi etatista és bürokratikus-technokrata formájától eltérően, a maga konzisztens öngazgatási alakját.

A SZOCIALISTA ÉS ÖNIGAZGATÁSOS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VISZONYOK ÚJRATERMELŐDÉSE

Felvetődik a kérdés, hogy mennyire képes az öngazgatásos társult munka gazdasági viszonyainak rendszere újratermelni a szocialista és öngazgatási viszonyokat, anélkül, hogy teljesen vagy nagyobb mértékben az ún. eszmei és politikai „mankókra” támaszkodna. Mert a munkások-öngazgatók csak úgy viselkedhetnek „jó gazdálkodók” módjára, ha szabadon rendelkezhetnek a jövedelemmel. Erre viszont csak úgy nyílik lehetőség, ha mindennapi gyakorlatuk nem csupán a szocialista öngazgatást termeli újra, hanem a dolgozó emberek egyenjogúságát is a társult munkában, a társadalmi tulajdont képező termelési eszközök használatában és a jövedelem elosztásában. Ez a legfőbb oka annak, hogy elkülönülten kell vizsgálat alá vennünk egyrészt annak rendszerét és módját, ahogyan a megvalósított jövedelemből kiválasztjuk a dolgozók személyi jövedelmét, s amilyen mércék alapján ezt elosztjuk a munka szerint, továbbá az általános társadalmi szükségleteket szolgáló eszközök kiválasztásának rendszerét és módját, valamint másrésztől a társadalmi jövedelem gazdasági igazgatásának rendszerét.

Véleményem szerint tarthatatlan az álláspont, amelynek értelmében a megvalósított jövedelemből először is, az állami és a politikai kényszer alapján, az akkumulációra és az általános társadalmi szükségletek kielégítésére fordított részt kell kiválasztani, s hogy a fennmaradó rész a munkást illeti meg mint személyi jövedelem. Épp ennyire tarthatatlan az a tézis is, hogy a munkások korlátlanul és minden társadalmi felelősség nélkül sajátíthatják ki az eszközöket a megvalósított jövedelemből személyi jövedelmek címén, függetlenül attól, hogy milyen következményei lehetnek az ilyen elosztásnak a termelők fejlődésére és a többi munkás érdekeire. Az első esetben a munkás személyi jövedelme egyfajta bérösszeggé degradálódik, amelyet a munkás hatókörén kívül eső erők határoznak meg. A második esetben viszont a munkás, akinek megvan az a kiváltsága, hogy egy magasan felhalmozó képes munkaszervezetben dolgozik, mint parazita jelenhet meg, aki más számlájára él. A mi öngazgatásos társadalmunknak az akkumuláció és a fogyasztás szabályozására szilárd globális jövedelemelosztási rendszert kell kiépítenie a társadalmi megbeszélések, az öngazgatási megállapodások és a társadalmi tervezés alapján, és a munka szerinti elosztás elve szerint megfelelő közös mércéket kell kidolgoznia a személyi jövedelmek alapjának elosztására a társult munka dolgozói között. Egy ilyen rendszer nem csupán gazdasági követelménye a társadalomnak, hanem döntő erejű védelmi mechanizmusa is egyben az olyan jelenségek ellen, mint amilyen a csoport- és a magántulajdon-jellegű deformáció a munkások körében a jövedelemmel, illetve a társadalmi tőkével való öngazgatásos rendelkezésben, és az olyan irányzatok ellen, hogy a társult munka jövedelmével, illetve a társadalmi tőkével való rendelkezésnek az államtulajdonjogi, illetve bürokratikus és technokrata-monopolisztikus formái újratermelődjének.

Korábban már hangsúlyoztuk, hogy a munka és a társadalmi tőke integrációja a társult munka alapszervezetének jövedelme formájában nem jelent egyet a társadalmi tőke atomizálásával, illetve felosztásával, és azzal, hogy ezeket az eszközöket a társult munka alapszervezeteiben dolgozó munkások monopolisztikus igazgatása alá rendeljük. Ez az integráció csupán kiindulási pontja a társulásnak, a körforgásnak és a társadalmi tőke ismételt visszatérésének — a társadalmi „levonások” után — a társult munka alapszervezetének jövedelmébe. Valójában a jövedelem, vagyis a felhalmozott eszközök társítása is csupán egyik formája a munka társításának, amelyet mint a társult munka összeszkezeit az összes munkások közösen igazgatnak. Az akkumulációs eszközök társítása, illetve a jövedelem társítása és a munkások közös részesedése abból a jövedelemből, amely a munka termelékenységének növekedése, azaz a társítás eredményeként jön létre, mindez nem kivétel, hanem a szocialista gazdálkodás és jövedelemmegvalósítás elve és elmaradhatatlan szükségyszerűsége. De éppen ezért az egész társadalmi és gazdasági rendszernek, illetve a munkások és a munkaszervezetek közötti gazdasági viszonyok egész rendszerének olyannak kell lennie, hogy minden munkást és minden munkaszervezetet érdekeltté és képessé tegye a funkciójának betöltésére. Ez egyúttal a jövedelemmel való olyan rendelkezésnek és az akkumuláció olyan befektetésének ösztönzése lesz, ami közvetlenül kihathat a munkások

vagy a munkaszervezetek jövedelmének növekedésére, akár az egyéni munka termelékenységének növekedése által, akár annak eredményeként, hogy a jövedelem, tehát az élő és a holt munka, illetve a munka és a társadalmi tőke társítása nyomán megnövekszik a társult munka termelékenysége.

Azt mondhatnánk, hogy a jövedelem ilyen módon való társítása a szocialista társadalom különleges árutermelési feltételei között csupán formája a termelőeszközök közös munkásigazgatásának. Ez esetben ugyanis kizárólag a társadalmi tulajdonban levő eszközök igazgatásáról és társításáról van szó, melyek, igaz, a gazdasági törvényszerűségek alapján egyenlőtlenül oszlanak meg a munkaszervezetek között, de újra társulnak a társadalmi tőke egységes körforgásában, és ily módon — a gazdasági és tervezési rendszer elmaradhatatlan irányító szerepe mellett — mindazokat megilleti, akik dolgoznak.

Ezen a megállapításon az sem változtathat, hogy személyi jövedelmük révén a dolgozók meghatározott részesedést kapnak a társadalmi tőke igazgatása alapján megvalósított jövedelemből, hiszen ez esetben a holt munka csak mint az élő munka egyik mércéje jelenik meg, a személyi jövedelem megvalósított része pedig csupán alkotóeleme annak az értéknek, amit saját munkájával a munkás kitermelt, s nem tulajdonjogi részesedés a tőkéből. Elvileg, ha biztosítva vannak az összes társadalmi feltételek a társadalmi tulajdonviszonyok deformálódásának megakadályozására, akkor a társadalmi-gazdasági viszonyok szempontjából ugyanarról a folyamatról van szó, mint amikor, például, a cipőgyári munkások eladják az általuk gyártott cipőket a piacon, és megfelelő árat kapnak értük, amelyből — ha termelékenyek — fedezhetik a termelési költségeket, biztosíthatják személyi jövedelmüket, és azokat az eszközöket is, amelyek önnön munkájuk objektív feltételeinek fejlesztését, azaz a termelőerők előrehaladását szolgálják saját munkaszervezetükben és általában is, a társadalomban. Még ha tiszta pénzbeli részesedést is feltételezünk két munkaszervezet dolgozóinak viszonyában, a hitelező kollektíva semminemű jogot sem szerezhet az adós kollektíva jövedelmének igazgatására, tehát semminemű olyan jogról nem lehet szó, ami a tőkés tulajdonviszonyokon alapszik. A befektetett eszközökért ők csak meghatározott árat kaphatnak, amely magában foglalja a tárgyasult, holt társadalmi munka reprodukcióját, és a munkások megfelelő részesedését a közös munka termékéből, illetve a társult munka megnagyobbodott termelékenységéből, ami az eszközök közös befektetésén alapszik. Ezt az árat viszont a kollektíva önmagának is „megfizetné”, mert ellenkező esetben nem fizetődne ki a befektetés.

Minden ilyen befektetés voltaképpen a társadalmi tulajdont képező tőke befektetését jelenti — függetlenül attól, hogy önpnzelésről vagy hitelről van-e szó. Ezért a befektetés nyomán megnövekedett jövedelem nem kirarólag a konkrét kollektíva érdeme, hanem egyúttal a társadalmi munka eredménye is. És mégis, társadalmi tudatunkban szüntelenül jelen van a felfogás, hogy egészen természetes, ha ezzel a kifejezetten társadalmi jövedelemmel a kollektíva csak akkor rendelkezhet, amikor saját munkaszervezetébe ruházta be, de természetellenes, amikor más munkaszervezetek eszközeivel társította, illetve amikor a társadalmi tőke részeként mások munkaszervezetébe fektette be.

Emellett nem szabad elfelejteni, hogy az államtulajdon rendszerében is ugyanilyen árat — méghozzá jóval nagyobbát, a társadalmi viszonyokra nézve pedig sokkal súlyosabbat — fizet minden munkaszervezet, amelyik új munkahelyeket nyit meg, vagy létrehozza a munkatermelékenység növelésének objektív feltételeit. A különbség viszont abban van, hogy az állam nemcsak hogy elidegeníti a munkaszervezettől az állami eszközök befektetése alapján elért teljes hasznot, de a fizetések előírásával ennek a jövedelemnek a nagyságát is meghatározza. Mindkét esetben ez az egész folyamat kizárólag a társadalmi eszközök, illetve az államtulajdont képező eszközök körforgásának területén zajlik le. Csakhogy az előbbi esetben a társadalmi tőkét a társult munkások igazgatják az egyesített társadalmi tőke iránti azonos egyéni jogaik alapján, az utóbbiban viszont — az állami vagy a technokratikus apparátus teszi ezt az állami kényszer alapján. Az első esetben az eszközök társítását a társult munkások közvetlen érdekelttsége indítja el, a másodikban pedig — az állami struktúra politikai döntése. Ez az állami struktúra, persze, közelében állhat és politikailag felelős lehet a munkásnak, de — mint azt a gyakorlat megmutatta — egészen el is különülhet az ő érdekeitől, és felülkerekedhet rajta. Ezért az emberek között könnyebben következnek be szocialistaellenes különbségek a második esetben, mint az elsőben.

Más szóval, ha nem valamilyen önkényes egyéni vagy csoportos kisajátításról van szó más munkájának, vagy a minden munkást megillető társadalmi tőkének a számlájára, hanem a dolgozó emberek közötti gazdasági viszonyok rendszeréről, amelyben a munkások együttesen igazgatják a társadalmi tulajdonban levő közös termelési eszközöket, akkor tárgyaltalan annak veszélyéről beszélni, hogy az egyik munkaközösség a holt munka, illetve a társadalmi tőke igazgatása útján kizsákmányolhatja a másik munkaközösséget. Ellenkezőleg, nagyobb a lehetőség a kizsákmányolásra, ha a munkaközösség a maga jövedelmével

„bezárkózik” a saját szervezetébe, kihasználva helyzetadta előnyeit a piacon, vagy azokat az előnyöket — ha nem termelői szervezetről van szó — amelyek a társult munkával szembeni monopóliumhelyzetéből adódnak. És ilyesmi ma valóban előfordul. Épp az ilyen jelenségek hatnak rombolólag arra a viszonyrendszerre, amelyet az 1971. évi alkotmányfüggelék állítottak fel. Ezek azonban, ha maga a rendszer nem is képes véglegesen felszámolni őket, mégiscsak másodlagos jelenségek, amelyeket mindinkább háttérbe szorít maga a társadalmi gyakorlat.

A gyakorlatban, természetesen, helyenként megcsorbulhat az egyenjogúság, és bekövetkezhetnek szocialistaellenes jelenségek. Hazánk szocialista erői azonban utópisztikus úton járnának, ha azt várnák, hogy valamely rendszer gátat vethet minden ilyen jelenség, irányzat és összeütközés elé. A döntő az, hogy mindennapi gyakorlatával minden egyes munkás és társult dolgozó az ilyen termelési, illetve társadalmi tulajdonviszonyoknak törjön utat a társadalmi fejlődésben, és a társadalom szocialista öngazgatási viszonyaiban. Maga ez a gyakorlat azután, meg a konfliktusok is, amelyek előállnak, minden nap megmutatják majd a társadalom döntőképes szocialista erőinek, hogy hol és milyen módon kell kifejezésre juttatni a társadalmi rendszer és az állam szabályozó szerepét, valamint a munkásosztály szervezett erőinek, illetve a szocialista társadalmi tudatnak az akcióját. És ez a szerep, ez az akció, döntő eleme és tényezője egy ilyen rendszernek.

Az állami tulajdonviszonyok rendszerében az állam a maga politikai kényszerével állítja kapcsolatba a munkást a társadalmi termelőeszközökkel, és, külön, a felhalmozott társadalmi tőkével. Ezt a kapcsolatot az öngazgatásos szocialista termelési viszonyok rendszerében viszont a tárgyiasult, társadalmiasított holt munka képezi, amely a társadalmi tőke gazdasági funkcióját végzi, illetve a *munkás jogát* érvényesíti, hogy egyazon módon igazgassa a termelési eszközöknek ezt a részét, akárcsak a társadalmi tulajdonban levő minden más termelési eszközt. A társadalmi tulajdon alapjára épülő gazdasági viszonyok ily módon megszabadulnak a politikai „mankóktól”, és megnyitják nem csak a munka felszabadulásának, hanem a társadalom demokratizálódásának útját is.

Épp ennél fogva most nagyobb jelentőséget kapnak a munkások-öngazgatók olyan közös fegyverei a társult munka és a társadalom anyagi, társadalmi-gazdasági és szociális folyamataiban, mint amilyen a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági viszonyok rendszere, a gazdasági rendszer, a tervezési rendszer, a közös gazdaságpolitika, az öngazgatási és társadalmi megállapodások módszere, az öngazgatásos társult munkára épülő politikai rendszer, az állam szabályozó szerepe stb. Ezeket a fegyvereket ma gyakran etatisztikusnak kiáltják ki, pedig csak addig voltak ilyenek, amíg az államtulajdont képező tőke hatóeszközei voltak. Az öngazgatásos munkásjövedelem rendszerében, amely a munka és a társadalmi tőke integrációját fejezi ki, ezek többé már nem az etatizmus instrumentumai, hanem mindinkább a társult munka hatótényezőivé válnak a dolgok igazgatásában, és a dolgozó emberek közötti viszonyok szabályozásában. Ezért elmaradhatatlan, hogy társadalmunkban ezeket a tényezőket most új szerepükben és új formáikban „revalorizáljuk”. Más szóval a szocialista állam forradalmi erejére továbbra is szükség van, de már nem úgy, mint a társadalmi tulajdon közvetlen hordozójára. Olyan tényezőként kell hatnia, amely biztosítani képes a társult munka gazdasági viszonyrendszerének zavartalan működését, s amely serkenteni tudja a szocialista öngazgatásos termelési viszonyok szüntelen megújulását. Ezért ebbe a rendszerbe meghatározott védő mechanizmust kell beépíteni, amely a szocialista- vagy öngazgatásellenes viszonyok újratermelődéseknek automatikusan ellenáll.

Különösen vonatkozik ez a társított jövedelemnek és a társult munka jövedelméből való közös részesedésnek a gazdasági viszonyaira. Társadalmunk eddig a törvény, tehát a kényszer erejével szabályozta a szerződéses viszonyok keretét a jövedelem társítása alkalmával, nehogy ezek a viszonyok a munka és a tőke közötti tulajdonviszonyokká alakuljanak át. Szerintem e viszonyok meghatározásában az eddigi elveket meg kell erősíteni, de ugyanakkor változatosabb formákat is elő kell irányozni ezekre a viszonyokra.

Épp ezért most — az előbbieken kifejtett elvek valóráváltása szempontjából — az ilyen fajta problémák megoldásának láncolatában az képezi a döntő fontosságú láncszemet, hogy milyen jellegűek és formájúak a gazdasági viszonyok a sokféle társastermelésben, meg a jövedelem és a munka integrációjában. Úgy vélem, ezen a területen a problémák egyik fő forrását az képezi, hogy meglehetősen szegényesek a mi rendszerünk által megengedhető, serkentő gazdasági formák a jövedelem társításában. Megokoltan helyezkedtünk szembe az ún. „tőke-viszony” bevezetésével az öngazgatásos integrációk gazdasági szervezetébe, mert ez kifejezetten tőkés kategóriát vitt volna be gazdasági rendszerünkbe. Nagyon lassan találunk azonban, és még lassabban vezetünk be a társadalom gazdasági szervezetébe olyan új formákat, illetve olyan gazdasági és jogi alakzatokat, intézményeket, amelyek lehetővé tennék és serkentenek a munka és a jövedelem szabadabb mozgását és társítását, és ugyanakkor biztosítanák a társadalmi tulajdon, az öngazgatás, a szocialista viszonyok

újratermelődését. A jövedelmi törvénnyel, és külön a közös beruházásokra vonatkozó rendelkezésekkel, igaz, további határozott lépést tettünk előre a társastermelési és az integrációs gazdasági viszonyok ilyen jellegű meghatározásában. Lényegében véve a XXI. és a XXII. alkotmányfüggelék is ezekből az alapelvekből indul ki. E viszonyok létrehozásában azonban továbbra is csak szerény, és gyakran nem megfelelő gazdasági és jogi eszközök állnak a rendelkezésünkre. Ezért a gazdasági kapcsolatok a munka és a társult munka dolgozói között nem olyan ütemben jönnek létre, mint ahogy erre a társadalomnak szüksége lenne. Ezenfelül ezekben a viszonyokban továbbra is elég sok hely maradt az öngazgatás-ellenes, azaz a technokrata-monopolisztikus és etatikus irányzatok és eltorzulások előretörésére.

Az integrációk gazdasági viszonyainak rendezetlensége miatt a társadalmi újratermelés eszközeinek koncentrációjában megmaradtak a régi merev formák, mindenekelőtt a hitelviszonyok — a tőrlesztésekkel, a határidőkkel és a banknak fizetett kamatokkal. Ezek a viszonyok nem adnak mindig megfelelő gazdasági ösztönzést még a koncentrációra, s ezzel együtt az erőteljesebb integrációs folyamatokra sem. Ilyen a helyzet, különösen amikor a termelés integrációjáról van szó, de még inkább, amikor a termelés és a kereskedelem integrációját kellene megvalósítani. Gazdaságilag és technológiailag bármennyire is szükséges az integrálódás, ez nálunk mégis sok nehézség árán, túl lassan és leginkább csak ösztönösen valósul meg. Az integrációk mozgató ereje gyakran nem a munkások gazdasági, alkotói, szociálpolitikai érdekeltsége volt, hanem úgy mondhatnánk: a „nem formális” kényszer. Ez a kényszer vagy a társadalom politikai tényezőinek nyomásából állott, vagy az erősebb munkaszervezet gazdasági erején alapozódott ahhoz a munkaszervezethez viszonyítva, amely kilátástalan gazdasági helyzetbe került. S hogy eközben megkerüljék a fennálló rendelkezéseket, gyakran alakultak ki körülményeinkhez képest túl nagy centralizált „mammutvállalatok”, jöllehet az ilyen társult munka gazdasági és technológiai követelményeinek esetleg jobban megfelelt volna a munka társításának valamely összetettebb struktúrája, amely nemcsak a kölcsönös kapcsolatot és felelősséget, de az önállóságot is biztosítaná az egyes szervezetek viszonyában.

Másrésről, az integrációkkal szembeni ellenállás sem alapult mindig a gazdasági és a politikai kényszer ilyen irányzatai elleni védekezésen, hanem a munkások nem kielégítő érdekeltségén is, a partikularizmuson, az etatista autarkizmuson, és még inkább a gazdasági rendszer nem adekvát megoldásain.

Ha sikeresen szembe akarunk szállni mind a „kényszer” módszereivel, mind pedig a konzervatív integráció-ellenességgel, nem elég ezeket politikailag elítélni és jogilag üldözni. A társulások meglevő formáit nálunk jórészt annak következményei kényszerítették ki önkéntelenül is, hogy gazdasági rendszerünkben, és ennek gazdasági és jogi instrumentáriumában sok a gyöngye pont. Éppen ezért a „kényszer” módszere, bármennyire is inadekvát ez a módszer hosszabb távon, mégis elég sok pozitív eredményhez, úgy is mondhatnám, több pozitív, mint negatív eredményhez vezetett. Ez a módszer azonban ugyanakkor konfliktusokat is kiváltott, amelyek aláássák ezeknek az integrációknak a szilárdságát még olyan esetekben is, amikor az egészséges gazdasági viszonyok inkább megerősíték azt.

Ezért is szükséges konkrét formába önteni, jogilag biztosítani és megszilárdítani a gazdasági viszonyokat a folyó és holt munkával való rendelkezés egységes öngazgatási rendszerének területén. A munkás így mindig tudhatja, hogy az ő holt munkája — bárhol is fekteti be ésszerűen a társadalmi újratermelés eszközeibe — mindig visszatérül hozzá, illetve saját munkaszervezetébe, kibővülve a társadalmi munka megnagyobbodott termelékenységének eredményeivel. Minthogy ily módon a munkás, illetve minden munkaközösség, saját teljes folyó és holt munkájával való hozzájárulásának meghatározott arányában, és a munka szerinti elosztás társadalmilag elismert mércéivel összhangban, részt vesz a társadalmi jövedelem elosztásában, ennél fogva gazdaságilag és alkotóképességénél fogva is az eddiginél érdekeltbébbé válik abban, hogy a megvalósított jövedelemből racionális részt válasszon ki az akkumulációba. Mert a munkás anyagilag csak akkor lesz érdekelt abban, hogy ezt az akkumulációt a társadalmi munka olyan területén fektesse be, ahol a legnagyobb mértékben járulhat hozzá a társadalmi munka össztermelékenységének növeléséhez, illetve a társadalom termelőerőinek fejlődéséhez, amennyiben a befektetett akkumulációnak épp ettől a határfokától válik függővé az ő részesevé is a társadalmi munka össztermékének elosztásából. Az integráció ily módon megkapja a maga normális gazdasági, tettek-re készítő stimulusait, az állami, a politikai és a szociális kényszer pedig mindinkább azokra a szűkebb területekre korlátozódik, amelyekhez különleges társadalmi érdek fűződik, vagy ahol maguknak a dolgozó embereknek a szociális érdekei ütköznek össze.

Épp ennyire szükség van arra is, hogy a társult munka öngazgatási rendszerét különféle gazdasági és jogi hatóeszközökkel és intézményekkel, a társult munka és jövedelem új szervezeti formáival gazdagítsuk. Szükség van erre magában a jövedelemelosztásban is,

hogy a dolgozó emberek, illetve a társult munka alapszervezetei a társulásban szabadabban válogathassanak a formák és eszközök között, saját közös érdekeiknek, munkájuk és ügyvitelük konkrét természetének figyelembe vételével, s hogy ezenfelül ily módon nagyobb rendet, szilárdságot és felelősséget vigyünk be mindezekbe a viszonyokba. A zűrzavar ezen a területen a munka és a jövedelem integrációjának a legnagyobb ellenségévé válhat. Ezenfelül a jogoknak és a felelősségnek csak ilyen összefüggése alapján lehet kiépíteni az öngazgatási és társadalmi tervezés teljes, integrált rendszerét is. Enélkül minden terv nálunk csak prognózis marad, ami senkire nézve sem kötelező, s nem válik reális tényezőjévé az anyagi folyamatok összehangolásának a társadalom gazdasági életében. E tekintetben konkrétan azokra az előírásokra gondolok, amelyek a munka és a jövedelem társítását, a társulási formákat, a különféle társulási formákban érvényesülő jogokat és felelősséget, a közös igazgatási szerveknek a társulás alkalmával érvényesülő szerepét és jogait, a kötvények és más értékpapírok kiadásával, társadalmi-gazdasági életünkbe való bevezetésével kapcsolatos jogokat és felelősséget stb. szabályozzák.

Ezenkívül nálunk nagyon lassan jutnak polgárjoghoz az olyan gazdasági kategóriák, amelyek meghatározzák a jövedelem gazdasági struktúráját, mint amilyenek például a haszon, a veszteség, az extranyereség, a járadék, a termelési költségek mutatói, a munka termelékenységének gazdasági mércéi, a termelési eszközök és a jövedelem szerves összetételének aránya az egyes munkaszervezetekben, a befektetés kifizetődősége stb. E gazdasági kategóriák alacsony fokú „autoritása” a felelősség megállapításában egyrészt elhomályosítja a munkaszervezetek tevékenységének és ügyvitelének eredményességét, másrészt pedig csökkenti a társadalmi tervezés rendszerének szilárdságát és hatékonyságát.

Egyesek attól félnek, hogy az ilyen és ehhez hasonló gazdasági kategóriák bevezetésével gazdasági rendszerünkben veszélybe hozzuk a dolgozó emberek közötti jövedelmi viszonyok érvényesülését. Mindabból, amit a korábbiakban már kifejtettünk, világosan következik, hogy ez a félelem alaptalan, és pedig mindenekelőtt két okból. Először is, két különböző dologról van szó. A jövedelem elsősorban gazdasági kifejezője az olyan termelési és társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek között a munka és a társadalmi tőke a munkás kezében integrálódik. Az említett gazdasági kategóriák viszont valójában a munka és gazdálkodás sikerének mércéi, melyek nélkül a jövedelmi viszonyok sem fejlődhetnek összhangban a társult munka öngazgatásos integrációjának és a termelőerők fejlődésének szükségleteivel. És másodsorban, mindezek a gazdasági kategóriák a mi gazdasági életünkben objektíve jelen vannak, és ténylegesen szinte korlátlan a hatásuk. Végeredményben nem az a lényeg, hogy léteznek-e haszon, extranyereség, járadék stb., hiszen ezek és a hasonló tényezők mindenképpen nagyon is világosan kifejezésre jutnak az egyes munkaszervezetek különböző nagyságú jövedelmében, sőt — mint már korábban megállapítottuk — a munkásokat megillető személyi jövedelmek különbözőségében is, ami a munkához való hozzájáruláson és a munka minőségén alapszik. Az igazi problémát tehát nem az képezi, hogy elismerjük-e ezeket a kategóriákat, vagy sem, hanem az, hogy az áruterelés feltételei között miképpen küszöbölhetjük ki zavart keltő, negatív hatásukat a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokra és az öngazgatásra. Gazdasági funkciójukat alá kell rendelnünk a jövedelmi viszonyoknak, illetve a dolgozó emberek közötti olyan társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek a munka és a társadalmi tőke integrációjának alapszanak, olyan integrációján, amelyet a munkások tartanak gazdasági és politikai ellenőrzésük alatt.

A gazdasági viszonyok rendszere tekintetében külön problémát jelent, hogy személyi jövedelmével a munkás milyen módon részesedjen a társadalmi tőke funkcióját betöltő holt munka igazgatása alapján megvalósuló jövedelemből. Ez a probléma egyes esetekben központi helyet kapott a holt munkáról folytatott vitákban, jóllehet ennek valójában másodlagos a jelentősége. A holt munka helye és funkciója tekintetében társadalmi-gazdasági rendszerünkben a munka és a társadalmi tőke integrációjának van döntő és elhatároló jelentősége, mint ahogyan azt már korábban megállapítottuk. A munka és a társadalmi tőke integrációjával a jövedelmi viszonyok rendszerében nagyrészt megoldódik az a probléma is, hogy milyen arányban részesedjen személyi jövedelmével a munkás a társult munka alapszervezetének jövedelméből, ami a holt munka igazgatása alapján valósul meg. Mégis azon a véleményen vagyok, hogy a munkás személyi jövedelme és a holt munka igazgatása által megvalósuló jövedelem egymáshoz való gazdasági és anyagi viszonyát társadalmunkban külön is tisztáznunk kell. Világos azonban, hogy itt semmiféle kompromisszumról nincs szó a tekintetben, hogy a munkás a társadalmi tőkével esetleg valamilyen magántulajdonjogi viszonyban állna. Ezt külön is hangsúlyoznom kell, mert nálunk néha már maguk a fogalmak is különféle nézeteltérésekre adnak alkalmat.

Létezik olyan szemlélet is, amely a holt munka igazgatásával együttjáró gazdasági viszonyokat kiegyenlíti a részvényrendszeren alapuló magántulajdon-viszonyokkal. Ezzel kapcsolatban legalább két döntő fontosságú különbségre kell rámutatnunk. Ezek a különb-

ségek oly nagyok, hogy semmiképpen sem fejlődhet át egyik a másikba, amennyiben természetesen a szocialista, öngazgatási viszonyok fejlődését nem engedjük át a véletlennek, hanem irányát szilárd társadalmi, gazdasági és politikai rendszerrel szabjuk meg és hangoljuk össze. Először is a magántulajdonban levő részvény lényege az idegen munkatöbblet kihasználása, illetve kisajátítása a befektetett tőkére, illetve a megvásárolt munkaerőre vonatkozó tartós magántulajdonjog alapján. Ezért a magántulajdonban levő részvények rendszerének egyetlen formája, azaz a társadalmi tőke összetételében a tőke bármely részével való magánrendelkezés semminemű formája sem fogadható el elvileg társadalmunk számára. Más szóval, ha társadalmunk valamely gyakorlati okból kifolyólag érdekeltté válna ilyen koncessziókat adni ideiglenesen egyes pénztulajdonosoknak — miáltal ez a pénzt tőkévé változna — tudatában kellene lennünk annak, hogy ezzel egyenesen a tőkés viszonyoknak adunk koncessziókat. Úgy vélem, hogy társadalmunkat semmi sem készítheti ilyen koncessziók kiadására. A mi öngazgatásos gazdasági rendszerünk, a különféle gazdasági hatóeszközök rugalmas alkalmazása mellett számottevő lehetőségeket nyújt az idegen tőkének és a dolgozó emberek szabad magán eszközeinek angazsálására anélkül, hogy ilyen elvi jelentőségű koncessziókat kellene kiadnia, amivel megbontaná a szocialista és öngazgatásos termelési viszonyok rendszerének egységét. Társadalmunk számára „olcsóbb” magasabb árat fizetni a tőkéért, mint a kapitalista viszonyok koncesszióinak rabjává válni, aminek hosszú lejáratú káros következményei lehetnének a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésére, s ami a végén egész biztosan gazdaságilag is drágább lenne. A magántulajdon-jellegű részvényrendszerrel szemben az 1971. évi alkotmányfüggelékben tartalomzott jog a holt munka alapján a dolgozóknak azt a jogát jelenti, hogy saját munkája alapján részt kapjon a társadalmi jövedelemből, s ehhez alapot ad a dolgozó emberek szolidaritása is, nem pedig az, hogy magántőkével rendelkezik akár a saját munkaszervezete, akár a társult munka más szervezete keretében.

Másodsor, a magántulajdonban levő részvény a tőke feletti magánrendelkezés jogát feltételezi, s ezzel együtt az idegen munka kizsákmányolásának és a profit kisajátításának tartós jogát is magában foglalja. A dolgozó, illetve a munkaszervezet holt munkája ezzel szemben, az alkotmányfüggelék alapján, csupán részét jelenti a társadalmi terméknek, aminek megvan a maga ára. Ennek az árnak társadalmi ellenőrzés alatt kell állnia, s a munkásnak, illetve a munkaszervezetnek az egységes társadalmi rendszer keretében csak addig van rá joga, amíg a befektetett holt munka nem amortizálódik. Ilyen gazdasági viszonyok között tehát, saját jövedelmének befektetésével egyik munkaszervezet sem szerezhet magának tartós igényt a másik munkaszervezet jövedelmének részére, mert arra csak addig lehet joga, amíg befektetett eszközeit vissza nem kapja a megfelelő fix vagy „mozgó” ár formájában, amelynek magasságát és visszafizetési módját a megkötött szerződés határozza meg. Ilyen viszonyokat meg lehetett valósítani a gazdasági viszonyok meglévő rendszere keretében is, a közös beruházásokra vonatkozó törvény, illetve a jövedelmi törvény és a közös beruházásokról szóló szerződések alapján. Valójában tehát, ez esetben, a hitelviszonyok sajátos formájáról van szó, melyben az ügyviteli kockázatot együttesen viselik, a befektetett eszközök amortizációjának gyorsasága pedig nem az annuitások magasságától függ, hanem az együttesen megvalósított tiszta jövedelemből való részesedés magasságától, s ez a jövedelem — mint már hangsúlyoztuk — kifejezetten társadalmi tulajdon jellegű fogalom. Ez az együttműködés kizárólag pénzügyi érdekeltségen is alapulhat, de a kölcsönös társastermelés kétoldali érdekeltsége alapján, szerződés útján is kialakulhat. Amíg azonban az ilyen viszonyok eddig inkább csak kivételt képeztek, az 1971. évi alkotmányfüggelék alapján általános érvényűekké kellene hogy váljanak.

Persze, ezekben a gazdasági viszonyokban is előfordulhatnak az idegen munka kizsákmányolásának elemei, amennyiben a befektetett tőke ára túl magas lenne. Ez a probléma máris felvetődik a bankkamatokkal kapcsolatban. Ezért mindezekben a viszonyokban valószínűleg rendkívül jelentős lesz a társadalmi szervek intervencióis és ellenőrző szerepe is, de még inkább az öngazgatói megállapodások szerepe és a szakszervezet ténykedése. Az ilyenfajta problémákat mégis mindenképpen könnyebb lesz majd megoldani, mint a mostaniakat, amelyek abból eredtek és erednek, hogy a jövedelemből igen nagy rész a régi formájában végérvényesen elidegenedik azoktól a munkásoktól és munkaszervezetektől, amelyek létrehozta.

Mindehhez még egy dolgot tehetnénk hozzá. Bármilyen formában is részesedik a munkás saját holt munkájának jövedelméből, az gyakorlatilag mindenképpen arra ösztönzi majd, hogy ésszerűbben gazdálkodjon önnön munkájával és az újratermelés társadalmi eszközeivel. Ezek szerint ez a részesedés mindig jóval kisebb lesz, mint a hozzájárulás a társadalmi munkához, vagyis mint amekkora az összmunka társadalmiasított termékébe, illetve az osztás társadalmi tőkébe való befektetés. Ezért szinte nevetséges lenne azt állítani, hogy ez az elv, amely szerint a holt munka alapján megvalósuló jövedelemből személyi

jövedelmével a munkás is részesedik, már magában véve is veszélybe sodorhatja a szocialista viszonyokat, vagy a dolgozó emberek kölcsönös kizsákmányolásához vezethet. Ellenkezőleg, épp az idevágó rendezetlen viszonyok vezetnek el most oda, hogy a magasfokúan felhalmozóképes munkaszervezetek dolgozói, akik kivételesen magas személyi jövedelmeket valósítanak meg, lényegében más dolgozók holt munkáját sajátítják ki meghatározott mértékben. Ez legfőképpen abban a tényben fejeződik ki, hogy az egyes ágazatok között nálunk olyan nagyok a különbségek az egyazon munkáért juttatott személyi jövedelmekben, hogy azt már semmivel sem lehet megindokolni.

Világos persze, hogy ilyen viszonyokat nem lehet ösztönyszerűen felállítani és továbbfejleszteni, hanem csakis a társult munka dolgozóinak egységes gazdasági viszonyrendszerével, amiről korábban már volt szó. Véleményem szerint ezeknek az egységes gazdasági viszonyoknak mindenekelőtt a következő követelményeket kell kielégíteniük:

először is, anyagilag és építőjellegetően a munka és a jövedelem társítására kell ösztönözniük a dolgozókat oly módon, hogy az ilyen társult gazdasági eredményének a társult munka minden szintjén, amelyen a munkás, illetve társult munkájának alapszervezete munkájával és jövedelmével hozzájárul annak megvalósításához, ennek az eredménynek meghatározott mércék szerint ki kell hatnia a személyi jövedelmek munka szerinti elosztására;

másodsor, szociális biztonságot kell nyújtaniuk a dolgozó ember számára a társult munkában mindenekelőtt azért, hogy életfeltételei többé már nem kizárólag saját folyó munkája eredményein múlnak, hanem meghatározott mértékben azon is, hogy milyen mértékben járult hozzá egész korábbi munkájával, évről évre kifejtett összetevékenységgel munkaszervezete előrehaladásához és általában a társadalom termelőerőinek fejlődéséhez;

harmadszor, gyökeresen fel kell számolniuk a bérvizonyok maradványait a gyakorlatban és az emberek tudatában azért, hogy a munkás többé már nem kizárólag a folyó munka prizmáján át, hanem mindenekelőtt a munka hosszú lejáratú eredményeinek prizmáján át, s már nem csak a saját munkája, hanem munkaszervezete egész munkája és az ösztársadalmi munka szempontjából tekint a jövőbe, saját jövőjébe;

negyedszer, feltétlen hatást kell gyakorolnia a nyugdíjrendszer reformjára is olyan értelemben, hogy a nyugdíj ne maradjon csupán személyi jövedelemmel „megvásárolt érték”, hanem váljon a dolgozó ember jogává saját holt munkája alapján, amely összetevő része lett a társadalmi vagyonnak.

Ezzel minden bizonytalanságot nem merítettem ki mindent, amit a munkás és az ő holt munkája közötti anyagi viszonyokról el kellene mondani. Nekem azonban csak az a szándékom, hogy e problémák megoldásában a legfőbb utakra mutassak rá. Kétségtelen, hogy egy szocialista társadalomnak megfelel az olyan gazdasági-szociális rendszer, amely anyagi összefüggést hoz létre a munkás és annak holt munkája között, mégpedig a szolidaritás elve alapján, s nem kizárólag a dolgozó emberek egyéni jogait véve tekintetbe. Mindamellett azonban ezeket a jogokat és formákat sem szabad kizárni a munkás és a holt munka közötti közvetlen viszonyok problémáinak megoldásából. Sok vállalat már most is kölcsönöket ír ki, és kötvények segítségével használja fel a dolgozók megtakarított pénzét saját gazdasági fejlődésére. Úgy hiszem, társadalmunknak érdekében áll, hogy ösztönözze az ilyen kezdeményezéseket, amennyiben azok ugyanolyan elveken alapszanak, mint a közös beruházások egész rendszere, vagyis ha a jövedelemből való részesedéssel fizetik ki a befektetett holt munka árát, s a kötvények ezzel amortizálódnak. Mi több, véleményem szerint, az ilyen gazdasági viszonyoknak még nagyobb szerepet kellene biztosítaniuk társadalmunkban, mint jelenleg, méghozzá nem csupán amikor a munkások megtakarított eszközeiről van szó, hanem akkor is, amikor a munkásnak elismerjük azokat a gazdasági jogait, amelyek a munkában eltöltött évek szerint, vagyis gazdasági kifejezéssel élve, amelyek önnön holt munkája alapján illetik meg.

A munkás és az általa kifejtett holt munka közötti közvetlen viszony elismerése tekintetében is észlelhető nálunk félelem, hogy ez megbonthatja társadalmunkban a gazdasági viszonyok szocialista jellegét. Úgy hiszem, itt valami másról van szó. Nem egyébről, mint egy új formájú hitelviszonyról, ami épp a szocialista társadalomnak felel meg, mert sohasem alakulhat át az idegen munka kizsákmányolásává — már amennyiben a társadalom a maga gazdasági rendszerével biztosítja azoknak az alapelveknek az érvényesülését, amelyekről az előbbiekből volt szó. Ez a hitelviszony fontos előrelépést jelent a mai bankkamatokkal szemben, hiszen külsőleg a kamat kifejezetten a tőkés hitelrendszer maradványa. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy nálunk meg kell szüntetni a kamatokat. Mindenképp tudja, hogy a kamat nélkülözhetetlen hatóeszköze a modern gazdasági életnek nem csupán nálunk, hanem az összes többi szocialista államban is. Olyan véleményem sem vagyok, hogy nálunk ugyanazt a szerepet tölti be, mint a kapitalizmusban. A kamat olyan, amilyen a termelési és a társadalmi-gazdasági viszonyok rendszere, amelyben hatását kifejti.

Jellege attól függ, hogy kinek a kezében van a társadalmi tőke. Ha a társadalmi tőke a munkásoké, akkor egyik vagy a másik úton a kamat is az ő kezükbe kerül vissza, vagyis megosztja sorsát a munkásjövedelem összes többi részével. Amde, ha mindez érvényes a kamatra, akkor még inkább érvényes arra a különleges hitelrendszerre, amely a munkások vagy a munkaszervezetek közötti gazdasági viszonyokban fejeződik ki, s amelynek alapját a közös befektetések és a jövedelem közös elosztása képezi a befektetett folyó és holt munka arányában.

Még egyszer meg kell itt ismételnem, hogy mindig, amikor a mi öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyaink továbbfejlesztésének említett és további problémáiról tárgyalunk, a bürokratikus és technokrata-monopolisztikus irányzatok bírálatát úgy kell értelmezni, mint azoknak a meghatározott elemeknek a bírálatát, amelyek megtalálhatók termelési és társadalmi-gazdasági viszonyaink rendszerében, s nem úgy, mintha ez az igazgatási funkciók jelentőségének és szerepének, vagy e funkciók nélkülözhetetlen szakmai autoritásának, vagy az emberek felelőségének lebecsülése lenne ezeken a funkciókon. Ellenkezőleg, e funkciók szakmai, politikai és káderösszetételének biztosítása, hatóképességük növelése szintén öngazgatási rendszerünk továbbfejlesztésének legjelentősebb feladatai közé tartozik.

A társult dolgozó embereknek egyre nagyobb szükségük van a tehetséges szakértői-igazgatási struktúrára, ami azt jelenti, hogy ennek viszonylagos hozzájárulása a termelés és a munka folyamataihoz, a fizikai munkához képest, egyre nagyobb lesz. De hogy épp ez a folyamat mennél kevesebb társadalmi összeütközéssel járjon együtt, feltétlenül szükséges, hogy ez a társadalmi struktúra ma a társult dolgozók instrumentuma legyen, ne pedig az önállósult társadalmi tőkécé. Ily módon a munkás is érdekelttöbbé válik abban, hogy mennél képzetesebb szakvezetői apparátusa legyen. E folyamat során mind szűkebbre szorul a szellemi és a fizikai munka közötti összetűzés területe, mégpedig olyan mértékben, amennyire ez az igazgatási struktúra a munkásosztály képzettségének és tudásának a legfelelősebb hordozójává válik.

És végezetül, az öngazgatási rendszer továbbépítésében semmiképpen sem becsülhetjük le a védelmi mechanizmusok jelentőségét azoknak a meghatározott öngazgatás-és szocialistaellenes, vagy partikularista-egoista nyomásoknak a megtörésében, amelyek előfordulnak a gyakorlatban, s amelyeknek jelentkezését magával a rendszerrel nem lehet megakadályozni. Például, amíg az egyik oldalon megállapítjuk, hogy gazdasági rendszerünk viszonylag szegényes azokban a formákban, módszerekben, eszközökben, de jogi rendelkezésekben is, amelyek több szabadságot nyújtanának a sokszoros szerződéses viszonyoknak a társult munkában és azok integrációiban, addig a másik oldalon fennáll a félelem, hogy a szabadabb mozgás a gazdasági viszonyoknak ezen a területén, egyszerű szóval élve, a társadalmi tőke használatában „árfelhajtáshoz” vezetne — az egyik munkaközösségnek javára, de a másiknak a kárára. Ez csak még inkább kielezi azokat a problémákat, amelyek a munkaszervezetek nem egyenletes fejlődéséből erednek. De függetlenül ezeknek az áraknak a jellegétől, fennáll a reális veszélye annak, hogy a magasabb fokú termelékenységgel vagy korszerűbb technológiával rendelkező munkaszervezetek és integrált társulások túlságosan nagy mennyiségű társadalmi tőkét központossíthatnak. Ennek azonban mindenképpen gátat lehet vetni a megfelelő hatóeszközökkel és a társadalmi rendszer jogi rendelkezéseivel.

Egészen világos, hogy a gazdasági viszonyoknak egy ilyen rendszere nem működhet kielégítően, ha ezekbe a viszonyokba nem építjük bele a dolgozó emberek szociális, és ezenfelül gazdasági szolidaritását. Ezt a fogalmat azonban nem úgy kell értelmezni, mint a dolgozó emberek kölcsönös segítségnyújtását. A szolidaritásnak az öngazgatás és az öngazgatói megállapodás forrásává kell válnia, az alkotmányos és a gazdasági rendszer elemét kell képeznie olyan értelemben, hogy a kölcsönös gazdasági felelőség meghatározásának jelentős eszközévé váljon a dolgozó emberek és a munkaszervezetek között. A szolidaritás ezenkívül a munkások és a munkaszervezetek kapcsolatának egyik formája a társadalommal, hosszú távon pedig a munka szerinti elosztás alapján kialakuló gazdasági és szociális különbségek csökkentésének nagyfontosságú tényezője. Ezért a szolidaritásnak gazdasági és szociális jellegűnek kell lennie, és a maga részéről ki kell hatnia nemcsak a jövedelemelosztásra, hanem, mi több, a termelési viszonyok jellegére is.

Az úgynevezett tartalékalapoknak és a munkások, munkaszervezetek közötti gazdasági szolidaritás más formáinak, mint amilyen például a biztosítás a kölcsönösség és szolidaritás alapján a dolgozó emberek szociális biztonságának anyagi alapja stb., társadalmunkban sokkal nagyobb szerepet kellene biztosítani a jelenleginél. Az adópolitika és az egyes szolidaritási alapokhoz való öngazgatásos hozzájárulás rendszerének olyannak kellene lennie, amely szavatolhatná, hogy ezekhez az alapokhoz — ott, ahol a társadalmi gazdaság érdekei ezt megengedik — nagyobb arányban járuljanak hozzá azok, akiknek nagyobb a tiszta

jövedelmük, illetve akiknek magasabb fokú a piaci hasznuk, az extra nyereségük, a járadékuk, a társadalmi tőke befektetéséből eredő hasznuk stb. Ahol csak lehetséges, biztosítani kellene az alapok öngazgatási jellegét, hogy igazgatását maga a társult munka vagy az öngazgatásos érdekközösség végezze.

Az ilyen szolidaritásnak, természetesen, gazdaságilag igazoltnak kell lennie, s ez az igazoltság a szolidaritás határát jelenti. Az olyan szolidaritás, amely a parazitáknak és az olyan munka- és kapacitásformák fennmaradásának kedvére, amelyek a társadalmi munka termelékenységének csak ártalmára lehetnek, az valójában a dolgozó emberek igaz érdekei ellen fordul. Ezért a tartalék- és más hasonló alapok eszközeinek felhasználása során, egyrészt, külön figyelmet kellene fordítani arra, hogy egy-egy gazdasági válságba jutott munkaszervezet pénzelése mennyire indokolt a társult össz munka érdekei szempontjából, másrészt pedig, a dolgozó emberek anyagi helyzetével és szociális biztonságával kapcsolatos kérdések megoldására kellene törekedni függetlenül attól, hogy ki melyik munkaszervezetben dolgozik. Ezért ezeknek az alapoknak a jelenleginél jóval nagyobb szerepet kellene magukra vállalniuk — az eszközök nagysága és feladataik természete szerint egyaránt — a termelési kapacitások rekonstrukciójáért, a társastermelésért és az integrálódásért, a dolgozó emberek átképzéséért és más hasonlókért folytatott harcban. Ilyen minőségükben egyúttal a társadalmi tervezés instrumentumát képezhetnék.

Megokolt az a félelem is, hogy a bővített újratermelés eszközeinek társítása alkalmával a befektetést eszközöző munkaközösség inadekvát gazdasági viszonyokat szabhat ki az adósmunkaközösségre — akár túl magas árat követelve a befektetett társadalmi tőkét, akár úgy, hogy a befektetett tőkét az élő munka terhére, vagyis a másik munkaszervezetben, illetve a társult munka másik alapszervezetében dolgozó munkások személyi jövedelmeinek terhére fizeteti meg. Szemmellátható, hogy e tekintetben a társadalmi közösségnek — akár a társadalmi megállapodások útján, akár állami szabályrendelkezésekkel — szintén jelentős felelősséget és szerepet kell magára vállalnia. A közös beruházásokkal kapcsolatos gazdasági viszonyok meghatározásában egyetlen szerződéssel sem lenne szabad megbontani a jövedelemmel való rendelkezés és a jövedelem igazgatása tekintetében a társult munka alapszervezeteiben dolgozó munkások egyenjogú helyzetét, függetlenül attól, hogy ezek a munkások a munkájukat vagy eszközeiket társították-e. Más szóval, a megvalósított jövedelemnek csak azt a részét lehet elosztani, ami a munka anyagi alapjának bővítését szolgálja, vagyis a *társadalmi tulajdonban levő akkumulációt*, mégpedig a társult szervezeteknek és a társult munka alapszervezeteinek mindegyikében, nem lehet viszont elosztani a jövedelemnek azt a részét, amely azonos feltételek mellett minden munkást megillet, s az *egyéni és közös fogyasztás célját szolgálja, valamint a belső tartalék- és más alapok eszközeit képezi*.

Hogy e viszonyok fejlődéséhez minél kedvezőbb feltételeket hozunk létre, illetve hogy a lehető legnagyobb mértékben megakadályozhassuk az említett eltorzulásokat a közös beruházások, vagyis a jövedelem társítása alkalmával, de épp így a munka szerinti elosztásban is — a jövedelem ily módon való társításának gyakorlatát részint az alkotmánnyal és a törvényhozással, de mindenképp az öngazgatási és társadalmi megállapodásokkal is erőteljesebben rendszabályoznunk kellene. A szakszervezeteknek e tekintetben is a legfelelősebb szerepet kellene vállalniuk, hiszen itt épp a munkások és a munkaszervezetek egyéni érdekeit kell összeegyeztetni a társult munka közös érdekeivel, ami különben is a szakszervezetek alapvető feladata.

A munka integrációjának ilyen gazdasági viszonyokon alapuló fejlesztésével szemben akadályként merül fel az a félelem is, hogy a regionális fejlődésben ez tovább növelheti a különbségeket. Ezt a félelmet, véleményem szerint, az eddigi gyakorlat sok mindenben igazolja. Mint már hangsúlyoztam, az ösztársadalmi munka gazdasági viszonyait szabályozó megfelelő rendszer befejezetlensége oda vezetett, hogy a társadalmi tőke számottevő része elidegenedett a munkástól, illetve mentesült a dolgozók közvetlen gazdasági és politikai ellenőrzése alól. Ezek az eszközök oly módon centralizálódtak az integrációk központjában, ami az egyes területek viszonyában az eszközök inadekvát átómlesztését eredményezte, s ez nem ritkán konfliktusokat idézett elő közöttük. Emiatt nem csupán egyes munkaközösségek, de a politikai tényezők és egész társadalmi - politikai közösségek is gyakran úgy léptek fel, mintha valamilyen autarkikus irányzatok hordozói lettek volna, jóllehet ez valójában nem volt más, mint védekezés az egyenlőtlen viszonyok és a kizsákmányolás kísérlete ellen. Az 1971. évi alkotmányfüggelék alapján készülő rendszernek, amely a gazdasági viszonyokat szabályozza majd, a többi között meg kell akadályoznia, vagy legalábbis a minimumra kell csökkentenie a társadalmi tőke ilyen formában való központosítását. Ezenkívül, mint már mondtuk, az ilyen irányzatok felszámolása érdekében magába az öngazgatási és politikai rendszerbe is feltétlenül be kell építeni megfelelő védelmi rendszert, s a meglévőket megerősíteni, mint amilyenek a tar-

talék- és más alapok, a nem eléggé fejlett vidékek pénzalapja stb. Amennyiben következetesen nem az 1971. évi alkotmányfüggelék alapján építenénk ki a társadalmi tőke integrációja és központosítása tekintetében a gazdasági viszonyokat, a termelési eszközök nagyobb integrációja és koncentrációja, vagy a társult munka nagyobb és összetettebb szervezeteiben a társadalmi tőke centralizációja kisebb vagy nagyobb mértékben az integrált munkaszervezetek jövedelmének elvonására szolgáló eszközzé válna a „központok” kezében, ami a különböző köztársaságokban működő munkaszervezetek integrációja esetében a jövedelem átömlesztését jelenthetné egyik köztársaságból a másikba. Nem kétséges, hogy az efféle gazdasági viszonyok a nacionalista jelenségek állandó forrásaivá válnának, és pedig olyan erős forrásaivá, amelyek még a munkásosztály egy részét is a nacionalizmus ideológiájának hatása alá vonhatnák.

Ezért nem lesz fölösleges még egyszer külön is rámutatni arra, hogy milyen kapcsolatban áll ez a probléma nálunk a nemzetek közötti viszonyok jellegével. A társadalmi tőke integrációjának, illetve centralizációjának inadekvát gazdasági viszonyai nem ritkán politikai összetűzésekhez vezetnek. Mi több, nálunk a nacionalizmus fő forrásaivá válnak. Gazdasági rendszerünk kiépítetlensége oda vezetett, hogy a társadalmi tőke államtulajdon képező alapjainak decentralizálása során az egyes köztársaságok gazdaságainak viszonyában olyan jelenségek ütötték fel fejüket, amelyek már-már a „tőke-viszonyokat” jellemzik. Olyan jelenségek ezek, mint amilyeneket az etatista tőkék viszonyában figyelhetünk meg. Ezek a konfliktusok korábban az állami investíciós alapok felosztása körül jelentkeztek, az utóbbi években pedig azokban a jelenségekben fejeződnek ki, amelyeket a centralizált „köztársasági tőkék” egymásközötti konkurenciájának nevezhetnénk. Ezek az irányzatok, amennyiben uralkodóak, kétségkívül megakadályoznák a munka integrációját a köztársasági határokon át. Ezzel párhuzamosan ezek az irányzatok komolyan megcsorbíthatnák népeink és nemzetiségeink gazdasági egyenrangúságát, s ezzel együtt Jugoszlávia egységét is. Minden nemzet ugyanis a maga munkájával és megvalósított társadalmi termékével — a mi feltételeink között a társult munkával szerzett jövedelemből — tartja fenn nem csupán a maga gazdasági fejlődésének folyamatait, hanem egész társadalmi felépítményét is, a kultúrát és civilizációt, amitől további érvényesülése és szabad fejlődése függ. Ennek a társadalmi terméknek bárminemű kényszerű átömlesztése, akár a gazdasági erőviszonyok, akár a politikai kényszer alapján, feltétlenül konfliktust idéz elő a nemzetek között. Hazánkban az eszközöknek csak olyan társítása lehet történelmileg indokolt, elfogadható és haladó a nemzetek között, ami a munka és a jövedelem önigazgatásos társításán, nem pedig a társadalmi tőke etatikus vagy bürokrata-monopolisztikus centralizációján alapszik. Ezek szerint ilyen esetben még érzékenyebb a kérdés, mint egyes köztársaságokon vagy nemzeteken belül, hogy számot vetünk-e a munka és a társadalmi tőke nemzetek és köztársaságok közötti integrációjának minden formája tekintetében a gazdasági viszonyoknak azokkal az elveivel, amelyekről itt szó van, s hogy tiszteletben tartjuk-e őket. Csupán ilyen viszonyok adhatnak ösztönzést a területi és köztársasági határokat meghaladó integrációknak. Ezzel szemben minden „tőke-viszony”, ami lehetővé teszi a kizsákmányolást, autarkiahoz vezet. Ezeknek az elveknek a gyakorlati érvényesítését elsősorban magának a szövetségi rendszernek, vagyis a szövetségi alkotmánynak kell szavatolnia.

Nyilvánvaló itt azokról az alapelvekről van szó, amelyek a bővített újratermelés és az integrálódás terén szabályozzák a gazdasági viszonyokat. Viszont magától értetődik, hogy nem csupán a jugoszláv népek és nemzetiségek dolgozóinak szolidaritása, hanem az egységes piac működése is megköveteli azoknak a hatóeszközöknek a hatékony működését, amelyek meggyorsíthatják az ország nem eléggé fejlett részeinek fejlődését, s amelyek általában is biztosíthatják az összehangolt regionális fejlődést. Gondolok itt elsősorban azoknak a viszonyoknak és eszközöknek a rendszerére, amelyek megakadályozhatják a „tőke-viszonyok” alapján a munkatöbblet átömlesztését, továbbá a nem eléggé fejlett köztársaságok és a Kosovói Szocialista Autonóm Tartomány gyorsabb fejlődésének hitelezését szolgáló szövetségi alapra, a kompenzációkra, a gazdasági szolidaritás alapjaira stb.

Szeretnék végül még egy okra figyelmeztetni, hogy miért tapasztalható lemaradás a társult munka önigazgatásos gazdasági viszonyait szabályozó szilárd rendszer kiépítésében. Ez pedig abban a tudatos és nem tudatos ellenállásban rejlik, aminek alapját az etatista, technokrata szemlélet és a magántulajdon dicsőítése jelenti. Éppen ebből az ellenállásból eredően vetődik fel újra és újra a tézis, hogy a munka és a társadalmi tőke önigazgatásos integrációja nem tartható fenn. Ennek ellenében az egyik irányzat az államtulajdon monopoliumának visszaállításában, a bürokratizmus és a technokratizmus uralmában látja a kiutat, a másik pedig a magántulajdon képező részvények koncepciójában, ami természetesen a társult munka jelentős területein a tőkés viszonyok restaurációjához vinne bennünket vissza.

Elegendő ezzel kapcsolatban, például, azokra a követelésekre emlékeztetni, amelyek a külföldi magántőke igénybevételének várható feltételeivel kapcsolatban megjelentek. A gazdasági pragmatizmus olyasmire szedte rá egyes üzletembereinket, hogy nem csupán a közös beruházásokra vonatkozó törvényhozásunk elveit vetették el, hanem gazdaságunk és a külföldi tőke társulásának formájaként a klasszikus részvényviszonyok bevezetését követelték. Egészen nyilvánvaló, hogy ezek a viszonyok — a világgazdaság egyre nagyobb méretű integrálódása nyomán — mind inkább a tőkés elemek dominációjához vezetett volna gazdasági rendszerünkben, s ezzel együtt gyengült volna gazdasági függetlenségünk, alá rendelve magunkat a külföldi tőke gazdasági kizsákmányolásának. Ezzel ellentétben a közös beruházásokkal kapcsolatos törvényhozásunk alapelvei — amennyiben ezek a beruházások olyan irányban realizálódnak és konkretizálódnak, ahogyan kifejtettem, és ha gyorsabban hatályosítjuk a megfelelő gazdasági és jogi szabályrendeleteket —, elegendő helyet és lehetőséget teremtenek öngazgatásos társult munkánk összekapcsolásához a külföldi tőkével a termelés, a technológia, a munkamegosztás és az árucseré területén, anélkül, hogy ezzel megbontanánk saját szocialista és öngazgatási viszonyainkat. Más részről, a járadékos tőkének, amely gazdaságunkból magasabb fokú profitot vonna ki, mint ami gazdasági fejlődésünk és gazdasági önállóságunk szempontjából megengedhető lenne, egyébként sem áll érdekünkben ajtót nyitni. Ilyenformán tehát társadalmi rendszerünk ebből a szempontból sem áll ellentétben a korszerű gazdasági előrehaladás követelményeivel.

Az ellenállás, amiről szó van, nem csupán a kifejezetten szocialista- és öngazgatás-ellenes pozíciókról jelentkezik, hanem kifejezője a felelősséggel szembeni félelemnek is, a társadalmunkban előálló változások várható sikerével kapcsolatban. Hazánk haladó szocialista erőinek azonban tisztában kell lenniük ezt illetően mindenekelőtt a következő igazsággal: a szocialista termelési viszonyok az öngazgatás, valamint a munkásosztály és az összes dolgozó emberek hatalma alapján nem maradhatnak fenn és nem fejlődhetnek tovább a társult munka gazdasági viszonyainak lényegbe vágó új rendszere nélkül. A harc, amelyet a termelési és a gazdasági viszonyok ilyen öngazgatásos rendszeréért folytatunk, egyúttal forradalmi és haladó politikai harc is, és erőteljes alkotási folyamat, amelynek a tudományon és a gyakorlati tapasztalatokon kell alapulnia. Ezért hazánkban a haladó szocialista erőknél magukra kell vállalniuk a teljes társadalmi felelősséget e harc céljainak sikeres megvalósításában. És ez megköveteli, hogy egyértelműen, határozottan és szüntelenül szembe-szegüljünk minden ellentétes irányú nyomással.

ESZMECSERE

KALANGYA, II. évfolyam, 1933. július.

I.

VICINÁLIS IRODALOM

Minden elismerésem és tiszteletem Szenteleky Kornélé, a vajdasági irodalom e nemes és finom ízlésű egyéniségéé, akit méltán tartunk a magyar írók hivatott sereghajtójának, és akinek az itteni magyar írás fejlődése és fejlesztése körül elvitathatatlan és elmúlhatatlan érdemei vannak. Régi dolog azonban, hogy a legnagyobbaknak vannak a legnagyobb tévedéseik. S mert Szenteleky Kornél a Jugoszláviai Magyar Könyvtár legutolsó kötetében nyilvánosan buzdít és felhív mindenkit, hogy irodalmi irányításával és speciális törekvéseivel szemben ellenérzésüket és ellenvetésüket fejtsék ki, alkalmat keresek arra, hogy elmondjam aggodalmaimat és megfontolásaimat e fontos elvi kérdéstről.

Szenteleky már többször állást foglalt a vajdasági írás mellett és szeretettel, hittel hirdeti a local culeurt, amit ha nem is kell — írja — szó szerint venni, de aminek az itteni írások szellemében kifejezésre kell jutnia. A neve alatt legutóbb megjelent antológia is ezt a célt szolgálja.

De nem szolgálja. S nehéz, szinte lehetetlen megteremteni azt a bizonyos local culeurt olyan helyen, ahol az tényleg nincs meg, ahol a gondolatoknak gyökere az egységes talaj ellenére is különböző és szétfutó, a szellemi vegetáció mélységes eltéréseket és ellentéteket mutat, ahol az irodalom virágai színükben, gyümölcssei ízükben nem jelentenek és jelképeznek semmiféle egységet vagy homogenitást, mert közös vagy összetartó lélekről és génuszról beszélni sem lehet. Az utódállamokban külön lelke van az erdélyi magyarságnak, amelynek mélyre nyúló hagyományai, történeti és kulturális fejlődése, századokra szóló egysége külön erdélyi lelket és szellemet termelt. Van valamelyes kohézió a volt felvidéki magyarságban is, amelynek szintén sajátos és összefüggő, egyébként pedig a többi magyarságtól sokszor elkülönült és önállósággal jellemző élete volt. A jugoszláviai magyarság azonban a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg, néprajzilag és kulturálisan is összefüggő, integráns része. Talán volt: bácskai virtus és bácskai dínom-dánom, amiről derűs regéket lehetett írni érdekes burleszk színekkel. Ez a tény azonban teljesen elvesztette jelentőségét. A derűs színek megfakultak és beleolvadtak az itteni országrész minden népének — mert az egész világnak — egyforma szürkeségébe vagy vígasztalan szintelenségébe. Ez nem azt jelenti, hogy a vajdasági magyar paraszt sorsa és élete, a középosztály lecsúszott tengődése, az ipari proletariátus senyvedő lélek-vesztettsége ne adna gazdag anyagot az íróknak, aki látni, gondolkodni, érezni képes. Ez a paraszt-sors azonban azonos a szerb és sváb vagy bunyevác paraszt sorsával, sőt az egész keleteurópai parasztság sorsával. A középosztály éppen így veszendő Magyarországon, Szerbiában, Bulgáriában, de talán — Amerikában is, és az ipari proletariátus életmegnyilvánulásai sem különböznek sivar megjelenési formájukban bármely ország munkásságának sorsától.

Ami tehát a terület életében jellemző, népének sorsában kifejezésre jutó és följegyzésre érdemes, az egységes és közös más népek és területek belső életével. Itt is vannak egyéni

tragédiák, de nincs speciális vajdasági aláfestettségük, — az ember tragédiája ez. Vannak színes, gazdag, megfigyelésre érdemes életetek, amiknek példaadó ereje és lendülete bőséges anyagot ad a tollnak. A történetek azonban nem ennek a talajnak különleges, egzotikus termékei, az univerzális embersors jelenségei, s legfeljebb a színhely becskeréki, novisztái vagy szubotocai bennük, anélkül, hogy ez a helymegjelölés a local couleur igazi értelmét fejezné ki.

Van tehát külön magyar irodalom: az itt élő és dolgozó magyar írók csinálják, jól, rosszul, de nem jelentenek külön vajdasági magyar szellemet és lelket, mert ez a kis terület, amelyen a jugoszláviai magyarság összeszorult, összefüggő, azonos vonású, egyszínű egész, a sok néptől borított egy-életet élő Vajdaság, amelynek elkülönült, sajátos, jellegzetesen kifejezhető lelke nincs.

S ha volna?!

Nem beszélünk arról, hogy nem helyeselhetjük azt az irányjelzést, amely bizonyos értelemben erőszakot tesz az írón, béklyóba köti ösztönös szabadságát és vonalak közé tereli művészi megnyilatkozását. Senki sem veheti tőlem rossz néven, ha egy magasabb cél szolgálatában nyíltan kimondom, hogy ennek az iránynak, ennek a jóhiszemű tévedésnek már bizonyos sajnálatraméltó következményeit találok éppen abban a kötetben, amelyben Szenteleky ismételten dédelgeti e kedves gondolatát. Sajnos: én ebből a kötetből semmiképpen sem látom azt, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, keresünk, búsulunk, csüggedünk . . . a Vajdaság népének vagy magyarságának életéért, külön lelkéért, szelleméért. Inkább azt érzem ki belőle, ahogy — neveket nem említek — jobb sorsra érdemes magyar írók küszködnek, szenvednek, erőlködnek abban a meghatározott törekvésben, hogy írói palettájukról különös és meg nem található vajdasági színeket keverjenek. S érzem, tudom, hogy néhány jól megírt novella parasztjai olyan mesterkéltén, annyira hazugul és természetellenesen beszélnek, ahogy a magyar paraszt nem beszél. A rossz emlékéü vasárnap-esti magyar színművek jutnak eszembe, amikor a local culeurös hajsának azt a néhány termékét látom. Néhányan pedig mégis csak az emberről írtak, annak az életéről, ahogy betorkollik mások életének folyásába, az egyetemes emberi lélek komédiájáról vagy tragédiájáról, ahogy megjelenik és kiemelkedik a vajdasági emberiség horizontján, de megrontotta az élvezetemet, amikor a célzatosan erőszakkal odabiggyesztett vajdasági helységneveket olvastam. Gombhoz a kabátot, — lehetetlen.

Tehát mit és hogyan?

Kötőfék és zabla nélkül mindent, ahogy jön, ahogy a művészi teremtés ihlete, ereje és a kényszer parancsolja. Mindenekfelett: az egyetemes emberit, a kollektívet, a magasan járó és mindent összefogó humánus szellemet, az ember — a mindenholvaló ember nagy akarásait, kis botlásait, nekiindulásait, elcsüggedéseit, a tömegek eszményeit és szemléleteit, a sorsfordulatokat és végzetes emberi életeteket, az életet magát minden vonatkozásában, de főleg: ahogy összefut, mindenünnen, mindenhová, az összetartozást és azt, ami közöttünk áll, a gazságot és igazságot, az embert, az embert és állatot, ami benne él, meg azt, hogy miként kellene kiüzni belőle; a világ makrokozmikus és az élet mikrokozmosz csodáit, mindent, mindent, ami összefog és semmit, semmit, ami elválaszt és elkülönít.

Ebben a törekvésben és ilyen praemisszák mellett nincs kijelölt út. Az író-művész isteni hivatottsága és mindent átfogó szabadsága oldódik fel a teremtő munkában. Az író minden érdekli, ami az ember körül, benne és érte van. A grandiózus lélek világítótornya is, meg az elhullott emberke pislákloló, rosszságú mécsese is.

A szerelmi háromszög?! — Az is. Ha művészi formában jelentkezik és a kifejeződés ösztönös szükségletéből fakad, — ha természetes és igaz, vagy csak érdekes és az igazság illúzióját adja, — a szerelem minden vonatkozása is az írásművészet méltó tárgya.

Hauptmann Gerhard negyven évvel a Takácsok után megírta a Naplemente előtt-jét. Azóta sem lett kisebb értékű művész.

Szenteleky Kornél jóhiszemű és kitűnő szemű vezető. Azt hiszem: e kérdésben téved. Az egyetemes emberi élet hatalmas útjáról letérít a szűk ösvénybe. A nagy egységek, a csodaszzerű összefüggések meglátóit rávezeti, takarják el az egyik szemüket, hogy minél inkább a jelentéktelen elhatárolt részeket lássák.

Ebből vicinális irodalom lesz. Tétovázó, kacskaringókon nehézkesen kapaszkodó, ólom-lábakon járó vicinális kévédarálókat indít el, amiket messze el fognak hagyni az európai — sőt a világirodalom — magasra rohanó, nagy területet befutó és átfogó, impozáns amerikai szellem-mozdonyai.

Havas Emil

II.

VÁLASZ HAVAS EMILNEK

Csodálkozom Havas Emil barátom türelmetlenségén. Az „Akácok alatt” antológiának csak első kötete került kezébe és máris megírja ellenvetéseit. Nemcsak előljáró írással vitázzik, hanem a csonka antológiáról általános ítéletet mond, szerinte az írók erőlködnek, a szerepeltetett parasztok hazug hangon, természetellenesen beszélnek, stb.

Legelőször utolsó megállapítása ellen kell szót emelnem, mert mégsem lehet egy két-kötetes antológia első, vékonyabb kötete után végleges, általánosító megállapításokat tenni. Külön is vigyáztam az első kötetben éppúgy, mint a másodikban, hogy az antológiába ne kerüljön hazug, papiros-szagú írás. Nem tudom mikor érezte Havas Emil a vasárnapesti, rosszlelkű népszínmű hangulatot, mert én azt a hazug, élet nélküli hangulatot már régen, könyörtelenül üldözöm, pusztítom s különös gonddal vigyáztam arra, hogy egy reprezentatív antológiába ilyen silányságok be ne csúszzanak. Úgy érzem, hogy Havas Emil nagyon elfogultán ítél (elfogultságát legjobban bizonyítja, hogy az első kötet után már végleges az ítélete) és talán azt várja, hogy a becsei paraszt szögedi tájszólással beszéljen. Azt hiszem a parasztfogalommal van itt baj és félreértés. Havas Emil egy paraszttípust ismer, amelyet nem talál meg az antológia első kötetében. Nem tudom Havas Emil barátom eddigi etnográfiai és folklorisztikus kutatásai feljogosítják-e őt arra, hogy ilyen fölényes és lesújtó ítéletet mondjon azokról az írókról, akik parasztjaink közt élve parasztokról mertek írni?

Havas Emil cikkének többi része előljáró írással vitázzik. Én bevallottam, hogy úgy gondolom az antológiát értékes és érdekessé tenni, ha bizonyos szerves egységet teremtenek a könyvben. Mivel világszemléleti, vagy művészi egységet teremteni meddő fáradság lett volna, a miljöhatásban igyekeztem megkeresni az írások egységét. Ez persze nem jelenti a *couleur locale*-t (*local couleur*!!), amelyre Havas Emil csökönyszerűen, lankadatlan és leplezetlen ellenszennvel hivatkozik, hanem azt a sajátos hatást, amelyet a természet, a társadalmi és kulturális környezet az íróra gyakorol. Semmiesetre sem állítom, hogy ez teljesen sikerült nekem ebben az antológiában, de az, aki a 8–10 év előtti vajdasági antológiákat összeveti az „Akácok alatt”-tal annak el kell ismernie, hogy az „Akácok alatt”-nak több köze van nemcsak az irodalomhoz, hanem a Vajdasághoz is.

Havas Emil egyszerűen tagadja a miljö elmélet érvényességét. „Kötőfék és zabl nélküli irodalomról, az „egyetemes emberi”-ről, a „mindenholvaló ember”-ről beszél, majd fájdalommal említi az eltakart szemet, amely csak „jelentéktelen, elhatárolt részeket” lát és azt állítja, hogy e miljöhatás keresése vicinális irodalomhoz vezet.

Harminc-negyven esztendő előtt többen támadták és bírálták Tainet, de ma Taine nagyon magasan áll, a megértés, az elismerés, a teljes és tündöklő elégtétel fényében. A mai kritika és művészetbölcselet a Taine által lefektetett alapokra épít, a taine-i tételek új fényt, új igazságot s megdöbentő értelmet kapnak — ezért szokatlanul vakmerő dolog, hogy Havas Emil minden indoklás nélkül ignorálja e taine-i tanokat és modern értékmegállapítási módszereket. Havas Emil úgy látszik — tudatosan vagy öntudatlanul — a fin de siècle-t sirja vissza, amely belenyúlt a XX. századba is, azt a langyos, lusta időt, amikor Taine-t éppúgy megmosolyogták, mint Zeppelint, amikor valóban a jellegzetesség nélküli, a „mindenholvaló ember”, az „egyetemes emberi” irodalma termelte nedv, íz és szín nélküli gyümölcsseit. Gondoljunk csak a harminc-negyven év előtti, magyar irodalomra, mely Havas Emil lötyögős, szín, pozitívum, sőt élet nélküli, „mindent összefogó humánus”, helyesebben: világpolgári elgondolásának legjobban megfelel. Milyen sivár, langyos korszak! Cukros szerelmi történetek, a grófok, az „úriemberek” összeszólalkoznak a kaszinóban, persze nő is van a dologban, másnap párbaj, hazug romantika, a házassági háromszög szellemtelen változatai, kártya, lóverseny, főúri szenvedélyek, a tavasz, az őszi émelegősen unalmas romantikája — ez volt a fin de siècle tárcairodalma, mely hála az enyészetnek, már régan feledésbe süppedt. Egy név sem maradt vissza ebből a korból, az igazi nagy neveknek (Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Ambrus, Benedek Elek) semmi közük sem volt ehhez a rossz, világpolgári limonádéhoz. Ezek a tárcák sehova sem tartoznak, az élethez legkevésbé. Szereplői poros panoptikum bábuk, vagy pedig egyetlen és lelketlen másolatai a Dumas és Eugène Sue féle regényalakoknak. (Ezek a tárcárok sohase jutottak el Flaubert-ig, Zoláról nem is beszélve.) De ebben az irodalomban Havas Emil nem fedezett volna fel zablát, a hősök a „mindenholvaló ember” sablonjára hasonlítottak, írójuk nem is gondolt az életre, a miljöhatásra. Mégis ez az egyetemes, kötőfék nélküli irodalom elsúlygyedte a jól megérdemelt feledésben.

Havas Emil szerint semmi olyant ne írjunk, ami elválaszt, ami elkülönít, hanem ami összefog. Ezzel nemcsak azt mondja, hogy ne írjunk a vajdasági magyarságról, mert ez már vicinális irodalom lenne, hanem azt is állítja, hogy az irodalomban nincs jogosultsága

sajátos, önálló színeknek, az embercsoportok, etnikai egységek önálló életének. Teljesen logikus tehát, hogy Reymont Parasztok című regénye is szűk látókörű, vicinális irodalom, mert az Orosz-Lengyelország egy kis falujának parasztjaival foglalkozik. És vicinális irodalom nemcsak Knut Hamsun egész oeuvreje, mert hiszen folyton csak a kis Norvégia esprit local-ja szerepel írásaiban, hanem különösen Jens Tvedl, aki csak a Hardanger fjord és Hans Aarund, aki csak a Gudbrands völgy lakosságáról és helyi színeiről ír. Ezzel az okoskodással vicinális irodalom Tömörkény munkássága, mert a szege di tanyák parasztjain kívül alig ír másról, Giovanni Verga szicíliai írásai, a stájer Rosegger parasztvilága, a német Heimatkunst mozgalom, az új katalán irodalom és a mai erdélyi irodalom is. Ezek az írások egy darab földhöz kötöttek, egy kisebb embercsoporttal foglalkoznak és szereplőik semmiesetre az „egyetemes emberi”, a „mindenholvó ember” típusai, hanem egy kis világ jellegzetességeit, sajátos problémáit gyűjtik össze s ezzel önálló helyet kérnek az emberi kollektívumban. Ha Havas Emil logikus akarna maradni, akkor minde erre a vicinális irodalom megszégyenítő bélyegét sütné.

Havas Emil nem lát vajdasági lelket, nem lát helyi színeket. Ez a csökönyös színvaksága könnyen érthető, ha elgondoljuk, hogy Havas Emil tagadja Taine-t, tagadja a környezet, az idő, a faj hatását az íróra, sőt azt állítja, hogy „a jugoszláviai magyarság a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg (?), néprajzilag és kulturálisan is összefüggő, integráns része”. A vitakozó tájékozatlansága ámulatba ejt. Hát Havas Emil ne ismerné a 48-as forradalmak és a szerb vajdaság történetét? Ne ismerné a vajdasági magyarság etnikai tarkaságát, vidékenként elűtő lelkiségét? Ne tudná azt, hogy a Nagyalföld geopszichikai arca más a szikes északon, mint a televényes délen? Vagy még azt se tudná, hogy a magyarság csak ezen a területen él délszlávok között és délszláv hatások alatt? Havas Emil megdöbbenő tagadásai talán nemsokára odavezetnek, hogy legközelebb azt fogja például állítani, hogy IV. Henrik Franciaországa és Kemál pasa Törökországa között nincs is különbség, mert egyik népnek sincs önálló lelke, az idő sem hat az emberekre, mindenütt és mindenkorban csak a „mindenholvó ember” él, ő mindenütt és mindenkor az egyetemes emberit látja szín, lélek, jellegzetesség, miljöhatás nélkül.

De nem akarom tovább folytatni ezeket a lehetetlenségeket, amelyekhez a vakmerőség, a tájékozatlanság, a könnyelmű tagadás vezet a megdöbbenő és hiányos fegyverzetű vitakozót.

A mindenhol, mindenkor érvényes nagy jelszavak, a világot átfogó nagy eszmék könnyen nevetségessé válhatnak, ha azokat nem alkalmazzuk a mai életre, sajátos, helyi viszonyainkra. Ha pedig alkalmazzuk őket, akkor máris elvesztették lötyögős alaktalanságukat. Így vagyunk Havas Emil vicinális elgondolásaival is. Ő azt hiszi, hogy a miljö-hatás keresése, a népünk, földünk felé fordulás éles ellentétben áll az örök, általános emberével. Pedig ez csak felületesen szemlélve látszik ellentétesnek, mert valójában Reymont vagy Hans Tvedl helyhez, röghöz kötött parasztjaiban hamarabb találjuk meg az általános emberit, mint abban a Férfiban és Nőben, akik az általános emberi irreális receptje szerint készültek, semmi élet, semmi jellegzetesség nincs bennük és ezért sehhol sem tudnak az étellel, a mával kapcsolatot találni. Béklyó és póráz nélküli szabadság sohasem volt az irodalomban. Havas Emilnek ez a naív abszolútumokkal, irány-nélküliséggel, impulzív és irreális ötletekkel felvázolt irodalmi áomképe sohasem lenne megvalósítható. Írói kötetlenségről ábrándozni éppolyan lehetetlenség, mint gyökértelen fáról regélni, amely a levegőben lebeg és így hozza terméseit. Dante éppúgy korának, környezetének hatása alatt állott, mint Shakespeare vagy — Marcel Proust. Az írónak meg kell kapaszkodnia valami pozitívumba. A határtalanságba, a szintelenségbe, a talajtalanságba nem lehet gyökeret ereszteni. Mégis, ha egy író földjébe, népének lelkületébe kapaszkodik, Havas Emil kávéházi gúnnal és fölény-nyel a szemébe vágja: vicinális irodalom! Az ő eszménye a gyökértelenség, a sehova sem tartozás, a határtalan szabadságban való lötyögés minden irány, reális cél nélkül. Nem tudom, hol találna ilyen irodalmat. A modern norvég irodalom például, mely annyi kiváló író adott a világnak, erősen ragaszkodik földjéhez, viking múltjához, nemzeti hagyományaihoz. A mai orosz irodalom, melynek feltétlen értékét minden kritika elismeri, bizony elég kurta politikai pórázra van fogva. De végeredményben hol találunk olyan irodalmat, amelynek célja, rendeltetése, öntudata és sajátos szerepe ne volna?

Havas Emil a délszlávországi Pen Klub tagja, ahova mint vajdasági magyar író került. Tehát hivatalosan is úgy szerepel mint az itteni magyarság kultúrmunkása. És Havas Emil nyíltan megtagadja e népnek, e földnek lelkét, sőt óva int mindenkit, hogy ne foglalkozzon ezzel a néppel, ezzel a földdel, mert ebből csak visszamaradt, vicinális irodalom születet. Azt szeretné, ha az itteni írók hit, öntudat, felelősség nélkül, gyökértelenül halódnának az „egyetemes emberi” agyontaposott országutján.

Az „Ákácok alatt” előszavában a következőket írtam: „Aki ma ír, az felelősségének tudatában is írjon, írásainak legyen hite, célja, építő ereje. Harminc-negyven év előtt még

divatos dolog volt az asszonyról, a spleenről, a házassági háromszögről csevegni könnyű kis „tárcákban”. Ezeknek a síma, kedves, üres kis fecsegéseknek korszaka azonban éppúgy lejárt, mint a pásztorjátékok kora. Ma írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé fekszenek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S ahhoz nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni akarunk”.

A felelősség, a kötelesség kérdése lelkiismereti kérdés! Ezen nem lehet vitatkozni. Ezért Havas Emil lelkiismeretétől várok feleletet, mikor azt kérdem: mi a vajdasági magyar író feladata?

Az, hogy szégyenkezve megtagadja a jelzőket, amelyek hovatartozását meghatározzák? Az, hogy egyedül ő ne tartozzon népéhez, hogy ne nyúljon e föld életéhez és problémáihoz, mert ez már a pesti kávéházak üresen és lelketlenül gúnyolódó nyelvén szólva: vicinális irodalom? Az, hogy ne érezzen semmi felelősséget, semmi kötelességet, semmi érzelmi kapcsolatot egy előtte vajúdó irodalommal szemben, amely életért, fejlődési lehetőségekéért eseng?

Nem tudom és nem akarom hinni, hogy Havas Emil lelkiismerete ezekre a kérdésekre kegyetlenül helyeseljen.

Szenteleky Korné

szemle

DEZSŐ LÁSZLÓ: TIPOLÓGIAI VIZSGÁLATOK

Dezső László: *Tipológiai vizsgálatok*. Szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvtan. A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei 1. Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Közösség támogatásával. Újvidék, 1971; 96 oldal.

Tartalom

Bevezetés. 1. Az állítmány és bővítmenyei. 1. 1. Mélyszerkezet és felszíni szerkezet. 1. 2. Az aktuális tagolás és az esetrendszer. 1. 3. Az aspektualitás és az esetrendszer. 1. 4. Az esetrendszer további kérdései. 1. 5. A birtoklás-igés, létigés és névszói állítmány sajátos kérdései. 2. A főnévi csoport. 2. 1. A mellékmondat, igenesvs szerkezet és főnévi csoport. 2. 2. A főnévi csoport sajátos kérdései. 3. A mondat aktuális tagolása és szórendje. 3. 1. A mondat szórendje. 3. 2. A főnévi csoport szórendje. Irodalomjegyzék.

Az újvidéki Hungarológiai Intézetben, annak megalapítása óta, külön elemző csoport foglalkozik a magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvtani vizsgálatokkal. A kutatási programba bekapcsolódott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete is. A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei című sorozat folyamatosan közreadja ennek a kutatómunkának eddigi eredményeit. Ez év tavaszán megjelent első száma dr. Dezső László, az MTA Nyelvtudományi Intézete tudományos főmunkatársának tanulmányát közli *Tipológiai vizsgálatok* címmel. A tanulmány elméleti megalapozását adja a magyar és a szerbhorvát nyelv egybevető vizsgálatának.

A kontrasztív vagy egybevető nyelvészeti kutatások az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedt és elfogadott módszert jelentenek a korszerű lingvisztikában. E kutatások célja a nyelvészet tudományának gazdagításán kívül a nyelvoktatás továbbfejlesztése és a fordítói tevékenység megkönnyítése is. Kétnyelvű, ill. többnyelvű környezetünkben a kontrasztív módszer alkalmazását azonban nem az újszerűsége való törekvés indokolja, hanem egy adott társadalmi helyzet nyelvi szükséglete. Tanulmányának bevezető részében a szerző erre vonatkozóan a következőket mondja: „A szerbhorvát–magyar kontrasztív munkálat „kétarcú”: elő kell segítenie mind a magyar anyanyelvűek szerbhorvátra tanítását, mind a szerbek és horvátok magyar tanulását.” Ezt a megállapítást természetesen nem vitatjuk, de az általunk is nagyra becsült tudós szerző nem veszi talán szerénytelenségnek, ha a kétnyelvűség sajátos feltételei között sokszor bonyolult problémák előtt álló gyakorló pedagógus szemszögéből ehhez a célkitűzéshez egy-két megjegyzést fűzünk.

A jugoszláviai magyarok nyelvhasználatában, a magyar és a szerbhorvát nyelv kölcsönös egymásra hatásának következtében állandóan jelen levő probléma a két nyelv interferenciája. A nyelvek kölcsönhatása nálunk a nyelv és társadalom szoros kapcsolatának függvénye, ennél fogva többnyelvű közösségünkben a bilingvizmus objektív társadalmi igény. A beszélő egyének tudatában két (vagy több) nyelvi rendszer találkozik. Ideális körülmény az, ha a két nyelvi rendszer egymás mellett párhuzamosan és nem keverten helyezkedik el, de igen gyakran előfordul, hogy egymással szorosan összefonódva, egymást feltételezve, egymásra hatva léteznek.

A fentiek alapján — a magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvészeti kutatások fontosságát külön kihangsúlyozva — a feladatokat elsősorban abban látjuk, hogy meg kell teremteni a nyelvészeti alapot a kétnyelvűség, ill. többnyelvűség feltételei között folyó magyartanításhoz. A szerző a kontrasztív kutatások célkitűzésénél egyáltalán nem említi az anyanyelvtanítás problémáját, pedig nálunk ez a kérdéskomplexum is szervesen ide tartozik, mert az ma már

köztudott, hogy az anyanyelven könnyebben és mélyebben rögzítődnek az ismeretek, tehát bilingvális környezetben is elsődleges feladat az anyanyelvi fonéma- és nyelvtani rendszer kialakítása. Nyilvánvaló tény az is, hogy bilingvális környezetben az anyanyelv tanításának nemcsak specifikus feltételei, de a homogén nyelvi környezetben folyó anyanyelvtanításhoz viszonyítva még külön feladatai is vannak. Ezek a külön feladatok véleményünk szerint a következők:

1. Olyan magyar nyelvtant kell tanítanunk, amely kiküszöböli, illetve a minimálisra csökkenti a két nyelv interferenciáját, de ugyanakkor eredményesen kihasználja a pozitív transzfer minden lehetőségét. Ha a kontrasztív kutatások már feltárták azokat a jelenségeket, amelyek a legnagyobb problémát jelentik a két nyelv szemszögéből, akkor nyelvoktatásunkban ennek megfelelően kell elrendezni az anyagot, összeválogatni a példákat, kidolgozni az oktató-nevelő munka módszereit. Azonos nyelvtant kell ugyan tanítanunk a magyarországi-val, de a magyar–szerbhorvát egybevető elemzés eredményeinek megfelelően „sarkítva”, „súlypontoszva”.

2. Az anyanyelvi nyelvtanoktatás teremtsen alapot a magyar anyanyelvű tanulók szerbhorvát nyelvtanulásához, mert tapasztalati tény, hogy az idegen (második) nyelvet tudományos megalapozottsággal csak az anyanyelv nyelvtanának (szerkezetének) alapos ismeretével tudjuk elsajátítani. Ez a jugoszláviai magyarság számára a teljes társadalmi érvényesülés feltétele, de ugyanakkor ennek a társadalomnak általános igénye is. Külön vizsgálat tárgyát kell hogy képezze az a kérdés, hogy a „második” nyelv tanítását mikor kell, illetve mikor lehet elkezdeni. Alapvetően fontos ugyanis, hogy a „második” nyelv is tisztán, külön nyelvi rendszerként kerüljön a tanulók tudatába, ne bontsa meg az anyanyelv artikulációs bázisát, szókészletét, mondattani és frazeológiai rendszerét.

3. A kétnyelvű, ill. többnyelvű közösség tényéből ered végül az a feladat is, hogy a szerbhorvát–magyar kontrasztív kutatásoknak elő kell segíteniük (tudományosan megalapozniuk) a szerbhorvát anyanyelvű tanulók magyar tanulását, ami egyben azt is jelenti, hogy azoknak a szerb és horvát tanulóknak, akik szükségét érzik a magyar nyelv ismeretének is, mind a szerbhorvát, mind a magyar nyelvet (a majdan megírandó) kontrasztív grammatika alapján kellene tanulniuk.

Meggyőződéssel valljuk, hogy a magyar–szerbhorvát kontrasztív vizsgálatok — az általános lingvisztikai szempontok mellett — a fenti szempontokat sem hagyhatják figyelmen kívül.

A kötet első fejezetében az állítmányról és annak bővítményeiről van szó. A szerző az anyagot mélyszerkezeti szempontból vizsgálja (e célból a könyv elején a gyakoribb szimbólumok és jegyek értelmezését is megadja), és abból a feltevésekből indul ki, hogy a mélyszerkezet segítségével magyarázhatók meg a különböző nyelvek egyező törvényszerűségei. A mélyszerkezetet illetően különféle elképzelések vannak. Ebben a tanulmányban azonban olyan fogalmakkal dolgozik, amelyek a nyelvek összevetésében és a tipológiában már régóta használatosak. Ilyenek: a *predikátum* és a következő elsődleges szemantikai komponensek: *agens* (aktívan cselekvő személy), *experiens* (a nem aktív személy), *objektum* (nem élő személy, így a cselekvésben való aktív részvétele irreleváns), *instrumentum* (olyan tárgy, amely a cselekvés eszközéül szolgál).

A szerző szerint a mélyszerkezet célja az, hogy leírja, megállapítsa azt, amiből mind a szerbhorvátul, mind a magyarul beszélő kiindul, amikor a saját anyanyelvén megalkotja a mondatot. Ennek szemléltetését a következő szerbhorvát mondat elemzésével végzi:

Pavle majci ključem otvara vrata u hodniku.

‘Pavle kulccsal kinyitja az ajtót az anyjának a folyosón.’

Ennek a mondatnak a mélyszerkezetében a következő elemek találhatók:

otvara ‘kinyitja’ — predikátum.

Olyan ige fejezi ki, amely „dinamikus”, azaz nem statikus cselekvést, állapotot vagy viszonyt jelöl;

Pavle — *agens*

”Élő” jegyű főnév, amely ”aktív” részt vesz a cselekvésben;

vrata ‘ajtót’ — objektum

”Nem élő” jegyű főnév, amelynek a cselekvésben való aktív részvétele általában irreleváns: az adott esetben ”nem aktív”;

ključem 'kulccsal' — instrumentum

"Nem élő" jegyű főnév, amely azonban a maga módján "aktív" részt vesz a cselekvésben;

majci 'édesanyjának' — experiens

"Élő" jegyű főnév, amely "nem aktív" a cselekvésben;

u hodniku 'a folyosón' — lokális

Általában irreleváns, hogy „élő” jegyű-e vagy sem, a hely vagy másodlagosan az idő jelölésére szolgál, és megfelelő lokális és temporális jegyei vannak.

A mélyszerkezeti főnévi bővítmények elemzésében figyelembe veendő, illetve vehető a főnév szemantikai jegye és a cselekvéshez való viszonya.

A mélyszerkezetből transzformációs alapszabályok hozzák létre a mondat felszíni alapszórendjét és hangsúlyozását, amely a mondatot kiinduló részre, *témára* és új információt közlő részre, *rémára* tagolja. A szerző röviden ismerteti ezt a szabályszerűséget a különböző típusú nyelvekben. Az ergatív nyelvek az alany (téma), a nominatív nyelvek a tárgy (réma) esetének megválasztásával fejezik ki az ige szemantikai jegyeit. Feltételezhető egy egyetemes szabály, a téma determinánsának jegyeit illetően: a téma elsődlegesen „aktualizált” (az előző szituációhoz vagy szöveghez viszonyított). Ezzel kapcsolatos egy másik megállapítás: a determináns jegyei szempontjából irreleváns, hogy a téma milyen mélyszerkezeti komponens (ágens, experiens, instrumentum, objektum). Ezt a következő példákkal illusztrálja:

A fiú (A) kulccsal nyitja az ajtót.

A fiúnak (E) van kalapja.

A kulcs (I) nyitja a zárat.

A kulcs (O) az asztalon fekszik.

Az első mondatban *a fiú* ágens (A), a másodikban experiens (E), a harmadikban *a kulcs* instrumentum (I), a negyedikben objektum (O). A határozott, ill. határozatlan névelő használatának lehetősége az alany (téma) „határozott” vagy „nem határozott” jegyét jelöli.

A továbbiakban az aspektualitás és az esetrendszer kérdését tárgyalja. A vizsgálatokból az derül ki, hogy a szerbhorvát nyelv az aspektualitás „totális” jegyű típusát képviseli, mert egyaránt fejlett benne mind a perfektuálás, mind az imperfektuálás. A magyarban csak a perfektivizáció található meg, s így más altípusba sorolandó.

A magyar és a szerbhorvát esetrendszer egybevetése azt mutatja, hogy a magyarra az agglutináló, a szerbhorvatra a flektáló esetragok jellemzőek. A szerző véleménye szerint ezzel magyarázható, hogy „a magyar esetrendszerben határozottabban elválnak a grammatikai esetek a lokális esetektől, s a különböző lokális esetek használatosak nemcsak az irány-hármasságot kifejező „közelítés” jegy három kombinációjára (*házba*|*házban*, *házból*), hanem a „belsőség” és „nem belsőség” megkülönböztetésére is: *házba*|*házra*, *házban*|*házon*, és *házból*|*házzól*. Az előbbi a szerbhorvatra is jellemző, s az *acc*, ill. *dat* és *loc* és *gen* megkülönböztetésében realizálódik, míg az utóbbi jegy nem esetmegkülönböztető szerepű.”

A második fejezetben a szerző a mellékmondat, igeneves szerkezet és főnévi csoport három szerkezetfajtáját és az őket magában foglaló mondatok kapcsolatának kérdéseit elemzi. Elsőnek a „mondattömbök” kialakulását taglalja, gyermeknyelvi önálló szómondatoktól az egyszerű mondatokon át „az egymással kapcsolatos, tömböt alkotó mondatok egy mondatáttá ötvöződésegig”. Pl.: *A fiú nézte a lámpát. A lámpa a sarkon állt. és A fiú nézte a lámpát, amely a sarkon állt. vagy: A fiú nézte a sarkon álló lámpát. vagy: A fiú nézte a sarki lámpát.* Kutatásai alapján megállapítja, hogy „a jelzős főnévi csoportot, igeneves szerkezetet és mellékmondatot tartalmazó mondatok közös szerkezeti konstruktmura, mélyszerkezeti tömbre való visszavezetése lehetővé teszi a színónim szerkezetek egy nyelven belüli vizsgálatát és különböző nyelvek adatainak egybevetését.”

A főnévi csoport determinánsának jegyeit vizsgálva külön elemzi a névszói állítmányt és a birtoklást kifejező mondatok birtokának jegyeit „amelyek egyszerűbbek, mint a többi főnévi csoport.” A determináns kérdéskörében részletesebben tárgyalja a névelők haszná-

latát, valamint a „határozott” jegyű mutató és személyes névmások sajátos problémáit. A szerbhorvát nyelv pl. a nominális szintagma „határozottságát” csak névmásokkal jelöli, míg a magyarban, a névelők segítségével a determináns igen árnyaltan fejeződik ki.

A könyv harmadik fejezete a mondat aktuális tagolását és szórendjét tárgyalja, és erre vonatkozóan a következő definíciót adja: „Az aktuális tagolás egy sajátos szabálysor, amely a közlés előzményének, a közlési szituációnak és a beszélő szándékának megfelelően rendezi a közlési egységek releváns elemeit: megállapítja sorrendjüket, hangsúlyozásukat, és bevezet sajátos alaktani elemeket.” Megjegyzi azonban, hogy mint minden meghatározás, valószínűleg ez sem tökéletes. A továbbiakban a Greenberg által megállapított aktuális tagolási (szórendi) és tipológiai szabályok együttes alkalmazását igyekszik kiterjeszteni a különböző szerkezetű mondatokra. A szórendi szabályoknak három csoportját említi: az első a mondat alapszórendjére vonatkozik, a második a közlés előzményéhez, ill. a közlési szituációhoz való igazodást szabályozza, míg a harmadik a beszélő szándékának megfelelő aktuális tagolás és a hangsúlyra vonatkozó szabályszerűségeket tartalmazza.

A befejező rész az egyszerű mondat szórendjének tipológiai szabályait, valamint a főnévi csoportok szórendjét tárgyalja.

A tanulmánykötet a nyelvészetben jártas szakemberek számára készült, és feltételezi mind a magyar, mind a szerbhorvát nyelv leíró nyelvtanának ismeretét. Elméleti igényű megközelítéssel igyekszik bevezetni az olvasót a nyelvtudomány mai kérdéseinek vizsgálatába. Ez szükségszerűen elvonttá teszi az egész tanulmányt, de a szerző ebben a kötetben első sorban a problémák elméleti felvetését tartotta feladatának. Ezekre a kérdésekre a konkrét választ az itt lefektetett elmélet alapján végzendő kutatómunkától várjuk. A kutatómunka valós értékét pedig majd az határozza meg, hogy mindez mennyire viszi előbbre sajátos körülmények között fejlődő nyelvtudományunkat, annak alapján pedig nyelvoktatásunkat.

Külön említésre méltó, hogy e nyelvészeti füzet magyar és szerbhorvát nyelven is megjelent. Szerbhorvátra dr. Mikes Melánia fordította le.

Borislav J. Dimković

ALEKSANDAR TODOROVIĆ: SZOCIOLÓGIA ÉS GYAKORLAT

A szociológia, az emberi társadalommal foglalkozó legáltalánosabb tudomány másfél évszázaddal ezelőtt alakult ki, de nálunk alig húszéves fejlődésre tekint vissza. Ez idő alatt egyre inkább növekedett az érdeklődés öngazgatásos társadalmunk szociológiai vizsgálatai iránt. Elég sok szociológiai kutatásra is sor került, ezek azonban inkább részleges, mintsem általános jelentőségűek voltak. Mindemellett megállapítható, hogy nálunk még mindig nem értik meg kellőképpen a szociológiai vizsgálatok jelentőségét a társadalmi gyakorlat szempontjából. Ez volt az egyik ok, ami dr. Aleksandar Todorovićot ennek a tanulmánynak a megírására készítette.*

Ha figyelembe vesszük, hogy minden tudománynak, így a szociológiának is, abban van a végső értelme, hogy utat és módot találjon a kutatás által feltárt eredmények gyakorlati felhasználására, azaz a társadalom fejlődésének meggyorsítására, akkor ezzel máris rámutattunk egy ilyen tanulmány szükségességére. Mivel a társadalomnak a gyakorlati döntéshozatalban feltétlenül szüksége van tudományos bizonyítékokra, a tudomány pedig mindig eleget tehet ennek a feladatának, ilyen megfontolással a szerző mindenekelőtt azokra a legfontosabb mozzanatokra, problémákra és akadályokra igyekezett rámutatni tanulmányában, amelyeket feltétlenül szem előtt kell tartani, amikor a szociológiai kutatások eredményeit gyakorlati-társadalmi célokra akarjuk felhasználni.

A könyv előszavát dr. Milan Milutinović professzor írta.

A szociológia és a gyakorlat viszonyának vizsgálatát a szerző 13 fejezetre osztotta be. A figyelmes olvasó észreveheti, hogy ez a 13 fejezet voltaképpen három nagy kérdéskörre csoportosul.

A fejezetek első kérdésköre az elméleti-felfogásbeli problémákra vonatkozik. Ide tartozik a tanulmány első három fejezete: A szociológia és a gyakorlat viszonyának kérdései; A determinizmus, a szociológiai kutatások és a gyakorlat; valamint: A marxizmus, az empirikus kutatás és a gyakorlat.

A negyedik, ötödik és hatodik fejezet a kérdések második csoportját öleli fel, s ebben a szociológiai vizsgálatok modelljeivel és a társadalmi gyakorlattal foglalkozik. (A fejezet-címek a következők: Az empirikus kutatás alapelemeinek tervezése és a társadalmi gyakorlat, A szociológiai vizsgálatok formái és a társadalmi gyakorlat, Szociológiai ismeretek és a gyakorlat.) Ebbe a kérdéskörbe tartozik továbbá a hetedik és a nyolcadik fejezet is, amelyekben a szociológus helyét és szerepét határozza meg a kutatásokban. Foglalkozik a szociológus etikai szerepével a gyakorlati kutatásokban, valamint a szociológus helyével és szerepével a szocialista társadalomban.

A harmadik csoportba tartoznak a további fejezetek, amelyekben a szociológiai kutatások által feltárt eredmények gyakorlati alkalmazásának jelentőségével és felhasználásuk módjával foglalkozik, a társadalmi élet egyes területeinek szempontjából. (A címek: A szociológiai ismeretek gyakorlati alkalmazásának jelentősége az ipari szociológiában, A városi jelenségek szociológiai vizsgálatának jelentősége a társadalmi gyakorlatra, A legkisebb embercsoporton belüli konfliktusok tanulmányozásának jelentősége a társadalmi gyakorlat szempontjából, A szociológiai és szociál-pszichológiai módszerek alkalmazása a büntettek elkövetőinek átnevelésében, Az előrelátás és a társadalmi gyakorlat.)

A továbbiakban megpróbáljuk röviden összefoglalni a szerző alapgondolatait és üzenetét, amit ez a könyv tartalmaz.

Az első részben a szerző az empirikus kutatások jelentőségét hangsúlyozza a társadalmi gyakorlat és a közvetlen szociális jellegű akciók szempontjából. Kimutatja, hogy az elmélet és az empirikus kutatások közötti állítólagos eltérés csupán álproblémája a korszerű szociológiának, s ezt nem lehet megoldani a teoretikusok és az empirikus irányzat képviselői közötti kölcsönös vádaskodással. Ellenkezőleg, a szociológia épp az elmélet és a tapasztalatok együttműködésével, a két irányzat együttműködésével töltheti be eredeti, tudományos feladatát. (Érdekességként ki kell emelni, hogy a szerző nálunk első ízben fordította le és jelentette meg Marx véleménykutatását a munkások körében, amely 100 kérdést tartalmaz.)

A könyv második részében, amely a szociológiai vizsgálatok modelljei és a társadalmi gyakorlat közötti összefüggéseket tárgyalja, a szerző kimutatja, hogy képtelenség egy vizsgálatot előkészíteni, lebonyolítani és eredményeit prezentálni, ha a szociológiai kutatás tervében nem kerülnek megfelelő összhangba az elméleti és tapasztalati elemek. Ilyen értelemben külön jelentősége van a negyedik fejezetnek, amelyben a szerző részletesen feldolgozza a kutatás elméleti-hipotetikus keretét, a kutatások céljait a társadalmi gyakorlat szempontjából, a szociológiai modellek jelentőségét a társadalmi gyakorlatra nézve és a hipotézisek értékét a társadalmi gyakorlat szempontjából.

Fejtegetéseit a szerző sokkal több külföldi, mint hazai irodalmi szemelvénnel támasztja alá. Minthogy dr. Aleksandar Todorović maga is foglalkozik empirikus kutatásokkal, és jó ismerője a hazai viszonyoknak a szociológiai gondolkodás és gyakorlat terén, véleményünk szerint sokkal több hazai példával hozakodhatott volna elő (követendő és elvetendő példákkal is).

A szerző olyan intellektuális kapcsolat létrehozását szorgalmazza a munka megrendelője és a szociológus viszonyában, amely a szociológus szerepét a tanácsadásra csökkenti. Szerinte tehát a szociológus csak a megoldási lehetőségeket terjesztheti elő, de nem hozhat döntéseket.

Tanulmányában a szerző megbízható adatokkal igazolja a szociológiai megismerések gyakorlati alkalmazásának jelentőségét. Részleteiben azonban sokkal többet beszél a kutatási eredményekről, mint arról a teljes folyamatról, amely a munka megrendelője és a szociológus közötti intellektuális kapcsolat felvételével veszi kezdetét, majd a kutatás által feltárt eredmények gyakorlati felhasználásával zárul.

Dr. Aleksandar Todorović tanulmányának vezérfonalát az a gondolat képezi, hogy a szociológia nagymértékben elősegítheti minden konkrét társadalom fejlődését, mert előrelátja a mozgásokat, a változásokat és a fejlődést. Ilyen értelemben, úgy vélem, rá kellett volna mutatni azokra a problémákra is, hogy milyen nehezen jutnak megfelelő eszközökhöz a szociológiai intézetek a kutatások lebonyolítása, az eredmények közzététele, és még inkább azoknak gyakorlati alkalmazása céljából. A megrendelők gyakran nincsenek tudatában annak, hogy milyen hatással lehetnek ezek a kutatások a gyakorlati politikára.

Egészében véve hasznos könyv ez, szerencsésen egészíti ki szociológiai irodalmunkat, ezért érdemes áttanulmányoznia minden szociológusnak, de azoknak is, akiknek alkalmazniuk kell a szociológiai kutatások eredményeit.

JEGYZET

* A Hronometar Kiadóvállalatnak többféle kiadása, könyvtára van. Ez a tanulmány a „Savremena društvena misao” c. sorozatban jelent meg, amelyben több más tanulmány is napvilágot látott, mint Dr. Radoš Smiljković: „A JK Sz az öngazgatás kialakulásának folyamatában”, dr. Szlavko Milosavljeszki: „Forradalom és demokrácia”, dr. Živko Marinković: A Szovjet Szövetség Kommunista Pártjának koncepciója a szocialista demokrácia fejlődésében”, Zdravko Munišić: „Roger Garoudie filozófiai felfogása”, Momčilo Drašković: „Népi kommunák a Kínai NK-ban”.

A tanulmány szerzője a hazai szociológusok középső nemzedékéhez tartozik. Sokévi alkotó munkássága folyamán, előbb a belgrádi egyetem filozófiai és szociológiai tanszékén, később pedig mint a Belgrádi Kriminológiai és Kriminálisztikai Kutatóintézetnek tudományos főmunkatársa, számos értekezést, cikket, ismertetőt és jegyzetet jelentetett meg a filozófia, a szociológia és a kriminológia tárgyköréből. A következő könyvei kerültek kiadásra: „Bevezetés a városzociológiába” (Sociološka biblioteka, III. sorozat, I. füzet, Belgrád, 1965), „Fiatalkori bűnözés” (Dokumenti današnjice, Sedma sila, Belgrád, 1964), „Svetozar Marković etikai értelmezése (a Razvitak c. folyóirat könyvtára, Zajčar, 1966), „A munkástudat fejlődése a szocialista társadalomban” (Szociológiai Intézet, Belgrád, 1967), „A nemmanuális foglalkozások és a Belgrádi KSz struktúrája” (A belgrádi KSz Városi Bizottsága, 1970, nyomásra előkészített tanulmány), „A fiatalkori bűnözés feltételei és okai az urbanus és a rurális környezetben” (a Társadalmi Tudományok Intézete, Belgrád, 1971), „A tömegkultúra és a fiatalkori bűnözés” (a Politikai Tanulmányok Központja, Ujvidék, 1971). Mint szerzőtárs és a kutatások vezetője a következő két könyvet jelentette meg: „Fiatalkori bűnözés az ipari településeken” (Belgrádi Kriminológiai és Kriminálisztikai Kutatóintézet, 1966), „Fiatalkori bűnözés Belgrádban” (Belgrádi Kriminológiai és Kriminálisztikai Kutatóintézet, 1970).

Penavin Olga

KATONA IMRE: SÁRKÁNYÖLŐ IKERTESTVÉREK

KOPÁCSI NÉPMESÉK

Forum Könyvkiadó 1972

A Hagyományaink címen indult sorozat III. köteteként látott napvilágot a kezünkben levő mesekötet. Mint a fiúszöveg és az utószó is említi, 8 mese már megjelent a most közölt mesék közül Csalóka Péter címen 1947-ben, de ez — mivel nem lehet már többé elővarázsolni a Csalóka Péter c. mesegyűjteményt, elkelt, eltűnt a piacról — nem von le semmit a megjelent kötet értékéből.

A most kiadott gyűjtemény 30 meséje két nagy gyűjtőt eredménye. A szerző első útja során mint fiatal, kezdő néprajzi gyűjtő a vidék kitűnő ismerője, Tálasi István professzor kutatócsoportja tagjaként került 1942-ben Kopácsra, a halászok, madarászok, vadászok paradicsomába, ebbe a csodálatos vízivilágba, ahol a mocsár, a láp birodalmában mindig könnyen el lehetett bújni a dülő-fosztó elől, s a régi norma szerint lehetett élni, mivel pedig bőven volt rá alkalom, lehetett a szájhagyományt is őrizni, ápolni.

A második gyűjtőútra 1962-ben került sor. A közben eltelt 20 év távlatában nagyszerűen fel lehetett mérni a mesekincs változását, hisz ugyanazok az adatszolgáltatók még éltek, akiktől Katona Imre első útja során gyűjtött. Most még újabbakra is akadt, sőt ugyanabban a családban két generációt is megszólaltathatott. Kevés gyűjtőnek adatik meg ez az öröm. Legtöbbször egy időperiódusban keresik fel mesemondójukat, nem úgy mint Katona Imre, aki majd egy fél emberöltő elteltével ismét megjelent „vadászterületén”. Ez a tény az egyéni mesemondó változásának, mesekincse gazdagodásának, szegényedésének, motívumkészlete csökkenésének, gyarapodásának, a motívumok összefűzése képessége módosulásának, a feledés fokának, a mesemondó nyelvének, stílusának stb. vizsgálatára kiváló alkalom. Ilyen vizsgálatra Horváth Antal, Farkas János lenne alkalmas.

A Sárkányölő ikertestvérek „csak” egyetlen falu mesekincséről ad számot. Folklorisztikai szempontból ez kívánatosabb és jobb, összehasonlító szempontból megfelelőbb szövegközlés. Egy falu, Kopács mesekincséből kapunk itt válogatást. Ne higgyük azonban, hogy csak ennyire tellett a kopácsiak tudományából! Személyes tapasztalatból is tudom, hogy nem ennyi mesét lehet gyűjteni ebben a Dráva menti, a régi hagyományokat még eléggé őrző, halászok lakta faluban. Sokkalta több él még ma is — mint Kopács szellemi és anyagi értékeinek kiváló ismerője, maga is e vízivilág szülőlte, Pataki András munkássága bizonyítja.

A Sárkányölő ikertestvérek annak is bizonyosságát adja, hogy a jugoszláviai magyarok is őrzik még a régi szellemi kincseket, de falujukból ki-kirándulva új színekkel és ízekkel gazdagítják a szomszédoktól tanulva, de azoknak is átadva egyet-mást, többek között ezzel is betöltik híd szerepüket.

Kik Katona Imre mesemondói? Katona Imre 15 mesemondótól gyűjtött. Ezek közül 9 férfi, 6 nő. Foglalkozásuk szerint 4 halász (3 földes gazda is!), 2 napszámos, 1-1 csósz, kisiparos, vasutas. Kor szerint: 70–80 év közötti 2, 60–70 éves 4, 50–60 éves 3, 40–50 közötti 3 és 20–30 éves 3. A 30–40 közötti legaktívabb periódus kiesését a hagyomány folytonosságában beállott törésnek veszi a szerző. Szerintem még így is csodálatos, hogy aránylag ilyen egyenletes a megoszlás. Tapasztalatom szerint a legtöbb helyen már csak

az idősebb korosztályra maradt a mesemondás, azaz a nagymama—unoka vonalon él tovább a mese.

A férfi mesemondók között kettő saját maga is nagyra értékeli tudását, s nem éppen szerényen nyilatkozik mesemondó képességéről. Ilyen a már többször — általam is — megszólaltatott Horváth Antal és Katona másik régi mesélője, Szalai Áron. A többiek általában szerények.

Tudásuk, mesekincsük nagysága szerint nincs nagy különbség a férfi és női mesemondók között. A közölt számadatok csak hozzávetőlegesek lehetnek, mert a valóságban bizonyára több mesét tud mindegyik, csak talán a gyűjtés idején időhiány és egyéb okok miatt mindössze ennyi került elmondásra, illetve a válogatás során ennyi ütötte meg a mércét.

Nem egyeznék Katona Imrénének azzal a megállapításával, illetve csak erre az esetre korlátozva fogadnám el, hogy a férfi mesélők meséinek terjedelme éppen kétszerese a női- nek. Vannak olyan kiváló női mesemondóink más vidékeken, akiknél a mesék hosszúsága vetekszik a férfiakéval. Ez inkább egyéni tulajdonság. Nagyon sokszor a nők szégyenlőssége az idegen előtt — mert nem természetes mesemondó alkalomkor, megszokott közönség előtt, a mesélő tudta nélkül történik a gyűjtés — okozza a történet „kanyargatásának” elsietését a „minél hamarabb essünk túl rajta” elvétől vezérelve.

Az viszont általában igaz, hogy bizonyos mesetípusok többnyire bizonyos nemhez kötődnek, pl. a tréfás, hazudós meséket a férfiak kedvelik, bár a csantavéri Szabó néni éppen ezekben érzi otthon magát igazán, vagy a jövőicai Erős Teréz nagy élvezettel éppen ezeket választja elmondásra.

A férfiak valóban ráérősebb részletességgel, de a nőknél kevesebb érzelmi árnyalással ábrázolnak. Ez természetes is, a nemek közötti különbségekből ered. Éppen úgy, mint az előadói stílusban jelentkező különbségek is. A nők, főleg az idősebbek érzelmileg is kötvé vannak hőseikhez, együtt éreznek velük (többnyire női sorsokról szólnak!). Ez annak is lehet a következménye, hogy a nők leginkább nőktől tanulják a mesét a családban, a környezetben. Ritka az olyan nő, aki az apjától, nagybátyjától veszi át a mesekincset. Az ilyen leányt afféle „fiúsított” leánynak tekintik, nem lévén a családban fiúgyermek.

Mivel én is gyűjtöttem Katona majd minden mesemondójától, jól ismerem őket. Valóban helyt álló az a megállapítás, hogy ezek a mesélők már nem hisznek a mesében, a mesei csodában, mindkét lábukkal a valóság talaján állnak, közbevetéseikkel is tudatva ebbeli véleményüket a hallgatóval eme képpen: „Hát az úgy se vót igaz!” Egyedüli kivétel némileg Horváth Antal, aki valamicskét még hisz a mesében. Egyszer beszélgetés közben mondta nekem, hogy „biztos voltak valamikor sárkányok, csudálatos tehetséggel megáldott állatok, tündérek, boszorkányok még ma is vannak, csak mi nem akarjuk észrevenni őket, mert a gép elkápráztatt bennünket.”

A mesemondás alkalma egyre kevesebb, Kopácson még tábortűz, pipafüst mellett a tavon levő nád- és gyékényligetekben meghúzódó halászkunyhó előtt, nagy halászatok után kerül sor a mesére, vagy a téli esték unalmát elfűzendő az olyan házakban, ahol nincs rádió, televízió. A csöszködés, nádvágás, tollfosztás is alkalom még, de egyre gyérülő alkalom a mesére.

Műfajok szerint a mesék között vannak tündérmesék, tréfás, hazudó-, állatmesék, pap ellenes trufák, Mátyás-, eredet-, hiedelem mondák, babonás történetek, adomák, anekdoták, legendák. Ezekben — mint Katona nagyon helyesen megállapítja — feltűnő a természetközelség. A környezet hatására a szokottnál gyakrabban szerepel színhelyként tó, tenger, folyó. Az erdő, a sokféle vízmadár, hal mind tartozéka a mesemondó mindennapi életének, s mint ilyen természetes, hogy a mesében is helyet kap. A földműves, a földművelés kevesebbszer jelentkezik az elbeszélésekben, mint általában megszokott. Legfeljebb a nőknél a ház körüli élet leírásában. A pásztor, a betyár, a katona, a kocsmáros, a kupec is hozzátartozik a meshősök nagy csoportjához. Még a király is ott van a mesében, de úgy él, gondolkozik, mint a falusiak. A mesében a régi faluközösségek erkölcsi normái uralkodnak, az illemszabályok is kötik a hősoket (köszönés, köszönet stb.).

A modern élet nyoma is felsejlik a hajdan való időben, a „valahol” lejátszódó mesében, szerepel a masina, a villany, az ultimátum, az idegsokk, a fénykép, a tűzoltó fecskendő stb., sőt még a pongyola, modoros városi beszéd néhány kliséje is: pasi, kilógtam stb.

A kopácsi mesék a régi világképről is vallanak: az alsó, felső világ, a világ vége, az égig érő fa, a fáramászás — mind a sámán szertartással függ össze, a hős testén látható nap, hold, csillag jel keleti elem, éppen úgy, mint a táltos lovak párbaaja, a tejfürdő.

A mesekötet szerelékéhez tartozik a Jegyzetek c. fejezet, ahol a mesemondókat mutatja be a szerző egyenként, majd a mesék típus-mutatója, végül Kopács és a mesekutatás a szakirodalomban c. rész és a képek jegyzéke zárja be a kötetet.

A képekről külön meg kell emlékeznünk, nagyon szépek és nagyszerűen vannak összeválogatva, Kópácsot, a mesemondókat, környezetüket, foglalkozásuk munkaeszközeit mutatják be.

Meg kell még dicsérnünk a kiadót, hogy Katona Imrének ezt a jól sikerült és Kópács mesemondóit méltóan reprezentáló meseválogatását kiadta, és ilyen szép, ízléses kiállításban juttatta el az olvasóhoz.

Külön köszönet illeti Katona Imrét, hogy éppen ennek a területnek egy kis községét választva ki a legmodernebb módszerekkel és igények szerint válogatva a mesekincs legjavából, gondos, alapos utószót mellékelve hozzá, gyarapította a Hagyományaink sorozatban megjelent nivós kötetek számát, megismertette velünk saját értékeinket, ugyanakkor, megmentette őket a feledéstől.

A VAJDASÁGI ROMÁN IRODALOM NEGYEDSZÁZADA

Radu Flora: *Literătura romană din Voivodina*

Panorama unui sfert de veac (1946–1970); Libertatea, Panciova – 1971 (175 oldal). *Capitolul despre Radu Flora* – Secretarul Cercului literar „Lumina” (§ 4) – a fost scris de către Ion Bălan.

Tartalom

Cuvînt introductiv; 1. Un sfert de veac de expresie literară românească în P.S.A. Voivodina. 2. Rolul revistei *Lumina*, al suplimentelor și concursurilor literare. 3. Contribuția lui Vasile Popa, a Floricăi Ștefan și a altora la promovarea expresiei literare românești din Voivodina. 4. Secretarul Cercului „Lumina”: Radu Flora. 5. Primul poet, prozator excelent: Ion Bălan. 6. Manifestare multilaterală, dar totuși poet prin excelență: Mihai Avramescu. 7. Fructe tardive, dar mature: Ion Marcoviceanu. 8. Prozatori nerealizați: M. Mărgineanu (Moise Molcuțui), tandemul Petru Dimcea – Todor Crețu, Simion Drăgața și alții. 9. Incercări poetice sporadice: Teodor Șandru, Ionel Miloș, Iulian Rista și alții. 10. Literatura pentru copii. 11. Critica deficitară. 12. Generația mijlocie – o personalitate poetică încheată: Cornel Bălică și jocul imaginilor. 13. Tentajia noului: Slavco Almăjan. 14. Căutarea expresiei și a cuvîntului potrivit: Miodrag Miloș. 15. Mesajul promițător al celor tineri: Ion Flora, Petru Cîrdu, Felicia Marina, Eugenia Ciobanu și alții. 16. Un cuvînt despre poezii-țărani sau despre înstrunarea lirei pe marginea folclorului. 17. Cuvînt de încheiere.

Anexe: 1. Indice cronologic al volumelor literare originale (inclusiv studii de limbă și literatură) publicate. 2. Indice alfabetic de autori ai lucrărilor originale publicate în *Libertatea literară* și *Lumina* (1946–1970). 3. Indice bibliografic cronologic cu privire la literatura română din Voivodina, *Indice alfabetic de nume de persoane și autori, Ilustrații*.

Ez a könyvecske, ahogyan mindjárt az előszavából megtudjuk, a szerzőnek egy az újdéki rádióban elhangzott előadássorozatából jött létre, baráti biztatásra, hogy életrajzi és bibliográfiai jegyzetekkel bővülve lehetőleg hű képet adjon az immár több mint negyedszázada folyamatosan megjelenő *Lumina* folyóirat körül született és fölszolgált vajdasági s egyben jugoszláviai román irodalomról. Ezek szerint alighanem a Duna-medence legfiatalabb irodalmának kis történetét köszönhetjük és tisztelhetjük ebben a könyvecskében.

Minden bizonnyal ez az irodalom a legifjabb nemzetiségi társunk, öcsénk. A felszabadulással egyidős. Mert, ha voltak is annak előtte szórványos, magányos kezdeményezések, róluk csak mint embrionális állapotról, potenciális képességről beszélhetünk. Egy-egy lelkesebb, verselő tanár vezette önképzőkör Versecen s a két világháború között ugyancsak Versecen megjelenő román hetilapban vagy kalendáriumokban közölt folklór és a népi rigmusok kaptájára készült versek, egy-egy nekirugaszkodó regényrészlet és egyetlen megjelent könyv. Ez minden, amit előzményül s mintegy zárójelben megemlít a jelen kis irodalomtörténet. De úgy látszik, ahol egyszer az irodalom megcsírázik – hogy egy ilyen elkoptatott hasonlathoz folyamodjunk –, mihelyt az időjárás kedvezőre fordul, óhatatlanul sarjadni kezd. Szinte nem véletlen, hogy az első szabad jugoszláv tavasz éppen a verseci román internátus diákjait kezdte bátorítani a szabad románul szólásra, írásra. Irodalmi társaságot alakítottak, már 1945 tavaszán. Évkönyvet is adtak ki. Ennek nem is annyira még viszonylagosan sem irodalmi értékében, hanem magában a vállalkozásban, s tegyük hozzá – a folytonosság, a két világháború közti próbálkozások továbbvitelében van a jelentősége.

A tulajdonképpeni irodalminak nevezhető élet azonban 46-ban, a *Libertatea Literară* című havi irodalmi melléklet megjelenésével kezdődött. Ennek főszerkesztője az akkor

még belgrádi egyetemi hallgató, Vasile Popa, aki majd Vasko Popa néven a szerbhorvát költészet kiválóságaként szerez külszágokban is hírnevet magának. De ott vannak már a melléklet szerkesztésében a mai vajdasági román irodalom vezéregyéniségei is: Radu Flora, a szóban forgó kis irodalomtörténet szerzője és Ion Bălan, akinek akkoriban megjelent majakovszkiji hangvételi és formájú harcos verseivel kezdődik a vajdasági román irodalom időszámítása. És az állandó munkatársak közt tartják számon Florica Ștefan is, aki viszont néhány román nyelvű verskötet és ugyancsak román szerkesztőségi tisztségek után, a hatvanas években már szerbhorvátból fordítottakként közli verseit a román kiadványokban, majd egészen átvált a szerbhorvatra. Ezen a jelenségen, gondolom, érdemes egy pillanatra eltűnődnünk. Annál is inkább, mert a könyv is külön fejezetet szentel kettőjüknek — Florica Ștefannak és Vasko Popának — a vajdasági román irodalomhoz való hozzájárulásukért. Távol áll tőlünk, hogy holmi kicsinyes nemzetiségi kákan is csomót kereső szempontok vezetnének, vagy ellenkezőleg, valamilyen irodalmi hátsó kijáratot keressének számukra felmentésül. Sem az ítélet, sem a feloldozás nem tartozik hatáskörünkbe. Tűnődésünk tisztán irodalmi vonatkozású. Különbösen is a könyv a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szól kettőjük, de különösen a Vasko Popa érdemeiről. S nem is annyira a F. Ștefan pályájának az illetén alakulása gondolkodtat el, hanem a Vasko Popaé, aki mint költő, kora ifjúságától kezdve — egy még verseci gimnazista korából való szürrealista prózapróbálkozásától eltekintve — mindig is szerbhorvát nyelven írt. Akkor is, amikor pár éven át a vajdasági román irodalom bábája, organizátora volt, Ő, amint már említettük, az első irodalmi kiadvány főszerkesztője, ő lesz negyvenhat nyarán a Lumina Irodalmi Kör elnöke, az ő elnökletével mondja ki a kör negyvenhét januárjában a mellékletnek önálló irodalmi lappá alakulását. Azzá is alakul, és Vasko Popa lesz első főszerkesztője, az ő beköszöntőjével indul útjára a vajdasági román irodalom azóta is legfontosabb irodalmi orgánuma. Legkönnyebb volna valamiféle kompenzációt, vagy éppen az ősi pravoszláv lelkeséggel kacérokodva vezeklést látnunk Vasko Popa kettősségében. Vagyis abban, hogy a költő, aki talán már akkor, napközben, egyetemi előadások alatt Henry Moore-i konoksággal csont- és kavicsigéket csiszolgat, illesztget szerb versekké, este a diákszálláson, vagy a hosszú éjszakába nyúló belgrádi sétákon Radu Flora barátjával együtt román irodalmi lapot szerkeszt nagy buzgalommal. S még az is gondja, hogy milyen, akkor divatos francia kiadvány formátuma szolgálhatna méltó köntösül az irodalomná verbuválódó román szavaknak.

Popa költői művoltának, verseinek ismeretében — amennyiben két magyarul megjelent kötetéből megismerhettem — egyébként ő az egyetlen, akít ebben a könyvben sorakozó nevek közül ismerősömmnek mondhatok —, s ugyanakkor az irodalomépítés eddigi tapasztalatainak figyelembe vételével nem is a képzeletem, de a valóságérzésem valami egészen más sugall. Mert az irodalom is úgy épül, mint minden más építmény, az alapozással kezdődik s falfelhúzással folytatódik. Vasko Popa, aki szakmája szerint a hasonlat kedvéért legyen belső építész vagy freskófestő, egy éppen akkor megalapozott, épülgető, mondjuk templom körül csak tanácsot adhatott, buzdíthatta az építőket. S rossz néven vehető-e tőle, ha önmagát, „gyöngé teste hamvát” nem keverte a mézsbe? Noha, mint kiderül, már otthonról ehhez az építkezéshez volt tarisznyálva. Hiszen az ő nagyanyja, Paraschiva Suciú, előrehaladott kora ellenére is ekképpen verselte meg a „román népköltészet hangvételével, de bizonyos költői transzponálásban” a felszabadulást:

Míg a fasiszták itt voltak,
erőm napról napra fogyott,
szemem világa elhagyott,
s amikor őket kiűzték,
megifjodtam, én a vénség.

Ezt a nagyanyó sütötte habuban sült pogácsát azonban már aligha húzhatta elő Vasko Popa Belgrádban, a két világháború közti gazdag szürrealista asztal bőséges maradékán lakmározó szerb diáktársak, fiatal értelmiségiek körében. És úgy tetszik, az ő fiatal étvágya, költői szervezete sem érte be a szerény sütetű hazaival, választékosabb étrendet, vitamindúsabb táplálékot igényelt. Talán ebben keresendő Popa választásának egyik indítéka, ha szabad egyáltalán ilyen távorról s inkább sejtelmek, mint pontos ismeretek alapján erről a sokszorosan bonyolult jelenségről ilyen egyszerűen vélekednem. De ha figyelembe vesszük, hogy az akkori vajdasági román irodalomról szóló részeket támogató többi szemelvénnyel is csak pallérozottabb voltában ha különbözik az ímént idézett pár sortól, s hogy az élő román irodalommal való kapcsolatuk is még a kezdet kezdetén — jól ismert okokból — rügybe hervadt, akkor mindez megint csak Popa „szabad” választását látszik igazolni. Mit kezdhetett egy akkor még épülgető, térdig ha érő épületen a maga nonfiguratívnak

álmodott freskóival? Egy tetszetős fordulattal szinte azt is mondhatnók, hogy talán nem is Popa hagyta cserben a nyelvet, hanem fordítva, a nyelvnek, az akkori vajdasági román irodalomnak nem volt mit kezdenie Popával.

De mindez csak feltevés. A választás végső soron Popa magánügye. S hogy mégis ennyit kapirgálok körülötte, azt Radu Flora könyvének egyik tiszteletre méltóan elszánt megfogalmazása váltotta ki belőlem, miszerint: „A művészetnek minden körülmények között s minden délkörön művészetnek kell lennie, még akkor is, ha egyetlen alkotó képviseli, mondjuk, Robinson szigetén.” Ezzel egyet is lehet érteni. Ha Robinson egyedül él. Még példákat is lehet felhozni támogatására. Bár én személy szerint még magát Robinsont sem tudom elképzelni Péntek vagy éppen Péntekék nélkül. S mintha Popának sem lett volna nagy kedve a robinzonsághoz. Pedig anyanyelvén azzá kellett volna válnia. Hiszen Radu Flora is bevallja, hogy ők maguk sem értették Popa még versei, román nyelvű szürrealista próbálkozásait. Hasonszörű előzmények és hasonszörű anyanyelvűekkel való kapcsolat s nem utolsósorban olvasók híján, nem lévén sem rokona, sem ismerőse senkinek, hogy Adyt idézzük az Adyval egyáltalán nem azonos helyzetre — nem sok reménye lehetett egy akkor még csak néhány tanítós paraszti etnikum költőjeként az önmegvalósításra. S úgy látszik, nem tudott — vagy talán nem akart? — „boldog őse” se lenni senkinek.

Így történhetett aztán, hogy ez a kis irodalom az ő alkotói hozzájárulása nélkül, talán kisebb, de kitartóbb, türelmesebb munkások buzgalmából rakta tovább körül köre, az építés törvényei szerint, a maga hajlékát. Valósította meg önmagát. Mindjárt az első eredményt hozó esztendőben, 47-ben, három verskötetettel hívta fel magára a bukaresti irodalmi sajtó figyelmét is. Hogy aztán az újabb időkig csak annyit tudjunk róla, amennyi most már történelemmé kerekedve kiderül ebből a könyvecskéből.

Ez pedig nem is kevés.

Már a számok is imponálóak. Negyedszázad alatt közel félszáz eredeti irodalmi mű. Többségük, természetesen, verskötet. De minden műfajban megváltották már a belépőt. Ez a kis irodalomtörténet pedig éppenséggel az eddig hiányzó, csak lapokban, rádióadásokban jelentkező irodalomkritikát próbálja elsősül könyvbe nagykorúsítani. Számbelileg is nagyot gyarapodtak. Bizonyosság erre, hogy a vajdasági román irodalom nevei közül mintegy hatvanat szándékszik fölvenni a több kötetesre tervezett, Újvidéken megjelenő Jugoszláviai Irodalmi Lexikon. Ezért fölöslegesnek is tartom a névsorolvasás megejtését. Az érdeklődő olvasó onnan majd többet és illetékesebbet tudhat meg róluk. Csupán egy-két fontosabbnak tetsző személyiséget ajánlanék figyelembe ez alkalommal. Mindenekelőtt a már többször is emlegetett Radu Florát és Ion Bălan

Radu Flora, akinek neve, a róla szóló fejezet szerint, amit egyébként Ion Bălan írt, elválaszthatatlan a vajdasági román irodalomtól, irodalmi és művelődési élettől. Költő, prózaíró és a határokon túl is ismert tudós. Alkotó és szervező egy személyben. Úgy tetszik, ő ennek a kis irodalomnak a Kazinczyja. Egyebek közt megírta a román irodalom történetét is két kötetben a vajdasági románok számára.

Ion Bălan a Lumina főszerkesztője, s noha az ő verseivel kezdődik, amint már szó volt róla, a vajdasági román irodalom időszámítása, a későbbiekben inkább prózájával, elbeszélésekkel, karcolatokkal s mint irodalomszervező-irányító öregbítette nevét.

A fiatalabbak közül, szinte csak találmra, az egy-két idézettel tüzdelte kurta értékelések s a jó arccokat mutató csinos fényképek alapján, talán Slavco Almăjan, Ion Flora és Petru Cîrdu neve fog majd később abban a bizonyos lexikonban való tüzetesebb „utánanézésre” ösztökélni.

Egyelőre csak annyit mondhatok a könyvbe foglaltak alapján, s mint egy másik nemzeti-ségi irodalom munkása, nem minden rokoni elfogultság nélkül, hogy ennek a magát még bizonytalanul hol vajdasági románnak, hol pedig román nyelvű jugoszlávnak mondó kis irodalomnak: irodalomformája van. Meglepően rövid idő alatt nemcsak hogy fölszűrült, de bele tudta élni magát Jugoszlávia irodalmainak, és a Duna-medence irodalmainak közérzeteibe. Egy jóhiszemű socialista realizmus alsóbb osztályai, majd hosszabb stagnálás, kevés könyvvű tűnődés-töprengés után, a hatvanas évek elejétől újabb termékenységnek indult. És igyekszik, most már számbelileg is megerősödve, hasznosítani a minden nemzeti-ségi kultúrának talán egyetlen előnyét, hogy két kultúra, két irodalom — ez esetben a román és Jugoszlávia népeinek kultúrája, irodalma — találkozhat benne. Az ezzel járó feladatot is vállalja: a hidverést. És ebbéli szándékában eltökéltnek látszik a Duna-medence e legfiatalabb utász-árkász alakulata. Radu Flora könyve, mely az eddig levert cölöpök számbavételét végzi el, bízik a majdani nagy önálló pillérek, hídfők építésében is. Hittel hiszi, hogy egy irodalom nagysága — ellentétben az eddigi hiedelmekkel — nem föltétlenül arányos egy nép, egy nemzetiség vagy éppen egy etnikai csoport számbeli nagyságával.

Ebben a hitükben őszintén osztotva kívánunk nekik sok sikert az elkövetkezőkben.

KREKÓ BÉLA: OPTIMUMSZÁMÍTÁS

Kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972, 656 oldal

Tartalom

1. *Bevezetés.* Az optimumszámítási modellekről. A modellek osztályozása. Történeti áttekintés. A könyv célkitűzései. Néhány szó a módszerekről. — 2. *A folytonos modellekről általában.* A probléma körülhatárolása. Konvex halmazok. A folytonos függvényekről. A deriválható függvényekről. A lehetséges programok halmaza. Lokális és globális maximum. — 3. *A szimplex módszer.* A bázistranszformációról. A szimplex módszer általános leírása. A módszer alkalmazásának feltételei. A lineáris programozás elméleti alapjai. A megoldásra szolgáló algoritmusokról. A hiperbolikus programozás. Egy kvadratikus probléma. A kvadratikus programozás. — 4. *A hatékony irányok módszere.* Általános megjegyzések. A módszer alkalmazása lineáris mellékfeltételek esetén. A hatékony irányok meghatározása. Numerikus példák. A módszer alkalmazása nemlineáris mellékfeltételek esetén. — 5. *A metsző síkok módszere.* A konvex függvények maximumproblémájáról. Módszer lokális maximum meghatározására. A metsző sík meghatározása. A globális maximum meghatározása. A degeneráció problémája, A módszer általánosítása. — 6. *A szeparábilis függvények módszere.* A folytonos függvények lineáris közelítése. A folytonos optimumszámítási probléma közelítő megoldása. A szállítási probléma szeparábilis célfüggvénnyel. — 7. *A szekvenciális módszer.* A módszer általános jellemzése. Folytonos függvények feltétel nélküli maximumáról. A segédfüggvények megkonstruálása. A konkáv probléma. — 8. *A dualitás.* A dualitás problémái lineáris mellékfeltételek esetén. Az általános nyeregpont-tétel. A dualitás problémái nemlineáris mellékfeltételek esetén. A szimmetrikus dualitás. — 9. *Optimumszámítás több célfüggvény mellett.* Általános megjegyzések. Az efficiens programokról. A lineáris eset. — 10. *A nemfolytonos modellekről általában.* Bevezető megjegyzések. A folytonos módszerek szerepe. Számelméleti alapfogalmak. Gráfelméleti alapfogalmak. Az optimumszámítási feladatok particionálása. — 11. *A metszési módszer.* A módszerről általában. A tiszta eset. A vegyes feladat. A vegyes feladat megoldása particionálással. — 12. *Kombinatorikus módszerek.* Megjegyzések. A leszámítási módszerekről általában. A szétválasztás és korlátozás módszere. A körutazási probléma. A vegyes feladat megoldása. A filter módszer. — 13. *Gráfelméleti módszerek.* A minimális hosszúságú út. A maximális hosszúságú út. A maximális folyam. Egy sorbarendezési probléma. — 14. *A nemfolytonos modellek és dualitás.* A probléma megfogalmazása. Dualitási tételek. Speciális problémák. — *Irodalomjegyzék.* — *Név- és tárgymutató.*

A budapesti Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó már a hatvanas évek elején felfigyelt azon jelenségre, hogy a matematika mind inkább betör a gazdasági életbe s éppen ezért a gazdasági szakemberek az addiginál is kevésbé nélkülözhetik a korszerű matematikai módszereket. Mivel ezek alkalmazása csak megalapozott matematikai ismeretanyagra támaszkodhat, a Kiadó egy sorozat keretében — „Matematikai ismeretek gazdasági szakemberek számára” összefoglaló címmel — rendszeresen felépített anyagot adott közre az évek során. A sorozat nagy sikert ért el, az eddigi hat kötet¹ közül egyesek már időközben több kiadást is megértek.

Krekó professzornak kitüntetett szerepe van az említett sorozat elindításában és az elképzelések sikeres megvalósításában. E tény alátámasztására elég ha megjegyezzük, hogy a sorozat keretében három önálló és egy közös kötettel segítette elő a gazdasági szakemberek matematikai ismereteinek bővítését. Ha mindehhez hozzátesszük a szerző mindenkori törekvését, hogy azok számára is megkönnyítse a módszerek elsajátítását, akik nem eléggé járatosak a matematikában, akkor művei népszerűségének egyik titkát máris felfedtük. Ezenkívül külön ki kell emelni, hogy műveiben a közérthető stílus, tömör fogalmazásmód és az elméleti okfejtés gyakorlati példákkal történő alátámasztása, vonzza az egyébként nehéz anyag elsajátítására az olvasót. Ezáltal a matematikai módszereket a gazdasági szakemberek széles táborával sikerült megismertetnie, megszerettetnie és az olvasótábor alkalmazásra ösztökélnie. Ezekután nem csoda, ha leszögezzük, hogy Krekó professzornak elvitathatatlanul nagy érdemei vannak a magyarországi közgazdászok világviszonylatban is

magasszintű matematikai képzésében és a matematikai módszerek széleskörű sikeres alkalmazásában.

Krekó professzor legújabb műve, az „Optimumszámítás”, melyet már régóta nagy figyelemmel és kíváncsisággal vártunk, folytatása a több magyar- és idegennyelvű kiadást megért „Lineáris programozás” című munkájának.² Az „Optimumszámítás” éppen ezért el kívánja vinni az olvasót egy lépéssel tovább a matematikai programozás területén, miközben kitörünk a linearitás és a folytonosság bűvkörén. Persze ez a témakör olyan széles, hogy a mű nem vállalkozhat teljességre, az összes módszerek bemutatására. Ezért csak a determinisztikus modelleket és a statikus módszereket tárgyalja, de ezen belül úgy folytonos, mint nemfolytonos modellekkel is foglalkozik.

Nemlineáris modellekkel gazdasági szakembereket megismertetni ma már nem utópia, hanem megalapozott szükséglet. Ugyanis a gazdasági életben mind gyakrabban előfordulnak az olyan problémák, melyek csak nemlineáris modellekkel írhatók le. Vegyünk csak pl. bizonyos beruházási problémákat, körutazási problémákat, gazdaságossági számításokat, stb. s máris világossá válik, hogy a nemlineáris optimumszámítási problémák jelen vannak életünkben. Sőt a gazdasági életre egész nyugodtan rá lehet mondani, hogy elsősorban a nemlineáris folyamatok jellemzik. Feltevődik akkor a kérdés, hogy mégis miért a lineáris optimumszámítási modellek terjedtek el szélesebb körben? Egyszerű a válasz: ezek számítástechnikai kezelése sokkal egyszerűbb.

A könyvet különben két nagy részre lehet osztani: a folytonos modelleket tárgyaló 2–9. fejezetre és a nemfolytonos modelleket tárgyaló 10–14. fejezetre.

Az első rész taglalja a szimplex módszert; a hatékony irányok, a metsző síkok és a szeparábilis függvények módszerét; a szekvenciális módszert, a dualitást és a több célfüggvény melletti optimumszámítást. Az egyes módszerek megértését több példa megoldása teszi könnyebbé, sőt lehetővé válik előnyeik és hátrányaik összehasonlítása is, mert a szerző ugyanazt a feladatot többféle módszerrel is megoldja. Persze rendkívül egyszerű nemlineáris példákról van szó, mert a számítástechnikai igények jóval nagyobbak mint a lineáris esetekben. Éppen ezért itt mindennél inkább feltétel, hogy modern számítógépekkel rendelkezünk.

A könyv második része a nemfolytonos modellekkel foglalkozik, de behatóbban csak a lineáris típusú feladatokat tárgyalja. A szám- és gráfelméleti fogalmak előrebocsátása után, három nemfolytonos modelleket megoldó módszer-csoportra hívja fel a szerző a figyelmet: a metszési, kombinatorikus és gráfelméleti módszerekre. Külön figyelmet érdemelnek ebben a részben azok a fejtegetések, melyek a dualitás kérdéseire vonatkoznak nemfolytonos modellek esetében.

A könyv tárgyalásmódja eltér az előd, a „Lineáris programozás”, tárgyalásmódjától. Ugyanis itt már nem különböztet meg a szerző elemi és fejlettebb szintet, mert egyrészt a fent említett sorozat következetes olvasója időközben már magasabb matematikai szintre lépett, másrészt a számolóautomaták elterjedése idővel feleslegessé teszi a numerikus készségre irányuló törekvéseket. Mindez persze azt is jelenti, hogy a munka matematikailag magasabb szintű követelményeket támaszt olvasójával szemben.

Az „Optimumszámítás” kézikönyv jellegű, módszerre és nem pedig problémára orientált. Éppen ezért elsődleges célja, hogy a közgazdászt megismertesse milyen hatókörűek az egyes módszerek, azaz mikor célszerű illetve gazdaságos alkalmazásuk. A szerző minden alkalmat megragadott, hogy az alkalmazási lehetőségekre felhívja a figyelmet, de mivel a nemlineáris módszerek ezidáig nem túl széles körben alkalmazottak, a közölt alkalmazások száma elég szerény.

Ilyen típusú kézikönyv, mint amilyen Krekó professzor munkája, igen kevés található a nemzetközi szakirodalomban.³ Ezért bizonyos értelemben úttörő munkának is számít és előjövő sikere előjeleként nyugtázzuk, hogy angol és német nyelvű kiadása már szintén nyomdában van.

JEGYZETEK

¹ A következő művek jelentek meg: 1. Bacskay–Krekó: Matematikai alapismeretek (1963); 2. Krekó: Matrixszámítás (1964); 3. Szép: Analízis (1965); 4. Krekó: Lineáris programozás (1966); 5. Lange: Optimális döntések (1966); 6. Krekó: Optimumszámítás (1972).

² Ez látható már az alcíméből is, mely így hangzik: nemlineáris programozás.

³ Többnyire csak cikkgyűjteményekre lehetünk, amint azt a gazdag – 165 művet tartalmazó – irodalomjegyzék is mutatja.

SZÁMUNK SZERZŐI

- Dr. BORI IMRE
ÚJVIDÉK az irodalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
- Dr. BORISLAV J. DIMKOVIĆ
ÚJVIDÉK a társadalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
- FARKAS NÁNDOR
ÚJVIDÉK okleveles jogász, az újvidéki Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat igazgatója
- Dr. GYÖRE KORNÉL
SZABADKA a budapesti egyetemen földrajztudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanítóképző tanára
- HAVAS EMIL 1884–1944, ügyvéd, író és újságíró
- Dr. JANKO JERI a jogtudományok doktora, a ljubljanei Institut za narodnosna vprasanje (Nemzetiségi Kutatóintézet) tudományos főmunkatársa
- Dr. JUHÁSZ GÉZA
ÚJVIDÉK az irodalomtudományok doktora, az újvidéki Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat könyvkiadói részlegének főszerkesztője
- KÁNTOR LAJOS
KOLOZSVÁR irodalomtörténész, a kolozsvári Korunk szerkesztőségének tagja
- KÁNYÁDI SÁNDOR
KOLOZSVÁR író, a kolozsvári Napsugár szerkesztőségének tagja
- EDVARD KARDELJ
BELGRÁD akadémikus, Jugoszlávia Szövetségi Tanácsának és a JK Sz elnökségének tagja
- Dr. PENAVIN OLGA
ÚJVIDÉK a nyelvtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
- SZEKERES LÁSZLÓ
SZABADKA okleveles régész, a Szabadkai Múzeum szakmunkatársa
- Dr. SZENTELEKY KORNÉL
SZIVÁC író és orvos, 1933-ban negyvenéves korában hunyt el mint a Kalangya főszerkesztője
- SZILÁGYI GÁBOR
SZABADKA festőművész, a szabadkai Képzőművészeti Találkozó igazgatója
- Mr. SZÓRÁD GYÖRGY
SZABADKA a közgazdasági tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Dr. TÓTH LAJOS
SZABADKA a szegedi egyetemen a pedagógiai tudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanárképző Főiskola tanára
- VAJDA JÓZSEF
SZABADKA okleveles magyar szakos bölcsész, a szabadkai Tanárképző Főiskola tanára
- Dr. VÁRADY TIBOR
ÚJVIDÉK a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára
- Dr. MAGDALENA
VESELINOVIĆ-ANĐELIĆ
ÚJVIDÉK az irodalomtudományok doktora, a Hungarológiai Intézet tudományos munkatársa

A szerbhorvát szöveget fordította	Nagy József
A szlovén szöveget fordította	Szekeres László
Idegen nyelvre fordítottak	Vera Ručinski (orosz), Jelisaveta Vujković (francia), Tóth Rudolf (angol és német)
A magyar szöveget lektorálta	Lévay Endre, Pósa Rózsa és Vajda József
A szerbhorvát szöveget lektorálta	Mirjana Milanković
Az eredeti ábrákat	Gyurkovics Hunor és Matejka Lajos rajzolta
Korrektor	Matejka Lajos

A L é t ü n k
nyomdában levő 6.
(november—december)
számának tartalmából

Sípos Géza és Szecsei Mihály: A vajdasági társadalmi megállapodás tartalma és jellegzetessége

Aleksandar Đurđev: Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban

Neca Jovanov: A sztrájk mint társadalmi összeütközés és az öngazgatás mint társadalmi rendszer viszonya

Rehák László: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az öngazgatású társadalomban

Várady Tibor: Jog és ponyva

Gaál György és Milutin Perović: A hazai történelemtanítás koncepciójának kritikai áttekintése

Dorđe Milanović: A történelemtudomány jelene

Löbl Árpád: Történelmi terminológiánk problémái

Dávid András: Hogyan láttatjuk Petőfit tanítványainkkal?

Burány Nándor: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei (1—12.)

Bajagić Veronika: Az öngazgatás időszerű kérdései és a társadalmi tulajdon ellentmondásai

Szalma József: A megegyezéssel bontás kérdése a készülődő családjogi törvénykönyvben

Bagi Ferenc: Egy kezdeményezés indulása és kibontakozása

A hatos szám többi szerzői és munkatársai: *Milan Mali* (Jelen és múlt); *Gaál György, Dancsuly András, Rehák László* (Symposium); *Ljubivoje Cerović, Fehér Kálmán, Szám Attila, Györe Kornél* (Szemle).

Mellékletként a hatos szám közli a folyóirat belföldi előfizetőinek jegyzékét és az 1971/1. sz. és az 1972/1—6. számok összesített tartalomjegyzékét.

S z e m e l v é n y

a szerkesztésben levő
1973-as év számainak
tartalmából

Đurica Acin: A nemzetközi áruforgalom elméletéről — *Ágoston Mihály:* Anyanyelvünk művelésének sajátosságai Jugoszláviában — *Antal Zoltán:* A KGST országai és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai — *Tomislav Bandin:* V. I. Lenin hozzájárulása a regionális fejlesztés elméletéhez és gyakorlatához — *Bányai János:* Marxista irodalomelméletünk időszertű kérdései — *Bodrogvári Ferenc:* »Létes tudat« útvesztői — *Rori Imre:* A romániai magyar irodalom összefoglalója — *Ljubivoje Cerović:* A két háború közötti vajdasági ifjúsági mozgalom — *Deák András:* Jegyzetek az ideg-, elme- és kedélybetegségek orvosi és társadalmi patológiájáról — *Dévavári Zoltán:* Csáth Géza zenekritikáiról — *Borislav J. Dimković:* A JKP–JKSz az agrár- és parasztkérdésben kialakult elméleti nézetei és politikai gyakorlata — *Aleksandar Đurđev:* Marx a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban — *Engler Lajos:* Az elemi és középfokú iskolázás újabb irányzatai Vajdaságban — *Muhamed Filipović:* Lukács György — *Stjepan Han:* Az elektronikus adatfeldolgozás vajdasági távlatai — *Hornýik Miklós:* A futuroológia és a tudományszociológia kérdései — *Neca Jovanov:* Az öngazgatás elméleti megfogalmazásának kísérlete — *Muhamed Kešetović:* A munkásosztály diktatúrája és államának szerepe és a jugoszláv öngazgató szocialista társadalom — *Kovács András:* Beszélgetés Lukács Györggyel — *Kutri Júlia:* Az ügykezelési információ szervezése — *Laki László:* Munkásosztály és értelmiség — *Lőrinc Péter:* Baloghy Ernő, a 48-as kormánypárt nemzetiségi politikusa — *Lőrincze Lajos:* A nyelv művelés időszertű kérdései — *Milan Mali:* A társadalmi-politikai szervezetek szerepe politikai rendszerünk fejlődésében — *Damilo Ž. Marković:* Jugoszlávia lakosságának szerkezeti alakulása a munkaszociológia szemszögéből — *Matkovičs József:* Az igazságszolgáltatás reformja Jugoszláviában — *Mikuska Milka:* Régi kisipar Szabadkán — *Minda Tibor:* A felsőiskolai oktatás alakulása Vajdaságban — *Molnár Géza:* A nemzeti kisebbségek iskoláztatásáról a múltban és most — *Vladimir Obradović:* A nevelési és oktatási folyamat hatása munkásifjúságunk eszmei arculatának kialakításában — *Pastyik László:* Lukács György életműve a jugoszláviai szellemi életben — *Penavin Olga:* Néprajzi kutatások Vajdaságban — *Sveta Popović:* Vajdaság SzAT parasztgazdaságainak fejlődési irányzatai — *Mileta Radovanović:* A magyar nyelv művelés helye és távlata öngazgató társadalmunkban — *Rehák László:* Az öngazgatási döntéshozatal empirikus kutatásának módszertani kérdései — *Desa Romić:* Adalékok a nemzetek gazdasági önállósulása, a szuverenitás és autonómia kérdéseire föderalizmusunk legújabb koncepciója tükrében — *Veljko Rus:* A hatalmi központok alakulása és működése az öngazgatású munkaszervezetek döntéshozatali folyamatában — *Szám Attila:* Az öngazgatás mint forradalmi gyakorlat — *Szeli István:* A szerb–magyar nagyszótár jelentősége — *Milorad Stojović:* A crnogorai irodalom jelenlegi helyzete — *Toró Tibor:* A nukleárinnei fizika filozófiai vonatkozásai — *Tóth Lajos:* A pedagógiai irányítás helyzete és problémái az öngazgatású elemi iskolában — *Vajda Gábor:* Lukács György esztétikája — *Várady József:* A jugoszláviai nyelv művelés időszertű kérdései — *Várady Tibor:* Az igazságról a nemzetközi magánjogban — *Milorad Vasović:* Vajdaság idegenforgalmi lehetőségei — *Varga József:* A kötségek fogalmáról — *Végel László:* Adalékok Lukács György Történelem és osztályöntudat c. könyve tanulmányozásához.

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzetre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

